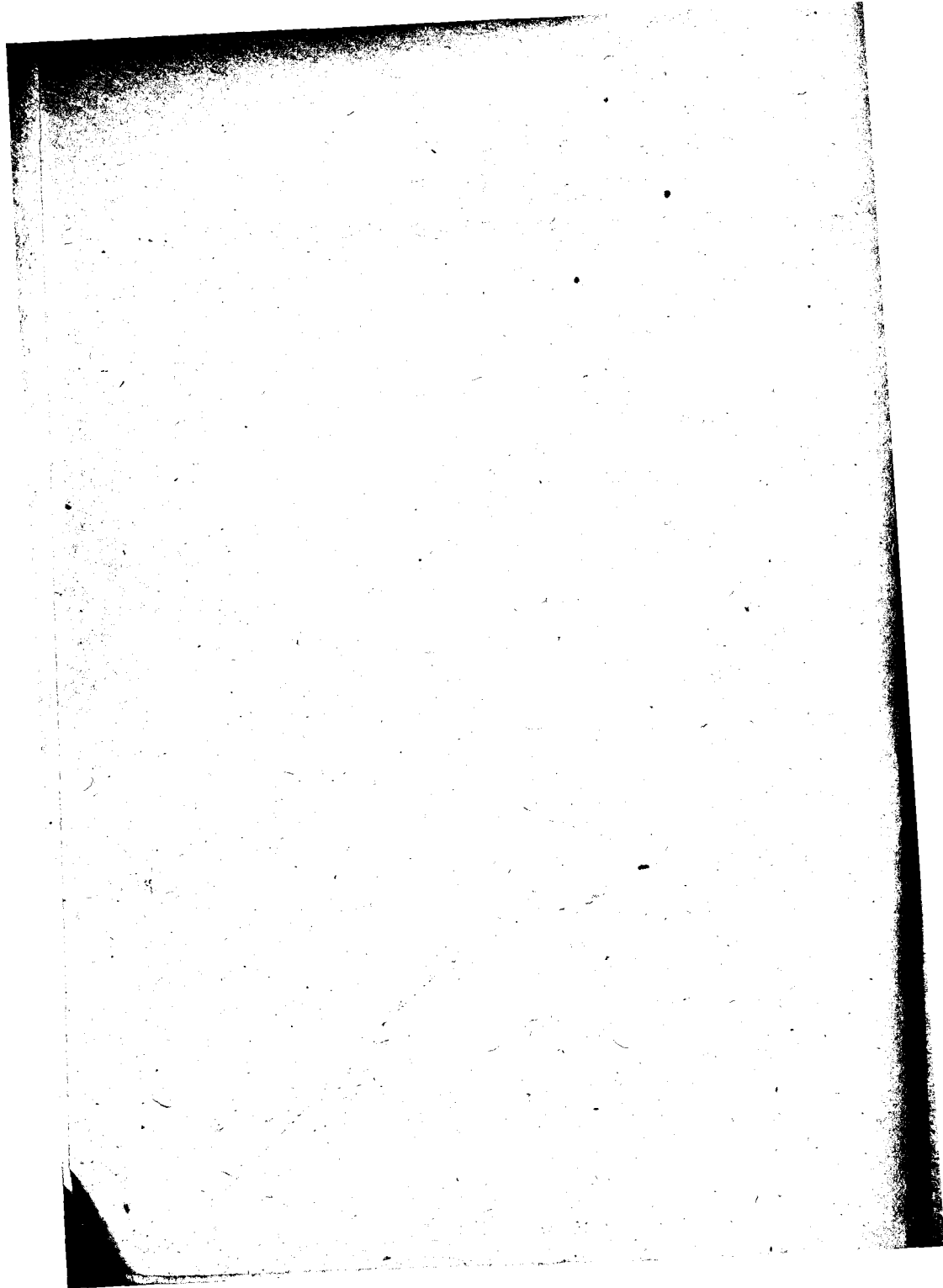

ȘT. ZELETIN

NEOLIBERALISMUL

STUDII ASUPRA ISTORIEI ȘI POLITICII BURGHEZIEI ROMÂNE

ȘT. ZELETIN

NEOLIBERALISMUL

STUDII ASUPRA ISTORIEI ȘI POLITICII
BURGHEZIEI ROMÂNE

Ediția a III-a îngrijită de
C. D. ZELETIN

Editura **SCRIPTA**
București, 1992

Coperta: ADRIAN POP

© EDITURA SCRIPTA, 1992

ISBN 973-95414-0-2

Cuvînt la retipărire

La apariția lui, în 1927, *Neoliberalismul* a fost o carte a prezentului.

Cum stă în dispoziția firi omenеști de a-și reprezenta, în valoarea lor specifică, mai greu prezentul și mai ușor trecutul, cărui nu-i mai simțim asperitățile, care nu ne mai zguduie prin seismele lui și pe care îl putem cuprinde de jur împrejur mai lesne decît o putem face cu prezentul, scrierea lui Șt. Zeletin, *Neoliberalismul*, închinată prezentului românesc, a fost oarecum umbrită de predecesoarea ei, *Burghezia română* (1925), consacrată unui trecut ce tocmai se încheiase, carte pe care *Neoliberalismul* o întregeste dar mai ales o încununează. Amîndouă rămîn în mod egal opere fundamentale în cultura noastră. Priza *Neoliberalismului*, carte scrisă în apogeul liberalismului românesc, părea să mai tină și de unele validări ale viitorului. Acest viitor însă avea să fie, după cel de al doilea război mondial, tulburat în evoluția lui firească prin înspăimîntătoarea încercare de a suprima artificial unul dintre cele mai înrădăcinate instincte ale lumii vii, definitoriu pentru desprinderea de haos, instinctul proprietății individuale. Lucrare deșartă, sîngeroasă, stupidă în esența extremismului ei și, la urma urmei, naivă ca orice operă a Răului. Instrument al hazardului, politicul necontracarat s-a substituit evoluției organice a unei societăți, crezîndu-se o clipă – clipă care a durat decenii – justificat prin posibil, uitînd că nu tot ce e posibil e și legitim.

Răsturnarea din decembrie 1989 pare să fi început a redresa realitățile sociale, scoțîndu-le din tangajul lor penibil. Momentul revoluției și-a propus să restabilească libertățile și autoritatea proprietății particulare. Fără aceste elemente, neoliberalismul este departe de a-și găsi justificarea, aceea de a face din libertăți și din proprietate funcții sociale. El insistă în a ne aduce aminte că arderea artificială a etapelor cu scopul de a altera evoluția în latura ei organică este inutilă și că fatalitatea istorică nu iartă: trebuie să consumi ceea ce e de consumat, nouă rămînîndu-ne doar libertatea de a o face cu o viteză sau alta. Susstragerea de la acest principiu e o iluzie pe care o plătesc generațiile ce vin. Trebuind creată din nou și trăită din nou noțiunea de proprietate, e în firea lucrurilor să se

înceapă cu înțelesul ei primar, acela după care prin proprietate se înțelege proprietatea absolută. Proprietății absolute îi corespunde libertatea absolută, deci în afara intervenționalismului de stat propriu neoliberalismului. România a trăit perioada vechiului liberalism, „privitor pasiv al vieții sociale“, cum îl numește Șt. Zeletin, încheiată cu adoptarea Constituției din 1923, operă ce deschide era neoliberală. A adopta astăzi vechiul liberalism, pedălind pe ritmul de viață al proprietății, înseamnă a relua cu oameni noi experiențe vechi, consumate pozitiv, dar consumate, și a face un pas înapoi, a rivni la un neoliberalism bazat pe structuri nici măcar premature, ci abia dacă embrionare, și care implică supraproducția, înseamnă a frustra societatea tină de dreptul ei la viață liberală pură, înseamnă a clădi dacă nu pe gol, în cel mai bun caz pe nisipuri neconsolidate și a reanima paradoxal rămășițele muribunde ale centralismului totalitar cu aerul oxigenat adus de furtuna ce fusese merită tocmai să-l aneantizeze... Între tentația neoliberalismului evoluat dar anemic și necesitatea liberalismului frust dar sănătos, stă hiatusul enorm al unui prezent confuz, cu o morală a muncii cariată, dominat de pleonasmul psihologiei unei societăți ce trăiește reveria libertății, dar e zdruncinată în același timp de anxietatea de a o fi căpătat, destrămat de forțele care își spun pocrit să-l clădească. Conceptul de neoliberalism ar putea servi, spre dezolarea tragică a noilor Laocooni, de cal troian furșat în cetatea tulburată, susținând cu încheieturi țepene un pîntece plin cu mai mult de 500 de oșteni ai vechiului egalitarism, care nu așteaptă altceva decît ora nenorocită a nopții cînd armăgitoarea lor operă de substituire a plasmei noi cu umplutura veche să se săvîrșească. Oricum, astăzi, după eșuarea comunizării, intervenționismul de stat și centralizarea pe care neoliberalismul la presupune riscă să fie primite de psihologia traumatizată a societății românești ca un act reacționar.

Neoliberalismul lui Șt. Zeletin nu este nici un catehism, nici un breviar de dogme, iar dacă era cît de cît la apariție, în 1927, astăzi, la retipărire nu mai este nici atît, el nemaifiind coerent prezentului nostru real, ci prezentului ideal... Îl republicăm în întregime și fără fastidiosul studiu introductiv care, în ultimele decenii, pe lîngă faptul că jignea cititorul, căuta să acopere ori să justifice o procrustizare direct proporțională cu operațiile de amputare, fardare sau chiar de schimbare a identității textului, căruia i se oferea inutil, ca o prolegomenă perfidă și somnoroasă... Miște-se liber cititorul, ca o mireasmă-ntr-o pădure – vorba lui Arghezi –, cu un efort de aproximație între epoci din plin răsplătit, operînd singur de la o pagină la alta raportările, deducțiile, respingerile, intersecțiile, raționamentele și descoperirile pe care această carte de idei, surprinzător de actuală, i le trezește.

C.D. ZELETIN

Notă asupra ediției

1. Ediția de față, a III-a, are la bază volumul: Șt. Zeletin, *Neoliberalismul. Studii asupra istoriei și politicii burgheziei române*, Editura „Pagini agrare și sociale”, București, 1927; ediția numită de autor „a II-a” pare să fi constat doar într-un nou tiraj al lucrării. Apariția *Neoliberalismului* a fost anunțată pe coperta revistei „Pagini agrare și sociale” din 31 mai 1927, ceea ce înseamnă că volumul a apărut după această dată. Este important să menționăm faptul că directorul editurii și revistei „Pagini agrare și sociale”, Constantin Filipescu (1879-1947), agronom de notorietate și scriitor, consătean și prieten cu Șt. Zeletin, a avut un rol însemnat în tipărirea unei părți a operei acestuia.

2. A existat un manuscris al ediției a III-a a *Neoliberalismului*, pregătit de autor încă din 1929, care s-a pierdut după moartea lui. În *Catalogul manuscriselor*, publicat de Cezar Papacostea în volumul său *Ștefan Zeletin, viața și opera*, București, 1935, p. 34, se află precizată structura ediției a III-a, în sensul intercalărilor ce trebuie operate:

- După capitolul *Dezvoltarea capitalului național* se introduce studiul *Romantismul german și cultura critică română*, publicat în revista ieșeană *Minerva*, 1929, 3, p. 63-83, cu următoarea notă a lui Șt. Zeletin: „Ideile din acest studiu au făcut obiectul unei conferințe, ținută în aula Universității din Iași, în ciclul organizat de Societatea de Sociologie și Filozofie asupra romantismului”.
- După capitolul *Naționalismul* se introduce studiul *Naționalizarea orașelor*, publicat în revista ieșeană *Minerva*, 1927, 2, p. 109-126, cu următoarea notă a lui Șt. Zeletin: „Conferință ținută în aula Fundației Carol, la 5 martie 1927, în ciclul Institutului Social Român”.

În ediția de față am operat aceste intercalări.

3. Într-o listă a lucrărilor sale, redactată în 1931, Șt. Zeletin scrie despre *Neoliberalismul*: „gata din 1926”. Diferitele capitole ale scrierii au fost redactate între 1922 și 1926, deci paralel și îndată după redactarea *Burgheziei române. Originea și rolul ei istoric*, publicată în 1925, lucrare căreia *Neoliberalismul* i se constituie, în mod necesar, succesor organic.

Dat fiind ritmul accelerat al dezvoltării economice și sociale a României de după adoptarea Constituției din 1923, care consacra neoliberalismul, este importantă datarea diferitelor capitole ale scrierii, fiecare an reflectînd – într-o anumită măsură – altfel realitățile țării. Iată, așadar, cronologia lor:

- *Originea și formarea burgheziei române*: conferință ținută la Institutul Social Român, în aula Fundației Carol, la 1 martie 1925.
- *Dezvoltarea capitalului național*: conferință ținută la Institutul Social Român, în aula Fundației Carol, la 7 februarie 1926.
- *Agonia tradiționalismului rural în cultura română*: „Pasul vremii”, 1926, I, 1, p. 8-11.
- *Neoliberalismul*: „Pasul vremii”, 1926, I, 2, p. 40-42.
- *Renașterea națională și oamenii ei reprezentativi*: „Ideea europeană”, 1923, V, 131, p. 1-2.
- „Pseudoburghezie”: „Dreptatea socială”, 1923, I, 16-17, p. 392-400.
- *Finanță și antisemitism*: „Dreptatea socială”, 1923, I, 1, p. 14-23.
- *Plutocrația*: 1926?
- „Acumularea primitivă” în România: „Scris sub impresia anchetei de la Serviciul de aprovizionare a statului, în septembrie 1922...” (notă lui Șt. Zeletin). Cf. *Furt juridic și furt economic: „Îndreptarea economică”*, 1922, V, 12, p. 212-217.
- *Forță și constituție*: „Dreptatea socială”, 1923, I, 5, p. 131-142.
- *Politica muncii*: „Dreptatea socială”, 1923, I, 20, p. 456-464.
- *Naționalismul. Un nume pentru două atitudini opuse față de evoluția socială*: „Dreptatea socială”, 1923, I, 18-19, p. 420-427.
- *Naționalizarea școlii*: publicată în „Cartea vremii”, nr.9, a Fundației Culturale Principele Carol (1926).
- *Cooperația română?*: „Pagini agrare și sociale”, 1925, II, 8-9, p. 153-163.
- *Socialism reacționar și socialism revoluționar*: „Pagini agrare și sociale”, 1926, III, 23-24, p. 355-359 și idem, 1927, IV, 1-2, p. 14-17.
- *Un cuvînt de lămurire*: 1925.

4. Introducem în *Anexă* studiul *Partidul Poporului. Program*, manuscris inedit și nedatat, care se află în fondurile B.C.S., Ms. 21 211. Pagina de gardă poartă următoarea notă a lui Cezar Papacostea: „De la Șt. Zeletin.

Voi prezenta Domnului Mareșal acest manuscris spre aprobare, într-un exemplar tras la mașină. C.Papacostea". Evident, este vorba despre Mareșalul Alexandru Averescu (1859-1938), lider al Partidului Poporului. După cum reiese din pagina 20 a manuscrisului, *Programul* este redactat în timpul guvernării P.N.Ț., deci între 13 iunie 1930 și 4 aprilie 1931. Șt. Zeletin intenționa să scrie un astfel de text încă din 1926 (cf. nota finală a capitolului *Neoliberalismul* din volumul de față), prin care să clarifice neoliberalismul Partidului Poporului și diferența dintre liberalismul P.P. și al P.N.L.

Șt. Zeletin avea de gând să introducă studiul *Partidul Poporului. Program* în proiectata ediție a III-a a *Neoliberalismului*. Pe o foaie de inventar holografă, redactată de Cezar Papacostea la 31 august 1934 în București, intitulată „Manuscrisele lui Șt. Zeletin” și iscălită de fratele lui Șt. Zeletin, D. Motăș, de Gh. Vlădescu-Răcoasa și de Cezar Papacostea, noua ediție figurează cu titlul acestui studiu, introdus în paranteze: „9. Neoliberalismul. Scriere definitivă (Un Program. P.P.)” (Arhiva C.D. Zeletin).

C.D. ZELETIN

Cronologie

1882. Fiu natural al Catinicăi Motăș, la 19 iunie se naște, într-o străveche familie de răzeși înstăriți („Un străvechi Motăș era poate și în veacul XIV”, scrie Mihai Costăchescu), ȘTEFAN MOTĂȘ, viitorul ȘTEFAN ZELETIN, în satul Burdusaci, județul Bacău. Soțul Catinicăi Motăș, postelnicul Dumitrache Motăș (1820-1866), era catagrafiat în 1856 în rîndul proprietarilor tecuceni de moșii. Copiii Catinicăi Motăș au fost, în ordine, Maria, Alexandru, Natalia, Safta, Dumitru și Ștefan, ultimii patru fiind născuți în văduvie... În familia Motăș, în care s-a ridicat micul Ștefan, exista amintirea unei vechi tradiții cărturărești, un strămoș fiind episcopul Ioanichie al Romanului, personalitate marcantă a vieții spirituale a Moldovei secolului al XVIII-lea, succesor al lui Grigorie Tamblac și al lui Anastasie Crimca, mitropolitul miniaturist. Catinca Motăș, născută Chiriac (1839-1912), era fiica lui Ștefanache Chiriac, privighetor (subprefect) al Ocolului Zeletin cu sediul la Ursa, sat la 6 km sud de Burdusaci, numit și Motoșeni după numele Motăș. Boier fără moșie dar bogat, macedoromân grecizat ori grec românizat, Ștefanache Chiriac era însurat cu o fată din familia Tașcă din Bălăbăneștii Tutovei, familie care a dat culturii românești figuri ca economistul Gh. Tașcă, fizicianul Ștefan Procopiu, oncologul Ion Chiricuță etc.

Tradiții familiale au perpetuat informația după care Ștefan Motăș Zeletin ar fi fost fiul nelegitim al lui Neculache Brăescu, primar al Burdusacilor multă vreme. În felul acesta, Ștefan Zeletin ar fi trare – după tată – cu Nicolae Brăescu (1880-1960), magistrat la Înalta Curte de Casație, în tinerețe tenor de valoare (trio G. Folescu, N. Brăescu, G. Niculescu-Băsu), care a contribuit la impunerea creației românești de operă, și văr primar cu doctorul Alexandru Brăescu (1860-1917), creatorul învățămîntului universitar de psihiatrie din Moldova și ctitor al Spitalului Socola din Iași.

- 1889-1894.** Urmează primele patru clase primare la Burdusaci și pe a cincea la Coasta Lupei, comuna Nicorești; la sora lui Safta, căsătorită aici cu învățătorul Grigore Popa, care va avea un rol hotărâtor în îndreptarea copilului spre studii.
- 1895-1899.** Absolvă cursul inferior al Seminarului Sfântul Gheorghe din Roman, pentru a părăsi după patru ani seminarul, atît din cauza ambianței rebarbative cît și a bolii căpătate aici și care, cronicizîndu-se, avea să-i fie fatală... Situația în seminar se problematizase grav: profesorii erau nemulțumiți de elevi, elevii își luau permisiunea de a-și exprima nemulțumirea față de profesori, deși printre aceștia din urmă se aflau personalități ale învățămîntului și chiar ale culturii românești ca Iuliu Valaori (latină), Petre Gîrboviceanu (română), Virgil Arion (filosofie și pedagogie), Ioan Mihălcescu, viitorul mitropolit Irineu Mihălcescu al Moldovei și Sucevei (elină) etc. Într-un raport din 1894 către Ministerul Instrucțiunii publice, directorul seminarului, arhiepiscopul Ioanichie Flor Ștefănescu (1835-1899), episcop al Romanului între 1897-1899, descrie atmosfera în care tocmai avea să intre elevul Ștefan Motăș: „... mulți din seminarisții actuali sunt zurbagii, nervoși, supărăcioși, țitori de minte a răului, răzbunători, iar unii dintre ei și cu poftele dezvoltate înainte de timp. În acest fel de împrejurări, educația elevilor ne-a dat foarte mult de lucru (...). Mai este (...) răceala lor către misiunea pentru care se pregătesc (...). Răceala a mers pînă acolo că, în primele luni ale anului școlar, mulți dintre elevi căutau a fi eliminați în scopul ca, pe de o parte, să scape de seminar iar, pe de alta, ca să aibă o scuză în fața părinților...” (Arh. șt. Buc., Fond Ministerul Instr. Publ., dosar 273/1894, p.159). În optica religioasă a viitorului filosof trebuie deslușite și unele reminiscențe ce coboară din acești ani de formație.
- 1899.** Obține Premiul al doilea la concursul Societății „Tinerimea Română”.
- 1902.** Absolvent al prestigiosului liceu Gheorghe Roșca Codreanu din Bîrlad, dînd examene de diferență, trecînd unele clase în particular, iar pe ultima, a VII-a, urmînd-o la cursul de zi și absolvînd-o cu premiul întîi.
- 1906.** Licențiat în filosofie și filologie clasică *magna cum laude* al Facultății de litere a Universității din Iași.

- 1906-1907.** Secretar al Seminarului pedagogic universitar din Iași. Își trece examenul de capacitate.
- 1907-1908.** Studiază două semestre filosofia la Universitatea din Berlin.
- 1908-1909.** Satisfăce stagiul militar.
- 1909.** Profesor de limba germană la Liceul Gheorghe Roșca Codreanu din Bîrlad, pe care îl absolvise cu 7 ani în urmă. Își ia concediu de studii și pleacă în străinătate.
- 1909-1910.** Studiază un semestru filosofia la Sorbona (Paris).
- 1910.** Studiază un semestru filosofia la Universitatea din Leipzig.
- 1910-1911.** Din nou la Universitatea din Berlin studiază filosofia semestrul de iarnă.
Termină volumul de aforisme *Clipe de reverie*, care a rămas în cea mai mare parte inedit; el formează „germenele din care și-a luat ființă, după îndelungate frământări și dibuieli, sistemul de gândire apărut parțial în *Evangelia Naturii*, volumul I” (Cezar Papacostea).
În semestrul de vară studiază filosofia la Universitatea Friedrich-Alexander din Erlangen (Germania), unde își ia și doctoratul.
- 1912.** În septembrie își susține la Universitatea Friedrich-Alexander din Erlangen (Germania) disertația intitulată *Persönlicher Idealismus gegen absoluten Idealismus in der englischen Philosophie der Gegenwart* (Idealismul personal față cu idealismul absolut în filosofia engleză contemporană), sub conducerea profesorului Richard Falckenberg, reputat filosof și istoric al filosofiei. Iată un crîmpei din referatul profesorului Richard Falckenberg: „Domnul Motăș, care a studiat timp de opt semestre la Iași, trei la Berlin și cite unul la Leipzig, Paris și Erlangen, și care mi-e cunoscut de la lucrările de seminar ca o minte ageră, și-a ales singur tema, pesemne sub influența imboldurilor primite la Paris, și a tratat-o într-o manieră demnă de laudă. Stilul e limpede, iar limba germană o stăpînește într-o măsură vrednică de admirat la un străin. El derivă, în mod just, mișcarea pragmatico-umanistă din opoziția față de idealismul absolut al hegelienilor englezi și le atacă ipotezele printr-o critică severă.”

1913. la parte activă la războiul balcanic.

1914. La 9 iulie primește titlul de doctor în filosofie, *magna cum laude*. Iese de sub tipar disertația *Persönlicher Idealismus gegen absoluten Idealismus in der englischen Philosophie der Gegenwart*, Berlin, Verlag H. Lony, 1914.

Termină studiile în străinătate (a urmat, între timp, și un semestru la Universitatea din Oxford) și își reia catedra de limba germană de la Liceul Gheorghe Roșca Codreanu din Birlad. Văzînd că anul 1914 „va fi pierdut pentru munca științifică”, se apucă să-și împrăspăteze cunoștințele de limbă greacă și dialect ionic, paralel cu perfecționarea în italiană. În Birlad, cu toată atmosfera lui cărturărească, se socotea „înmormîntat”: „Eu sînt aici cu totul izolat: nu mă pot apropia sufletește de nimenea. Duc o viață de așa desăvîrșită pustnicie, cum nu-mi mai aduc aminte să fi dus în lunga mea carieră de pustnic” (Scrisoare către Vasile Bogrea).

1915. Apare la Iași, în tipografia N. V. Ștefăniu, volumul I din *Evangelia Naturii*, principala scriere filosofică a lui Ștefan Zeletin, o adevărată „metafizică a Naturii”. Prefața este datată: Berlin, 4 august 1914. Manuscrisul volumului II avea să fie predat postum, la 31 august 1942, de către fratele lui Șt. Zeletin, D. Motăș, lui Gh. Vlădescu-Răcoasa, care urma să-l tipărească, împreună cu volumul I, la Casa Școalelor. În aceleași împrejurări urma să fie tipărită și ediția a doua, revizuită și sporită la 300 de pagini, a volumului *Naționalizarea Școlii* (1926); ambele manuscrise au dispărut însă în urma unui bombardament...

La 1 mai 1915 ia ființă la Birlad Societatea literară *Academia birlădeană*, înființată de poetul G. Tutoveanu, preotul publicist Toma Chiricuță și folcloristul Tudor Pamfile, avîndu-l ca președinte de onoare pe Al. Vlahuță. Izolat în studiile lui, profesorul de germană Ștefan-Motăș, care începe să iscălească Șt. M. Zeletin, stă la distanță de această societate, care dăinuie și astăzi.

1916. Apare la București volumul: Șt. M. Zeletin, *Din Țara Măgarilor. Însemnări*, unul din cele mai amare, mai realiste și mai dure pamflete din literatura noastră, avînd drept subiect neamul românesc. Acest pamflet este un capitol din scrierea cu caracter literar, *Metafizica Dosului*, închinată vieții intelectuale ieșene, al cărei manuscris s-a pierdut după 1934, anul morții autorului.

Încredințat că paginile tipărite răspundeau unei „adînci trebuințe morale”, Șt. Zeletin scrie premonitoriu în prefață: „Știu că în țară la noi asemenea «neburie» poate avea urmări cam neplăcute” – ceea ce s-a și adevărit. Autorul este imediat atacat în „Neamul românesc” din 17 mai 1916, unde N. Iorgă, fără să iscălească, scrie o notă *Cineva care nu se simte măgar*, în numărul din 22 mai 1916, Toma Chiricuță urmînd să dezvolte un adevărat rechizitoriu, intitulat *Cîteva însemnări în legătură cu cea mai bizară și mai necuviincioasă carte scrisă în limba românească în ultimul timp și merit să declanșeze o adevărată campanie de presă*. Intrarea României în război, în cursul aceleiași veri, a pus capăt acestei acțiuni foarte tensionate, care va avea, totuși, unele repercusiuni pînă tîrziu...

1916-1917. Este mobilizat la începutul lunii octombrie 1916, trăiește din plin experiența frontului, întretine o interesantă corespondență cu prietenul său, marele filolog Vasile Bogrea (1881-1926), ia note pe baza cărora va elabora scrierea în proză *Retragerea*. Poartă în ranită opere ale tragicilor greci, pe care le citește în original, și-i cere lui Vasile Bogrea un *lexicon homericum* și o *Iliadă* în format de buzunar: „Dacă voi cădea, îți urez să rămîi cu atîta pagubă din acest război, dacă însă voi rămînea, vei avea-o ca amintire de pe front” (toamna 1917). În tranșee i se reactivează reumatismul cardioarticular.

1920. Este transferat de la Bîrlad la București, ca profesor de limba germană la Liceul Mihai Viteazul. Are printre colegi pe I. D. Ștefănescu, A. I. Candrea, Tache Papahagi, N. Cartoian, Tudor Vianu, Al. Claudiu etc., iar printre elevi, pe Șerban Țițeica, Mircea Vulcănescu, Radu Boureanu etc.

Începe să publice o lungă serie de substanțiale studii filosofice și mai ales de cercetări privitoare la evoluția societății românești, în reviste ca: „Ideea europeană”, „Cronica Moldovei”, „Convorbiri literare”, „Arhiva pentru știință și reforma socială”, „Independența economică”, „Dreptatea socială”, „Revista de filosofie”, „Plutus”, „Viitorul”, „Revista română”, „Pagini agrare și sociale”, „Năzuința românească”, „Pasul vremii”, „Viața românească”, „Revista critică”, „Ordinea”, „Țara noastră”, „Îndreptarea”, „Minerva” etc.

1923. Publică *Sextus Empiricus, Scurtă expunere a filosofiei sceptice*, Editura Culturală națională, salvată de Vasile Bogrea: „...o solidă pregătire în domeniul limbilor clasice i-a permis acest *lux*”.

1925. Apare *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, Editura Cultura Națională, opera sociologică de căpeterie a lui Ștefan Zeletin.

Scriere fundamentală a culturii noastre, *Burghezia română* a trezit cu promptitudine ecouri, în cea mai mare parte pozitive: „Șt. Zeletin s-a încercat, în sfârșit, să dea procesului de creațiune a civilizației noastre direcțiunea «normală» a unei evoluții de la fond la formă” (E. Lovinescu); „Un studiu de o neobișnuită adâncime scrie d. Șt. Zeletin, *Revoluția burgheză în România...*” (G. Ibrăileanu); „...în vremea din urmă, un gânditor care a publicat o carte foarte interesantă a arătat greșeala istorică pe care o comite Maiorescu atunci când spune că modernizarea României, în preajma anului 1820, a fost pur și simplu o asumare de forme fără fond, un împrumut artificial. Acest gânditor este d-l Șt. Zeletin, profesor la Universitatea din Iași, care a scris o foarte interesantă carte asupra modernizării și occidentalizării României în veacul trecut, carte apărută sub titlul *Burghezia română*. În această carte, d-l Ștefan Zeletin, care este un adept al materialismului istoric, socotește că modernizarea României n-a putut să fie opera unei voințe arbitrare de a asuma forme în absența fondului corespunzător, ci a trebuit ca acest fenomen istoric să fie determinat de cauze profunde” (Tudor Vianu); „Rezervele pe care ne-am îngăduit să le facem față cu o operă de importanța *Burgheziei române* nu știrbesc întru nimic sentimentul nostru de admirație pentru această operă monumentală a gândirii românești. În amănunte și în unele concluzii politice, opera lui Zeletin poate fi completată sau amendată: aceasta este soarta tuturor operelor mari. Dar în ce privește armătura ei teoretică, *Burghezia română* este o lucrare pe care nici o critică nu o va putea vreodată clinti din locul ei proeminent în cercetarea sociologică românească. Prin înălțimea ei de concepție, prin aparatul ei logic impecabil, prin geometria perfectă a compoziției, ca și prin documentația vastă pe care o reazemă, *Burghezia română* este una din marile cărți ale cugetării contemporane” (Al. Claudiu)... Reacțiile adverse stimate de apariția *Burgheziei române*, ale stîngii în special, nu s-au lăsat așteptate. Astfel, discipolul lui C. Dobrogeanu-Gherea, Șerban Voinea, pe numele real Gaston Boeuvre (1893-1972), redactează la Paris și publică la București, în replică la *Burghezia română*, volumul *Marxism oligarhic*, subintitulat *Contribuție la problema dezvoltării capitaliste a României*, 1926.

1926. Apare *Retragerea*, Editura revistei „Pagini agrare și sociale”, carte de proză consacrată retragerii armatei române în timpul primului război mondial, la care autorul a participat activ. Scrierea conden-

sează în ea experiența tragică și observațiile psihosociologice privitoare la acest episod. „...nimic nu scapă ochiului nemilos al iubitorului de mari evenimente istorice și de adevăr. Cine dorește a avea o imagine zguduitoare de sinceră și de lucidă a zbuciumului demoralizat din sufletul ostașilor în timpul retragerii găsește în această lucrare o călăuză de mina întâia” (Mircea Florian); „...mărturisesc faptul că am citit rareori ceva mai impresionant și uneori mai tragic (...). Scrisă cu sinceritate și nobil curaj de un intelectual dezbrăcat de unele prejudecăți curente și dominat numai de pasiunea adevărului” (Octav Botez).

Experiența războiului și reflecțiile pe care acesta i le-a prilejuit au contribuit, fără îndoială, la orientarea lui Ștefan Zeletin spre cercetarea sociologică a realităților românești, încununată prin cele două lucrări fundamentale, *Burghesia română* (1925) și *Neoliberalismul* (1927).

Apare *Naționalizarea școlii*. În colecția „Cartea vremii” a Fundației culturale Principele Carol, București.

1927. An bogat în evenimente.

Apare *Neoliberalismul. Studii asupra istoriei și politicii burgheziei române*, Editura „Pagini agrare și sociale”, București. *Neoliberalismul* este urmarea firească a *Burgheziei române*, cercetare consacrată liberalismului clasic românesc. Dacă liberalismul principatelor române, legat de Pacea de la Adrianopole (1929), constituie doctrina libertății absolute a inițiativei particulare, neoliberalismul, legitimat prin Constituția din 1923, preconizează intervenționismul de stat în dezvoltarea economică a țării. Prin neoliberalism, libertatea individuală și proprietatea privată devin funcții sociale.

Ocupă prin concurs postul de profesor universitar la Catedra de Introducere în filosofie și Istoria filosofiei vechi și medievale de la Facultatea de litere și filosofie a Universității din Iași. La 17 iunie, Senatul universitar și Consiliul Facultății îl votează în unanimitate; printre membri se aflau: P. Bogdan, I. Găvanescu, Mihai Ralea, I. Minea, G. Ibrăileanu, V. Butureanu, N. Șerban, Petre Andrei, Cezar Papacostea, Ion Petrovici, A. Philippide, G. Pascu, Ion Simionescu, Traian Bratu. La 30 iunie, Comisia specială formată la minister din profesorii P. P. Negulescu (București), Fl. Ștefănescu-Goangă (Cluj) și Petre Andrei (Iași) îl propune ministrului instrucțiunii publice ca profesor la catedra amintită, iar la 2 august este numit profesor universitar prin Decretul regal nr. 2506. La 20

noiembrie își susține prelegerea inaugurală intitulată: *Forme de gândire și forme de societate*.

Deși exeget al burgheziei românești, admirator al Brătienilor și al Partidului Național Liberal – creator al României moderne – , Ștefan Zeletin nu a fost membru al partidului liberal. Abia în anul apariției *Neoliberalismului* se înscrie într-un partid, însă în Partidul Poporului, condus de Maresăul Averescu (1859-1938), devine senator și șef al organizației Partidului Poporului din județul Roman. În 1934, D. Karnabatt îl numea „podoaba Partidului Poporului”... De P.N.L. îl ținea departe brutalitatea conduitei și atitudinea indiferentă față de intelectuali, de partidul Maresăului Averescu îl apropia structura liberală a programului și prezența intelectualilor; era mai potrivit firii lui meditative. Recent, filosoful Petre Țuțea ne relatează următoarea discuție semnificativă avută cu Ștefan Zeletin:

„— Domnule profesor, ați scris cea mai bună lucrare despre geneza capitalismului român modern; de ce nu vă înscrieți la liberali, unde ați fi, desigur, demnitar? Sînteți teoreticianul lor numărul 1...”

— Nu mă înscriu – i-a răspuns Ștefan Zeletin – pentru că au un mare viitor: văzuți din afară, sînt glorioși; înăuntru însă miros a puțină de brînză – negustorie curată... M-am înscris la Șosea, la Maresăul Averescu, care n-are nici un viitor, dar este prezentă acolo toată Academia Română și ne întreținem admirabil fără viitor politic!”

1928. Apare *Nirvana. Gînduri despre lume și viață*, Editura revistei „Pagini agrare și sociale”, aforisme. Este un crîmpei dintr-un volum mai amplu, *Clipe de reverie*, rămas nepublicat și al cărui manuscris s-a pierdut.

1930-1933. Îmbolnăvindu-se grav, își întocmește de trei ori un catalog al operei, în 12 volume: cea mai mare parte a scrierilor rămîne în manuscris...

1934. În ziua de 20 iulie, la numai 52 de ani, Ștefan Zeletin moare în București, strada Alexandrina nr. 6, asistat de filosoful N. Bagdasar... Este înmormîntat în cimitirul Sfînta Vineri, prin grija fratelui său, Dimitrie Motăș, din Constanța, și al prietenilor Cezar Papacostea și N. Bagdasar. Ștefan Zeletin nu era căsătorit, nu avea familie...

Presă e unanimă în a-l elogia pe gînditorul atît de timpuriu dispărut. Prietenul și editorul său, C. Filipescu, îi deplînge „ființa

plăpindă, în cel mai cumplit dezacord cu tăria și titanica lui gândire", iar filosoful Ion Petrovici îl privește în perspectiva timpului: „Ștefan Zeletin, pentru ceea ce a parvenit să realizeze, va fi așezat de pomenirea istoriei în panteonul gânditorilor vrednici ai pământului nostru... Un om deosebit și eminent, despre care pînă astăzi s-a vorbit cu mult mai puțin decît o să se vorbească mîine...”

- 1935.** Cezar Papacostea publică studiul monografic *Ștefan Zeletin, viața și opera*. Revista de filosofie, condusă de C. Rădulescu-Motru, închină întregul număr 3 *In memoriam Ștefan Zeletin*. De asemenea, publică dintre inedite *Forme de gândire și forme de societate* și fragmente din volumul în manuscris *Clipe de reverie*.
- 1982.** După decenii de tăcere, prezentare deformată ori calomnioasă, Ștefan Zeletin revine, cu discreție, în actualitate. Semnatarul acestor rînduri organizează – atît cît permitea aberantul cult al personalității – sărbătorirea centenarului nașterii marelui gânditor, realizînd, printre altele, două busturi: unul în marmură, operă a sculptorului D. Juravle, dăruit satului natal, iar altul în gips, operă ultimă a marelui sculptor George Apostu. Nici unul dintre ele n-a obținut aprobarea de a fi instalat... Apar articole și studii în publicațiile: *Contemporanul*, *Ateneu*, *Revista de filosofie*. După un prim articol, *Contemporanul* revine în ultimul său număr pe 1982 și îi închină două pagini, sub genericul: *Încă un nume românesc în istoria științei mondiale: Șt. Zeletin*, cu articole și studii semnate de acad. Șerban Țițeica, D. Mureșan, Ilie Bădescu, Constantin Coșman și C. D. Zeletin.
- 1991.** Prima retipărire integrală a operei sale fundamentale, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, cu o notă biografică de C. D. Zeletin, Editura Humanitas.

C. D. ZELETIN

CUVÎNT ÎNAINTE

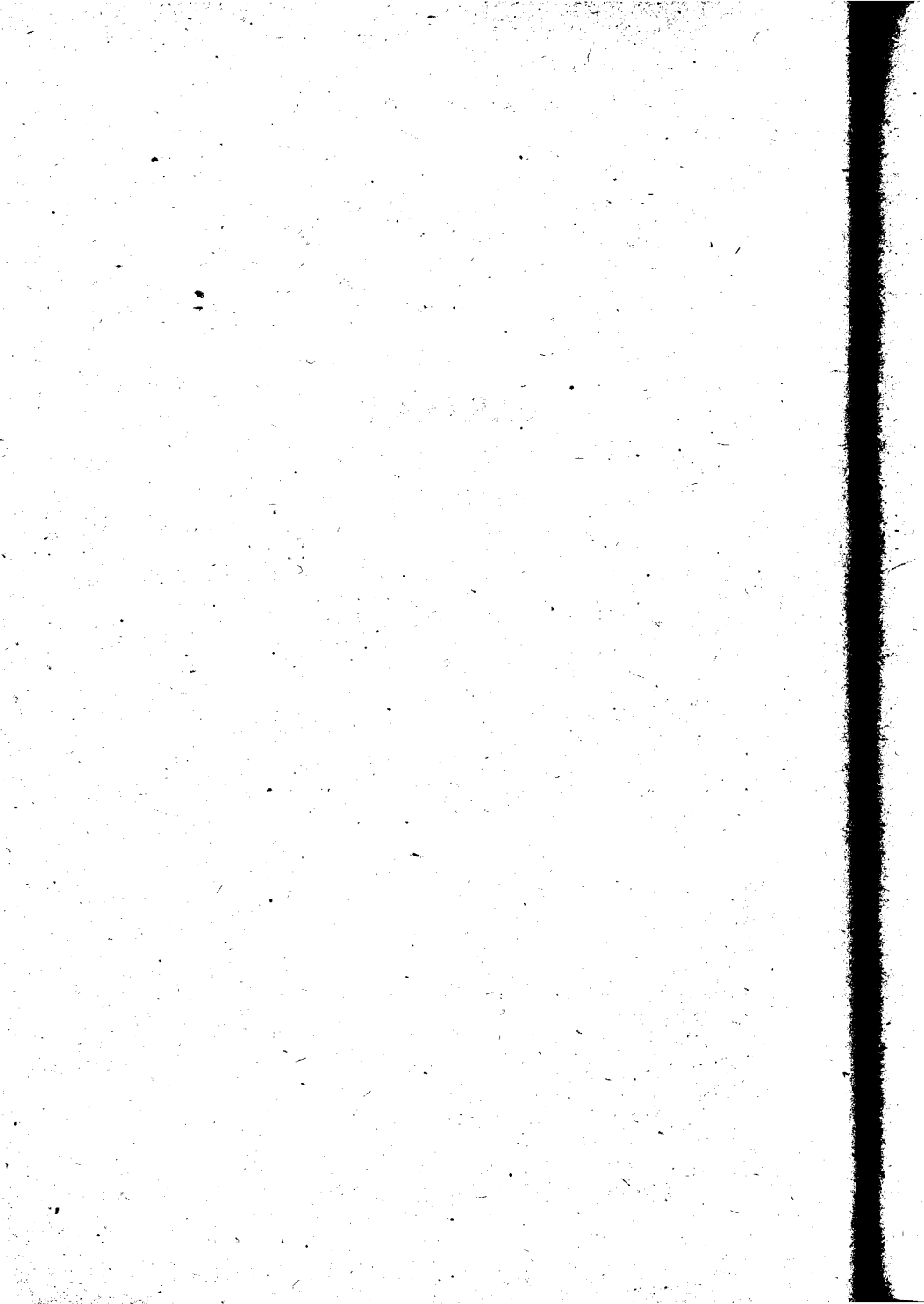
E de necrezut câtă cerneală se varsă la noi spre a dovedi publicului român lesne crezător că guvernarea intervenționistă și centralizatoare a României este reacționară. Dacă ar fi să credem ceea ce citim zilnic în organele noastre de publicitate, nu ar exista sub soare un sistem mai înapoiat de guvernare, decît acel cu care cerul a năpăstuit sărmana noastră țară.

Împotriva acestei înclinări de a lupta noi cu noi înșine, de a ne găsi singuri mai înapoiți decît sîntem în realitate, am crezut că trebuie să luăm o atitudine hotărît ostilă. Sînt cîțiva ani de cînd, prin articole, studii sau conferințe, am încercat să punem în lumină această idee de temelie: că politica actuală a României, de centralizare și intervenționism, este rezultatul necesar al structurii de azi a societății noastre. Pe această idee s-a încheșat treptat o doctrină politică, doctrină care se află expusă în deosebitele ei laturi în lucrarea de față. Unele capitole aruncă temeliile științifice, altele trag încheierile, altele luptă cu prejudecăți obștești sau cu doctrine dușmane: toate însă sînt străbătute de aceeași idee pe care am enunțat-o mai sus.

Am numit această doctrină „neoliberalism”, căci politica intervenționistă este tocmai ceea ce caracterizează în timpul de față liberalismul nou – „neoliberalismul” – burgheziei europene, în opunere cu vechiul liberalism clasic. Acesta din urmă se mărginește la sta privitor pasiv al vieții sociale, noul liberalism însă intervine energic spre a împăca conflicte, a armoniza interese, a înlătura risipă, a alina suferințe – scurt, spre a organiza. Organizarea este flamura sub care militază liberalismul nou al zilelor noastre.

Unele din cercetările prezente au apărut în deosebite reviste, altele sînt inedite. De cîte ori ne referim în ele la alte cercetări, fără a le numi, cititorul va ști că este vorba de scrierea noastră asupra Burgheziei române, pe care o întregiște lucrarea de față.

PARTEA I

ORIGINEA ȘI FORMAREA BURGHEZIEI ROMÂNE

I. EVOLUȚIA BURGHEZIEI ROMÂNE ESTE NORMALĂ

A vorbi astăzi despre formarea burgheziei în România înseamnă un act de curaj: specialistul care va atinge această problemă va întâlni încă multă vreme din partea publicului român o hotărîtă ostilitate. Nu trebuie să ne facem iluzii: aici terenul este cucerit și convingerile deplin formulate. Sînt vreo șapte decenii de cînd se face la noi o sociologie caracteristică a burgheziei române: am putea să o numim în modul cel mai potrivit „sociologie beletristică”. Autorii acestei sociologii sînt fără excepție critici literari – și vom vedea în curînd că aceasta nu e simplă întîmplare.

Ce susține această sociologie ? O știm cu toții: ea afirmă că burghezia română își datorește existența unui proces de imitare superficială a formelor exterioare ale civilizației apusene; că o mină de oameni, contagiați de ideile liberale din Apus, au transplantat instituțiile burgheze moderne în țara noastră, unde nu exista nici o pregătire pentru ele. Astfel, dacă ar fi să credem sociologia beletristică, burghezia română este un produs artificial, ieșit dintr-o evoluție anormală: ea se reduce la un complex de forme goale, fără nici un conținut în societatea noastră.

Succesul acestei sociologii a fost desăvîrșit – și se va vedea că nici aceasta nu este o întîmplare. Azi nu se găsește român cult care să nu rostească cu adîncă convingere vorbele lui Eminescu, că la noi „totul e o spoială, tot un lustru fără bază”.

Împotriva acestei păreri am susținut, în studii urmărite neîntrerupt în acești patru ani din urmă, că burghezia română are o dezvoltare *normală*. Discuțiile urmate de atunci nu-m-au zdruncinat în această convingere. Dar, spre a preîntîmpina neînțelegerile la care a dat naștere această părere în publicistica noastră, voi lămuri de la început ce trebuie să se înțeleagă prin evoluție *normală*.

Este un adevăr stabilit în cercetarea specială că nașterea societăților burgheze moderne e un efect al dezvoltării capitalismului. În adevăr, capitalismul european se înfiripează de prin veacul XVI; pe el se altoiește o clasă burgheză, care, printr-o serie de mișcări revoluționare, sfarmă vechile

societăți agrare feudale și întemeiază pe ruinele lor societățile burgheze moderne. Cea dintâi societate burgheză care a intrat în ființă este cea engleză la sfârșitul veacului al XVII-lea (1688); urmează apoi cea franceză, un veac mai târziu (1789), și după ea celelalte burghezii europene.

Așadar, când vorbim de „evoluția normală” a României moderne, trebuie să se înțeleagă că și societatea noastră modernă este un efect al dezvoltării capitalismului, întocmai ca și societățile europene. *Plămădirea României moderne se contopește în unul și același proces cu plămădirea capitalismului român.*

Cu aceasta însă nu am înaintat mult. Căci sociologia beletristică are și aici răspunsul gata. Capitalismul român – așa glăsuiește ea – este o formație artificială; el este o simplă improvizatie a politicii noastre de stat și nu are rădăcini în mediul nostru social. Împotriva acestei păreri am restabilit iarăși faptul istoric că: *capitalismul român are o dezvoltare analoagă cu aceea a capitalismului apusean.*

Deci dezvoltarea burgheziei române este normală în sensul că are drept cauză dezvoltarea capitalismului ce străbate aceleași trepte de evoluție ca și cel apusean. Dezvoltarea capitalismului alcătuiește osatura dezvoltării burgheziei apusene; pe această osatură, singura analoagă cu aceea a burgheziilor apusene, se grefează amănunte deosebite, specific române. Nu mi-a trecut niciodată prin minte – și nu poate trece nici unui om serios – să susțin că evoluția burgheziei române este analoagă pînă în amănunte cu aceea a burgheziilor apusene. Acest lucru nu ar avea sens, căci nu există nici în Apus un tip unic de evoluție a burgheziei. Evoluția burgheziei engleze, ca și aceea a burgheziei franceze, este normală: ambele se ridică pe o osatură capitalistă analoagă. Și totuși ce imensă deosebire între una și alta. Anglia modernă dă pilda tipică a evoluției unei societăți descentralizate, pe cînd Franța modernă dă iarăși pilda tipică a unui stat centralizator. De aceea, cînd e vorba de o evoluție normală a burgheziei române, de o analogie între burghezia noastră și cea apuseană, nu trebuie să se înțeleagă o analogie de amănunte, căci asemenea analogie nu există nici între burgheziile apusene. Analogia există numai cu privire la ceea ce alcătuiește substratul oricărei burghezii, anume la dezvoltarea capitalismului.

Aceasta ne va da și indicațiile după care vom urmări formarea burgheziei române. *A urmări originea și dezvoltarea burgheziei noastre înseamnă a urmări originea și dezvoltarea capitalismului român. Ceea ce înseamnă: dezvoltarea burgheziei române trebuie pusă în cadrul burgheziei mondiale. Capitalismul nu rămîne tărnut într-un anumit loc; el searnă unei ființe uriașe care, din locul unde e fixată, întinde imense tentacule peste toată suprafața globului. De unde au venit la noi aceste tentacule capitaliste, care au aruncat în vechea noastră societate agrară fermentul revoluției burgheze? Din Apus.*

Se știe că în decursul secolului XVIII se desfășoară duelul între cele două țări capitaliste de frunte din acel timp: Anglia și Franța. Acest duel are drept țintă cucerirea pietelor din lumea nouă și din India; el se termină la 1814 cu victoria definitivă a capitalismului englez. De atunci și pînă la 1914 se deschide o eră de preponderență mondială nediscutată a burgheziei britanice. Expansiunea acesteia e ceea ce a dat naștere și burgheziei române. Să vedem cum.

Pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, Anglia împărtășește soarta oricărei țări industriale în continuă dezvoltare: populația muncitoare se îngrămădește de la țară în centrele industriale de la orașe și, ca urmare, agricultura engleză nu mai poate satisface nevoile consumului intern. Anglia trebuie să importe grîu din afară și spre acest scop își aruncă privirile spre țărmurile Mării Negre, care au servit încă din antichitate ca grînarul lumii. Nu vom descrie aici toate eforturile – eroicele eforturi – diplomatice ale Angliei spre a-și deschide drumul către văile mînoase ale Principatelor române. Destul să spunem că de la 1829, cînd Turcia este silită să acorde Principatelor române libertatea comerțului, mărfurile engleze invadează treptat pămîntul nostru, cerîndu-se în schimb produsele acestuia: cereale. Cu aceasta, țările noastre sînt smulse în viațoarea vieții burgheze europene: fermentul revoluției era aruncat, trebuia numai puțin timp pentru ca să-și arate roadele.

Prin urmare, imboldul dezvoltării burgheziei noastre a venit din afară. Așa este pretutindeni: orice țară agrară intră în prefacere și se îndrumază spre viață burgheză modernă prin influența unei țări capitaliste înaintate. În această privință sînt și sociologii beletriști de acord. Și ei admit că burghezia română s-a plămădit sub influența burgheziei apusene, dar susțin că această influență s-a exercitat prin importul *ideilor* burgheze, nu al *mărfurilor* burgheze.

O ceartă de doctrinari, se va zice. Căci dacă toți teoreticienii admit că burghezia română modernă s-a plămădit sub influența burgheziei apusene, ce rost mai are discuția, dacă această influență creatoare s-a exercitat pe calea importului de idei, ori a importului de mărfuri? Din nenorocire, nu este așa; departe de a fi o simplă gilceavă scolastică, această chestiune are imense urmări practice. Să privim bine: dacă admitem că burghezia română este ecoul ideilor importate din Apus, atunci societatea noastră burgheză devine ceva artificial: creația unor spirite contagiate de idei exotice, fără nici o legătură cu mediul nostru. Și atunci se întîmplă ceea ce vedem astăzi: sufletele noastre se înstrăinează de asemenea societate, care nu pare a fi izvorit din nevoile noastre reale. Dacă însă admitem – cum este și adevărul – că principiul creator este expansiunea irezistibilă a burgheziei apusene spre țările noastre, atunci societatea noastră modernă se prezintă ca rezultat al unei necesități, am putea zice chiar fatalități istorice. În acest caz, sufletul nostru este silit să se plece înaintea realității și să se împace cu ea: critica devine de prisos.

Să ne închinăm și noi înaintea realității și să urmărim procesul ei de dezvoltare din originile indicate.

II. PROCESUL DE NAȘTERE A BURGHEZIEI ROMÂNE NAȚIONALE

De la 1829, în urma libertății comerțului român și a expansiunii burgheziei engleze spre gurile Dunării, Principatele române au de suferit o invazie din ce în ce mai pronunțată de mărfuri și negustori străini. Cei dintii reprezentanți ai burgheziei pe pământul nostru sînt străini; ei reprezintă expansiunea capitalismului apusean la noi. Așa este peste tot: în orice țară burghezia e la început străină. Însăși burghezia engleză e o creație a străinilor.

Odată cu acești înaintași ai burgheziei sosi la noi și umbra lor firească: ideologia burgheză, liberală și democrată, din care cîteva raze izolate răzbătuseră pe aici încă de la revoluția franceză. De astă dată însă ideile liberale cereau să devină neîntîrziat realitate. Căci comerțul e un act liber și nu se poate dezvolta decît în societate liberă. De aceea privilegiile vechiului nostru regim trebuiau desființate, spre a netezi calea spre înaintarea triumfală a comerțului. Democrația română a fost, cum este peste tot, o creație a străinilor.

Acești soli străini ai capitalismului au cîștigat repede credincioși și din propriile noastre straturi sociale. Pe atunci boierimea română era sfîșiată în două tabere: una, boierii mari, care acaparase toate drepturile politice; alta, boierii mici, care era redusă la rolul de fiu dezmoștenit. Prin însăși situația lor socială, boierii mici deveniră apostolii firești ai intereselor și ideilor burgheze. Ei îmbrățișară interesele capitalismului și cauza ideilor democratice și începură lupta pentru deființarea vechilor privilegii. Astfel, din sînul acestor mici boieri se alcătui nucleul unui partid liberal democratic și revoluționar. La rîndul lor, boierii mari deveniră un grup conservator, reacționar: pe cînd grupul liberal apăra interesele capitalismului, grupul conservator apăra interesele marii proprietăți de pămînt; cel dintii năzuia la răsturnarea revoluționară a vechii ordini privilegiate, cel din urmă apăra starea de fapt bazată pe tradiție.

Ciocnirea între aceste două forțe sociale, puse în luptă de capitalism, a fost hotărîită în cele din urmă tot prin înfrîurirea treptată a capitalismului. Se știe, în adevăr, că în momentul trecerii unei țări de la economia agrară la economia bănească cea dintii victimă sînt marii stăpînitori de pămînt: aceștia sînt prada legitimă a minuitorilor de bani. Sub invazia mărfurilor străine, marii proprietari nu pot rezista ispitelor numeroase spre risipă: ei cheltuiesc pe nesăbuite, își ipotechează pămîntul și în cele din urmă îl pierd cu totul. Astfel s-a întîmplat și marilor noștri boieri: în curs de vreo trei decenii, de la 1830 pînă la 1860, sub asalturile capitalismului ei dispar ca clasă.

Și iată-ne astfel pe la 1866 fără clasă cîrmuitoare: capitalismul distrusese pe marii boieri, dar nu plămădise o burghezie care să le ia locul în conducerea statului. Căci nașterea clasei burgheze e un proces treptat și anevoios, care se încheie abia cînd se dezvoltă o puternică industrie națională. Aici se ridică întrebarea: ce formă de cîrmuire trebuia să-și alcătuiască țara noastră, în lipsă de o clasă cîrmuitoare ?

Istoria arată că în asemenea împrejurări, cînd capitalismul distruge vechea nobilime agrară, dar nu creează încă o burghezie orășenească; cînd societatea nu are nici o clasă stăpînitore, fiindcă vechea clasă e în ruine, iar cea nouă e abia în germene – în asemenea condiții, ce caracterizează începuturile oricărei burghezii, se alcătuieste o forță centrală, care guvernează în mod absolutist. De fapt, asemenea societate burgheză haotică, fără clase mature, a fost – cum a observat Tocqueville pentru Franța – vremea de aur a absolutismului.

Și în România s-a alcătuit, în aceste împrejurări, o forță centrală, căci altă formă de cîrmuire nu era cu putință. Dar la noi această forță nu mai putea fi reprezentată de un individ, sub forma absolutismului monarhic, din pricină că revoluționarii români dăruiseră României o constituție democratică. De aceea la noi forța centrală a trebuit să se formeze în afară de cadrul legal a constituției: ea nu s-a mai intrupat într-un individ, ci într-un grup de indivizi, anume în grupul liberal revoluționar, care apăra interesele capitalismului. Forța centrală astfel alcătuită a primit mai tîrziu numele puțin simpatice de *oligarhie*; aceasta guvernează în același spirit și cu aceleași mijloace ca și absolutismul zis „luminat“ de la începuturile burgheziei europene.

Cum se vede, *oligarhia care ne stăpînește din a doua jumătate a veacului din urmă a luat ființă din această nevoie istorică de a găsi o formă de cîrmuire într-o societate care nu are clasă cîrmuitoare*. Ea împlinește același rol ca și absolutismul din perioada de naștere a burgheziei apusene.

În ce constă acest *rol istoric* ? L-am putea limpezii astfel: forța centrală – fie monarhie sau oligarhie – este chemată a *ține tutela burgheziei* atîta vreme cît aceasta este încă minoră. În această calitate, puterea centrală ia toate măsurile de natură a servi interesele burgheziei în proces de naștere. Mai întîi, ea distruge regionalismul medieval și pe ruinele sale aduce treptat la îndeplinire unificarea juridico-politică, căci dezvoltarea comerțului este stăpînită de barierele vechiului regim. Paralel cu aceasta, o întreagă serie de măsuri urmărește scopul: de a dezvolta căile de comunicație, instituttele de credit și în cele din urmă a ocroti industria națională de concurența străină. Asemenea politică de tutelă a burgheziei, pe care o face „absolutismul luminat“ în Apus, o face și oligarhia română din a doua jumătate a secolului XIX; ea poartă numele de *mercantilism*.

Mai mult, oligarhia noastră face această politică cu același aparat ca și absolutismul apusean: cu o îndoită armată de funcționari și militari. Ca orice forță centrală, oligarhia are nevoie de un aparat de execuție, și acesta constă din *birocrație* și *militarism*. Nașterea pletorei de funcționari și militari este peste tot urmarea firească a dizolvării vechiului regim sub invazia capitalismului. Din moment ce capitalismul distruge toate deosebirile regionale ale vechiului regim și plămădește pe ruinele sale statele moderne unitare, se simte nevoia de un instrument de unificare și coeziune, iar acest instrument îl alcătuiesc pretutindeni funcționarii și militarii: ei stau la ordinele forței centrale și execută măsurile acesteia de la centru spre periferie.

Se înțelege că și în România, paralel cu procesul de dizolvare a vechiului regim și de plămădire a unei forțe centrale unificatoare, trebuia să se nască urmarea firească: birocrația și militarismul. Ambele își iau ființă, cum e de așteptat, de la 1830 înainte, adică de la invazia capitalismului străin în Principate. Pe măsură ce edificiul vechiului regim agrar pîrîie din toate încheieturile și se prăbușește, birocrația română și militarismul român se dezvoltă, alcătuind piedestalul de mai tîrziu al puterii politice a oligarhiei. Acest regim, pe care-l are România la începuturile dezvoltării sale burgheze, constînd din trinitatea: dictatură centrală-birocrație-militarism nu are nimic anormal. El se naște peste tot în faza de tranziție de la vechiul regim agrar la noul regim burghez, fiindcă problemele pe care le ridică aceste timpuri nu pot fi rezolvate decît cu un asemenea mijloc de guvernare. În anul 1866, noul nostru regim oligarhic, birocratic și militarist poate fi considerat ca intrat definitiv în viață.

De la 1866 pînă în prezent, dezvoltarea burgheziei române se confundă cu prefacerile acestei forțe centrale pe care capitalismul a ridicat-o în fruntea țării noastre. Pînă pe la 1880, oligarhia se mărginește a face tutela burgheziei, fără a fi ea însăși burghezie: ea se pune fără rezervă în serviciul intereselor capitaliste, fiindcă acestea sînt și interesele ei proprii. În adevăr, pentru a întretine întinsul aparat birocratic și militarist, era nevoie de bani, iar acești bani se percepeau în primul loc din negoțul de cereale. Pentru aceasta însă era nevoie de a sprijini burghezia care tocmai întretinea acest negoț.

De la 1880 puterea noastră centrală părăsește atitudinea ei pasivă și intervine ea însăși în întreprinderi capitaliste. Primul pas în această direcție este întemeierea Băncii Naționale, desigur cel mai de seamă eveniment în dezvoltarea burgheziei române moderne. Sub imboldul acestei instituții începe să se dezvolte o întreagă serie de întreprinderi naționale, pe care trebuia să se altoiască treptat o burghezie română națională. Și astfel apar în dezvoltarea României moderne două serii de evoluție burgheză: una este reprezentată de burghezia străină, care vine la noi cu invazia capitalismului străin și e

alcătuită mai mult din evrei; alta este seria dezvoltării burgheziei române naționale. Astăzi încă burghezia română este împărțită în aceste două lagăre dușmane și viața noastră publică răsună de strigătele lor de luptă.

De altfel așa s-a întâmplat peste tot: în orice țară burghezia este la început străină, și după un timp, cînd indigenii își fac educația economică sub conducerea străinilor, începe al doilea proces istoric: lupta de alcătuire a unui capitalism național, care are menirea de a absorbi pe cel străin. Cu aceasta burghezia străină dispăre în masa burgheziei naționale. Tot astfel se întâmplă și la noi. Sub presiunea întreprinderilor naționale au început să-și naționalizeze capitalul și cele străine. Acest proces de naționalizare a burgheziei străine este încă în curs și făgăduiește a ajunge curînd la sfîrșit. Peste cîtva timp nu vom mai avea în România decît o singură burghezie națională română; cele două tabere dușmane tind să se contopească în una singură.

În perioada de la 1880-1905 burghezia națională română se mărginește a minui un capital de bancă, de altfel destul de redus, și a alimenta un slab început de industrie, înfiripat în urma legii de ocrotire a industriei naționale de la 1886. Dar iată că o instituție bancară străină, întemeiată la 1897 de două grupuri bancare din Berlin, vine să arunce și la noi sămînta dezvoltării imperialiste a finanței germane. E fosta „Bancă Generală”. După un timp de activitate pur bancară, ea se avîntă pe la 1905 în întreprinderi industriale, și pilda ei devine și pentru băncile române extrem de contagioasă: era în nevoile vremii. Astfel toate băncile noastre, mari și mici, încep să fondeze, sau să ia parte la întreprinderi industriale, mai întîi șovăitor, după război însă cu o adevărată febrilitate. Tendința de plasamente industriale a băncilor române e tocmai ceea ce dă nota specifică economiei noastre actuale. Urmările acestei noi evoluții sînt imense. Mai întîi, din moment ce oligarhia noastră izbutește să subjuge industria, ea se ridică la o adevărată dictatură economică; apoi industria ce se dezvoltă sub egida finanței nu mai seamănă cu ceea ce era industria apuseană la începuturile ei; aici deosebitele întreprinderi industriale nu mai sînt izolate, nici nu luptă una cu alta ca concurențe, pe viață și pe moarte: ele sînt puse de la început în armonie, în conexiune organică, alcătuiind un tot unitar, după un plan conceput la centru și executat spre periferie. Finanța română dezvoltă industria, și în același timp o organizează. Ceea ce a visat Marx că va realiza proletariatul – organizarea producției – la noi se îndeplinește azi sub ochii noștri prin acțiunea oligarhiei financiare.

Am dat o schiță sumară a procesului de dezvoltare a clasei noastre burgeze naționale, de la forma embrionară a grupului liberal revoluționar, pînă la actuala fază, de hotărîită supremație a oligarhiei financiare. Din această schiță rezultă cît e de superficială părerea comună cum că oligarhia

română nu are rădăcini istorice și nu îndeplinește nici un rol istoric. Dezvoltarea oligarhiei se confundă în unul și același proces cu dezvoltarea României moderne; ea e ca o plantă, ale cărei rădăcini sînt solid înfipte în solul nostru și ale cărei nesfîrșite ramificații cuprind și înviează întreaga noastră viață socială. Misiunea istorică pe care ea o îndeplinește în timpul de față și de care depinde însăși soarta noastră între țările civilizate se rezumă după cele spuse mai sus în aceste trei puncte: a) *naționalizarea capitalului*, adică crearea unui capitalism român național, care să ne emancipeze de tutela finanței străine; b) *dezvoltarea producției naționale*, spre a satisface nevoile interne și a ne emancipa de piața străină și c) *organizarea producției după un plan unitar*, spre a scuti risipa de materie și energie pe care o pricinuieste o industrie în formă haotică. Cele dintii două puncte alcătuiesc „independența economică”, condiția neapărată a independenței politice; cel din urmă aruncă temeliiile viitorului, întrucît e neîndoielnic că societatea viitoare va fi o societate organizată.

Precum se vede, rezolvarea acestei misiuni istorice impune și un regim politic corespunzător, anume *un regim de dictatură centrală*. De aceea azi, și pentru multă vreme, va trebui să ne resemnăm de a vedea democrația rămînînd în România literă moartă. O economie orientată de la centru spre periferie, cum e economia noastră actuală, nu se poate împăca cu un regim politic orientat invers, de la periferie spre centru, de la voința națională spre aparatul de guvernare, după cum cere democrația modernă. Astfel la noi regimul democratic vine în conflict direct cu realitatea socială, cu nevoile vitale ale momentului de față, de aceea rămîne numai pe hîrtie. Și cînd spun aceasta, nu spun ceea ce doresc eu să fie, ci ceea ce este de fapt. Despre aceasta ne vom convinge îndată întorcînd foaia și privind a doua latură a dezvoltării burgheziei române. Pînă acumă, ca să întrebuițăm o figură, ne-am învîrtit numai în bel-étage-ul edificiului nostru burghez; acumă trebuie să ne coborîm în încăperile de jos, pînă la subsol, și să vedem care e soarta claselor agrare, pe care le-a strivit capitalismul, aruncîndu-le la fundul societății, și ce fel încearcă aceste clase să lupte împotriva năvălitorului.

III. PROCESUL DE PREFACERE A VECHILOR CLASE AGRARE:

a) Țărănimea

Capitalismul se ridică peste tot pe ruina claselor agrare, țărănimea și boierimea. Cauza e limpede: baza economică-socială a vechiului regim agrar este pămîntul, pe cînd baza noului regim capitalist este banul. Astfel, în trecerea de la vechiul la noul regim, pămîntul se transformă în ban sunător, se prefăce în capital, și cu aceasta vechile clase agrare se prăbușesc în neantul neființei. Felul acestei pustiiri variază de la țară la țară. În Anglia căpita-

lismul a distrus țărănimea, dar a cruțat nobilimea; în Franța s-a întâmplat invers: aici a fost desființată nobilimea, însă țărănimea a rămas în viață, deși cu rolul redus al oricărei clase țărănești în cadrul unei societăți capitaliste. O evoluție analoagă cu cea franceză s-a întâmplat la noi: capitalismul a desființat vechea boierime, dar a lăsat țărănimea în viață, deși a însingurat-o adînc.

Soarta țărânimii într-o societate burgheză modernă trebuie înțeleasă din prefacerile la care o supune regimul capitalist. Mai întii, capitalismul se bazează pe schimbul de mărfuri, de aceea tînde a preface totul în marfă, și înainte de toate pămîntul. Din nevoia de a preface pămîntul în marfă, ca să circule liber din mîină în mîină, rezultă o răsturnare totală a vechilor raporturi agrare.

În vechiul regim nu avea nici țaranul, nici boierul proprietate liberă de pămînt. Boierul era obligat să dea țaranului așezat pe moșia sa atîta pămînt cît cereau trebuințele gospodăriei țărănești; deci el nu putea dispune în mod liber de moșia sa, cum negustorul dispune de orice marfă. Cu atît mai puțin avea acest drept de proprietate țaranul; acesta nu avea asupra pămîntului primit spre cultură decît un drept de folosință.

Asemenea raporturi de proprietate vin în directă contradicție cu nevoile unei societăți burgheze. Aici fiecare individ trebuie să fie deplin stăpîn pe peticul său de pămînt, ca să-l poată preface după voie în marfă vagaboandă, întrucît elementul de viață al burgheziei este schimbul de mărfuri. De aceea burghezia luptă pretutîndeni, după puteri, să scoată pe țaran din vechea sa așezare socială și să-l prefacă în proprietar liber, pe un colț de pămînt liber. Această prefacere are și pentru boier un rezultat analog; ea-l scutește de orice obligații față de țaranul așezat pe moșia sa și-l lasă proprietar liber, pe un pămînt liber de orice sarcină. În acest chip burghezia impune pămîntului modul de proprietate, care e cerut de interesele ei de mînuitoare de marfă. Acest mare act istoric a fost înfăptuit la noi prin legea de la 1864; ea înseamnă desființarea juridică a vechiului nostru regim. De atunci înainte țaranii se prefac din iobagi așezați pe moșii străine în proprietari liberi pe pămîntul lor propriu.

Emanciparea țărânimii se petrece peste tot într-o atmosferă de entuziasm nedescris. Trecerea de la iobăgie la libertate pare o trecere de la întuneric la lumină, de la letargie la viață adevărată. Dar în curînd se descoperă că acest act e departe de a duce țărănimea la paradisul făgăduit; sfîrșitul e cu totul potrivit așteptărilor; e mizeria, foamea și ca încununare vine și o iobăgie deghizată, mai apăsătoare decît iobăgia fătîșă de mai înainte. Toate acestea fac ca starea țărânimii emancipate de la începuturile burgheziei să fie inferioară situației pe care o avea țaranul în vechiul regim.

Să privim lucrurile de aproape. În vechiul regim țaranul avea dreptul să primească de la boier atîta pămînt cît cereau nevoile sale. Dar din moment ce el devine proprietar liber pe un colț de pămînt al său acest drept înce-

tează: el trebuie să se mărginească la ceea ce are. Decît, peticul său de pămînt se fărîmîțează mereu prin împărțirile succesive la urmași, așa că în a doua sau a treia generație țărănimea emancipată ajunge muritoare de foame. În ceea ce privește țărănimea română, cu toate împroprietăririle succesive de la 1864 pînă la 1907, statistica făcută în acest an de jale arată rezultatul următor: dintr-un milion și jumătate de țărani români capi de familie, abia vreo două sute de mii, adică 15%, pot trăi din pămîntul lor, restul trebuie să se hrănească sub nevoile lor, căci proprietatea ce au este nefindestulătoare.

Dar ca și cum aceasta nu ar fi de ajuns, paralel cu asemenea tragedie rurală altă calamitate vine să se abată peste capul țărănimii. Deși prin emancipare țaranul trece din vechiul în noul regim, el nu-și părăsește deodată vechile sale apucături rurale, căci acestea nu se dezrădăcinează atît de ușor. Anume, țaranul muncește pe apucate, intermitent, numai atît cît cer nevoile sale restrînse. Această deprindere este însă desăvîrșit potrivnică spiritului societății burgheze, care nu trăiește decît din mînuirea mărfurilor. Aici țaranul trebuie să muncească continuu și să producă cît mai mult peste nevoile sale, pentru ca ceea ce-i prisosește să fie transformat în marfă. Și fiindcă la început țărănimea nu este în stare să depună această muncă continuă de voie, burghezia îl face s-o depună de nevoie: ea îl *forțează* la muncă. Cu aceasta iobăgia ia din nou ființă sub o formă deghizată. De astă dată noua iobăgie are rolul de a face educația țărănimii spre muncă continuă, așa cum cer nevoile burgheziei; ea nu încetează decît atunci cînd acest scop a fost atins – în Apus a durat veacuri de-a rîndul. La noi noua iobăgie a luat ființă prin seria legilor zise ale tocmelilor agricole, ce începe de la 1866; de acum țaranul abia liberat, țaranul flămînd și gol, poate să fie forțat de proprietar la munca cîmpului cu jandarmul și dorobanțul.

Această concepție despre *mizeria țărănimii române* și așa-zisa ei *neoiobăgie*, stabilită acum vreo trei ani, a fost combătută cu hotărîre, aș putea zice cu pasiune. Dar tocmai acest sentimentalism, nelalocul său într-o chestie de știință, îmi dă convingerea că am nimerit calea dreaptă. În adevăr, atît mizeria rurală, cît și neoiobăgia, sînt *fenomene naturale*, ce apar în mod necesar la începuturile capitalismului. Nimeni nu e vinovat de ele; nici așa-zisele păcate ale legii de împroprietărire de la 1864, nici pretinsa nepricepere a oamenilor noștri de stat; oricum s-ar fi făcut împroprietăririle, tragedia rurală ar fi apărut mai curînd sau mai tîrziu, căci ea urmărește începuturile capitalismului ca umbra. E de ajuns să ne aruncăm privirile la începutul capitalismului european – și ce vedem aici? E plină Europa apuseană de țărani flămînzi, goi, vagabonzi, mînați din urmă la muncă cu mijloace mult mai drastice decît acelea pe care le-a întrebuițat burghezia noastră. În această privință am adus altă dată dovezi destule, de aceea e de prisos să mai stăruiesc.

E acum întrebarea: cum se poartă țaranul în această tragică situație ? Ce fel luptă el împotriva autorilor acestui dezastru ? Țaranul se mișcă ca orice forță naturală, oarbă: el ia bîta și coasa și se răscoală – nici el nu știe bine împotriva cui și cu ce anume scop. Dar el se răscoală, luptă, pînă ce furia lui este înăbușită în sînge. La noi, răscoalele țărănești se urmează pînă la 1907 cu o periodicitate deznădăjduitoare, făcînd întotdeauna obiectul groazei oamenilor noștri de stat. S-a pretins și aici că răscoalele țărănești sînt fenomene specific românești și-și au pricina în vitregia cu care cîrmuitorii noștri ar fi tratat țărănimea. Asemenea părere este tot atît de puțin întemeiată ca și aceea asupra mizeriei rurale sau asupra neoiobăgiei. Căci ajunge și aici să ne aruncăm privirile asupra începuturilor capitalismului apusean spre a găsi țările europene înaintate pline de răscoale rurale. Jacqueriile din Franța, războiul țărănesc din Germania, răscoala țaranilor englezi din sec. al XIV-lea sînt cunoscute și celui ce numai a frunzărit istoria începuturilor vremurilor moderne. Răscoalele rurale sînt fenomene naturale la începuturile burgheziei și apar oriunde pătrunde capitalismul.

Pricina acestei ridicări în masă a țărănimii nu e numai mizeria, ci și starea de prefacere continuă a acestor vremuri, care pune pe țaran într-o dispoziție sufletească de extremă înăsprire. Căci țaranul este personificarea însăși a principiului inerției: el vrea să fie așa cum au fost părinții săi. Pentru el tradiția e sfîntă: cel ce o schimbă devine un păgîn. Dar la începuturile burgheziei, cînd întreaga viață a țaranului este scoasă din vechea ei așezare, cînd toate datinile sale sînt nesocotite și călcate în picioare, cînd – peste toate – reprezentanții burgheziei sînt exclusiv străini, atunci furia țaranului împotriva pîngăritorilor este neînfrînată. Și el îi face vînt luînd bîta și plecînd la luptă.

Ne rezumăm. Toate neajunsurile de care a suferit țărănimea noastră în a doua jumătate a veacului trecut – mizeria, neoiobăgia și efectul acestora: răscoalele – sînt fenomene naturale la începuturile burgheziei. Ele dispar iarăși în mod natural, pe măsură ce burghezia se dezvoltă și intră în stadiul industrializării. Atunci calvarul țaranului încetează. Industria înfrîurește în bine starea țărănimii pe căi multiple. Ea pompează prisosul populației de la sate în fabrici, și cu aceasta dă celor ce rămîn la căminele lor puțința unui trai omenesc; ea ușurează sarcinile fiscale ale țărănimii, aruncînd o parte din ele pe umerii burgheziei; în fine, ea revoluționează felul de muncă al pămîntului, introducînd și aici producția cu muncitori salariați, ceea ce face din țaran un lucrător în sens burghez: un om liber. Numai cu dezvoltarea industriei intră țaranul cu adevărat în noul regim, și acest proces se află la noi abia în curs. De aceea, soarta țărănimii române, ridicarea ei materială și socială, atîrnă de rezolvarea acelor probleme pe care le urmărește burghezia în timpul de față.

IV. PROCESUL DE PREFACERE A VECHILOR CLASE AGRARE: b) Boierimea

Soarta boierimii române în era de plâsmuire a burgheziei a fost, dacă e cu putință, încă mai tragică decât aceea a țărănimii: în scurt timp burghezia a desființat-o ca clasă. Atît de repede a fost agonia vechii noastre boierimi, încît ea n-a avut nici timpul, nici puțința de a opune năvălitorului vreo împotrivire de fapt: ea n-a putut lupta nici cu bîta, ca țăranul, nici cu tunul, cum au făcut alte aristocrații rurale în aceleași împrejurări. Vechea noastră clasă stăpînitoare s-a stins pe neprinsse veste, într-un mod foarte puțin glorios: sugrumată în ghearele cămătarilor.

Înseamnă aceasta că boierimea română și-a dat obștescul sfîrșit, fără a opune nici un fel de împotrivire dușmanului? Nu: o clasă socială, ca și un individ, nu moare fără a încerca să se apere împotriva cauzei care-i pricinuieste moartea. Dar boierimea noastră a întrebuițat arme mai nobile, mai eterice decît cele obișnuite: în calitatea ei de clasă stăpînitoare, ea era depozitară a culturii, a inteligenței, de aceea a îndreptat împotriva burgheziei armele subtile ale științei. Cu alte cuvinte, lupta ei a fost o luptă culturală.

O ciudată luptă, veți zice: căci ce rost are să ataci cu armele teoriei un dușman care la nevoie te poate strivi cu tunul ?

Și cu toate astea, nu este astfel. În realitate rar a fost în istoria militară un război care să se încheie cu așa completă capitulare a dușmanului, cu așa totală ocupare a cîmpului de luptă, ca acest război teoretic al reacțiunii române împotriva burgheziei noastre naționale. Reacțiunea burgheziei conservatoare a izbutit să mobilizeze în jurul ei tot ceea ce a fost inteligență de elită în mișcarea noastră culturală și politică. S-a stabilit astfel un fel de tradiție ca oamenii de acțiune, înzestrați cu simțul realității, să treacă în lagărul burgheziei, iar oamenii de gîndire, cu cultură teoretică sau daruri literare, să treacă în lagărul reacțiunii. Și astfel, pe cînd burghezia mobiliza de partea ei fapta, reacțiunea mobiliza de partea ei teoria. În asemenea condiții, războiul teoretic al reacțiunii s-a încheiat cu o victorie pe întreaga linie.

De unde și-au importat acești gînditori arsenalul lor de arme teoretice pe care le-au îndreptat împotriva burgheziei ? Din Germania. Și e aproape pîcant de a observa că pe cînd burghezia importa din Germania tunuri Krupp spre a ține în frîu masele reacționare, reacțiunea importa tot din Germania – nu tunuri Krupp, căci pentru aceasta nu avea puțința: ea importa „adevăruri științifice“, pe care însă le întrebuița tot ca o specie de tunuri Krupp: le năpustea împotriva burgheziei, spre a o strivi sub greutatea și autoritatea „științei“.

Între aceste arme teoretice este însă una formidabilă: un fel de „dicke Bertha“, pe care reacțiunea o pune în bătaie, de cîte ori dezlănțuie un nou

atac împotriva mult detestății burghezii. Aceasta se numește *principiul continuității* și e de obârșie romantică germană. Totdeauna, în greul luptei, reacțiunea operează cu această armă, care în ochii ei pare a trece drept irezistibilă. Atunci ea strigă reprezentanților burgheziei cam astfel: „Sinteti niște străini de firea neamului nostru; ați sfărmat legătura între trecut și prezent, ați rupt continuitatea dezvoltării noastre!“ Apoi adaugă: „Noi, reacționarii, vom restabili legătura între prezent și trecut, vom clădi prezentul din tradițiile trecutului, din dătinile străvechi“. Și în urmă vine încheierea: „Ceea ce ați făcut voi, burghezii, e un progres fals, un lustru fără bază, o simplă spoială; abia noi, reacționarii, vom îndeplini un progres real, printr-o prefacere treptată a instituțiilor trecute, prin derivarea lor din rădăcini proprii naționale; nu prin salturi bruște, prin ruperi revoluționare cu trecutul“.

Lupta teoretică împotriva burgheziei române este deschisă de societatea Junimea din Iași. Acest cerc literar, al cărui spirit străbate întreaga noastră viață culturală din a doua jumătate a veacului din urmă, aduce în România principiul filosofiei romantice germane, cum că prezentul se dezvoltă în mod organic din rădăcinile naționale ale trecutului. Această faptă nu ar fi ceva nou; după arătările d-lui Iorga, Kogălniceanu adusese încă înainte acest principiu al evoluției organice, treptate, și-l adusese desigur din aceeași sursă romantică germană. Dar Junimea – și aici stă inovația ei, care a făcut pîrtie în cultura română – pentru întâia oară a întrebuițat acest principiu ca armă de luptă împotriva burgheziei române. Ea a ridicat acuzația că burghezia română a călcat principiul continuității, rupînd legătura cu trecutul nostru național, și anume aducîndu-ne din Apus instituțiile moderne burgheze, care nu aveau nici o legătură cu trecutul și cu nevoile noastre. Această luptă e continuată apoi de curentul naționalist, cu mult mai multă cunoștință a trecutului nostru național decît aveau membrii Junimii.

Paralel cu aceste două curente se dezvoltă din aceeași necesitate și cu același scop, alte două: socialismul și poporanismul. Același spirit rural, reacționar, și de aici ostil inovațiilor burgheze, străbate și aceste două curente. Dar ele îmbracă spiritul lor reacționar în altă haină, de altfel o haină tot de împrumut. Socialismul luptă împotriva burgheziei noastre cu frazeologia lui Marx – de spiritul lui Marx au fost socialiștii români totdeauna străini; iar poporanismul întrebuițează în același scop frazeologia narodnicilor ruși. Atîtea arme teoretice deosebite, spre a servi aceeași cauză: reacțiunea rurală, și a doborî același dușman: burghezia.

Aceste patru curente reacționare sînt tot ceea ce avem noi drept cultură din a doua jumătate a veacului XIX pînă în prezent. Ele au aceste trăsături comune: a) se clădesc pe același miez sufletesc: dușmănia împotriva burgheziei noastre; b) justifică această dușmănie pe același temei: că burghezia a rupt continuitatea istorică, sădind pe pămîntul nostru niște instituții

străine, fără legătură cu trecutul român; c) astfel ajung la aceeași încheiere, că edificiul nostru social burghez este artificial, o formă goală, sortită la o prăbușire sigură. Concluzia vine de la sine; ea sună: să luptăm împotriva burgheziei noastre, care în loc de civilizație apuseană ne-a adus aici un simplu lustru extern.

Așadar cultura română actuală este pe de-a-ntregul creația reacțiunii. Ea poartă în mod foarte fericit numele de cultură „critică”; căci în ea sufletul se desprinde de mediul social, se înstrăinează de dinsul și apoi se năpustește împotriva acestui mediu cu atacuri: îl „critică”. Cu alte cuvinte, cultura „critică” reprezintă sfșișierea între societatea română și sufletul român în actuala fază de evoluție. În realitate, această cultură, prin însăși esența ei, este o simplă propagandă politică, întreprinsă cu teorii sociologice și îndreptată împotriva burgheziei. Așa se face că ea se prezintă sub forma unei sociologii, anume a unei sociologii a burgheziei române. Dar această sociologie nu are nimic comun cu sociologia pe care o fac oamenii de știință. Ea nu este un complex de cercetări obiective, dezinteresate, ci o *sociologie tezistă*, izvorâtă dintr-o anumită nevoie și făcută într-un anumit scop: acela de a lupta împotriva burgheziei. Dacă e adevărat ceea ce spune Juvenal, că indignarea face versul, privind reacțiunea română trebuie să zicem că ura face sociologia. Căci sociologia tezistă a culturii noastre reacționare este pe de-a-ntregul copil al urii, rod al zăvrătirii. E o profanare numai gândul de a împodobi asemenea sociologie în numele științei.

În adevăr, care e teoria ultimă la care ea se reduce ? Această teorie sună astfel: „În Apus, burghezia s-a dezvoltat de jos în sus, de la fond spre formă; la noi, dimpotrivă, burghezia s-a dezvoltat de sus în jos, de la forme spre fond”. Această teorie apare mai întâi la Carp și Maiorescu, apoi într-o formă mai precisă la Xenopol, și în urmă într-o formă pretențioasă la Dobrogeanu-Gherca. A zice despre asemenea teorie că e un neadevăr, este puțin lucru. Căci oricine cunoaște de aproape istoria dezvoltării societăților burgheze moderne știe că asemenea evoluție de-a-ndoaselea, cum se pretinde că a avut România modernă, este peste putință. Dar această teorie nici nu trebuie privită sub raportul logic al adevărului sau al erorii; ea e o simplă construcție tendențioasă, izvorâtă anume din nevoia reacțiunii de a discredita burghezia. Căci a zice că burghezia română se dezvoltă de sus în jos, aceasta înseamnă – cum reacțiunea a și tras concluzia – că societatea noastră burgheză este artificială, fără un conținut propriu, deci fără putere de viață. Spiritul tendențios e evident. A face știință în acest fel înseamnă a lua știința din locul ei august, de cercetare obiectivă, și a o pune în vârful sabiei de atac.

Acum se înțelege de ce criticii noștri literari, cei din vechea ca și cei din noua generație, au făcut și fac sociologia burgheziei. Acești critici, îndelet-

nicindu-se cu analiza culturii române, s-au pomenit de-a dreptul în cadrul sociologiei. Și de aceea au făcut și ei sociologie, se înțelege aceeași sociologie tezistă reacționară pe care o găsim în curentele noastre culturale. Am numit această sociologie – singura pe care am avut-o pînă deunăzi – „beletristică“.

Cultura critică a sărbătorit, cum am spus, o izbîndă desăvîrșită. Astăzi întreaga noastră mișcare a spiritului, ca și educația oficială, este copleșită de spirit critic, reacționar, ostil burgheziei. Pricina nu e temeinicia acestei culturi, căci s-a văzut cît e de șubredă; trebuie să coborîm ceva mai adînc, ca să găsim pricina reală a acestui succes. Adevărul e că sufletul nostru – sufletul român național – are încă o structură arhaică, rurală, ostilă vieții burgheze. Și astfel cultura noastră reacționară, ea însăși produsul unor suflete rurale, căzu pe un teren înrudit, nespul de prielnic; ea se adresa unui suflet național, care n-a dezbrăcat încă mentalitatea rurală. De aici această izbîndă fără pereche a culturii române critice. Rezultatul este că azi la noi tot ceea ce e suflet cult este dușmanul burgheziei.

V. ÎNCHEIERE ȘI PRIVIRE SPRE VIITOR

Am desfășurat, într-o schiță sumară, tabloul întreg al dezvoltării burghezii române moderne, urmărind ambele sale laturi: pe de o parte, procesul treptat de naștere a clasei burgheze române; pe de alta, procesul de prefacere și de reacțiune a vechilor clase agrare împotriva burgheziei. Situația actuală, rezultată din această dublă evoluție, este următoarea: astăzi burghezia este deplin stăpînă pe economia și politica română, iar reacțiunea deplin stăpînă pe sufletul și pe cultura română; una dictează în sfera realităților, cealaltă în sfera ideilor. Și astfel, între societatea română și sufletul român este azi o prăpastie: cea dintîi a devenit burgheză modernă, cel din urmă a rămas rural medieval. A scrie azi despre burghezia română înseamnă a desfășura această priveriște absurdă a luptei noastre împotriva noastră.

În adevăr, o situație ce nu e lipsită de tragic ! Cel ce e contagiat de spirit critic poate găsi aici prilejul să exclame: „mergem cu pași siguri la prăpastie! E peste putință să mai facem un pas înainte cînd toate instinctele noastre rurale se răzvrătesc împotriva aspirațiilor noastre burgheze. Vom cădea în dezagregare socială!“.

Dar să lăsăm sentimentalismul la o parte și să privim realitatea în față. Sfișierea lăuntrică a societății noastre burgheze nu e un fapt unic și anormal, cum se grăbesc să afirme beletristii despre tot ceea ce se întîmplă în dezvoltarea burgheziei române. Asemenea situație se găsește peste tot la începutul burgheziei europene. Totdeauna, cînd capitalismul invadează o țară agrară, atunci clasele rurale strivite sub călcîiele sale gigantice încearcă să se apere

cu mijloace violente. Iar după ce aceste mijloace sînt nimicite, după ce clasele rurale sînt reduse la neputință, nu le mai rămîne decît un mijloc de luptă: ura. Ele urăsc pe uzurpatorul victorios și. născocesc tot soiul de legende pe seama sa, spre a-l discredita în fața lumii și a-i nimici astfel terenul de sub picioare. De aceea ura claselor agrare împotriva burgheziei străbate toată perioada de plămădire a capitalismului european. Pe această ură se altoiește în secolul XVIII o întregă literatură sociologică, ca armă de luptă împotriva capitalismului; ea se compune din așa-zise romane de stat și plutește în același spirit ca și sociologia urii, pe care ne-a făurit-o reacțiunea română. Mai mult încă: aceste timpuri au avut și țărăniștii lor, adică un grup de teoreticieni care luptau împotriva politicii mercantiliste burgheze, susținînd că adevăratul izvor de bogăție este pămîntul și preconizînd o politică de stat în interesul claselor rurale. Acești teoreticieni purtau numele de fiziocrați: fiziocrații sînt țărăniștii veacului XVIII. Țărănismul este un fenomen ce caracterizează pretutîndeni faza primitivă a capitalismului.

Tot astfel s-a întîmplat și la noi în faza actuală de plămădire a burgheziei noastre. Să ne gîndim bine. Noi românii sîntem un popor cu un trecut milenar de păstori și muncitori de cîmp. Această îndelungată viață pastorală rurală ne-a dat și deprinderi corespunzătoare, un anumit fel de a gîndi și a lucra. Și acum, cînd într-o carieră cu adevărat vertiginoasă capitalismul ne-a distrus viața noastră rurală, contemplativă, toate deprinderile noastre pastorale agrare se răzvrătesc împotriva distrugătorului. Căci se știe de mult în sociologie: sufletul se schimbă cu mult mai greu decît organizarea socială. De aceea trebuie vreme îndelungată pentru ca sufletul să se poată adapta la o nouă formă de viață și să realizeze echilibrul psihologic între viața internă și externă. Pînă atunci, societatea trebuie să se zbuciume în acest conflict între instituțiile ei înaintate și sufletul retrograd.

Sîntem la capătul expunerii noastre: ce concluzie finală putem trage din ea ? S-a zis cu tot dreptul că o teorie științifică nu are valoare decît atît cît poate fi pusă în practică și prefăcută în pîrghie de acțiune, în unealtă de îmbunătățire a soartei noastre pe pămînt. Să privim deci tragedia sfîșierii interne în care se frămîntă România de azi și să ne întrebăm ce atitudine trebuie să luăm față de ea.

Această tragedie va dispărea pe încetul și la noi, cum a dispărut peste tot. Căci pe măsură ce capitalismul înaintează, el dezrădăcează deprinderile agrare ale sufletului și-i imprimă o structură modernă. Astfel însuși poporul englez, care se crede a personifica astăzi spiritul modern capitalist, a avut prin veacul XV un suflet contemplativ, indolent, cu totul potrivit nevoilor vieții burgheze. Dar după veacuri de evoluție sub presiunea capitalismului,

acest suflet s-a remodelat și a luat actuala structură capitalistă. Astfel se va întâmpla și la noi.

Se ridică însă întrebarea: vom sta noi cu mâinile cruciș un deceniu, două, ori poate mult mai multe, pînă ce acest sfîrșit va veni de la sine, prin desfășurarea firească a lucrurilor ? Nu avem oare un mijloc de a interveni în sensul evoluției naturale, spre a grăbi adaptarea sufletului român la noua sa organizare socială modernă și a stabili astfel acea armonie fără care nu se poate viața socială normală și fără care ne zbatem mereu în primejdia dezagregării?

Un asemenea mijloc există, căci societatea ne oferă un punct unde putem influența sufletele în sensul voinței noastre. Acest punct este școala.

În dezvoltarea burgheziei române școala este un jalnic episod, și o spun aceasta nu numai ca om de teorie ci și de practică. Școala română este covîrșită, ca întreaga noastră cultură, de spirit critic, ostil societății în care trăim. Ceea ce săurește și trimite în lume sînt spirite deșterate, înstrăinate de nevoile societății noastre moderne; mai mult încă: ostile acestor nevoi. Aici ar trebui ca forța de stat să intervină cu energie: ea ar trebui să revoluționeze spiritul de astăzi al școlii, să introducă un sistem de învățămînt care nu va mai crea suflete arhaice ca pînă acum, ci va plămădi o mentalitate nouă, modernă, așa cum o reclamă societatea de azi. Anul trecut, în fața secțiunii sociologice a Institutului nostru, am avut prilejul de a schița un plan de învățămînt care ne-ar duce la acest scop: ne-ar da spirite moderne, contopite în același gînd și aceleași aspirații cu burghezia noastră națională. Am numit acest plan de învățămînt „naționalizarea școlii“, fiindcă el face în domeniul didactic prima încercare analoagă cu aceea din domeniul economic: de a alunga spiritul străin și materia străină din școala noastră și a-l înlocui cu un spirit român național, așa cum cer nevoile noastre de astăzi. În seria continuă de naționalizări care alcătuiesc procesul de formare a burgheziei române naționale, „naționalizarea școlii“ este de natură a forma ultima etapă: ea este puntea pe care putem trece de la teorie la faptă, spre a realiza cu o oră mai devreme armonia între sufletul român și societatea română.

Conferință ținută la „Institutul Social Român“ în Aula Fundației Carol la 1 martie 1925.

DEZVOLTAREA CAPITALULUI NAȚIONAL

CAPITALISM ȘI TRADIȚIONALISM

I. INTRODUCERE

Dintre toate problemele pe care le ridică dezvoltarea României moderne, nici una nu a fost privită cu atîta patimă ca aceea a capitalului național. Nicăieri nu au risipit românii atîta spirit, spre a se critica și desfigura pe ei înșiși, ca în privința capitalului național.

Putem declara fără nici o exagerare: sub raport teoretic, istoria plămădirii capitalului național este istoria noastră împotriva noastră.

Lămurirea acestei triste anomalii stă în aceea că tot ceea ce știm noi pînă în timpul de față asupra capitalului național, întreaga ideologie pusă în circulație în această privință, derivă de la adversarii capitalului nostru: de la junimiști, poporaniști, socialiști – deci tot oameni ce nu aveau deloc înclinarea, nu zic de a pune capitalul național într-o lumină trandafirică, dar nici cel puțin de a-l pune în lumina sa reală. S-au acumulat astfel în acest domeniu prejudecăți peste prejudecăți, erori peste erori, încît viitoarea cercetare științifică va avea aici o muncă foarte ingrătă. N-aș da chiar îndărăt de la o expresie brutală: în ținutul cercetării capitalului național, știința va avea să curețe grajdurile lui Augias.

Trebuie să declar de la început, împotriva prejudecăților obștești, că dezvoltarea capitalului național în România nu e o chestiune de cifre, ci ceva mai mult: o chestiune de *logică a istoriei*. Zădarnic ne-am adresa statisticii, cerîndu-i lumină în acest domeniu. Pentru aceasta trebuie să apucăm altă cale: *să ne evocăm în minte procesul istoric al dezvoltării capitalismului român și, în cadrul acestuia, să fixăm locul și sensul capitalului național*.

Cel ce apucă această cale are o îndoită mulțumire sufletească: el surprinde la lucru acea *logică ce străbate fiecă etapă a dezvoltării noastre moderne*; și apoi, capătă deslușire la întrebarea care ne frămîntă pe toți: *Încotro merge România modernă?*

II. PRIMA ETAPĂ A CAPITALISMULUI ROMÂN: INVAZIA STRĂINILOR ȘI DISTRUGEREA TRADIȚIONALISMULUI

Este îndeobște cunoscut că orice capitalism se dezvoltă pe ruinele unei societăți agrare.

Este iarăși îndeobște cunoscut că o societate agrară este aceea în care axa vieții sociale este pământul, spre deosebire de societatea capitalistă, în care axa vieții sociale este banul. De aici însă putem trece la altă caracterizare.

În adevăr, omul care trăiește în sînul naturii, mărgininu-se a-și duce viața din rodul pământului, nu simte nevoia unei schimbări. Cum au muncit moșii și strămoșii săi pământul, așa îl muncește și el. Mai mult încă: agrarianul își face o mîndrie de a trăi în spiritul datinilor străbune, a le păzi cu sfințenie: de orice atingere. Pentru agrarian datina, tradiția ia o aureolă cu sfințenie: a zdruncina o tradiție e pentru el o adevărată nelegiuire. E de-ajuns a ne gîndi ce se întîmplă azi la noi cu schimbarea unei tradiții de o însemnătate secundară: a calendarului.

De aceea societatea agrară este o lume osificată în tradiții de veacuri, poate chiar de milenii, cum a fost China. Agrarianism și tradiționalism înseamnă același lucru.

Spre deosebire de aceasta, omul care trăiește din mînuirea banului simte nevoia unei necontenite schimbări. El se gîndește zi de zi cum să desăvîrșească metodele de întrebuintare a banului spre a-l face să aducă cît mai bogate beneficii. De aceea societatea capitalistă este pătrunsă de un spirit calculator, raționalist, ce veșnic tinde să schimbe, să inoveze, să revoluționeze.

Așadar, trecerea de la agrarianism la capitalism este un salt din imperiul tradiționalismului în imperiul veșnicei nestatornicii.

Dar cine săvîrșește această rupere cu tradițiile agrare seculare? Unde trebuie căutată pîrghia acestei schimbări?

Nu înăuntru, ci în afară. Tradițiile clasicismului francez, spre a lua o pildă mai cunoscută, nu au fost distruse de francezi, ci de germani. Cu drept cuvînt observă Brandes în această privință că Voltaire, care pentru puține lucruri între cer și pămînt avea respect, s-a plecat totuși în fața regulii celor trei unități.

În adevăr, băștinașul este nedestoinic să părăsească tradiția în care au trăit strămoșii săi: el nu iese singur, ci este scos, și scos în mod violent din tradițiile pământului. Autorii ruperii cu tradiția sînt totdeauna străini. Oriunde și oricînd apare capitalismul pe ruinele unei lumi agrare, se poate strîga fără greș: căutați străinul!

În România invazia străinilor, care au năruit vechea lume agrară, începe de la 1830. Cercetarea specială a izbutit să stabilească pe deplin de ce invazia a început la această dată și nu mai înainte. De aceea trecem peste această chestiune.

Toți acești străini ce veneau la noi de peste hotare cu bani și mărfuri au avut, de altfel ca peste tot în asemenea împrejurări, un rol curat distructiv. Această epocă de distrucție durează vreo jumătate de veac, de la 1830 pînă pe la 1880. Caracteristic pentru starea actuală a cercetării societății noastre moderne este amănuntul că toată această perioadă economică plutește în cel mai adînc întuneric. Știm sigur că în acest timp negustorii și cămătarii străini au lucrat viguros la distrugerea vechilor moșii, a vechilor familii boierești, și cu aceasta a întregului complex de datini altoite pe această bază agrară. Dar nu știm nimic precis asupra operațiilor prin care acești herolzi străini ai capitalismului au dus la capăt opera lor de distrucție. Cunoștințele noastre în această chestiune nu trec peste indicațiile sumare, prea sumare, pe care ni le dă o disertație de doctorat asupra Băncii Naționale, scrisă în limba germană de dl. A. Cercel. Ce-i drept, în timpul din urmă au apărut două întinse opere de istorie economică română, una tratînd istoria Băncii Marmorosch Blank, alta istoria Băncii Naționale. Dar cu toată competența autorilor, asupra acestei palpitante chestiuni ei nu aduc nici o lumină nouă.

Dintre toți acești străini, distrugători de datini, masa cea mai numeroasă o alcătuiesc evreii. Rolul distrugător al evreilor la începutul capitalismului european este pe deplin stabilit. La noi însă, cînd am stabilit același lucru, s-au ivit interpretări false care au ajuns chiar să pună la îndoială nepărtinirea autorului. De aceea mă văd silit să adaug următoarea lămurire: evreii nu au ruinat vechiul nostru regim în calitate de evrei – aceasta nu ar avea sens. Ei l-au ruinat în calitate de străini. Dar fiindcă dintre toți străinii evreii sînt totdeauna cei mai numeroși, opera lor de distrugere este mai izbitoare. În orice perioadă tulbure, de năruire a vechilor instituții de baștină, evreii joacă un rol de primul rang. Israel este azi rege la Moscova și în genere oriunde se dezlănțuie un atac împotriva tradițiilor, fie pe teren economic sau cultural; nu va fi nimenea surprins de a găsi pe Israel luptînd în primele rînduri, dacă nu avînd singur inițiativa.

III. A DOUA ETAPĂ A CAPITALISMULUI: REAȚIUNEA BĂȘTINAȘILOR ÎMPOTRIVA STRĂINILOR ȘI CREAREA CAPITALULUI NAȚIONAL

În această primă etapă de distrugere, ce fac băștinașii? Ei stau la început privitori pasivi la această cascadă a tradițiilor și par convinși că o dată cu vechile tradiții moare și neamul însuși. Plîngerea împotriva străinilor este cunoscută îndeajuns și la noi. Ea si-a găsit expresia tipică în creațiile poetului Eminescu, cea mai măreață figură a reacțiunii române. Dar după un timp de reculegere, instinctul de conservare națională se deșteaptă și dezlănțuie lupta împotriva străinilor.

La această răspîntie, băstinașii se despart în două tabere. Una e alcătuită din vechi agrarieni care nu pot uita vremea lor de strălucire. De aceea ei năzuiesc să reînvie ceea ce au distrus străinii: vechea societate, cu vechile tradiții. Ei vor deci să întoarcă roata vremii înapoi și să învie morții. Acești agrarieni alcătuiesc tabăra conservatoare reacționară, care luptă în numele tradiționalismului. Adăugăm că în practică tradiționalismul lor suferă o jalnică catastrofă, pe cînd în teorie – în cultură – el sărbătorește un strălucit triumf.

A doua tabără nu vrea să desființeze opera începută de străini, ci să o continue pe baze naționale, constructive. Taina forței străinilor este capitalul. Dar în mîna străinilor capitalul, el însuși străin, este o pîrghie de distrugere și de subjugare națională. De aceea această tabără vrea să opună capitalului străin distrugător un capital român național și să prefacă prin aceasta capitalul dintr-o pîrghie de apăsare și aservire națională, într-o pîrghie a independenței naționale. *Aceasta este originea capitalului național, acesta e sensul său istoric.* Cea dintîi manifestare în această direcție este întemeierea Băncii Naționale, care trebuie privită ca întîia expresie a instinctului de conservare națională.

Această diferențiere a băstinașilor, într-o tabără agrariană, conservatoare, care luptă împotriva capitalismului și într-o tabără liberală, care luptă pentru capitalism, dar pentru un capitalism pe temelii naționale, e de natură a da loc la unele interpretări greșite. S-ar putea crede – și s-a crezut – cum că liberalii au avut o pricepere superioară a pulsului vremii și de aceea au apucat calea cea dreaptă; conservatorilor le-a lipsit această pricepere, de aceea au vislit înereu împotriva vremii, pînă ce au dispărut. Chiar și cercetările mele au fost înțelese în acest fel.

În realitate, se știe că inteligența și cultura s-au concentrat aproape exclusiv în gruparea conservatoare, pe cînd cea liberală nu s-a bucurat de simpatia intelectualilor, nici n-a jucat vreodată un rol în cultura națională.

Adevărul e că soarta celor două tabere nu trebuie înțeleasă din gradul lor de inteligență, ci dintr-o forță mult mai elementară: din puterea biologică de adaptare. Cînd organismele dau de împrejurări noi – arată Darwin – cele care se pot adapta supraviețuiesc, cele care nu se pot adapta dispar. Tot astfel s-a întîmplat și cu cele două tabere sociale în dezvoltarea noastră. Străinii au adus la noi economia bănească, și prin aceasta au creat împrejurări noi de viață. Conservatorii, prinși în interesele lor sociale și în tradițiile agrare, nu s-au putut adapta la noile împrejurări și au plătit această neadaptare cu viața: liberalii s-au adaptat însă, și au rămas azi singura forță socială.

Filosoful englez D. Hume declară că viața s-ar distruge dacă s-ar călăuzi de rațiune; siguranța vieții se bazează pe ceva mai adînc și mai temeinic: pe instinct. În aceeași lumină trebuie judecate și cele două grupări social-politice române. Conservatorii au fost capete abstracte, ce au trăit mai mult

prin rațiune; de aceea ei au greșit calea vieții și au pierit. În schimb liberalii nu și-au prea supus creierul la tortura de a gândi; ei au trăit numai prin instinctul realității și de aceea au mers cu siguranța unui automat.

Banca Națională, întiiul așezămînt economic național, a fost totodată imboldul întregii serii de evoluție a capitalului nostru național. La început mișcarea a fost înceată și anevoioasă, dar în cele din urmă a căpătat o rară vigoare. În adevăr, în primele două decenii după întemeierea Băncii Naționale, se nasc abia 14 bănci cu capital național; în al treilea deceniu, numărul noilor bănci se ridică la 57, pentru ca apoi, numai în trei ani – între 1910 și 1913 – numărul acestora să salte deodată la 152. Caracteristic pentru această mișcare bancară națională e că forța capitalului nu creștea în aceeași proporție cu numărul băncilor. Astfel, pe cînd numărul băncilor, în cei trei ani de care am vorbit, a crescut de la 57 la 152, capitalul s-a ridicat de la 152 milioane, în cifră rotundă, abia la 179 milioane. Aceasta arată un lucru, desigur îmbucurător: anume, că ceea ce se lățea în populația noastră bășinașă era mai mult *spiritul de întreprindere capitalistă*, deși acestui spirit nu-i stătea la îndemînă o forță capitalistă corespunzătoare.

În dezvoltarea capitalului nostru național, anul 1900 este o însemnată dată. De atunci începe să se pronunțe dominația băncilor noastre atît la sate, cît și la orașe: la sate prin întemeierea întinsei rețele de bănci populare, la orașe prin tendința de absorbire a întreprinderilor industriale, fie pe calea participărilor cu capital, fie prin întemeierea de industrii proprii. Prin aceasta capitalul nostru de bancă se preface în așa-numitul *capital financiar*, adică în capital bancar, care alimentează deopotrivă atît comerțul, cît și industria. Această prefacere urmează în mod febril în primii ani după război cînd băncile noastre, dintr-un capital de vreo șapte miliarde, acumulat în mod misterios într-o perioadă de completă stagnare economică, întrebunțează peste două miliarde în plasamente industriale. De altfel, această politică de plasamente industriale a băncilor noastre continuă energic și astăzi, cînd ea dă, cum am relevat și cu alte prilejuri, nota dominantă economiei noastre actuale.

Trecerea directă de la capitalul de comerț și camătă, așa cum l-au adus pe teritoriul nostru străinii, la capitalul național financiar, așa cum l-au dezvoltat în stil mare băncile române, a pricinuit în rîndul cercetătorilor noștri multă nedumerire. S-a văzut, firește, și aici o anomalie. Căci de la un timp, în cîmpul cercetării noastre economice sociale se înmulțesc vîntorii de anomalii, ca nu știu ce plante după ploaie.

Din nenorocire pentru amatorii de anomalii specific românești, trecerea directă de la capitalul comercial la capitalul financiar nu a fost stabilită de un român, cu privire la dezvoltarea României – țara care pare leagănul urgisit al tuturor anomaliilor – , ci de un scriitor socialist german: R. Hilferding.

Acest autor a arătat, într-o operă renumită, *Das Finanzkapital*, că acest fenomen se găsește deopotrivă în dezvoltarea economică a Germaniei, ca și a Statelor Unite.

După Hilferding, saltul de la capitalul de comerț la capitalul financiar are următoarea pricină: în țările cu dezvoltare capitalistă întârziată, industria suferă de mare lipsă de capital. Căci aceste țări nu au mijloacele de jefuire a altor continente, de care s-au folosit țările înaintașe, Franța și Anglia: capitalul nu e împrăștiat în ele în masa populației. În asemenea împrejurări, țările întârziate întreprind o mobilizare a tuturor economiilor naționale și organul care împlinește această funcție de a strânge economiile națiunii și a le pune la dispoziția industriei este banca. Astfel, aici drumul istoric, care duce de la comerț la industrie, trece prin lada de fier a băncilor; aceasta și explică supremația economică și politică a bancherilor în aceste țări.

Aceeași lămurire am dat-o și eu nașterii capitalului financiar român, și anume cu expresă referință la cercetările lui Hilferding asupra dezvoltării economice în Germania și Statele Unite. Și totuși se pretinde că băncile noastre naționale și oligarhia noastră financiară sînt o anomalie, dacă nu cea mai strigătoare. Să-mi fie îngăduit a răspunde printr-o reflecție generală.

Eu nu înțeleg, nu zic știința, dar înainte de toate nu înțeleg sufletul acestor vînători de anomalii. Aș înțelege ca cineva să ignoreze fapte istorice pentru a servi o cauză națională. Căci din motive naționale s-a recurs uneori chiar la falsificarea istoriei. Dar să ignorezi fapte istorice elementare stabilite atît de știința străină, cît și de cea română, pentru a ajunge – la ce rezultat? Nu la o exaltare a sentimentului național, ci la o slăbire a sa, la ponegrirea și înjosirea țării proprii – în adevăr, aceasta e o procedare greu de înțeles. Din ce în ce mai mult mă conving că spre a face istorie națională nu e nevoie numai de un cap, ci și de o inimă. Cu atît mai trist cînd istoricul nu are nici una, nici alta.

IV. STAREA ACTUALĂ: DUELUL ECONOMIC

Față de această mobilizare a forțelor economice naționale, așa cum am cunoscut-o în dezvoltarea capitalului bancar național, ce se petrece dincolo de baricadă? Ce fac acei agenți ai capitalismului străin care au transplatant economia bănească pe pămîntul românesc?

La rîndul lor, aceștia își strîng rîndurile, se grupează și primesc lupta. Astfel se face că băncile din România sînt în timpul de față împărțite în două mari constelații de origine și caracter deosebite. Una din constelații cuprinde băncile ce s-au dezvoltat din afară înăuntru, cu capital de proveniență străină; alta cuprinde băncile ce s-au dezvoltat dinăuntru în afară, prin mobilizarea economiilor naționale. Întia constelație are în

centru Banca Marmorosch Blank, cea din urmă se grupează în jurul Băncii Românești. Fiecare constelație are sfera ei de activitate proprie, atât industrială cât și comercială, așa că ele tind să absoarbă întreaga noastră viață economică. Duelul dintre aceste două constelații, foarte zgomotos în anii de după război, a luat în timpul din urmă o formă mai blindă.

Ar fi de prisos să înșirăm aici numărul băncilor din fiecare constelație, cu capitalul și întreprinderile respective, spre a arăta raportul de forțe dintre aceste două tabere capitaliste. Datele statistice, adunate de d-l V. Slăvescu în laborioasa sa scriere asupra organizării române de credit, arată că în prezent forțele sînt deoparte și de alta, aproape egale. Dar nu în asemenea cifre moarte vom căuta noi lumină asupra viitorului. Pentru aceasta trebuie să ne adresăm tot istoriei, anume să privim procesul istoric, în care acest duel e un simplu moment, și să vedem încotro merge acest proces.

E drept, străinii sînt încă în capitalismul român o forță care e departe de a putea fi privită de sus. Ei au la noi poziții cucerite, au legături internaționale, dar înainte de toate au *spiritul capitalist*. Căci ei sînt depozitarii unei tradiții seculare, dacă nu chiar milenare în mînuirea afacerilor bănești.

Totuși, ca tot ceea ce există pe lume; au și străinii o anumită misiune, pe care o îndeplinesc în dezvoltarea capitalismului. Ei dau prima lovitură, pornesc primul asalt asupra societăților agrare, pe a căror ruină introduc economia bănească. După ce și-au îndeplinit această misiune distructivă, rolul străinilor încetează; atunci indigenii își adună forțele, cuceresc pozițiile economice ale străinilor și continuă dezvoltarea capitalismului pe temelii naționale.

Astfel; dacă e să stabilim deosebirea reală între cele două tabere capitaliste, aceasta nu se va găsi în domeniul cifrelor, ci în domeniul istoriei. Și deosebirea istorică este următoarea: în dezvoltarea capitalismului, *străinii au de partea lor trecutul, iar românii au de partea lor viitorul*.

Astăzi românii au și cîștigat cea mai mare victorie: ei au izbutit să imprime nota lor – nota națională – întregii dezvoltări a capitalismului nostru. Căci și întreprinderile de obîrșie exotică, care s-au născut pe teritoriul nostru ca posturi înaintate ale capitalului străin, și-au însușit tendința națională și plutesc în atmosfera creată de români. În adevăr, tendința de naționalizare este ceea ce caracterizează azi întreaga dezvoltare a capitalismului nostru.

Din acest punct de vedere, nimic nu e poate mai plin de învățăminte ca istoria celui mai trainic dintre așezămintele de obîrșie străină: Banca Marmorosch Blank. Ea a fost înființată la 1847, adică într-o vreme cînd nu exista la noi nu numai capital românesc, dar nici monedă românească. Capitalul băncii, de treizeci de mii de lei, era după toate semnele de proveniență ungară, căci istoria jubiliară nu ne spune nimic în această privință. La 1865 banca se preface în societate în comandită: capitalul de 6 milioane e străin,

în majoritate ungar, însă se face întâia spărtură: intră și doi români, vădit pentru fațadă, cu neînsemnate participări de cîte 50 mii lei. În 1905, Banca Marmorosch Blank ia actuala formă modernă, de societate anonimă. Desigur că cu acest prilej capitalul național intră într-o mai însemnată proporție, dar din nenorocire istoria băncii nu ne spune nimic nici în această privință. Iar astăzi? După informații obținute pe cale particulară – căci și aici istoria băncii păstrează aceeași tăcere – participările de capital străin sînt reduse la proporția neînsemnată de 11% din capitalul total. Față de această tendință atît de pronunțată de naționalizare, nu mai încape îndoială că această bancă va deveni în viitorul apropiat o instituție pur națională. Căci capitalul străin e redus de pe acum la un rol secundar, se înțelege în ipoteza că informațiile noastre corespund realității.

Și aceeași tendință de naționalizare caracterizează și celelalte institute de obîrșie asemănătoare.

Astfel, băncile naționale au în timpul de față inițiativa dezvoltării: ele sînt modelul, celelalte le urmează pilda. Această izbîndă devine încă mai strălucită dacă ne gîndim bine cine și în ce împrejurări a cîștigat-o. În adevăr, numai cu cîteva decenii în urmă noi românii eram o națiune care de milenii ducea viața tihnită de păstorit și muncă a cîmpului. Sufletul român avea toate însușirile ce decurg dintr-o asemenea viață pasivă de culegere a darurilor pămîntului: nepăsarea, risipa, lipsa de sistem, de muncă metodică și încordată. Și dintr-o asemenea națiune de păstori și țărani s-a ridicat numai în patru decenii o generație de oameni de afaceri care desigur nu se pot compara cu cei din City of London, dar care totuși își îndeplinesc în mod onorabil rolul lor de înaintași ai intereselor naționale.

Desigur că toate neamurile europene au trebuit să săvîrșească această trecere de la viața pastorală agricolă la viața capitalistă. Dar națiunile europene au săvîrșit această tranziție în vreo șapte veacuri, pe cînd românii au îndeplinit-o în patru decenii. Trebuie să fie cineva destul de ros la școala istoriei spre a-și putea da bine seama ce înseamnă asemenea bruscă adaptare la un mod diametral opus de viață. În adevăr, puterea noastră de adaptare la nevoile regimului capitalist este unică în dezvoltarea statelor moderne: ea are toate proporțiile unui miracol psihologic.

Dacă victoria finală a forțelor capitaliste naționale stă în afară de orice îndoială, nu urmează totuși de aici că reprezentanții capitalului național pot să aștepte cu brațele încrucișate ca fatalitatea istorică să aducă singură acest sfîrșit. Pentru moment, o luptă aprigă și tenace așteaptă pe acești pionieri. Alături de greutățile din România veche, plămădirea României Mari a creat o situație economică care duce la deznădejde pe mulți patrioți sinceri, în al căror suflet n-a picurat balsamul istoriei. Orașele din provinciile alipite sînt străine: o burghezie română națională este aici cu desăvîrșire inexistentă.

Apoi, instituttele bancare din aceste provincii gravitează încă către vechile metropole. Unitatea economică a României Mari e numai pe hîrtie. În realitate ea e o problemă de viitor. Am declarat altădată și repet: sub raport economic, *noi românii ne aflăm în stare legitimă de apărare*. Aici politica de stat are misiunea de a sta cu toată forța îndărătul intereselor naționale și a nu depune armele pînă ce nu va atinge țelul urmărit: ca românii să înceteze de a fi străini acasă la dînșii. Plămădirea în orașele române a unei burghezii naționale este în prezent pentru statul român o problemă de viață.

În această ciocnire între cele două trusturi capitaliste, în acest haos de învinuiri reciproce – burghezia străină învinuind pe cea băstinașă de tiranie și despotism, iar cea băstinașă învinuind pe cea străină de trădare a intereselor naționale – ce face reacțiunea agrară? Ce atitudine ia acea tabără, care apără tradițiile pămîntului împotriva clasei capitaliste?

Trebuie să recunoaștem că situația acestei reacțiuni este din cale afară de gingașă. Orice reacțiune agrară este îndreptată împotriva capitalismului, și așa a fost, și este încă, a noastră. Dar azi reacțiunea noastră trebuie să facă neplăcuta descoperire că fără o organizare financiară nici o grupare nu mai poate juca un rol în viața publică. De aceea ea trebuie să aleagă între aceste două alternative: sau rămîne izolată de ambele trusturi capitaliste, după menirea ei reală, și atunci ea se vede osîndită la veșnică neputință: sau își învinge antipatia capitalistă și caută apropiere de unul din cele două grupuri bancare. Aceasta e ceea ce și face reacțiunea noastră agrară: ea își îndreaptă privirile într-acolo unde ură ei e mai mică: spre burghezia exotică. Lânguroasele declarații de dragoste pe care presa acestei burghezii la adresează zilnic reacțiunii agrare române, pe care o proclamă salvatoarea democrației, sînt pe cît de semnificative, pe atît de triste.

În adevăr, care e rolul unei reacțiuni agrare în viața unui stat? Ea are un rol național-ponderator: năzuinței de prea repede inovație a burgheziei, reacțiunea opune tradiția, datina, obiceiurile pămîntului, de care se simte legată cu evlavie. Din nenorocire, acest sentiment de evlavie față de glia românească nu l-a avut niciodată reacțiunea română: ea a fost mereu, de-a lungul timpurilor, tot ceea ce poate fi mai opus pietății față de tradițiile pămîntului. Despre vechea reacțiune agrară, alcătuită de boierimea conservatoare, a zis Xenopol că ea era gata să se plece în fața străinilor de cite ori își vedea interesele amenințate înăuntru. Iar noua reacțiune agrară, în formă țărănească, pare a-și căuta izvorul forței oriunde: în burghezia română exotică, în organizațiile țărănești străine, numai acolo unde trebuie nu: în vigoarea seculară a țaranului român. Privirile reacțiunii române, în trecut ca și în prezent, ieri ca și azi, au fost ațintite mai mult în afară decît înăuntru.

Vor fi și explicații pentru acest trist fenomen, desigur. Cred însă de prisos să le caut. Constat numai atît: cînd o reacțiune păcătuiește atît de grav împotriva a ceea ce face însă rațiunea ei de a fi – a pietății față de pămîntul pe care pretinde că-l apără – trebuie să înțeleagă toată lumea că această reacțiune s-a născut moartă.

*
* *

Acestea sînt faptele. Să poposim aici o clipă și să reflectăm asupra lor. Am zis că dezvoltarea capitalului național e o chestie de *logică a istoriei* și acum ne putem încredința că așa este. În adevăr, ce rezultă din cele zise?

Că am avut în România un tradiționalism agrar și că au venit străinii și l-au distrus – cum se petrece peste tot. Ei bine, în această situație, nu era în însăși logica realității ca românii să pornească la rîndul lor ofensiva împotriva străinilor? Desigur. Din această ofensivă s-a și născut capitalul național.

Dar acest capital n-a făcut mare ispravă, întîmpină aici vîntorii de anomalii, cu tabelele statistice în mînă.

Să fie pe pace acești teoreticieni, căci datele lor statistice – care cam știm și noi cum se adună – nu ne interesează. Ceea ce ne interesează, e *procesul istoric început, e deșteptarea instinctului de conservare națională*.

Că acest instinct nu a mers pînă acum prea departe, se poate. Dar nu aici stă miezul chestiunii, ci în faptul că *acum în sensul său e orientată dezvoltarea noastră istorică*. Pe zi ce trece el va merge mai departe, pînă la izbînda finală, care este a lui.

V. SERIA IDEILOR: PREJUDECĂȚI ASUPRA CAPITALULUI NAȚIONAL

Am cercetat pînă acum dezvoltarea capitalului național, urmărind o singură latură a sa, anume *firul faptelor*. Dar încheierile noastre vor căpăta încă mai mare putere dacă vom urmări și a doua latură: *firul ideilor*. Căci dezvoltarea capitalului național în România trebuie să nască – și a născut – un anumit răsunset în sufletul contemporanilor: un mod de a-l înțelege și de a-i explica cauzele; scurt, o întregă ideologie privitoare la capitalism. Trebuie să constatăm însă de la început că această ideologie în România e tot ceea ce poate fi mai ostil intereselor și spiritului capitalismului. Privind acest contrast, dintre capitalismul nostru și ideile noastre relative la capitalism, e aproape vesel să ne amintim un cunoscut și des citat pasaj din *Manifestul*

Comunist, în care Marx și Engels declară că ideile domnitoare într-o epocă sînt ideile clasei stăpînitoare. Nimic nu adeverește această formulă, care seduce mereu spiritele prin caracterul ei lapidar; dimpotrivă, dezvoltarea istorică o răstoarnă.

Adevărul e că orice ideologie este produsul claselor de opoziție și e îndreptată împotriva claselor stăpînitoare. Lămurirea acestei aparente anomalii este foarte ușoară: cultura este și rămîne o indeletnicire aristocratică: ea cere răgaz, o viață de contemplație, ceea ce nu-și pot îngădui decît oamenii excluși de la faptă – opozanții. Clasele stăpînitoare, dimpotrivă, sînt totdeauna absorbite în faptă: pentru teorie ele nu prea au timp. Am stabilit acest fapt mai întîi în dezvoltarea societății române moderne, dar nu mi-a fost greu să mă încredinez că este un fenomen general. Toate marile ideologii care au făcut o lungă pîrtie în istoria culturii au ieșit din frămîntările sociale ca produse ale claselor dezmoștenite, îndreptate împotriva claselor stăpînitoare.

Dar din lunga serie a dezvoltării sociale, să fixăm aici momentul care ne interesează: începuturile domniei clasei capitaliste. Situația atunci se înfățișează astfel: capitaliștii sînt stăpînitori de dată proaspătă, iar agrarienii sînt sfărîmați și aruncați în opoziție. Cine va purta deci grija culturii în asemenea împrejurări? Desigur că nu capitaliștii, ci agrarienii: căci aceștia din urmă au tot ceea ce trebuie pentru cultură: au viața de răgaz, de contemplație și meditație, dar înainte de toate, ei au în cultură cel mai formidabil mijloc de a discredita în fața poporului pe noii stăpînitori. Cît privește stăpînitorii, înșiși aceștia nu se prea îngrijesc de gălăgia teoretică a adversarilor. Căci ei au de partea lor ceva mai bun: au forța.

De aici se înțelege lesne care va fi caracterul acestei culturi de la începutul erei capitaliste: ea va fi hotărît tradiționalistă; întîi fiindcă tradiționalismul alcătuieste felul de viață al agrarienilor; al doilea fiindcă cu cît capitalismul calcă mai mult tradițiile în picioare, cu atît agrarienii simt nevoia să le ia apărarea. Așa se naște această situație ciudată în perioada de tinerete a capitalismului: tradiționalismul, mort în practică, renaște viguros și tinăr în teorie; în vreme ce tăvălugul capitalist strivește tradițiile una după alta în economie, ele vin să serbeze adevărate orgii în cultură. Tradiționalismul bîntuie azi în cultura română, ca și în cultura japoneză, și spre a rămîne numai în cadrul actualității, dacă în Turcia de azi, unde tradiția are martirii ei, se va înjgheba o mișcare culturală, putem fi siguri că ea va fi de un tradiționalism feroce.

Aș îndrăzni să pun acest fenomen într-o formulă generală, ca să nu-i zic lege: *de cîte ori capitalismul sfarmă tradițiile în viața economică, ele se refugiază în viața spirinului, unde trăiesc încă veacuri de-a rîndul ca cultură reacționară.*

Se înțelege dar, că ideile ce domină azi în cultura noastră tradiționalistă agrară nu pot avea nici o înțelegere pentru capitalism, și nici nu le putem

cere acest lucru. În adevăr, ce spun aceste idei, care au intrat azi în mentalitatea noastră obștească?

a) Ele afirmă că în România capitalul nu are rădăcini istorice, ci e o simplă improvizație a politicii de stat: de aceea la noi capitalismul nu are nici o trănicie.

Cei ce afirmă acest lucru își închipuie că în România capitalismul începe abia cu capitalul național, la 1880; ei scapă din vedere întreaga pregătire anterioară, pe care au întreprins-o străinii. De fapt, aceștia încep în domeniul capitalismului *acțiunea*, iar băștinașii prin capitalul național pornesc împotriva lor *reacțiunea*. Sau, într-o limbă mai abstractă: străinii făuresc teza, iar indigenii antiteza. Dar atât acțiunea cât și reacțiunea, atât teza cât și antiteza, sînt două faze necesare în dezvoltarea aceluiași întreg.

Capitalul național este, la noi ca peste tot, o fază tîrzie a capitalismului: el se naște din nevoia unei lupte, a unei opoziții împotriva activității economice a străinilor. Și e numai lipsa de cunoștințe economice ceea ce a făcut ca la noi capitalul național să fie luat ca întîia și singura fază a capitalismului.

b) S-a zis, mai departe, că de vreme ce capitalismul nostru a fost improvizat de politica de stat, el duce o viață artificială datorită acestui sprijin; cu încetarea sa, ar înceta și capitalismul.

Această credință nesocotește adevărul istoric că nicăieri și niciodată nu a existat capitalism fără a avea la spate sprijinul puterii de stat.

Capitalism fără politică: iată o stranie iluzie. De fapt, toți acei capitaliști străini care au venit la noi de prin întîia jumătate a veacului trecut au avut și au la spate politica de stat a țării lor. Ochii noștri sînt destul de ageri spre a vedea legătura politicii române cu capitalul român național, dar nu au aceeași agerime cînd e vorba de a descoperi legătura între politica străină și capitalul pe care ea îl sprijină pe teritoriul nostru.

c) Dar vine acum întîmpinarea cea mai tragică: capitalismul duce România la decadență! Mergem cu pași siguri spre pieire!

E drept că aceasta sîntă sinistră proorocie nu mai produce acum atîta frică și cutremur cît producea pe vremea Junimii cînd ea răsuna pentru întîia oară. Pricina e limpede: s-a proorocit de atîtea ori că ne prăbușim și totuși din fericire am rămas mereu în picioare, încît proorocirea și-a pierdut acum din efectul de odinioară.

Dar sînt încă și azi patrioți sinceri care se uită cu îngrijorare la ceea ce se petrece în jur, clatină din cap și se întrebă: „Încotro mergem?”

Față de aceasta va fi poate o ușurare sufletească pentru noi de a afla că totdeauna în cursul istoriei, cînd o societate agrară a intrat în proces de dizolvare, contemporanii au avut impresia că au intrat în decadență. Sentimentul de decadență socială este colorarea sufletească ce caracterizează totdeauna perioadele de tranziție de la agrarianism la capitalism. Din ce pricină?

Mai întâi, pricina este sfârșirea vechilor tradiții naționale, prin care capitalismul își inaugurează viața. Un popor ce trăiește veacuri de-a rândul în aceleași tradiții este lesne adus să identifice existența societății cu existența tradițiilor. Atunci moartea tradiției pare moartea societății însăși.

Am amintit ce se petrece azi la noi cu schimbarea calendarului. Mai elocvent e însă ceea ce se petrece în Turcia, unde abia acum începe cascada în stil mare a tradițiilor. Veacuri după veacuri a trăit supusul turc zilele de mărire ale Semilunii cu fesul în cap, așa că el a ajuns să identifice fesul cu Semiluna. Iar azi, când primește ordin să părăsească fesul, preferă adesea să se lase împușcat decât să pună în locul său pălăria.

Astfel se petrece peste tot în era de năruire a tradițiilor; oamenii nu pot vedea aici ceea ce este de fapt: tranziția de la o veche formă de viață socială la alta nouă. Ei cred a vedea năruirea societății însăși.

Dar la această pricină, să-i zicem negativă, se adaugă mai târziu alta, mai serioasă.

Capitalismul este la început – nu e nevoie de nici un cuvânt de înfrumusețare – o specie de banditism; el își recrutează adepții din tot ceea ce e pleavă morală a societății. Să ne amintim ce s-a petrecut la noi. De la 1829 începe economia bănească în Principatele române. Dar cine oare se putea ocupa pe atunci cu mînuirea banilor? Desigur că nu familiile boierești, care stăpîneau pînă la o sută cincizeci de sate. Căci aceste familii aveau tot ceea ce le trebuia, aveau chiar mai mult decît le trebuia. De aceea cu afaceri bănești nu se puteau ocupa decît oamenii de jos, care neavînd moșii, nici rang de naștere, se vedeau nevoiți să-și creeze prin toate mijloacele o nouă bază de forță: banul.

Și l-au creat. Iar în cele din urmă noua forță a distrus cu totul pe cea veche; sub puterea distrugătoare a banului n-au mai rămas din vechile moșii nici urme.

Iar azi, ce vede bunul român? În locul familiilor boierești a ajuns în fruntea țării o mînă de plutocrați de dată proaspătă. Boierii însă aveau și ei păcate multe și grele, dar acestea erau vechi și uitate. În schimb, păcatele plutocraților stau azi sub ochii tuturor; toată lumea știe din cine se trag acești oameni și cum s-a adunat puterea lor – banul. Și atunci românul se întrebă: „aceștia să ne cîrmuiască țara?” Și el răspunde singur: „Mergem la pieire”.

Ce avem de răspuns la această teribilă constatare? Am răspunde cu cronicarul, că nu sînt vremurile sub om ci e bietul om sub vremuri – sau pentru a fi în chestiune: nu e capitalismul sub om, ci e bietul om sub forța capitalismului.

În adevăr, capitalismul are în orice fază legile sale proprii de viață, care modelează oamenii în sensul lor. La început, în perioada de acumulare, capitalismul trăiește în afară de lege și morală – și așa sînt și credincioșii săi în această epocă. Mai târziu, cînd capitalismul trece din faza de acumulare în

aceea de fructificare – de industrializare – atunci el are nevoie de ordine, de cinste, de pace, căci altfel nu propășește industria. Și așa sînt și capitaliștii în această nouă epocă.

Astfel, același capitalism care la început prefăce pe om într-o făptură cernită cu legea și morala, mai tîrziu îl face un apostol al ordinii și moralei. Pildele sînt sub ochii noștri. Cine duce azi biblia în toate colțurile lumii și predică tuturor neamurilor ordinea și morala? Englezii. Dar ce erau englezii prin veacurile XV- XVI, în perioada de acumulare a capitalului? O spun ei înșiși: ei erau „frați ai coastelor“, sau, cu un nume mai puțin poetic, erau pirații mărilor. Și ceea ce s-a întîmplat cu englezii s-a întîmplat cu toate popoarele europene înaintate. Crimele și jafurile pe care le-au comis europenii prin secolele XV-XVI în celelalte continente alcătuiesc cea mai tristă pagină în istoria dezvoltării civilizației moderne. Totuși, mai tîrziu, popoarele Europei au ajuns factorii de ordine și civilizație ce stau în fruntea lumii.

Același lucru se va întîmpla și cu noi românii. Nu e un paradox ceea ce declaram: feciorii capitaliștilor noștri de azi vor deveni mîine cei mai hotărîți priiinitori ai ordinii. Nu se poate altfel, aceasta stă în firea lucrurilor.

VI. ÎNCHEIERE

Am urmărit procesul de încheiere a capitalului național în ambele sale laturi, atît seria faptelor, cît și seria ideilor, atît dezvoltarea sa reală, cît și răsunetul sufletesc pe care l-a găsit în sinul națiunii. Aici trebuie să adaug o lămurire.

Deseori cercetările asupra capitalismului român au fost privite ca explozia unui entuziasm juvenil față de noii noștri stăpînitori; mi s-a imputat mie însumi că tendința mea ar fi de a face „o apologie a oligarhiei“.

Ar trebui însă ca cineva să-și fi pierdut toată viața timpul dacă n-ar fi învățat de la școala istoriei cel puțin atîta lucru: capitalismul, mai ales la începuturile sale, a fost totdeauna odios lumii; și a încerca să schimbi sentimentele oamenilor față de capitalism, aceasta e o iluzie naivă.

Dar înainte de toate, unui istoric nici nu-i e îngăduit a nutri asemenea sentimente față de obiectul său de cercetare. Un istoric este un *naturalist al societății*: orice formă de viață socială are pentru el un interes egal. Ceea ce cere un fapt social de la istoric nu e o declarație de iubire sau de ură, ci cu totul altceva: o *explicare cauzală*.

Aceasta e ceea ce am vrut să fac altădată pentru burghezia română și acum mai de aproape pentru capitalul național. N-am privit deci capitalismul sub raport etic, ci sub raport istoric-cauzal; n-am vrut să zic că el aduce o formă de viață *superioară*, ci o formă de viață *necesară*, adică: el decurge cu necesitate din

întreaga noastră dezvoltare istorică și e faza prin care trebuie să trecem în mod necesar.

Concluzia? Fiecare poate să urască capitalismul sau să-l iubească; aceasta e afacerea sa particulară. Un lucru însă trebuie să știe orice român: că pentru moment, ca și pentru viitor, toate aspirațiile noastre: cultură națională, forță națională și mai ales independență națională se rezumă în aceste două cuvinte: *capital național*. Cîndva un socialist german, examinînd nedreptățile făcute de teoreticieni capitalismului, exclama astfel: să facem odată și dracului dreptate! Acest îndemn l-am putea adresa și noi românilor de azi.

Conferință ținută la „Institutul Social Român”, în Aula Fundației Carol, la 7 februarie 1926.

ROMANTISMUL GERMAN ȘI CULTURA CRITICĂ ROMÂNĂ

I. ROMANTISMUL GERMAN

Priviri generale

În istoria ideilor romantismul are o soartă unică: asupra sa teoreticienii nu se înțeleg, decât doar în privința numelui. Cele mai potrivnice însușiri se pun în seama acestui mare curent de cultură. Pentru unii el este reacționar, alții susțin dimpotrivă că e revoluționar; unii afirmă că e cosmopolit, pentru alții el e adevăratul părinte al ideii naționale; de o parte se spune că e individualist, de alta se afirmă că el înglobează individul în cadrul de fier al necesității istorice, și-l sacrifică în fața totalității. Pare că aici ar înceta până și legile cugetării normale. Căci după dreapta judecată, ceea ce e individualist revoluționar nu poate fi în același timp reacționar și autoritar, după cum iarăși ceea ce e cosmopolit nu poate fi totodată și național. Totuși, dacă e să credem pe deosebiții scriitori, romantismul ar urma să însumeze în sine, în mod generos, toate asemenea însușiri. Rămii nedumerit în fața acestei priveliști, și te întrebi dacă nu cumva te afli mai curînd în ținutul farsei, decât în acela al cercetării serioase.

Ceea ce a tulburat într-atît înțelegerea justă a romantismului e mîndria națională a scriitorilor francezi de a dovedi că acest curent s-a plămădit în Franța, pe cînd ceilalți sînt îndeobște de acord că el și-a luat ființă în Germania. Pentru francezi mișcarea romantică începe cu Rousseau. Se vede bine ce neînțelegeri trebuia să prilejuiască această vedere. Căci Rousseau, cu tot cultul său pentru sentiment, este în fapt un copil al culturii burgheze revoluționare a veacului XVIII, pe cînd în Germania romantismul se naște ca luptă împotriva revoluției burgheze. Așa se face că pentru scriitorii francezi mișcarea romantică e personificarea tipică a individualismului și plămăditorea Revoluției, în vreme ce la germani ea e o reacțiune împotriva ideilor revoluționare. Deosebirea între unii și alții este, în asemenea împrejurări, pe cît de firească, pe atît de radicală.

Aici lăsăm la o parte străduința teoreticienilor francezi, și privim romantismul drept ceea ce el este în mod real: curentul ce se naște în Germania la sfîrșitul veacului XVIII și se întinde de acolo peste întreaga cultură apuseană. Rousseau e tot atît de puțin un romantic, pe cît este sentimentul o însușire esențială a romantismului. De altfel, din cele ce urmează se va

vedea că un romantism înaintea Revoluției e un nonsens: romantismul vine peste tot după o mare prefacere revoluționară.

În adevăr, de câte ori un regim de privilegii vechi se năruie, spre a da loc unui regim de libertate și egalitate a tuturor, e lucru firesc că victimele acestei prefaceri – vechii privilegiați – nu se lasă dezmoșteniți fără nici o împotrivire. Ei luptă împotriva noii stări de lucruri pe două căi: aruncă discreditul asupra prezentului, în care nu mai sînt stăpîni și idealizează trecutul, în care cade vîrsta lor de aur. Această atmosferă, de mulțumire cu prezentul și jale după trecut, este fondul sufletesc sentimental pe care se altoiește romantismul. „În suferința pămîntului își are rădăcinile sale romantismul, de aceea veți găsi un popor cu atât mai romantic, cu cît este mai nenorocită starea sa“ (A. Ruge).

Dispoziția sufletească romantică – asupra ei vom reveni curînd – pulsează între durerea asupra stării de fapt și tendința de a-și găsi refugiu în altă lume: în trecut, ea vine ca ecou firesc după orice revoluție socială și este, se înțelege, tot atât de veche ca și societatea. S-ar putea cita, dacă ar fi nevoie, duzini de gînditori din lumea greacă, poeți și filosofi, care aparțineau nobilimii învinse în revoluții sociale: ei rătăceau, deșertați din cetățile lor de naștere, din loc în loc, umplînd atmosfera culturală a timpului cu tînguirile lor față de prezent și jalea după trecut: ei erau romantici. Dar abia în timpurile moderne, după marea revoluție franceză, s-a putut închea pe această dispoziție și un conținut de idei; dispoziția romantică și-a găsit astfel răsunet într-o doctrină romantică. Pentru înțîia oară apare atunci romantismul ca un complex de idei, cîtă vreme mai înainte el rămăsese mereu în starea vagă a unui complex de sentimente. Căci de astă dată revoluția socială, care-i dă naștere, aruncă prin cuprinsul și adîncimea ei pe toate celelalte în întuneric. Nu-i decît firesc că lupta împotriva prefacerilor revoluționare ia atunci cu totul alte proporții. Din această luptă împotriva revoluției franceze își ia tocmai ființă romantismul modern. De aceea Troeltsch, în opera sa monumentală asupra istorismului, numește romantismul de-a dreptul o *contrarevoluție*: o reacțiune împotriva mării revoluții. Mișcarea romantică e o încercare de a restaura în ținutul culturii și al politicii trecutul sters de revoluționari din cartea vieții.

*
* *
*

Romanticii însă nu se luptă, la dreptul, cu Revoluția, ci cu concepția ce își fac ei singuri despre Revoluție: ei combat revoluția franceză, așa cum o înțeleg ei. După concepția romantică – și vom vedea la urmă că aici este căldușii lui Achile al acestei mișcări – marea revoluție este pricinuită de cultura

raționalistă: ea este ultimul cuvânt al acestei culturi seculare, ce se înfiripează încă din Renaștere și servește apoi veacuri de-a rândul ca mijloc de a legitima aspirațiile revoluționare ale tinerei clase burgheze.

Este o lipsă că limba noastră nu are un cuvânt potrivit spre a desemna această cultură. Noi o numim, după francezi, raționalism; dar acest termen indică mai mult izvorul, decît sensul ei istoric; germanii, după ei englezii, o numesc mult mai fericit *luminare* (*Aufklärung*), ceea ce înseamnă: emancipare de tirania tradiției și bazarea pe judecata proprie, singura ce împrăștie lumină. Cultura luminării, ce imprimă pecetea ei îndeosebi veacului XVIII, este un complex care cuprinde: liberalismul în politică; deismul în religie; clasicismul în artă; empirismul – cu formele sale extreme: senzualismul și materialismul – în filosofie; mecanismul în știință. Tot acest complex are o latură negativă, care alcătuiește însăși pîrghia dezvoltării sale, anume disprețul istoriei. Și era firesc, căci instituțiile istorice de atunci, ieșite dintr-o veche tradiție, erau ale nobilimii feudale. Dar tocmai pe această clasă, cu așezămintele ei istorice, vroia să o distrugă burghezia. Și de aceea cultura raționalistă, creată de clasa burgheză, are un protest împotriva istoriei.

Ce punea însă burghezia în locul tradiției istorice? Ea punea rațiunea; în alte vorbe, vechea lume agrară feudală, cu instituțiile ei produse de dezvoltarea istorică, trebuia desființată și reaclădită conform cu luminile rațiunii. Aceasta e ceea ce a crezut că poate face revoluția franceză, și aici începe asaltul romanticilor. În adevăr, cînd Lord Acton, într-un studiu asupra istoriografiei germane, a numit romantismul „o răzvrătire a istoriei maltratate“, el a dat acestei mișcări cea mai strălucită caracterizare care ne e cunoscută din întreaga literatură privitoare. În lupta romantismului cu raționalismul burgheziei revoluționare stă ciocnirea a două culturi istorice, fiecare umplînd o întregă perioadă: cultura învinsă, raționalismul, numără patru veacuri de dezvoltare, iar cultura învingătoare, romantismul – părintele istorismului actual – are peste un veac, și pare că viața sa e departe de a fi ajuns la încheiere.

Nașterea mișcării romantice în Germania

Izbucnirea revoluției franceze a fost primită cu entuziasm de lumea intelectuală germană. Dar curînd s-a dovedit că Revoluția era tot atît de agresivă ca și monarhia pe care o înlocuise. La 1792 armatele Revoluției zdrobesc forțele coalizate, la Valmy, și invadează teritoriul german; la 1795 revoluționarii impun Prusiei o pace pe care întreaga țară o simte ca înjositoare. Această politică de cucerire este urmată apoi de Napoleon, purtătorul de cuvînt, care după Jena aproape desființează Prusia.

Se înțelege că această revărsare a forțelor revoluționare asupra Germaniei trebuia să nască în această țară o tendință de împotrivire și de apărare. Și lucru ușor de înțeles: împotrivirea germanilor față de cotropirea franceză ia forma unei lupte contra Revoluției. Căci de la ea venise amenințarea, deci împotriva ei trebuia să se îndrepte și apărarea. Mai mult: lupta Germaniei nu se mărginește numai pe front, împotriva armatelor revoluționare; ea merge mai departe: lumea intelectuală germană ia, la rîndul ei, condeiul și începe lupta împotriva Revoluției în sfera ideilor, combătînd principiile revoluționare. Astfel intră în viață romantismul, *contrarevoluția* (Troeltsch) în ținutul ideilor. De la romantism începe atitudinea zisă conservatoare față de dezvoltarea societății. Pînă azi conservatorismul a păstrat, observă C. Schmidt (*Politische Romantik*, 1925), un înțeles negativ: a fi conservator înseamnă a fi împotriva ideilor de la 1789, adică: împotriva democrației și a economiei burgheze, după cum a fi liberal înseamnă a lupta pentru aceste idei, cu alte cuvinte, pentru democrație în politică și pentru capitalism în economie. Romanticii luptă împotriva ideilor Revoluției, încercînd să reînvie în locul lor Evul mediu cu așezămintele sale, îndeosebi religia creștină și constituția aristocratică.

Istoricul literar J. Nadler a încercat să dovedească (*Die Berliner Romantik*, 1921) că romantismul este o mișcare rurală a nobilimii de la răsăritul Elbei, adică din acel ținut în care se concentrează marea proprietate de pămînt a aristocrației germane. Fără îndoială, el merge prea departe – cum s-a și întîmplat cu bun temei – cînd dă acestei mișcări o culoare provincială; totuși caracterul ei aristocratic agrar e vădit, și asupra sa vom avea prilejul să revenim. În cercul romanticilor intră reprezentanți ai nobilimii rurale și intelectuali cu sentimente ostile burgheziei. Atitudinea împotriva burgheziei și a ideilor de la 1789 alcătuiește trăsătura comună între unii și alții.

Așadar în romantism găsim la luptă: agrarianismul conservator împotriva burgheziei revoluționare; agricultura împotriva industriei; spiritul satelor împotriva spiritului orașelor. Este răscoala ruralilor, în înțeles larg, adică a celor ce au legătură de interes sau de sentimente cu vechea lume agrară. Fr. Schlegel, teoreticianul gălăgios și scandalagiu al mișcării romantice, declară: „În ceea ce privește scopul satului, nobilimea este prima clasă care reprezintă întregul, asigură și păstrează proprietatea, onoarea și liniștea națiunii“. Negotul i se pare în „cel mai înalt grad dăunător pentru scopul satului“, iar pe negustori îi alătură cu mîrînimie la clasa servitorilor. Adam Müller, care alături de F. v. Gentz este cel mai de seamă teoretician politic al romantismului, vorbește de „sînta alianță a poporului cu pămîntul“; el luptă împotriva industriei și comerțului și năzuiește să readucă în viață economia medievală. Nespuse de prețioasă, și astăzi amuzantă, este părerea sa că dezvoltarea industrialismului a fost numai în Anglia cu puțință; în Ger-

mania ea ar aduce desăvîrșită ruină! (Salomon: *Das Mittelalter als Ideal in der Romantik*, 1922). Vom găsi și la romanticii noștri o vedere analoagă, ceea ce e foarte semnificativ pentru felul de a gândi al acestor oameni.

Centrul Revoluției era Paris, centrul reacțiunii este Viena, iar sufletul ei Metternich. Acest om de stat are legături cu toți romanticii de seamă. Fr. Schlegel este de-a dreptul în serviciul său, F. v. Gentz este „mîna sa dreaptă“, Müller, consul austriac în Lipsca, este iarăși calificat de cercetători ca simplu „servitor“ al său. În India, la curtea lui Metternich, se întîlnesc corifeii romantismului european, Chateaubriand și F. v. Gentz, spre a examina situația. Ei găsesc că ceea ce caracterizează începutul veacului XIX este lupta împotriva Revoluției, și că această luptă este aproape de izbîndă.

Mișcarea de reacțiune, ce se înfiripează în amurgul secolului XVIII se întărește de la 1815, cînd cei trei monarhi înving pe Napoleon și întemeiază „Sfînta Alianță“, cu scopul de a apăra biserica și regalitatea, cele două instituții profanate de Revoluție. Ne aflăm în era „Restaurării“. Pînă la 1820 reacțiunea este în sentimentul public, de atunci însă ea depășește orice măsură, și poporul german începe să privească iarăși cu simpatie spre Parisul revoluționar. E sfîrșitul mișcării romantice: dezvoltarea acesteia se întinde astfel, în linii generale, de la 1796 pînă la 1820.

Romanticii

Așadar romantismul este mișcarea lumii agrare aristocratice învinsă de revoluție și scoasă din arena vieții, de aceea romanticii au în totul psihologia învinșilor, și vom vedea curînd că și gîndirea lor este, în mod firesc, aceea a unor învinși. Trăsătura de seamă a spiritului romantic este desemnată de istorici drept „pasivitate“. Romanticii în Germania, de altfel ca și în România, sînt temperamente contemplative, artistice, și chiar cînd fac știință sau filosofie, ei le tratează tot ca forme de artă. Oameni excluși de la acțiune, ei se pierd, pasivi, în contemplație artistică.

Astfel romanticii sînt, înainte de toate, spirite desprinse de realitate. Ei „nu au nici o legătură cu prezentul“ (G. Mehlis, *Die deutsche Romantik*, 1922), care le pricinuieste numai sentimente de dușmănie. Și cu bun temei, căci prezentul nu mai este al lor: ei sînt simpli dezmoșteniți. De aceea romanticii se desprind de lumea reală și-și iau zborul în sferele fanteziei. Așa devine fantezie marea forță romantică: nu se poate romantism fără fantezie.

Dar nici pe creațiile fanteziei nu pun romanticii prea multă greutate. Ei se desprind de ele și alunecă, în joc liber, de la una la alta. Această desprindere de fapte, ca și de propriile creații ale fanteziei spre a se juca liber cu ele, alcătuiește *ironia* romantică. „Trebuie să ne înălțăm peste iubirea noastră

proprie și să putem nimici în gând ceea ce adorăm" (Schlegel, citat de R. Huch, *Die Romantik*, 1924).

Ironia romantică dezvăluie iarăși în autorii ei o clasă în decadentă. În adevăr, o clasă tânără și viguroasă, cu rol creator în societate, își privește operele cu pietate și se identifică cu ele. Numai o clasă bătrână, ce și-a încheiat rolul creator, se desprinde de fapte ca și de operele ei, spre a le dezvălui nimicnicia, supunându-le deriziunii.

Și încotro se îndreaptă zborul fanteziei romantice? Spre infinit. Astfel *dorul de infinit* este, după desprinderea de realitate, a doua trăsătură esențială a spiritului romantic. Eroii romantici, înăspriți de realitatea prezentă, se desprind de ea, spre a-și căuta liniștea în infinit, absolut, universalitate, totalitate.

Nu vom urmări aici deosebitele forme, în care n-au crezut romanticii că-și pot împlini dorul lor de infinit. Destul a spune că în cele din urmă ei au nimerit calea dreaptă: au descoperit infinitul în catolicismul medieval. Evul mediu este pentru romantici timpul de sinteză. Atunci biserica catolică ajunge cea mai desăvârșită întrupare a absolutului, a universalității: ea cuprinde întreaga creștinătate și stăpânește deopotrivă întreaga cultură, care se dezvoltă în toate deosebitele ei ramuri la umbra religiei. Astfel rînd pe rînd își caută romanticii liniștea în sînul catolicismului. Fr. Schlegel, A. Müller, Z. Werner, K. v. Haller și mulți alții trecură la credința catolică; se naște așa-zisa „mișcare a convertiților“, care neliniștește Germania protestantă cu tot dinadinsul (G. Baxa, *Gesellschaft und Staat im Spiegel deutscher Romantik*, 1924; *Einleitung*).

Acest cult pentru Evul mediu a pus însă romanticilor și o problemă: aceea de a dovedi că Evul mediu nu e mort, ci trăiește în așezămintele prezentului; sau mai exact: de a găsi o legătură între lumea medievală, pe care o chemau la viață nouă, idealizînd-o, și între prezent. Soluția acestei probleme – derivarea prezentului din trecut – alcătuiește istorismul romantic și este fapta măreață a romantismului, prin care el a deschis o nouă eră în cultură, imprimînd pecetea sa unei întregi perioade istorice.

Să urmărim acum această latură, care la dreptul poate fi privită drept romantismul însuși, revenind la punctul de plecare a mișcării romantice: la critica Revoluției.

Concepția romantică a evoluției „organice“

Romantismul – am zis mai sus – e o „contrarevoluție“. Ce au însă de întîmpinat purtătorii mișcării romantice împotriva revoluției franceze? Iată întrebarea care se ridică acum, după ce am cercetat împrejurările sociale din care și-a luat ființă această mișcare și am aruncat o privire, în trecut, în sufletul romantic.

În credința unanimă a teoreticienilor romantismului, revoluția franceză e o operă de doctrinari, care au încercat să schimbe societatea după formulele lor abstracte. Iacobinii sînt, după Gentz – care de altfel urmează aici pe Burke – teoreticieni sălbatici, iar A. Müller numește Revoluția un fetișism al noțiunilor abstracte (C. Schmidt, *Politische Romantik*). Vina acestui păcat al revoluționarilor o poartă cultura raționalistă, în care ei și-au făcut educația: „luminarea“. În adevăr, această cultură afirmă că instituțiile derivă din rațiune: ele sînt o creație conștientă, după un plan abstract doșpit de creierul omenesc. Asemenea planuri au încercat să realizeze și revoluționarii, în disprețul realității prezente și a tradițiilor trecute. De aceea Revoluția se infățișează romanticilor ca o rupere cu trecutul, o executare a trecutului, o călcare a continuității istorice. „Ceea ce el (Gentz) imputa în modul cel mai violent revoluției franceze, era pretinsa ei rupere atît de radicală cu toate tradițiile trecutului, principiul neistoric, ce nu caută legătura cu faptele, ci încearcă să ordoneze totul conform cu o teorie abstractă“ (O. Ewald, *Probleme der Romantik*, 1904).

Aici se ridică propria doctrină istorică a romanticilor. După ei instituțiile nu sînt o creație conștientă, ci produsul unei dezvoltări îndelungate; căci în societate nu poate fi vorba de *creare*, ci de o *devenire*, și anume o devenire *spontană*, care exclude orice intervenție creatoare, revoluționară a indivizilor în mersul lucrurilor. Cu alte cuvinte, instituțiile prezente se dezvoltă încet, treptat din tradițiile trecutului. Și astfel „împotriva executării trecutului, cum o înfăptuise Revoluția, romantismul afirmă tradiția“ (Mehlis, op. cit.).

Critica de mai sus a revoluției franceze și formularea concepției istorice a evoluției treptate începe întii în Anglia, apoi în Franța; Germania urmează aici mai târziu. În acest ținut, întîietatea revine conservatorilor anglo-francezi; romanticii germani sînt școlarii lor. Părintele ideii conservatoare, englezul Burke, scrie ale sale *Reflections on the Revolution in France*, unde face pentru înfîia oară critica arătată a Revoluției, în 1790. La 1796 scriitorii francezi de Bonald (*Théorie du pouvoir*) și de Maistre (*Considérations sur la France*) dau la lumină idei asemănătoare. Sub influența acestor autori străini, arată C. Schmidt, stau toți teoreticienii de seamă ai romantismului german. Gentz traduce pe Burke și împrumută vederile sale politice; A. Müller, ale cărui păreri asupra Revoluției le-am văzut mai sus, urmează deopotrivă pe Burke, de Bonald și de Maistre; Fr. Schlegel stă sub aceleași influențe.

Și totuși romantismul rămîne operă germană. În cultură rolul de seamă nu-l joacă cel ce formulează întii o idee, ci cel ce o adîncește și o sistematizează. Este știut, de pildă, că și ideile „luminării“ au pornit tot din Anglia, de la filosoful John Locke; aceasta nu împiedică însă ca în fața istoriei să treacă drept autori reali ai culturii raționaliste a secolului XVIII francezii, căci ei

au sistematizat și popularizat aceste idei. Tot astfel sînt și germanii autorii reali ai culturii romantice a secolului XIX, deși germeii ei pleacă din Anglia.

De altfel aceasta nu poate surprinde. Împrejurările istorice au făcut ca în Germania lupta împotriva Revoluției, care dă ființă romantismului, să nu mai fie o simplă chestiune de teorie, ca în Anglia, ci o problemă națională. Poporul german suferise invazia Revoluției, el trebuia să se apere. Este drept că cea mai amenințată clasă era aristocrația, care a și avut conducerea luptei de idei. Dar alături de ea era deopotrivă îngenuncheat și umilit întreg poporul. Acesta a simțit pentru un timp cauza aristocrației drept o cauză a sa proprie. Așa s-a făcut că în Germania ideile engleze împotriva Revoluției au devenit punctul de plecare al unei culturi naționale, cea mai întinsă și mai originală, pe care a produs-o această țară: romantismul.

Cum e firesc, romantismul se prezintă în Germania ca sistem. Nu se putea altfel. Spiritul german, oriunde se îndreaptă, trebuie să dureze sisteme. Aceași soartă a avut la germani și ideea engleză a evoluției istorice treptate: ea a fost suprimată cu ideea germană de *organism*, și a devenit astfel principiul unei concepții generale a lumii. Să privim acum chestiunea și pe această nouă latură.

Ideea de *organism*, arată Walzel, este veche în Germania. Ea apare întîi în artă și are ca autori pe Herder și Goethe, de la care și-au însușit-o și scriitorii romantici. Opera de artă trebuie să fie un organism, socot romanticii după Goethe: artistul, deși imită natura, trebuie totuși să dea operei sale o viață proprie, astfel ca ea să trăiască ca natura însăși. „Așa a imitat și Prometeu natura – zice Aug. Schlegel, întrebuițind o comparație veche și celebră – cînd a făcut omul din lut pămîntesc și l-a însuflețit cu o scînteie furată de la soare“.

Din artă ideea de organism trece la *stat* și la natură. Acest pas îl face Schelling, spre a fi urmat apoi de toți romanticii. Și așa ideea revoluției istorice treptate, de obîrșie engleză, se preface la romanticii germani în concepția unei evoluții „organice“: statul e un „organism“, ceva viu, un întreg care trăiește, se dezvoltă lent și treptat, în faze succesive.

Ideea de *organism* și *evoluție organică* este măduva romantismului german. De fapt, gîndirea romantică germană nu e decît generalizarea acestei idei, care a făcut în acest chip o carieră triumfală în toate ținuturile științei. Statul, arta, natura sînt tratate de romantici ca tot alîtea „organisme“, întreguri vii, ce se dezvoltă treptat. Mai mult încă: întreaga fire – omnirea și natura laolaltă – devine în gîndirea romantică un „organism“: un tot viu. Aceasta e fapta lui Schelling, de aceea filosofia sa reprezintă cel mai înalt efort al gîndirii romantice. „Lumea e o unitate vie: aceasta este temelia concepției romantice a lumii, principiul, pe care reprezentanții ei nu obosesc să-l repete. Ei îl vesteau ca o evanghelie, care cuprinde frumusețea și binecuvîntarea vremurilor ce vin. Și ce

putea să fie mai făgăduitor ca această solie: totul trăiește, totul e viață armonică, nu e nimic mort în lume“ (R. Huch, *Die Romantik*).

Istorismul romantic

Romantismul trece, pe drept cuvânt, ca descoperitorul istoriei. Adesea el e privit ca sinonim cu istorismul: el generalizează metoda istorică, aplicînd-o la toate domeniile cercetării științifice. Societatea, natura, arta sînt considerate de gîndirea romantică ca tot atîtea organisme ce trăiesc, adică cresc treptat: știința acestor organisme nu poate fi altceva decît înțelegerea fazei lor prezente din fazele trecute, ceea ce înseamnă: știința lor este istoria dezvoltării lor. Așa transformă romantismul întreaga știință, în toate domeniile, într-o istorie a dezvoltării faptelor. „Orice știință desăvîrșită este istorie“ (Schlegel).

Aici se descoperă cu puterea evidenței caracterul mișcării romantice, de reacțiune contra „luminării“. Căci cultura raționalistă a luminării avea o roare de istorie și o privea ca o rătăcire: ea era neistorică. Dimpotrivă, romantismul divinizează istoria și o proclamă ca formă reală și unică a științei: el o reabilitează de disprețul veacurilor trecute.

Mișcarea romantică din Apus a încetat demult, dar istorismul ei a rămas. El apasă și azi asupra noastră, amenințînd să înăbușe orice forță creatoare sub avalanșa imensă a unei erudiții, pe cît de excesivă, pe atît de inutilă. Timpul nostru e timp istoric, adică: timp de secetă în creație și e scormonire a ruinelor trecutului. Trăim cu capul în trecut – așa ne-a blestemat, ca ultimă și supremă răzbunare, aristocrația romantică, înainte de a-și da obștescul sfîrșit. Ea a murit, dar vîrsta ei – trecutul – trăiește. Istorismul romantic a fost, și a rămas, contraofensiva biruțiilor vieții, purtînd în toate fibrele stigmatul învinșilor. El a stîns puterea de creație, aducînd resemnarea înaintea fatalității istorice. Ce abis între această cultură senilă a resemnării și cultura tînără și semeată a burgheziei revoluționare, care proslăvea avîntul eroic și creator al individului, spre a realiza poruncile rațiunii suverane! De la Renaștere la Revoluție, creație continuă, individualități trufase și sfidătoare. Nouă însă ne-a rămas misiunea de a răscoli cenușile vremilor și a reconstitui „evoluția organică“ de la trecut la prezent. Jalnică misiune.

Concepția romantică, a dezvoltării organice, alcătuieste ideea de temelie a idealismului german, precursorul real al evoluționismului științific englez. După Schelling, concepția e reluată de Hegel: acesta o dezvoltă în cele mai grandioase proporții, pe care le-a atins pînă acum spiritul omenesc. De la Hegel ea trece la Marx, întemeietorul „socialismului științific“, care-și clădește edificiul gîndirii sale tot pe principiul evoluției necesare și continue. Contemporanul lui Hegel, Schopenhauer, stă iarăși sub influență romantică,

deși osîndește istoria, surghiunind-o în lumea aparenței. De altfel, legăturile lui Schopenhauer și Marx cu romantismul le-a arătat Troeltsch, cu obișnuita sa erudiție, în opera amintită. Cu acești doi gânditori ne apropiem de țara noastră: Schopenhauer și Marx sînt scriitorii germani cei mai familiari pionierilor culturii romantice din România.

II. CULTURA „CRITICĂ“ ROMÂNĂ

Influența germană asupra romantismului român

Dezvoltarea României moderne a creat aceleași condiții sociale de naștere a mișcării romantice pe care le-am găsit în Europa apuseană de după Revoluție. Țara noastră a trecut, la rîndul ei, printr-o fază revoluționară și a intrat apoi într-o perioadă de „contrarevoluție“: de jelire a tradițiilor profanate.

În această privință, cei vreo șaptezeci de ani, de la 1829 pînă la sfîrșitul secolului XIX, se împart în două jumătăți; în întîia se pregătește și se realizează revoluția burgheză: desființarea vechiului regim român și stabilirea regimului modern; în a doua jumătate se dezvoltă reacțiunea împotriva acestei revoluții, adică „contrarevoluția“ romantică. Revoluția burgheză se plămădește sub influența capitalismului anglo-francez, romantismul însă se naște sub influența mișcării germane, pe care am urmărit-o mai sus.

De aceea cercetarea paralelă a romantismului german și a celui român e de înalt interes pentru cultura noastră: asemănarea între unul și altul, între părinte și prunc, este cu adevărat surprinzătoare. Aceleași simptome sociale, de o parte și de alta pînă la amănunte. Idealizarea vechii lumi rurale, desființată de Revoluție; programele agrare, îndreptate împotriva invaziei capitalismului: mișcările național-creștine ale tinerimii universitare, cu năzuința de a salva „specificul național“ de cotropirea străinismului; pînă și neîncrederea în puterea de viață a națiunii proprii și persiflarea slăbiciunilor ei – toate asemenea simptome, care la noi au apărut și apar sub ochii noștri, le găsim și în Germania romantică. Aici însă ele nu mai au decît însemnătatea unei curiozități istorice – cum vor ajunge și la noi, nu peste multă vreme. De altfel asemănarea este firească. Căci din aceleași împrejurări istorice – agonia vechii lumi rurale – trebuiau să se nască aceleași urmări.

Corifeii revoluției noastre burgheze își făcuseră cultura în Franța, acei ai contrarevoluției romantice s-au format în Germania, de unde ne-au adus ideile de *organism*, *evoluție organică* și *respectul tradiției*. Carp, Maiorescu, Negruzzi, Eminescu de o parte; Nădejde și Gherea de altă parte, sînt deopotrivă copii ai istorismului romantic german. Sosiți în țară, s-au văzut și

ei puși în fața unei revoluții burgheze, care-și stabilise programul în mișcarea de la 1848 și-l realizase treptat între 1854-1866: ea desființase vechea societate alcătuită de boieri și țărani. Atunci au pornit și ei o „contrarevoluție“, așa cum o porniseră, la vremea lor, maeștrii lor în Germania, și au pornit-o cu aceleași idei pe care le făuriseră dascălii lor germani. Așa a luat naștere romantismul român, reacțiunea împotriva revoluției noastre burgheze de la 1848, cum romantismul german fusese, la rîndul său, o reacțiune împotriva ideilor de la 1789.

Ce imputări aduc romanticii români, cei vechi și cei noi, revoluției noastre burgheze? Aceleași, pe care le ridicau odinioară romanticii germani împotriva revoluției franceze. Ei socot că și revoluția noastră este o himeră a raționalismului, cum zicea altădată A. Müller despre cea franceză: o încercare de a realiza formule abstracte, în opunere cu tradițiile poporului. Statul nostru modern „a fost întemeiat de idealisti, de unii ideologi crescuți aiurea, fără cunoștința deplină a nației lor, fără să caute pe urmă, cînd s-au întors de la studii, a cunoaște adînc această nație... Astfel Statul a fost creat pe baza unor anumite idei abstracte...“ (N. Iorga, *Doctrina naționalistă*). Acestor „ideologi“ burghezi opun romanticii noștri formule învățate pe de rost în Germania: națiunea este un *organism*, progresul real rezultă din prefacerea treptată, *organică*, a tradițiilor naționale, nu dintr-o rupere cu trecutul etc.

De altfel romanticii români, crescuți și ei la școli străine, cunoșteau tradițiile țării tot atît de puțin ca și revoluționarii burghezi. Dar în schimb ei cunoșteau *doctrina* exotică despre respectul tradițiilor și despre dezvoltarea lor organică. Cu aceasta au paradat eroii mișcării noastre romantice, de la început pînă azi, într-un chip ce jignește orice sentiment de respect al bunului străin. Ideea de organism a ajuns la acești scriitori o adevărată pană de păun, cu care ei se împodobesc ca nu știu ce părere din anecdotă. Ea apare – în gazetăria lor științifică – scoasă din condițiile ei concrete de timp și spațiu, ca un adevăr universal și absolut, a cărui recunoaștere o impută autorilor din orice timpuri, chiar dinaintea perioadei romantice. Sancta Simplicitas!

Dezvoltarea mișcării romantice române

Mișcarea romantică începe la noi cu *Junimea*: acest adevăr se impune cu puterea evidenței. Nedumerirea vine de la una din nuanțele romantismului nostru: de la școala naționalistă a d-lui Iorga, care – deși ieșită ea însăși din sînul Junimii – și-a renegat părintele real, căutîndu-și alt înaintaș. L-a găsit în persoana lui Kogălniceanu, întîiul nostru scriitor, care a adus din Germania concepția romantică de *organism*.

Această vedere trebuie întâmpinată cu cele mai hotărâte îndoieli. Kogălniceanu și-a făcut educația în Germania, prin al patrulea deceniu al veacului XIX, într-un înconjur romantic. De aici el a adus la noi ideea evoluției organice, treptate, din tradițiile naționale, pe care o învățase de la dascălii săi germani. Nu și-a dat însă Kogălniceanu seama că această concepție ieșise din anumite condiții sociale, care nu luaseră încă ființă în țara noastră. În adevăr, lupta pentru respectul tradițiilor apare ca un protest, după o mare zguduire socială, care le profanează și le desființează. Ce rost avea însă la noi de a porni asemenea luptă încă înainte de izbucnirea revoluției burgheze, distrugătoare de tradiții? Ideea de organism venise în Germania romantică, ca un val de apă rece, cu care aristocrații romantici încercau să stingă incendiul revoluționar. La noi Kogălniceanu, cu asemenea formulă, turna asiduu apă, înainte de izbucnirea incendiului. Că n-a găsit nici un răsunset și n-a putut provoca o mișcare, e firesc; după cum tot atât de firesc este că el și-a căutat loc tocmai în lagărul rupătorilor de tradiții: al liberalilor revoluționari. Ideile sale romantice au rămas o simplă haină de împrumut, pe care el o purta la noi fără vreo nevoie climaterică; în afară de sezon, ca un cojoc pe arșița verii și în strigătoare contrazicere cu purtarea sa reală.

Dar când junimiștii, după câteva decenii, au venit din Germania cu aceeași concepție organică, starea socială se schimbase cu desăvârșire. Într-un tempo amețitor, vechiul nostru regim rural fusese decapitat și înlocuit cu o constituție modernă liberală. De astă dată, formulele romantice intrau în rolul lor adevărat: ideea de revoluție organică devenea o armă de atac împotriva prefacerilor revoluționare; ea îndruma o contrarevoluție împotriva revoluției burgheze a „roșilor“.

Răsunetul a fost mare. Cufund junimismul a coplesit toate spiritele alese de la noi, devenind primul mare curent român de cultură modernă. Sub înrîurirea sa stăm și azi. Lumea cultă este la noi conservatoare, cum ea a fost și în Germania romantică. Capetele abstracte, desprinse din fapte, nu pot înțelege schimbările adânci și repezi. În asemenea împrejurări ele se aruncă în brațele romantismului: osîndesc prezentul și jelesc trecutul. E ceea ce făcea la noi, pentru întâia oară, junimismul.

În adevăr, venise și în țara noastră vremea romantismului: revoluția îi crease condițiile, iar Junimea făcuse începutul. Curînd apărură o nouă mișcare romantică, de protest împotriva ruperii cu trecutul. Ea poartă titlul destul de amuzant de *socialism*, nu are în ea socialist decât doar numele. Junimismul și socialismul sînt cele două mari curente, am putea zice mai bine nuanțe, ale romantismului nostru. Ele cochetează fățiș una cu alta, arată dl. G. Ibrăileanu (*Spiritul critic în cultura românească*). Organul junimist, *Convorbirile Literare*, laudă programul *Contemporanului*, organul socialist; iar conducătorii acestuia declară că și-au făcut pregătirea în spiritul *Convorbirilor!*

Cum aceste două curente fac critica înnoirilor sociale, romantismul nostru poartă numele de cultură „critică“.

Socialismul a adus concepția istorică a evoluției continue de la un izvor sănătos, cu robustă încredere în pășirea omenirii spre mai bine: de la Marx. În Junimea însă înrîurirea cea mai mare a avut-o, spre marea ei daună, Schopenhauer, gînditorul la care istorismul romantic avortează în mod jalnic. Căci filosofia sa surghiunește istoria în lumea aparentei și a suferinței, tăgăduindu-i orice progres, sens sau continuitate și prefăcînd-o într-o succesiune pestriță de întâmplări deosebite numai în formă, în fond mereu aceleași. Cu asemenea îndrumător nu putea Junimea să semene tocmai mult spirit istoric în cultura română¹.

În lucrarea noastră *Burghezia Română* am cercetat pe larg curente și subcurente romantice: cititorul poate găsi acolo argumentele romanticilor români împotriva reformelor liberale moderne, programele lor agrare, lupta împotriva capitalismului – scurt: întreg zbuciumul lumii în agonie, care, înainte de a muri, își idealizează propriul ei trecut, cu regimul său economic și politic.

Soarta istorismului romantic; încheieri

Romantismul este, la noi ca și aiurea, o mișcare îndreptată împotriva revoluției burgheze. De aceea doctrina revoluției joacă în această mișcare un rol de temelie. Ea este, cum s-a văzut, punctul de plecare, din care se dezvoltă – pe calea contradicției – istorismul romantic.

Ne amintim că doctrina romantică concepea revoluția ca o rupere cu trecutul, o călcare a continuității istorice. „Revoluțiile sînt... mișcări anorganice“ (Schlegel). Pentru romantici, apostolii evoluției organice, a fi „anorganic“ era cea mai grea osîndă.

Dar aici era o strigătoare inconsecvență. Căci dacă e adevărat, cum afirmă romantismul, că întreaga istorie este o dezvoltare organică treptată, atunci revoluția nu poate fi rupere bruscă, anorganică. Sau mai clar: romanticii, care au transformat totul în istorie, n-au putut totuși înțelege că „revoluția însăși e istorie“, cum se exprimă magistral Lord Acton în studiul amintit, și că ea trebuie înțeleasă tot ca o prefacere organică treptată. Așadar, aici romanticii erau tot atât de neistorici ca burghezia însăși; ei priveau totul ca o prefacere treptată, afară de revoluție: aceasta rămînea o creație a rațiunii, o

¹Nu e simplă întâmplare că, dintre gînditorii romantici germani, Schopenhauer înfrunțește cel mai mult Junimea. O clasă învinsă și dezmoștenită înclină în chip firesc spre pesimism, iar junimiștii nu erau altfel, ei aveau cea mai hotărîtă neîncredere față de societatea noastră, a cărei dărîmare o prooroceau mereu.

operă de ideologi. În lumea ideilor romantice, concepția revoluției rămânea o piesă din veacul XVIII; ea era călcăiul lui Achile, unde romantismul trebuia să primească lovitura ucigătoare.

Lupta împotriva acestei erezii a romanticilor începe cu teoreticienii burghezi de după Revoluție. Era și firesc, căci concepția romantică a revoluției se îndrepta împotriva clasei burgheze. Și în adevăr: dacă revoluția este o prefacere bruscă anorganică, atunci burghezia, care o înfăptuiește, este o clasă de uzurpatori, de stăpînitori nelegitimi, iar aristocrația învinsă se prezintă ca o victimă nevinovată, care trebuie restaurată în vechile ei drepturi. Această „restaurare“ era tocmai ținta mișcării romantice. Se înțelege că asemenea vedere trebuia să provoace pe teoreticienii burgheziei la vie opunere.

Contribuția acestor teoreticeni, între care rolul de seamă îl joacă istoricii Guizot și Thierry, are încă nevoie de lumină. Scopul lor era să aplice istorismul romantic în mod consecvent, dovedind că și revoluția este o prefacere treptată. Pe urmele acestora a pășit mai târziu Marx, care cu elementele create de dîșii încheie și încununează mișcarea, dînd cea mai desăvîșită teorie a revoluției în spiritul istorismului romantic. Și așa Marx a aruncat pe premergătorii săi în întuneric, cum se întîmplă întotdeauna în dezvoltarea ideilor. El a rămas reprezentantul tipic al noii concepții.

Teoria marxistă a revoluției, îndreptată împotriva concepției romanticilor, a devenit azi aproape populară. Ea înfățișează revoluția ca o luptă de clasă, anume ca triumful unei clase tinere asupra unei clase bătrîne. Clasa învingătoare desființează vechea ordine socială, ieșită din interesele clasei învinse, și întemeiază o ordine nouă, potrivit cu interesele ei proprii: aceasta este *revoluția*. Dar se înțelege că clasa tînără trebuie să se dezvolte mai întii în însuși sînul vechii societăți, treptat și îndelung, spre a putea ajunge la această victorie: revoluția ei este actul din urmă și încheierea acestui proces de dezvoltare continuă. În acest chip, revoluția încetează de a fi o operă de ideologi, o mișcare anorganică, o rupere bruscă cu trecutul, și devine – așa cum tocmai cereau romanticii pentru cursul istoriei – un proces lent de evoluție organică.

Urmările noii concepții sînt vădite. Dacă revoluția nu e fapta arbitrară a unor ideologi, ci un proces de dezvoltare organică necesară, atunci clasa revoluționară – burghezia – nu mai este o ceată de uzurpatori, ci un *produs istoric natural și necesar*, cu îndepărtate rădăcini în trecut. Dimpotrivă, aristocrația romanticilor apare ca o jalnică ruină a unei lumi bătrîne: ea e scoasă din arena vieții și aruncată în lumea dreptilor de însăși evoluția istorică. Aici *romantismul e decapitat cu propriile sale mijloace*. Istoricul organic, cu care aristocrații romantici sperau să-și răpună dușmanii revoluționari, înfățișîndu-i lumii ca simpli uzurpatori, s-a dovedit în fapt o armă scelerată, care n-a făcut nici un rău adversarilor ci și-a ucis propriii părinți. Și așa is-

torismul a dezbrăcat caracterul romantic reacționar de obîrșie și a rămas o simplă concepție științifică, care stă azi la temelia întregii noastre culturi. În acest sens am zis mai înainte: romantismul a murit, dar istorismul trăiește.

Nu este deci o ciudățenie că necesitatea istorică a clasei burgheze, împotriva atacurilor romantice, a fost dovedită de dușmanul ei de moarte: de Marx. Căci în fața istorismului, mînuit ca pură concepție științifică, orice clasă socială – aristocrația, burghezia, proletariatul – este la timpul ei un produs necesar al revoluției istorice¹.

Rezumăm. Istoricismul romantic, aplicat în mod consecvent, a putut fi înțeles de adversarii romantismului împotriva propriilor săi autori. Aceasta e ceea ce lămurește cariera sa triumfală. Nici teoreticienii burgheziei, nici acei ai proletariatului n-au simțit nevoia să creeze o concepție nouă, spre a combate mișcarea romantică. Ei au înțeles că pot repurta o victorie mult mai strălucită combătînd romantismul cu propria sa concepție istorică; de aceea au dezbrăcat-o de caracterul ei aristocratic reacționar, au prefăcut-o în concepție științifică pură și au adaptat-o la scopurile lor proprii².

Și acum, ce soartă va avea romantismul român, care la noi este o mișcare de înaltă actualitate? Neîndoielnic aceea pe care a avut-o romantismul în patria sa. În lucrarea noastră *Burghezia Română* am încercat a da revoluției

¹Nu numai la noi, cînd autorul acestui studiu a încercat, cu ajutorul concepției marxiste a revoluției, a dovedi necesitatea istorică a clasei burgheze române, a fost învinuit de socialiști că transformă marxismul în liberalism, ori poate – cine știe? – chiar în ceva mai grav: în vintilism! Cînd oare vor ieși socialiștii români din faza copilăriei științifice?

²Aceasta a fost, cu deosebire, spre marea daună a ideologiei proletare. O soartă tragică a avut marxismul prin însuși modul său de zămislire, el s-a pus în fundamentală contradicție cu el însuși, cînd a încercat să legitimeze mișcarea unei clase revoluționare printr-o teorie semită, creată tocmai spre a osîndi orice aspirație revoluționară. În adevăr, o teorie care înglobează indivizii, ca și clasele, în cadrul evoluției organice a *întregului*, nu poate justifica mișcarea *separată* a unei singure clase. Aceasta era de la început un nonsens. Oricît de genială ar fi pana unui autor, dintr-un fatalism istoric ea nu poate scoate o acțiune revoluționară de clasă.

De aceea socialismul, în spiritul istorismului științific, la al cărui triumf a contribuit și el după puteri, nu poate fi o cauză proletară, ci o cauză socială: nu expresia intereselor și mișcării unei *singure clase*, ci rezultatul evoluției *societății întregi*, cu colaborarea *organică* a tuturor claselor. Amănunte în această chestiune se găsesc în cercetările din lucrarea noastră „*Neoliberalismul*”. Aici ne mîrginim a constata: proletariatul, însușindu-și concepția istorică romantică, n-a putut crea omenirii o cultură a sa proprie, așa cum a creat burghezia prin raționalism și aristocrația prin romantism. Cultura revoluționară tipică rămîne în fața istoriei aceea creată de burghezie – raționalismul – pe care marxismul, de la înălțimea istorismului său romantic, îl aruncă cu suveran dispreț în sferile „utopiei”.

burgheze din România o explicație istorică, așa cum a făcut Marx pentru revoluția burgheziei franceze. Concluziile au fost, în mod firesc, hotărât ostile mișcării romantice de la noi. N-am făcut însă aceasta după un plan conștient urmărit, ci instinctiv. Sensul lucrării noastre, de combatere a romantismului cu propriile sale arme istorice, ne-a devenit clar abia după ce am încheiat cercetările. Dar așa se întâmplă întotdeauna în munca spiritului: soluțiile problemelor nu se caută, ele vin¹.

Adaos. O controversă: este romantismul individualist?

Am expus romantismul ca o mișcare aristocratică reacționară, care înglobează individul într-un tot superior: într-un *organism*. Știm însă că această concepție se va lovi de unele păreri potrivnice, îndeosebi aceea despre individualismul și cosmopolitismul romantic. De aceea trebuie să ne lămurim în această privință.

Cel mai cuprinzător și mai desăvârșit organism este după romantici – cum s-a văzut – catolicismul medieval: el alcătuiește o eră de sinteză și armonie. A venit însă cultura raționalistă a burgheziei, „luminarea“, și a sfîșiat peste tot întregul, pulverizîndu-l în părți neatîrnate. De aceea „luminarea“ e un veac de analiză și dizarmonie. Ba dizolvă deopotrivă unitatea de stat, ca și unitatea naturii. Statul este prefăcut în indivizi neatîrnați, cu drepturi căpătate prin naștere; natura e pulverizată în părți inerte, în *atomi*. Din asemenea părți discrete construiește apoi cultura „luminării“ întregul. Ea derivă unitatea statului dintr-un „contract social“, prin aceasta indivizii se învoiesc să recunoască o putere centrală, care însă nu este legitimă, decît atît cît lucrează la fericirea lor; iar unitatea naturii o deduce din acțiunea unei forțe, care ciocnește atomii, și-i face să se împreuneze cu tot alîtea elemente ale unei imense mașini – universul. Peste tot în societate, ca și în natură, unitatea este pentru raționalismul luminării o construcție artificială; reale sînt numai părțile.

Acest individualism extrem, ce distruge orice unitate – mai exact: orice autoritate – este, în credința romanticilor, cauza funestă a anarhiei Revoluției. De aceea aristocrații romantici, setoși de ordine – cum ar putea oare să trăiască aristocratul tihnit pe proprietățile sale, fără ordine? – luptă să restaureze unitatea, adică autoritatea. Potrivit cu aceasta, cultura lor trece pretutindeni peste individual, spre a se opri la ceva supraindividual: la „or-

¹Un pas mai departe facem în lucrarea „*Naționalizarea școlii*“. Aici continuăm, în domeniul învățămîntului, combaterea romantismului cu mijloacele sale proprii. Anume, punînd istorismul la baza reformei școlare, alcătuim un program de învățămînt care dezrădăcinează atmosfera romantică de acolo, unde e mai primejdioasă: în formarea spiritelor fragede. Vezi și cap. „*Naționalizarea școlii*“ în volumul „*Neoliberalismul*“.

ganismul“ ce cuprinde în el părțile, punînd între ele armonie. Modelul lor este aici biserica medievală. Concepția organică a romanticilor, ca și concepția cu același nume a lui Aristotel – ieșită din aceleași condiții sociale – privește ca element primar întregul; părțile sînt simple unelte de realizare a scopului întregului. Astfel – așa vestește noua mișcare – timpul de analiză apune, spre a face loc unei noi ere de sinteză: aceea a romantismului.

Aceasta e construcția istorică, la care Novalis a dat imboldul; a reluat-o apoi Fr. Schlegel, și în urmă cu variații ceilalți romantici, întemeindu-și pe ea crezul politic, care vede idealul vieții de stat în teocrația medievală (v. R. Haym, *Die romantische Schule*, 1920). Intrarea romanticilor în sînul bisericii catolice nu era decît concluzia practică a acestei doctrine istorice.

Dar iată-ne aici la cultura dramatică a gîndirii romantice. Precum se știe, romanticii trec în fața istoricilor ca apostoli – cei mai hotărîți apostoli – ai individualismului. Această părere a devenit în toată puterea cuvîntului o prejudecată, și e întreținută îndeosebi de scriitorii francezi, care cred, ori se silesc să creadă, în pretinsul romantism al lui Rousseau. Individualismul este „începutul romantismului și primul element al definiției sale“ (Brunetière, citat de C. Schmidt, în op. cit.). Dar totodată romantismul este doctrina evoluției organice, supraindividuale, din tradițiile trecutului. Cum se împacă aceste două poziții extreme: este aici o contradicere?

Teoreticienii romantici au crezut – se zice – că ies din greul impas, afirmînd că între individ și întregul din care face parte există armonie – o părere pe care unii scriitori o privesc ca un mare merit, pe cînd alții n-o iau în serios și n-o socot de natură a înlătura contradicerea.

Nu împărtășim credința în atare contradicere, din temeiul că nu împărtășim nici pe aceea în individualismul romantic. Cultul individualității joacă, e adevărat, un mare rol la romantici, totuși el nu are în doctrina lor înțelesul pe care noi îl dăm în mod obișnuit individualismului. Trebuie să ținem mereu proaspăt în minte, spre a înțelege bine romantismul, că vestitorii săi sînt sau de-a dreptul aristocrați sau temperamente aristocratice. „O oarecare exclusivitate, o trăsătură distinsă aristocratică este însușirea romantismului. Este vorba aici de o mică ceată de spirite alese, care pe atunci stăpînea întreaga viață culturală a Germaniei. Romanticii erau o aristocrație a culturii în sensul cel mai nobil, plini de repulsie față de plebea intelectuală“ (Mehlis, op. cit.). De aceea întemeietorii romantismului sînt însuflețiți de cultul omului superior, al indivizilor ce ies din comun, a geniului – exact: a lor înșiși. Căci toți romanticii se credeau genii, sau pe aproape. Ei au întemeiat chiar o morală a lor proprie – „morală genială“ – un simplu mijloc de a scandaliza lumea de treabă. Geniul își bate joc, după asemenea morală, de tot ceea ce trece ca bună cuviință în ochii oamenilor de rînd, și-și arată apoi infinita sa superioritate, făcînd haz de indignarea lor

mărginită. Geniul este – se înțelege! – aristocrat; el nu-și pîngărește mîinile în sudoarea prozaică a muncii, ci adevăratul său „titlu de noblețe este lenea”.

Acest cult al oamenilor superiori e, desigur, un individualism, dar un individualism aristocratic, desăvîrșitul antipod – era de altfel și firesc! – al individualismului burghez al luminării, care presupune egalitatea în drepturi și posibilități de dezvoltare a tuturor indivizilor, fără deosebire. Iată acum și modul în care romanticii conciliază acest individualism aristocratic cu doctrina lor despre revoluția organică, supraindividuală. Geniul, zic ei după Kant, e un colț de natură, înzestrat cu inteligență. De aici reiese că între el și tot domnește armonie: geniul este în mic ceea ce natura e în mare. Aceeași armonie domnește între el și omenirea ca tot.

Privită în asemenea lumină, armonia stabilită de romantici între individualism și universalism pierde caracterul de paradox. Este drept că felul cum se exprimă acești scriitori, cînd vorbesc de armonia între individ și tot, e de natură a pricinui neînțelegere, deoarece pare că ei iau individul în înțeles general. Dar înțelesul real este acesta: ei se gîndesc la indivizi aleși, la genii – la ei înșiși, nu la marea masă, de care au repulsie, și pe care o prind, nu fără o nuanță de dispreț, în cadrul necesității evoluției organice. Aceeași mentalitate aristocratică găsim și la primii romantici români: la junimiști.

Cultul romantic al geniului a pricinuit încă altă neînțelegere: aceea despre cosmopolitismul mișcării romantice. Se știe că istoricii exprimă deosebirea între veacul al XVIII-lea raționalist și veacul al XIX-lea romantic prin antiteza bine întemeiată: *rațiune-națiune; creare-devenire*. În adevăr, pentru cultura luminării instituțiile derivau din rațiune, erau create de oameni după prescrierile creierului lor, pe cînd pentru cultura romantică ele sînt un produs istoric de cultură, nu se pot hotărî să supună și geniul la asemenea limitare: geniul e prea mare, sprî a fi național; el nu aparține unei singure națiuni, ci omenirii întregi. De aici încheierea bizară că romanticii ar fi cosmopoliți.

Ideile din acest studiu au făcut obiectul unei conferințe ținută în Aula Universității din Iași, în ciclul organizat de Societatea română de sociologie și filosofie asupra romantismului.

AGONIA TRADIȚIONALISMULUI RURAL ÎN CULTURA ROMÂNĂ

Romantismul culturii române. Încercări zadarnice de luptă împotriva romantismului. Prefacerea socială de după război: a) calvarul intelectualilor, b) înflorirea economică a satelor, c) ridicarea politică a țărănimii. Efectul sufletesc: amurgul sentimentalismului rural. Noul suflet și noua cultură.

A fost odată – pare că ar fi un veac de atunci.

A fost o vreme, de care numai un deceniu ne desparte. Pe atunci intelectualul român, deși într-o stare inferioară față de confratele său din Apus, ducea totuși o viață de care nu prea avea temei să se plîngă. Cîrmuitoarii noștri îi deschideau un colț destul de îmbelșugat în bugetul țării, spre a trăi onenește în societatea noastră încă patriarhală. Și de aceea, după ce-și îndeplinea obligațiile sale profesionale, intelectualul își putea trece restul timpului în contemplație: el visa. Pentru aceasta avea răgaz și avea și dispoziția ereditară. Căci el se trăgea din moși și strămoși cu o viață milenară de păstorit sau plugărit, o viață trăită în sînul naturii în contemplație și reverie.

Și ce visa intelectualul român?

Lumea în care trăia el nu-i plăcea. Această lume îi părea creația artificială a unor uzurpatori, străini sau înstrăinați, care spre a ajunge în fruntea țării aduseseră aici fără nici un rost așezămintele lumii civilizate. De aceea toate instituțiile noastre, cele politice ca și cele culturale, i se păreau o dezgustătoare parodie. În credința sa, aceste instituții nu prilejuiseră decît rău: căci ele veniseră să profaneze și să dezrădăcineze vechile noastre tradiții, fondul real al sufletului român.

Astfel intelectualul își îndrepta gîndurile de la odiosul prezent spre trecutul românesc îndepărtat: el se adîncea cu imaginația în acele vremuri cînd strămoșii săi trăiau colindînd codrii în urma turmelor de oi sau coborau în cîmpie, unde mînau boii și țineau coarnele plugului. Cînd intelectualul își întorcea privirile în prezent, el nu găsea aici decît oaze izolate care păreau că merită să-l oprească: acestea erau satele. Țărănimea i se înfățișa ca singura populație curat românească, ce păstra cu sfințenie datinile străvechi și

stabilea legătura nemijlocită între trecut și prezent. De aceea el o iubea și se socotea dator să lupte pentru ridicarea ei.

Și avea dreptate pe atunci intelectualul nostru. Căci țărănimea română din acele vremuri juca în societatea noastră rolul fiului dezmoștenit. Țăranul muncea mult și suferea mult, în vreme ce cîrmuitorii săi de la orașe risipeau mult și munceau puțin. Și așa, intelectualul se simțea pătruns deopotrivă de jale după trecutul românesc și duioșie față de populația sătească, ca singura rămășiță curată a aceluia trecut. Țărănimea părea raza pură pe care vechea lume o arunca în lumea nouă, coruptă și înstrăinată.

Acesta este *romantismul rural*, în a cărui atmosferă plutește întreaga noastră mișcare culturală dinainte de război.

Ce-i drept, n-au lipsit unele încercări de luptă împotriva acestei atmosfere culturale.

Mai întîi, cel ce a ridicat pana împotriva culturii romantice a fost un scriitor de origine străină. Lucru firesc: căci acest om nu avea la spate o viață cu tradiții rurale, ca românii de baștină; trecutul său cristaliza într-o tradiție milenară de viață orășenească. De aceea, în mijlocul atmosferei romantice rurale a culturii noastre, el simțea că se înăbușă, ca și un orășean răsfățat într-un bordei îmbîcsit cu miros de ceapă. Și a început lupta, nu atît pe baza unui principiu clar formulat, cît mai mult ca o reacțiune elementară a instinctului său de conservare, silit să trăiască într-un mediu ostil. Astfel lupta sa a fost luată ca un capriciu personal: în loc să producă un curent, a produs scandal.

Aceasta a fost soarta d-lui H. Sanielevici în „Curentul Nou“ în întîia sa ipostază.

Ca o tendință analoagă de luptă împotriva romantismului rural, de astă dată atît în politică, cît și în cultură, și pe baza unor principii cu fundamentare științifică, un mănunchi de teoreticieni a dat ființă revistei „Dreptatea socială“. Aici lupta nu mai era izbucnirea spontană a unui instinct, ci concluzia teoretică a unor premise științifice.

Dar vînturile vremii au împins acest organ pe alte căi și după un an de viață nu prea strălucită și-a dat sfîrșitul.

Hotărît, lupta teoretică împotriva romantismului rural tradițional nu a avut noroc: ea s-a încheiat cu o neizbîndă deplină.

Totuși, e limpede că ceea ce nu putuseră face teoreticienii trebuia să facă evoluția de fapt a societății noastre. Căci dezvoltarea capitalismului român era menită să schimbe raportul dintre sate și orașe: pe de-o parte să smulgă orașele din viața lor parazitara, pe de altă parte să ridice satele din starea de semibarbarie. În mod normal însă, această dezvoltare ar fi cerut multe decenii, poate chiar veacuri; dar iată că vine războiul și deodată, ca o baghetă magică, el a schimbat fața lucrurilor.

Dacă ar fi să prindem într-o formulă scurtă urmările nemijlocite ale războiului, în ținutul ce ne interesează, am putea zice: el a nimicit pe intelectual și a salvat pe țăran.

Viața intelectualului de după război este un necurmat calvar – aceasta o știm toți. O criză generală bîntuie azi în toate țările: e desconsiderarea muncii intelectuale și supraprețuirea muncii manuale. Pare că la „reconstrucția Europei“ vor avea să lucreze numai brațele; creierul nu trebuie să ia parte.

La această criză generală se adaugă criza noastră specială. Sacrificiile pe care statul român înțelege să le facă pentru intelectualitatea și cultura țării seamănă mai curînd cu o batjocură. Cu groază vede intelectualul nostru că trebuie să se împovăreze cu două și trei servicii, totuși fără a fi în măsură să-și îndeplinească obligațiile elementare: acelea față de el însuși și de familia sa. Cum s-ar mai putea el gîndi la obligații superioare, morale, față de altă clasă socială? Pînă și copiii de școală sînt prinși în acest vîrtej de jale: ei trebuie să-și împartă ziua în două jumătăți, pe una o trec în clasă, iar pe cealaltă la servicii. Unde mai e oare răgazul pentru vis?

Deodată, și în chip brutal, intelectualul român a fost smuls din lumea sa romantică și izbit cu fruntea de realitate. Ce suflet nou se va plămădi la această teribilă școală? Un lucru e sigur: acesta nu va mai fi un suflet romantic.

*
* *

Față de această tragedie a intelectualilor noștri de la orașe, ce lume nouă a plămădit războiul la sate!

Tîrziu, cînd starea de azi va dispărea în trecut, și demagogia – cu tot corgeiul ei de patimi – nu va mai avea nici un interes să întunece adevărul, va trebui să se recunoască că dintre toți îmbogățitii de război, singurul îmbogățit în proporții imense – atît sub raport economic cît și politic – este țăranul. Urmările grotești, care însoțesc totdeauna îmbogățirea peste noapte, au și început să se arate în rîndurile țăranimii noastre.

Și nu ne gîndim aici la împroprietărirea țăranilor, deși aceasta e tot o urmare a războiului. Ne gîndim însă, înainte de toate, la fenomenul inflației, care a căzut asupra satelor ca o adevărată mană cerească. Mulțumită inflației, țăranul a fost împroprietărit aproape degeaba. Căci banul-hîrtie, cu care el și-a plătit pămîntul, nu înseamnă nimic față de valoarea reală a acestuia.

Apoi, întreaga gospodărie țărănească de la război încoace e înviorată de razele miraculoase ale inflației. Azi singur țăranul e în situația privilegiată de a vinde mult și a cumpăra puțin: ridicarea fantastică a prețurilor îi aduce neasemuit mai mult cîștig decît daune. Căci nevoile gospodăriei le împlinește țăranul, în cea mai mare parte, prin munca sa proprie; iar dările

sale către stat s-au urcat abia de vreo șase ori față de acelea dinaintea războiului, în vreme ce marfa sa se vinde pe piață cu un preț ce variază între 60-100 ori față de acel din vremurile normale.

Și ce vinde țărâniea? Alimente! Ea vinde acele lucruri a căror întrebuințare orășeanul n-o poate restrînge, chiar în aceste timpuri de dureroasă restrîngere a consumației.

Toate acestea au făcut ca o bogată ploaie de bancnote să se abată de la orașe spre sate, o ploaie ce devenea cu atît mai îmbelșugată cu cît inflația lua mai alarmante proporții. Cu îngrijorare a trebuit să se vorbească de *ruralizarea numerarului* ca de unul din simptomele vremii. Și în adevăr, pe măsură ce numerarul iese din casa de fier a băncilor, spre a intra în ascunzișurile rurale, în fețe de saltea sau de perină, el e îndepărtat de la menirea sa reală: iese din circulație.

Ce abis a aruncat inflația între intelectualul de la oraș și locuitorul de la sate! În vremuri de bîntuire cronică a inflației, cum e astăzi, cel mai nenorocit muritor e acel care nu produce nimic pentru trebuințele sale și cumpără totul: acesta e intelectualul; cel mai fericit e însă acel care produce totul și nu cumpără nimic, sau aproape nimic: acesta e țăranul. Inflația a aruncat pe intelectual la polul mizeriei, iar pe țăran la polul beneficiului fără merit personal. Zadarnic își frămîntă intelectualul mintea ca să afle de ce ar trebui să plătească chiar și roadele pomilor cu un preț de 40-50 ori mai mare ca altădată. Căci doar acestea cer, ca să crească, aceleași raze de soare și aceeași stropi de ploaie, la a căror cădere țăranul nu contribuie cu nimic. Se va zice: e o lege economică, care ridică toate prețurile pieței la același nivel. Desigur că așa este; dar nu e mai puțin adevărat că această nefericită lege strivește pe intelectual, iar pe țăran îl face să tragă foloase fără muncă.

Astfel, și sentimentele intelectualilor față de țăran s-au schimbat și se schimbă mereu. Țăranul era simpatic atunci cînd suferea și suferea pe nedrept. Acum însă intelectualii simt cu revoltă „tirania” satelor, care amenință să le facă viața cu neputință.

În adevăr, o schimbare a crîngurilor vremii ca din poveste! Cine s-ar fi putut gîndi cu zece ani în urmă că nefericitul exploatat de atunci se prefăce peste noapte într-un tiran și un exploatator împotriva căruia se cere adesea ocrotirea legii!

Cu ce sentiment de veselie amară trebuie să ne amintim doctrina poporanistă de pe vremuri, despre „obligația” intelectualilor de a-și închina viața ridicării țărânimii!

Iată tînărul intelectual, proaspăt ieșit de pe băncile universității, făcînd primul pas în viață: el intră, să zicem, în unul din liceele bucureștene. Cu salariul său de 1 600 lei pe lună și „accesorii” nu-și poate plăti nici camera mobilată. De aceea trebuie să muncească, în afară de școală, de dimineața

pînă seara, și nici astfel nu e în stare să înnoade cele două capete ale prea modestului său buget. Alături de el strălucește în statele de plată numele lui badea Ion, servitorul școlii, proaspăt sosit de la țară, ca aproape toți lucrătorii noștri de la orașe. Badea Ion n-a pus niciodată mîna pe condei, totuși primește un salariu de 2 200 lei pe lună, pe lingă locuință, căldură și lumină, ceea ce face cam tot atît. De îndată ce vine primăvara, badea Ion lasă măturoiul, ciocanul sau toporul, se întoarce înapoi la țară și pune mîna pe sapă, iar de acolo trimite intelectualului nostru roadele muncii sale, pe care acesta trebuie să le plătească cu prețuri ce-i opresc gîndurile din mers. Și cu amară ironie se întrebă tînărul intelectual dacă n-ar fi mai bine să schimbe soarta sa cu aceea a lui badea Ion!

Dar nu numai în viața economică țăranul e un îmbogățit de război, ci și în viața politică: votul obștesc este iarăși un dar al războiului. Și dacă îmbogățirea economică i-a schimbat numai situația externă, îmbogățirea politică e pe cale să-i schimbe mințile și să facă din el un tip foarte puțin simpatic.

Ca păsările de pradă se pornesc azi demagogii la sate. Și ce spun ei țărănilor noștri? Le spun că de acum înainte adevăratul stăpîn în această țară este țăranul; că el trebuie să sfărme domnia ciocoilor, că surtucarii sînt degenerați și putrezi etc.

S-a întreat oare cineva cu tot dinadinsul ce fel se oglindesc asemenea idei în mintea primitivă a țăranului?

Adevărul e că astăzi tipurile lui Caragiale, acelea în al căror creier ideile liberale apusene deveneau o veselă caricatură, și-au luat zborul de la orașe spre sate. Acolo veți găsi duminica pe badea Ion, în pantofi galbeni, uneori chiar de lac, făcînd politică, punînd țara la cale, în vreme ce din gură îi iese o pestilențială duhoare de rachiu. El vorbește de oligarhie și democrație, de „Voievodul Mihalache”, care va mîncă ciocoi și va aduce domnia „opin-carilor”. Așa e: oligarhia sfărîmată de un „Voievod”, aceasta e democrația lui badea Ion – democrație cu voievozi și cu opincari în pantofi galbeni. Unde ești tu, umbra lui Caragiale?

Dar dacă votul obștesc s-ar fi mărginit a caricaturiza ideile țăranului, schimbîndu-l într-un tip humoristic, el ar fi rămas totuși o făptură nevinovată. Din nenorocire, această nefastă înfrîurire merge încă mai departe.

Se știe că o societate nu poate trăi fără o disciplină externă a cetățenilor. La popoarele inferioare, această disciplină se stabilește numai prin constrîngere fizică acolo unde omul e cuviincios și disciplinat de teama unei senzații neplăcute. La popoarele civilizate însă izvorul acestei însușiri este lăuntric: el stă în conștiința demnității și a datoriei cetățenești, pe care o însușă o educație seculară.

Dar țăranul român a ieșit din întia fază în mod brusc: războiul l-a făcut peste noapte din semiiobag stăpîn, fără ca o cultură îndelungată să-i fi sădit, ca pregătire, calitățile sufletești ale stăpînului. Astfel s-a întîmplat ceea ce era firesc: frica – suportul extern al calităților civice la popoarele inferioare – a dispărut de la țăranul nostru, dar nu a fost înlocuită cu suportul intern, pe care-l dă cultura, adică cu conștiința demnității. Și de aceea, în lipsa barierelor externe, fondul sufletească primitiv al noului nostru „stăpîn“ iese la iveală fără nici un frîu.

Pentru țăran, egalitate înseamnă un drept la impertinență, iar libertatea este puțină de a întoarce nepedepsit insultele pe care strămoșii săi le-au primit în curs de veacuri de la asupritori. Și nu e de mirare: căci el înțelege drepturile cetățenești așa cum le-a văzut într-o iobăgie seculară la stăpînii săi, adică: nu ca drepturi ale tuturor, ci ca privilegii medievale – privilegii ale insultei, ale licenței și brutalității nepedepsite. În noua noastră așezare democratică, țăranul își apare lui însuși ca o nouă specie de privilegiat: nu te apropia de dînsul fără o mie de precauțiuni, căci îndată face uz de privilegiile sale; el știe doar că-ți este egal și de justiție nu prea se teme; esențialul este că nu se mai teme de bici. Egalitate și libertate pe de-o parte, demnitate și bună cuviință, pe de altă parte – iată lucruri care în mintea încă medievală a țăranului se exclud în mod hotărît, ca ziua și noaptea.

Multe vor fi de spus în această privință, și încă mai multe de scris: volumie întregi de tristă analiză psihologică a noii pături rurale, produsă de votul obștesc. Un lucru este însă înainte de toate limpede: pînă ce cultura va roade și subția pe țăranul nostru, spre a-și da seama ce înseamnă „stăpîn“ în concepția modernă a suveranității naționale, el va putea insufla intelectualului orice sentimente, desigur însă nu pe acelea de simpatie. Dar cît va trebui pentru aceasta?

Noua așezare socială, așa cum am zugrăvit-o pe scurt mai sus, nu va întîrzia de a produce o nouă atmosferă sufletească în pătura intelectuală română. Nu vorbim aici de vechii intelectuali, al căror suflet a cristalizat definitiv sub împrejurările dinainte de război; aceștia vor continua să rostească înainte vechile formule tradiționaliste-rurale, deși efectul lor în situația de azi e de un dureros comic. Dar tînăra generație intelectuală, care trăiește și suferă în noua așezare, va avea altă factură sufletească, cu totul altă factură sufletească.

Gîndurile și sentimentele ei se vor dezlipi tot mai mult de pătura rurală și se vor concentra în mediul lor propriu de viață. Aici, la orașe, va descoperi această generație laboratorul unde se plămădesc destinele României. Care intelectual, trecînd prin vreunul din orașele noilor noastre provincii, nu s-a întrebat cu fiori, pe ce lume și în ce țară trăiește? Și n-a simțit cu puterea elementară a evidenței că cucerirea pozițiilor străine este pentru noi

problema de viață, care lasă în umbră pe toate celelalte? O nouă orientare a intelectualității își va lua ființă de aici, o orientare spre alte orizonturi, cu alte probleme decât acelea rurale de pînă acum.

Și rezultatul? Nu-l putem saluta decât cu bucurie.

Se împlinește un veac de cînd noi românii am sfârșit tradiționalismul rural în practică, însă l-am păstrat în teorie. În economie tindem mereu să schimbăm, să inovăm, ca să ajungem treapta celorlalte popoare; în cultură însă vroim să rămînem credincioși datinilor. Asemenea cu zeul latin Janus avem și noi românii de azi două fețe: cu una privim spre viitor, cu alta ne întoarcem spre trecut. Sîntem în veșnică discordanță cu noi înșine.

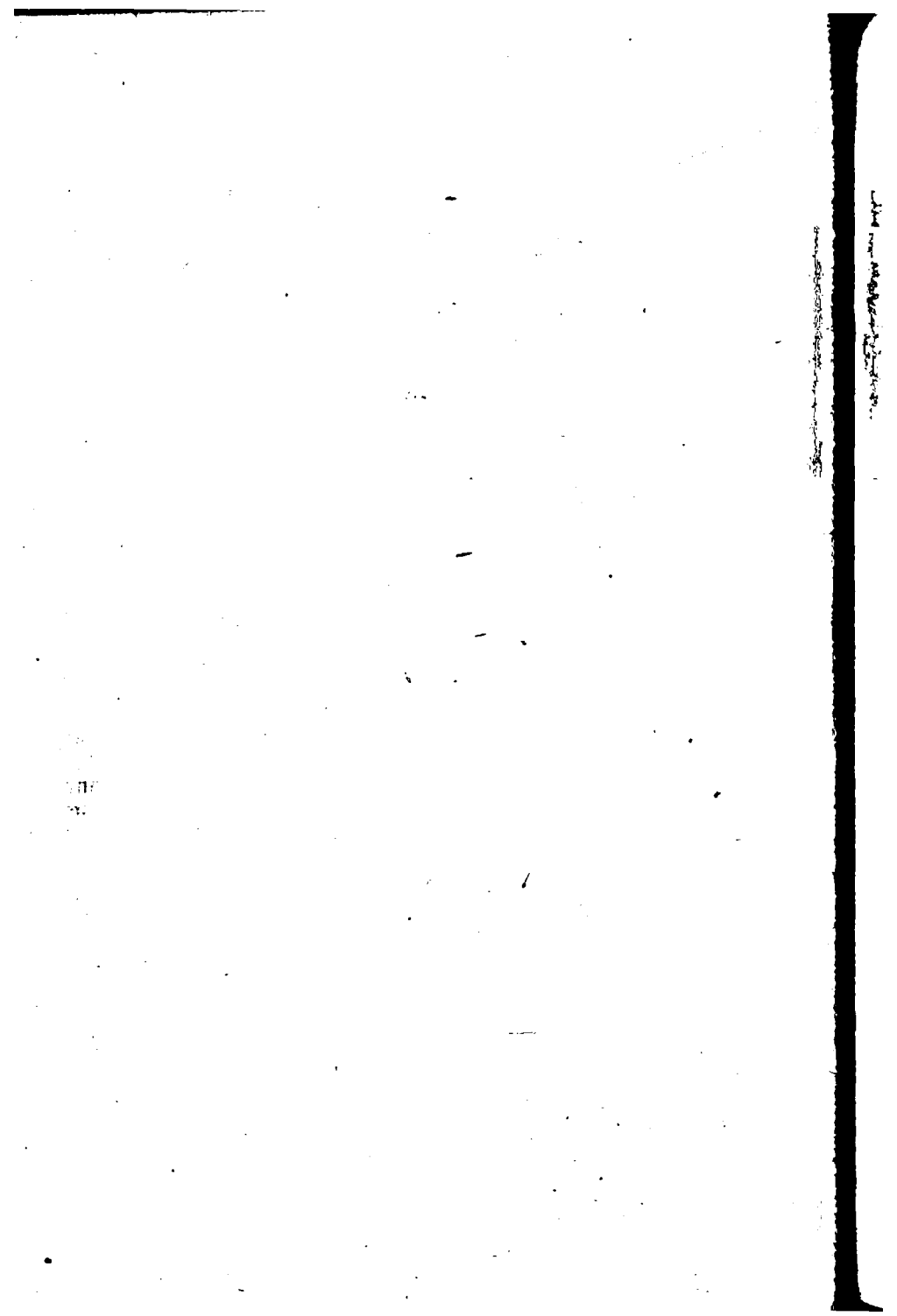
Revoluția sufletească pe care am descris-o mai sus ne va da în sfîrșit armonia atît de trebuitoare. Ea va distruge tradiționalismul din ultimul său refugiu – din cultură, va orienta gîndurile noastre și în sfera teoretică de la trecut la prezent și va pune sufletul nostru în armonie cu el însuși. Acest suflet nu va mai avea două laturi dușmane, ca pînă acum: una, cea practică, cristalizată în respectul prezentului; alta, cea teoretică, osificată în cultul trecutului. Ambele sale laturi se vor desprinde de trecut, se vor îndruma spre realitatea prezentă și vor face din sufletul român ceea ce e orice suflet normal: un tot armonic.

Această armonie sufletească e izvorul din care-și va lua ființă noua cultură, armonică și senină, ca și noul suflet creator.

2024
2023
2022
2021
2020

PARTEA II

Handwritten text or a signature located below the header.

NEOLIBERALISMUL

Liberalismul

Sintem încă departe de a putea număra zilele pe care soarta le va mai dăruia mîndrei burghezii europene. Privind însă la trecut și făcîndu-i suma existenței, se pare că în ținutul ideilor titlul ei de glorie va rămîne acea vastă ideologie care străbate în numeroase ramificații, de la economie pînă la religie, și covrîște întreaga gîndire a veacului XVIII: este vorba de liberalism. În istoria spiritului uman liberalismul e un monument de măreție unică, cum e și substratul său – capitalismul european – în istoria economică a lumii. Înfiripat în Anglia, patria capitalismului modern și a libertăților ce acesta aduce în ființă, avînd ca părinte teoretic pe filosoful John Locke, el trece de aici în Franța, unde cucerește o pleiadă de spirite strălucite și mai ales înaripează pana de foc a apostolului veacului XVIII, Rousseau, spre a se revărsa de aici ca un talaz imens cu mult peste granițele Europei. În orice colț al lumii, orice popor care a luptat sau luptă pentru neatîrnare națională se află adică în așa-zisa „eră de regenerare“, găsește în ideologia liberalistă un neistovit mijloc de îmbărbătare. Astfel, liberalismul rămîne în viața unui popor ceea ce e tineretea în viața unui individ: o eră de avînt, de entuziasm, de încredere senină și luptă viguroasă împotriva oricărei împilări.

Ce este liberalismul? Sociologul englez Hobhouse, care a scris un opuscul asupra acestei chestiuni, vede într-însul, înainte de toate, o armă de atac: liberalismul s-a născut din lupta împotriva regimului medieval de împilare. Din această latură negativă și distructivă se desprinde și miezul său pozitiv. În adevăr, luptînd împotriva autorității tradiționale și a privilegiilor nobile, liberalismul ajunge să pună în locul lor *individul și libertățile sale*. Pe acestea din urmă – Hobhouse enumeră vreo nouă, începînd cu libertatea civilă și sfîrșind cu cea politică – concepția liberalistă le privește ca sădite în natura umană, așa că fiecare om le capătă prin însăși nașterea sa. De aceea, celebra declarație a drepturilor omului din 1789 începe cu aceste cuvinte istorice: „*oamenii se nasc și rămîn liberi și egali în drepturi*“.

Se înțelege că există și o ciocnire între libertățile indivizilor. Dar aceștia se învoiesc să renunțe singuri la o parte din libertatea lor, spre a putea trăi împreună fără a se dăuna unii pe alții; din acest „contract social“ își ia

naștere viața de stat. În această formă se găsește liberalismul la părinții săi: Locke și Rousseau. Mai târziu, liberalismul e chiar de părere că între interesele individuale nu există nici o ciocnire: dimpotrivă, dacă se lasă aspirațiile indivizilor să se desfășoare în mod liber, rezultă din ele *armonia* vieții sociale. Sub această formă apare liberalismul la Bastiat și școala sa.

De aici reiese și atitudinea pe care ideologia liberală o ia față de stat: acestuia i se cere să nu tulbure cu intervenția sa lupta indivizilor pentru viață, ci să rămână simplu privitor, mărginindu-se a veghea la păstrarea ordinii sociale. Statul e deci un „gardian“ al luptei indivizilor, a căror libertate nu-i e cu nici un chip îngăduit să o supună la vreo știrbire. Aceasta e doctrina cunoscută sub numele de „laissez faire“, „laissez passer“.

Obârșia acestei ideologii trebuie căutată în înseși nevoile de viață ale clasei burgheze. Căci burghezia e pătura socială care reprezintă interesele *schimbului*: viața ei se bazează pe mînuirea valorilor de schimb, a mărfurilor. Dar cum schimbul este o tocmeală care nu se poate înfăptui decît între persoane libere, burghezia trebuie să lupte pentru liberarea indivizilor de servituțile medievale: altfel nu-și poate croi un drum în arena vieții sociale.

Și a luptat. Veacuri de-a rîndul cu brațul sau cu condeiu, pe baricadă sau în cabinetul de studiu, găsim burghezia mereu la luptă pentru libertățile individului. Ea s-a adresat mai întîi lumii gînditoare. Și aceasta, într-o conlucrare înaltătoare, a creat ideologia liberală, naturalistă, raționalistă, care întemeiază drepturile omului pe natură sau rațiune – cuvinte pe atunci identice – și stăpînește într-atît veacul al XVIII-lea, încît acesta a luat el însuși titlul pompos de „veac filosofic“. Apoi burghezia s-a adresat poporului, chemîndu-l la lupta liberatoare care avea să dea trup ideilor de libertate dospite de cugetarea filosofică. Și masele populare, într-un avînt de nepilduită însuflețire, au răspuns la această chemare, zdrobind cu greutatea brațului lor toate privilegiile societății medievale. Anii 1688, 1789, 1848, 1917 înseamnă tot atîtea etape în această luptă seculară, de dărîmarea lumii feudale și întronare a individului în drepturile sale.

După o carieră atît de măreață, nu e de mirare că s-a ajuns să se identifice burghezia cu liberalismul: partidele burgheze poartă încă cu mîndrie gloriosul titlu de „partide liberale“, iar astăzi, cînd ele se abat de la calea tradiționalului liberalism, li se impută că au devenit reacționare!

Aceasta e însă o eroare. Nicăieri evoluția nu cristalizează în faze eterne. După cum nici unui muritor nu-i e dat să rămînă veșnic tînăr, tot astfel nici burghezia nu poate rămîne veșnic liberală. Orice om începe viața printr-o vîrstă de copilărie, în care el trebuie să sufere tutela părinților și a educatorilor; apoi trece la vîrsta tinereții, în care se răzvrătește împotriva

autorității din afară și încearcă a-și găsi el singur cărarea vieții; în sfârșit, ajunge la vârsta maturității, în care-și stabilește norme rigide de viață. Tot astfel și burghezia: ea începe cu o perioadă de copilărie, în care are de suferit tutela puterii de stat; apoi trece la o perioadă de tinerețe, în care sfarmă autoritatea de stat și-și bate căile ei proprii; în fine, ajunge la perioada maturității, când plămădește ea însăși o rigidă disciplină centrală. Copilăria burgheziei poartă numele de *mercantilism*, tinerețea de *liberalism* iar maturitatea de *imperialism*.

Astfel, burghezia e o clasă în prefacere statornică; liberalismul ei alcătuiește numai o fază – desigur, cea mai glorioasă – dar aceasta n-o poate scuti de a împărtași soarta a tot ceea ce e pămîntean: de a fi trecătoare. În copilăria ei mercantilistă, temelia vieții burgheze era comerțul, înția fază în dezvoltarea capitalismului. De aici, după lungi efortări, burghezia a trecut la vârsta de tinerețe a liberalismului, pe la mijlocul veacului XIX; de astă dată temelia vieții ei este industria. Astăzi burghezia se află în proces de trecere de la liberalism la vârsta matură a imperialismului, a cărui temelie e supremația mării finanțe. Zbuciumul acestei tranziții e tocmai ceea ce alcătuiește așa-zisa „criză a liberalismului“, de care ne ocupăm aici; ea va zămisli un nou liberalism – un „neoliberalism“ –, ale cărui însușiri e tocmai vorba să le punem în lumină. Spre acest scop să schițăm în câteva trăsături generale și cariera liberalismului în România.

În Principatele române ideile liberalismului apusean au început să răzbată după marea revoluție franceză. Ele veniră să vorbească și la noi despre drepturile omului, despre libertate și egalitate, despre nevoia de a sfărîma privilegiile boierimii. Totuși, aceste mari idei nu putură să capete în Principate înțelesul lor real revoluționar decît după anul 1829, cînd zidurile ce ne despărțeau de burghezia apuseană se năruiră și invazia mărfurilor străine veni să dezlănțuie și în țările române o revoluție socială. De atunci, sub puterea îndoitului curent revoluționar, de mărfuri și idei, ce năvălea din Apus, edificiul vechiului nostru regim începu să se ciatine, spre a cădea în cele din urmă în ruine.

Cea dintîi înfrurire revoluționară a avut s-o îndure, în chip firesc, vechea noastră clasă stăpînitoare. Boierimea română se afla încă mai de mult bîntuită de dihonie, acum însă era revoluționară veni s-o sfîșie în două tabere neîmpăcate. Cea mai numeroasă dintre acestea, așa-zișii boieri mici, îmbrățișă cu hotărîre interesele noii economii, ca și principiile liberale în care ea își găsea răsunset. Dar gruparea restrînsă a marilor boieri rămase credincioa-

să intereselor vechiului nostru regim. Din înția tabără a luat naștere partidul național liberal, plămăditorul burgheziei capitaliste române; din a doua tabără s-a înfiripat partidul conservator, organul vechilor interese ale economiei agrare.

De la 1857, cînd intervenția hotărîită a burgheziei apusene, a cărei urmare fu convocarea divanurilor ad-hoc, a pus pentru înția oară în discuție soarta vechiului nostru regim, și pînă la 1918, cînd cele din urmă rămășițe ale acestui regim sînt scoase din ființă, dezvoltarea socială a României este un triumf continuu al partidului liberal și o decădere continuă a partidului conservator. Întărirea neîncetată, succesele aproape triumfale pe care le repurtau la rînd liberalii români erau urmarea firească a procesului treptat de întărire a economiei noastre burgheze, care alcătuiește pedestalul economic al puterii lor politice; decadența continuă a partidului conservator exprima, la rîndul ei, procesul treptat de dizolvare a vechii noastre lumi agrare. La 1864 conservatorii suferă prima știrbire serioasă a puterii lor; la 1866 această știrbire merge mai departe, iar la 1918, prin cele două reforme ale votului obștesc și împroprietării, acești oameni sînt supuși la o îndoită decapitare, politică și economică. De atunci înainte vechiul regim agrar român și vechiul partid conservator care-i apăra interesele rămîn o simplă pagină de istorie.

Astfel, de la jumătatea veacului din urmă și pînă în timpul de față, partidul național liberal stă neconținut în centrul vieții sociale. Dacă acest partid întîmpină și o opoziție, a unei lumi în amurg, aceasta este pînă la 1918 iluzorie, iar de aici înainte ca și fără ființă. În ce se rezumă deci lunga carieră liberală? O putem spune pe scurt: în dezvoltarea economiei capitaliste în deosebitele ei faze succesive. Prin aceasta partidul național liberal aruncă baza pe care se înalță statul român modern, național și unitar. Pînă pe la 1886 partidul liberal trăiește și el vîrsta copilăriei burgheze; el vorbește atunci în limba entuziastă a liberalismului apusean, dar cu tot acest liberalism în vorbe, în faptă urmărește o politică consecvent mercantilistă, încercînd a servi interesele economiei capitaliste cu ajutorul puterii de stat. De pe la 1886 mercantilismul român intră într-o fază care pare a anunța și în România zorile unei ere de liberalism; e faza de urmărire sistematică a întemeierii unei industrii naționale. Însă această evoluție nici nu apucă să se pronunțe bine și liberalismul român intră de pe la 1903 pe aceeași cotitură – diametral opusă – pe care se află în prezent toate burgheziile înaintate; vorbim de calea spre imperialismul financiar. Și astfel ne e dat să avem în România, ca și în Apus, o „criză a liberalismului“. Asupra acesteia e tocmai vorba să ne înțelegem de aproape.

Neoliberalismul

Sînt vreo trei decenii de cînd a răsunit în Anglia strigătul de alarmă despre „criza liberalismului“. Ce evenimente născătoare de epocă veniseră pe atunci să facă lumea engleză a crede că liberalismul este în primejdie?

De pe la 1906 parlamentul englez cerea să pună o taxă pe proprietatea rurală, spre a veni, cu fondurile astfel adunate, în ajutorul claselor nevoiașe. Dar această încercare se lovea de împotrivirea hotărîrîtă a Camerei Lorzilor – alcătuită din reprezentanții marii proprietăți de pămînt – care opunea un categoric veto. De aici criza.

Cine nu-și amintește faimoasa „cruciadă agrară“ pe care o pornise în 1909 Lloyd George, cel mai de seamă reprezentant al noului curent? În cuvîntări de o violență neobișnuită în viața publică engleză, marele om de stat cerea să zdruncine încrederea în modul de stăpînire a pămîntului englez, ca și în rostul instituției politice a Camerei Lorzilor. Pămîntul, declara el, trebuie luat din mîinile marilor proprietari, care-l stăpînesc fără drept, și redat moștenitorilor săi legitimi: poporului. „Vroiam să facem ceva, spre a aduce pămîntul în stăpînirea poporului... Eu privesc înainte spre primăvara cînd poporul și copiii poporului vor intra în moștenirea care le-a fost dată lor de sus“.

Un moment se putea crede că ora din urmă a marii proprietăți engleze, ca și a Camerei Lorzilor, a sunat. Dar „cruciada agrară“ dădu greș – și criza a rămas ¹.

În ce constă această criză? Publicistul englez Hobson, în scrierea sa despre „criza liberalismului“, spune în această privință: liberalismul trebuie să iasă din vechea sa atitudine pasivă și să înceapă opera de reconstrucție socială. El trebuie să-și creeze mijloace de ridicare economică a poporului, mărind în acest scop venitul național printr-o largă intervenție asupra averii bănești și de pămînt. Acest liberalism nou îl numește Hobson, cu un termen foarte fericit, „liberalism constructiv“. El răspunde celei mai adînci nevoi a vremii noastre: nevoii de organizare.

¹În timpul din urmă „cruciada agrară“ pare a da semne să revie. Pe la începutul acestui an 1926, ziarele vesteau că conferința asociațiilor liberale din Anglia a admis în unanimitate programul agrar al lui Lloyd George. Spre a înțelege acest mare eveniment politic trebuie să ne amintim că industria engleză suferă de la război încoace o criză grozavă, care aruncă în fiecare an pe stradă între un milion și un milion și jumătate de muncitori fără lucru. Întreținerea acestor armate de lucrători alcătuiește o povară zdrobitoare pentru bugetul țării. Față de aceasta, Lloyd George cere să se exproprieze pămîntul lorzilor, atît cît nu-l lucrează ei singuri și să se împroprietărească muncitorii fără lucru. Așadar, acea problemă pe care au rezolvat-o în timpul de față toate statele europene, cele mari ca și cele mici – problema lichidării proprietății feudale – abia acum se ridică în fața politicii engleze. Și ne-am obișnuit încă a crede că Anglia e cea mai înaintată dintre țările Europei!

Dar iată-ne aici la o cotitură picantă a istoriei. În adevăr, politica de intervenție a statului, așa cum o cere noul liberalism, a proclamat-o Marx, în una din prefetele volumului I din „Capitalul“, drept politica proletariatului, în opunere cu politica pasivă a burgheziei. Ce înseamnă dar aceasta: părăsirea oare burghezia propria ei politică tradițională, spre a-și însuși politica socialistă de organizare și ocrotire a claselor sărace? Hobson o crede, după cum o crede mai târziu Rathenau, cum o cred și teoreticienii români ai neoliberalismului, d-nii Mih. Manoilescu, D. Drăghicescu, P. Negulescu. Tuturor acestor teoreticieni noul liberalism le pare larg, luminat, generos, spre deosebire de cel vechi, care exprima numai interesele strimte ale clasei stăpînitoare.

Dar această lămurire ni se pare neîntemeiată. Burghezia nu a împrumutat nimic de la socialism, ci-și face propria ei politică: aceasta o vom vedea mai la vale. Trebuie să constatăm însă de la început starea de fapt: în prezent, între politica burgheziei și politica apărută de socialiști nu mai e nici o deosebire de principiu.

Spre a descoperi obîrșia reală a noului liberalism, să ne amintim ceea ce ziccam la început: burghezia se află azi în faza de trecere de la vârsta de tinerețe a liberalismului la vârsta de maturitate a imperialismului: temelia celui dintîi era producția industrială, a celui din urmă este marea finanță. Și acum să vedem deosebirea.

Cînd activitatea predominantă a burgheziei este industria, viața socială plutește în haos și anarhie. Căci industriașii trăiesc între ei într-un veșnic război – „libera concurență“ – care nu se încheie decît cu distrugerea dușmanului. Față de această „luptă pentru viață“ a tuturor, statul se mărginește a fi păzitorul ordinii, așa ca nimic să nu stingherească ucigătorul război. Așa era liberalismul.

Dar cînd la vîrfurile piramidei sociale, peste toate întreprinderile industriale se înalță marea finanță – băncile ce împart tuturor industriașilor izvorul vieții: banul – atunci privesc viața socială se schimbă ca prin farmec. Căci de sus, de la vîrfurile piramidei, banul ține industriașilor cam acest cuvînt creștinesc: „Pace vouă! Dacă vă luptați și vă nimiciți unii pe alții, nu pierdeți voi, ci pierd eu, care vă dau bani la toți. De aceea aveți bunătatea a vă înțelege între voi și a trăi în solidaritate de interese, dacă vroiți să mai primiți bani de la mine“.

Și industriașii sînt nevoiți să se înțeleagă. Asociații, cartele, trusturi, care bîrzădeză azi orizontal și vertical toate țările, sînt expresii ale acestei armonii creștine, ce pogoară în lume sub oblăduirea atotputerniciei marii finanțe. Peste tot unde se întinde domnia ei – așa-zisul „imperialism finan-

ciar" – rivalitatea, discordia, războiul încetează, spre a aduce în loc pacea și armonia. Acesta e neoliberalismul de azi: el e politica imperialismului financiar.

Patria imperialismului, deci a politicii neoliberale, este Germania, țara cea mai metodic organizată din lume. Totuși, strigătul de „criză a liberalismului“ nu a răsunat în Germania, ci în Anglia. Pricina e că în Germania neoliberalismul nu a avut de învins o tradiție liberală; aici trecerea s-a făcut de-a dreptul de la tutela centrală a regimului feudal la tutela centrală a regimului financiar imperialist. O piedică, care să îngreuneze întronarea tutelei centrale a neoliberalismului și să dea naștere la o criză, nu a existat.

Dar Anglia a fost și este țara clasică a liberalismului; ea e focarul de unde au radiat ideile liberale în toată lumea. Aici părăsirea tradiției liberale și îndrumarea spre o politică de tutelă a forței de stat trebuia să fie neobișnuit de dureroasă și nu se putea impune decât după o perioadă de criză. Ceea ce s-a și întâmplat.

Se vede dar că neoliberalismul este urmarea firească a dezvoltării capitalismului; el își ia naștere din legile de evoluție ale acestuia. Baza sa economică este supremația mării finanțe, care poartă numele obișnuit de imperialism financiar. Dacă noua politică a burgheziei de organizare socială a fost proclamată de socialism drept politica proletariatului, aici avem de-a face cu o vădită eroare a socialismului, nu cu o capitulare a burgheziei. Căci aceasta face propria ei politică, dictată de propriile ei interese.

Trebuie să întoarcem deci foaia și să privim și cealaltă față a chestiunii, spre a vedea cum a ajuns socialismul să pretindă că politica de organizare socială este specific proletară, de unde unii teoreticieni au tras încheierea că și burghezia a împrumutat-o de la aceeași obrșie.

Neoliberalism și socialism

Tot mai stăruitor trebuie să ne convingem că socialismul marxist este produsul istoric al unei anumite epoci sociale; el rămîne cu atît mai mult la spatele nostru, cu cît epoca însăși din care și-a luat ființă se afundă în cutele trecutului. Marxismul s-a născut din durerile liberalismului englez de pe la mijlocul veacului XIX. Astăzi, pe măsură ce se întărește noua fază a imperialismului financiar, socialismul marxist ne apare ca ceva străin: un ecou din alte timpuri. Copleșitoarea sa însemnătate istorică este, în adevăr, un fenomen unic; totuși, cel ce s-ar încumeta să rămînă mereu la Marx ar împăr-

tăși soarta bisericii catolice, care a împietrit pe veșnicie la Thoma d'Aquino. Un scriitor vienez putea să constate cândva în marea revistă din Kiel „Weltwirtschaftliches Archiv“ nașterea unui „antimarxism“; a unei indispoziții nu împotriva socialismului însuși, ci împotriva formei speciale pe care a dat-o socialismului Marx.

Ce este socialismul marxist? L-am putea numi scurt: *anticapitalism*. El e un protest și o răzvrătire împotriva economiei minate de tendința de cîștig nemărginit. Căci această economie împarte societatea în două tabere dușmane – bogați și săraci – și acumulează avuții imense la un pol și sărăcia neagră la celălalt. În locul acestei orînduiri, Marx visează o ordine nouă, care să nu producă decît în vederea satisfacerii nevoilor sociale și să procure astfel fiecăruia ceea ce-i trebuie.

Este însă întrebarea: cum concepe Marx procesul de transformare socială de la orînduirea burgheză la cea viitoare? Tocmai în această privință esențială se arată el copil al vremii sale. Pentru Marx, burghezia apare pulverizată în întreprinderi neatîrnate, care luptă între ele pe viață și moarte, în concurență liberă, deci în stare de anarhie. Așa era capitalismul în vîrsta liberalismului, în care trăia întemeietorul socialismului „științific“ și așa l-a luat și el ca bază a cercetărilor sale. Din această stare de anarhie – arată Marx – se nasc catastrofe periodice, „crize“, care vor duce la o catastrofă finală, de unde burghezia va fi nedestoinică să iasă. Atunci intervine proletariatul: el înlătură anarhia, întreprinde opera de *organizare a producției* și întemeiază astfel ordinea socialistă. Aceasta nu mai produce în mod anarhic, haotic, după pofta de cîștig a fiecăruia, ci după un plan bine chibzuit, care are în vedere satisfacerea nevoilor sociale. Astfel, de la conceptul anarhiei sociale ajungem aici, în mod logic, la acel al catastrofelor, de la acestea la lupta de clasă și apoi la desființarea regimului burghez de anarhie care urmează să fie înlocuit cu o societate organizată.

În această construcție marxistă trebuie să constatăm încă o dată un adevăr evident prin el însuși: oricît de genial ar fi un cercetător, priceperea sa are totuși o margine hotărîtă; el nu se poate ridica deasupra timpului său. Așa se lămurește și concepția atomistică a burgheziei, pe care o găsim ca punct de plecare al socialismului „științific“. În adevăr, pentru Marx a zice burghezie înseamnă a zice dezmembrare, luptă, haos, anarhie. Nimic nu părea mai străin acestui cercetător decît ideea că burghezia ar putea să se organizeze singură. Și cum totuși, printr-o intuiție genială, Marx și-a dat seama că faza socială de anarhie va fi urmată de o fază de organizare, el a trebuit să caute factorul de organizare în afară de cadrul burgheziei.

Cine deci putea să fie acest plămăditor al organizării viitoare? Pentru gîndirea lui Marx, care pășea în antiteze, răspunsul era limpede: acesta nu putea

fi decât dușmanul de moarte al burgheziei, proletariatul. Burghezia aducea haos, proletariatului îi revenea în chip firesc sarcina de a crea organizarea. De aici misiunea istorică specifică cu care Marx a împodobit proletariatul: aceea de a organiza producția. Spre deosebire de construcțiile de mai înainte, care vedeau în socialism o cauză a întregii societăți, marxismul strîmtează orizontul; el reduce socialismul la o cauză a proletariatului, face dintr-însul un „socialism proletar“.

.Dar tocmai aici vine ironia istoriei. Căci opera de organizare economică se înfăptuiește azi, sub ochii noștri, nu însă prin intervenția proletariatului, ci prin însăși dezvoltarea capitalismului.

Ceea ce Marx privea drept misiunea istorică specială a proletariatului devine de fapt opera burgheziei. De unde reiese că proletariatul nu are de împlinit nici o misiune revoluționară. Revoluția socială – opera de organizare – se realizează peste capul său și fără contribuția sa, prin dezvoltarea organismului social întreg. În această grandioasă prefacere, muncitorimea rămîne privitoare pasivă.

Este deci limpede: conceptele „anarhie“, „catastrofe“, „luptă revoluționară de clasă“ vor intra curînd în ținutul ideilor. Mișcarea proletară nu are scopul revoluționar de a lucra la transformarea societății, căci cauzele revoluției sociale stau peste puterile ei; ea are scopul practic de a ridica starea materială și morală a muncitorimii. Experiența dovedește că proletariatul, de cîte ori intervine în mersul societății cu scopuri revoluționare, ajunge la alte rezultate decât acelea pe care le așteaptă. Și ar putea fi de mirare? Doar ceea ce se crede a fi misiunea sa specifică: organizarea producției, adică stabilirea unei legături organice între producători și consumatori, în toate multiplele raporturi ce se întind și se întretaie pe întreaga suprafață a globului pămîntesc – aceasta e o operă atît de vastă, încît poate umple o întreagă perioadă de evoluție istorică. Și e un simplism uimitor cînd se crede că opera unui îndelung proces istoric poate fi îndeplinită sumar, după un program, de o singură clasă socială – și nu cea mai luminată – a doua zi după catastrofa finală. Niciodată, de cînd începe istoria, nu s-a născut o formă de societate prin aplicarea conștientă a unui program, oricîtă „știință“ s-ar fi cheltuit pentru motivarea istorică și achitarea acestui program.

Asemenea constatări impun și revizuirea înțelesului formulei „proletariat revoluționar“. Căci proletariatul nu e revoluționar fiindcă ar avea de împlinit un rol special în transformarea societății – ceea ce am arătat că e un nonsens –, ci fiindcă e luminat asupra *necesității istorice* a revoluției sociale. Socialismul se reduce astfel la o simplă *atitudine teoretică* față de evoluția societății. De aceea el nu poate fi numai o cauză a proletariatului, întrucît

asemenea atitudine – convingerea despre neînlăturata prefacere a societății – o pot avea și celelalte clase sociale. Cu aceasta, socialismul iese din trivializarea sa marxistă și reia sensul larg și nobil de odinioară; el încetează de a fi un ideal al proletariatului, spre a redeveni un ideal al omenirii întregi.

Să privim acum îndărăt și să unim ambele fire în unul singur. S-a arătat că neoliberalismul este politica de organizare socială care decurge în mod firesc din structura imperialistă financiară a capitalismului actual. Pe de altă parte, socialismul de asemenea a fost conceput de Marx tot ca o operă de organizare socială, menită a înlătura anarhia burgheză. De aici reiese cu elementară evidentă acest adevăr: *neoliberalismul este forma concretă sub care se realizează concepția socialistă despre revoluția socială.*

Așadar, neoliberalismul înfățișează o perioadă revoluționară, în care vechiul principiu al vieții sociale – anarhia – face treptat loc unui nou principiu – organizarea. Sau, pe scurt: neoliberalismul aduce revoluția socială visată de Marx, cu deosebirea că această revoluție nu e bruscă, cum își închipuie marele gânditor, ci e lentă; ea cuprinde o perioadă istorică proprie.

Unde duce neoliberalismul

Ce stă la capătul acestui vast proces de organizare, în care e absorbit capitalismul în timpul de față? E oare societatea socialistă? În linii generale, răspunsul e afirmativ, deși asemenea lucru nu se poate prevedea în amănunte. Atâta numai se poate spune, că prin noua evoluție capitalismul își sapă singur groapa. Când el va izbuti să încheie grandioasa sa operă de organizare, stabilind o desăvârșită coordonare între puterea de producție și nevoile sociale, atunci va suna și ceasul său din urmă.

Căci capitalism și în genere civilizație capitalistă nu poate exista decât în cadrul în care s-a născut: acela al perspectivelor infinite. Numai acestea dez-lănțuie și întrețin goana după infinit: acea necurmată năzuință după acumulare, în care orice câștig nu are decât rostul de a sluji ca punct de plecare spre altul mai înalt și astfel mai departe – la infinit.

În acest spirit e plămădită întreaga civilizație a erei capitaliste. De aceea, îngrădiți orizontul producției, dați-i un câmp prins în limite clare și hotărâte și capitalismul cu întreaga sa civilizație se stinge ca peștele pe uscat; îi lipsește elementul vieții – infinitul. Așa se face că actuala fază de dezvoltare, în care capitalismul se organizează, adică își prescrie lui însuși sferă

mărginite de activitate, nu mai e de-a dreptul o fază capitalistă, ci o fază de declin a capitalismului. Un capitalism care se organizează e un capitalism care se supraviețuiește; a limita tendința de acumulare înseamnă a o ucide.

Astfel, în zările viitorului se deslușește acum și pentru mult detestatul capitalist timpul când nu va mai opri goana vieții seara, spre a o reîncepe mult mai aprig dimineața. Căci opera de organizare va înfinge puținței de acumulare o limită, la care goana sa, în mod fatal, va trebui să facă popas. Și atunci va trebui să se oprească și să consume, căci nu poate merge mai departe. Va regăsi deci în viață, fostul erou al infinitului, ceea ce pînă acum, secole de-a rîndul, nu găsea decît la încetarea vieții: pace, liniște, repaos. Acumularea, care-i prefăcea viața tot într-un zbucium, va înceta de a mai fi scopul etern căruia el jertfea întreaga existență, spre a deveni un prozaic mijloc de satisfacere a nevoilor.

E în afară de orice îndoială că așa a fost la obîrșie, cînd din sînul societăților agrare, cu liniștea lor seculară, a început să se înfiripeze tendința de acumulare: omul vroia să acumuleze pentru a trăi mai bine. În gîndul său, acumularea era un simplu mijloc: odată ce atingea o anumită margine, tendința de cîștig trebuia să înceteze, spre a face loc consumației și plăcerii de a trăi. Dar cum descoperirea de noi sfere de activitate – deschiderea Asiei în antichitate, a Americii și Indiei în timpurile moderne – veni să dezvăluie omului perspective infinite, tendința de acumulare se prefăcu într-o goană spre infinit; ea încetă de a fi un mijloc, spre a deveni scopul vieții.

Așa se răstigniră generații după generații pe altarul unui ideal absurd, ce dispărea tocmai atunci în depărtări mai nepătrunse, cînd omul se credea mai aproape de dînsul. Acumulare – acesta deveni idolul căruia se jertfiră toți, de la bancherul în marea sa palat, pînă la omul de știință în modesta sa cameră de lucru; unul acumula „valori“, altul acumula „adevăruri“; în fond ambii făceau același lucru: sacrificau viața, ca omagiu, pe altarul aceluiași nesățios Moloh: acumularea infinită. Acumulare – acesta trebuia să fie balsamul vieții omenesti și a devenit blestemul care a prăbușit-o în neant. Astfel ajunse era „civilizației“ capitaliste un lanț de erori fără număr, de zbucium și nevroză, de amărăciuni și dezgust de viață. Și ce altă atitudine decît aceea a unui infinit dezgust putea să ia omul față de o existență în care el alerga mereu după bunuri pozitive și se alegea în schimb cu o serie de frămîntări pe care le curmau numai lespezile mormîntului.

Dar de acum, în viitorul îndepărtat se arată sîrșitul. Capitalismul se organizează – se limitează – și silește astfel acumularea să redevină ceea ce trebuia să fie de la obîrșie: un mijloc de a trăi zile mai fericite. Și așa viața de veșnică goană după un țel ireal face loc unei vieți „în sine împăcate“ ce știe ce vrea și unde trebuie să poposească. O nouă viață, cu o nouă mentalitate și

o nouă civilizație, totul în același spirit împăcat în sine, care domnea înaintea erei capitaliste; acest ideal socialist, prunc al sufletului martirizat de civilizația capitalistă, este în realitate termenul din urmă al neoliberalismului. Pe cât se poate judeca după dezvoltarea actuală a societăților, acest sfârșit e tot atât de sigur, pe cât e de sigur că după răsăritul soarelui va urma apusul. Că procesul evoluției neoliberale ce duce aici va dura un deceniu sau două, un veac sau mai multe, ce înseamnă aceasta față de viața întreagă a societății umane?

Dar se pare că spre acest sfârșit nu mergem chiar atât de încet pe cât am inclina să credem. De pe acum arena vieții naționale a devenit prea strîmtă pentru uriașa forță de organizare a capitalismului, în ultima și cea mai înaltă a ei formă: trusturile. Activitatea acestor giganți ai economiei vremii se întinde acum de la organizarea pieței naționale la organizarea relațiilor internaționale, atât pe terenul industriei, cât și al finanței. Când toate regiunile din a căror exploatare poate ieși un profit vor fi cuprinse de miraculoasa lor putere de expansiune și organizare – și la acest termen vom ajunge odată în mod fatal –, atunci pământul întreg se va trezi împărțit în „sfere de interese”; fiecare gigant va avea să se îngrijească de nevoile regiunilor ce cad în lotul său. Aceasta nu e altceva decât societatea visată de Marx: aceea în care nu se mai produce pentru capitalizare infinită, ci pentru satisfacerea nevoilor. Și când te gîndești ce dramă, cu catastrofe și forțe revoluționare a trebuit să născocoască genialul cugetător spre a ajunge la același sfârșit la care duce odiosul capitalism, el singur!

Străbătînd cu ochii minții întreaga dramă a dezvoltării omenirii, pare că viața normală și naturală e aceea care a fost înainte și care va urma după era capitalistă; viața împăcată, în care toți oamenii se pot folosi în aceeași măsură de bunurile naturii, spre a-și satisface trebuințele. În această dramă milenară, era capitalistă se prezintă ca o scurtă întrerupere, o perioadă de anarhie și un calvar pe care omenirea trebuia să-l ridice spre a-și potența în proporții fantastice puterile de producție. Apoi, cu aceste puteri înmiite, ea se întoarce la aceeași viață tihnită pe care o ducea mai înainte.

Neoliberalismul român: liberalism și liberali

De la război încoace se vorbește neconținut și la noi despre „*criza partidului național liberal*”. Atingînd această chestiune, noi vom face de la început o hotărîită deosebire între *liberalismul român* și *partidul liberal român*. Știm cât este de înrădăcinată azi eroarea de a identifica unul cu altul acești doi factori de evoluție. Ne vom feri însă de a cădea victimă unei asemenea înșelăciuni. În adevăr, liberalismul este procesul de evoluție

economico-socială din care s-a plămădit România modernă; liberalii sînt oameni care s-au pus de la început în slujba acestui proces; ei l-au reprezentat de-a lungul vremurilor cu mai multă sau mai puțină pricepere, după toanele cu care zămisleşte mama natură generațiile omenești. Faceți ipoteza că în timpul de față un cataclism ar șterge pe toți liberalii din cartea vieții – cîți nu tresar de plăcere la acest gînd? – și totuși prin aceasta liberalismul român n-ar suferi nici o știrbire. Căci el e un curent concret de evoluție statornică; dacă i-ar dispărea ca prin minune oamenii de azi, ar produce numaidecît o nouă pleiadă de reprezentanți. Și să nu-și închipuie nimeni ori să nu aibă nimeni naivitatea de a-și închipui că liberalii ce ar veni după aceasta ar fi altfel decît acei pe care-i avem astăzi. Căci nevoile sociale își modelează totdeauna oamenii după chipul și asemănarea lor.

Astfel, liberalismul român trebuie privit ca un curent obiectiv, cristalizat în însăși structura noastră socială. Acest curent, care alcătuiește măduva societății noastre actuale, este mult mai larg decît gruparea politică liberală. Cineva poate fi luptător credincios al liberalismului, totuși stînd departe de partidul liberal; în acest caz, el împărtășește ideea liberală, dar nu aprobă felul cum înțelege s-o reprezinte partidul cu acest nume. Mai mult încă: pot să existe și alte grupări politice liberale alătura de partidul național liberal. Astfel, partidul național ardelean este – sau era – o grupare regională de interese burghezo-liberale. Partidul poporului s-a dovedit iarăși, în timpul guvernării sale, un hotărît reprezentant al ideii liberale.

Asemenea situație, departe de a fi o anomalie, este foarte firească. După cum aceeași idee socialistă este reprezentată de mai multe partide socialiste, tot astfel aceeași idee liberală poate fi apărută de mai multe partide liberale. Ceea ce apropie atunci aceste partide este identitatea de principii; ceea ce le desparte este deosebirea în modul cum fiecare înțelege să lupte pentru aceste principii. Cu alte cuvinte, lupta între asemenea partide nu se mai dă pe chestiunea de principii, ci numai pe chestiuni de tactică politică. De aceea și înțelegerea între ele este mai lesnicioasă.

În ceea ce privește țara noastră, partidul clasic al liberalismului este și rămîne actualul partid național liberal. Căci acesta are în fața istoriei meritul de a fi înțeles de la început interesele liberalismului și a se fi pus cu vigoare în slujba lor. Viața acestui partid se confundă cu însuși procesul de naștere a statului român modern; o glorioasă tradiție îi stă la spate, ceea ce lămurește tăria sa de azi, pe care toți sînt siliți să i-o recunoască. Alături de partidul liberal, grupările liberale mai tîrziu venite sînt osîndite a rămîne într-o stare de șubrețime, căci un piedestal capitalist de aceeași însemnătate nu se poate improviza peste noapte; el e produsul lent al unei întregi evoluții istorice. Se înțelege însă că aceasta nu spune nimic în privința rodniciei pe care o poate avea activitatea unora sau altora din aceste partide. Căci, vedeți bine, este

totdeauna o mică deosebire între aceste două lucruri: între forța pe care o ai și modul de întrebuințare a acestei forțe.

Reiese, din cele zise, că pe nedrept se vorbește azi de o „criză a partidului liberal“. Această criză merge ceva mai adânc: ea privește liberalismul însuși ca și în Apus. E adevărat că criza liberalismului român are și o nuanță specific românească, pe care tocmai vom desprinde-o mai jos; dar aceasta nu provine din scăderile mintale ale liberalilor de astăzi. Oricît de inferioară s-ar arăta actuala generație liberală în fața problemelor pe care le ridică acum liberalismul, totuși criza are alte rădăcini; ea s-ar fi produs chiar în cazul cînd liberalii români ar fi fost binecuvîntați de natură cu altă pricepere decît aceea cu care ei fericesc astăzi sărmana noastră existență.

Criza generală a liberalismului român

Liberalismul român se află în prezent în aceeași cotitură istorică care a pricinuit și criza liberalismului apusean. În adevăr, evoluția capitalismului nostru a intrat, de pe la 1903, pe aceeași cale a supremației financiare ca și în Apus; deosebirea este numai că la noi acest fenomen se pronunță înainte de deplina dezvoltare a industriei.

Din copilăria sa mercantilistă capitalismul nostru sare de-a dreptul la maturitatea financiară imperialistă, fără a mai trăi înălțătoarele zile ale tinereții liberaliste; e ceea ce s-a întîmplat și în alte țări. Se știe că astăzi două constelații bancare, în frunte cu Banca Românească și Banca Marmorosch Blank, tind să absoarbă întreaga noastră viață economică, dîndu-i un caracter limpede de tutelă financiară. E vădit că noua evoluție capitalistă trebuia să nască și la noi – și de fapt a născut – o tendință de organizare socială. De aici și-a luat ființă o nouă politică și o nouă ideologie; e tocmai politica și ideologia neoliberalismului.

Documentul oficial de naștere a neoliberalismului român este Constituția votată în anul 1923. Pentru înțîia oară acest act istoric pleacă de la următoarele puncte de vedere, care alcătuiesc esența noului liberalism: a) intervenția puterii de stat și b) concepția libertăților individuale ca „funcții sociale“. Înțîia concepție – aceea a tutelei puterii de stat asupra vieții sociale – decurge în mod firesc din noua tendință de organizare; cea din urmă – concepția neoliberală a libertăților – vine să dea legitimare celei dintîi. Căci o încălcare a statului asupra activității indivizilor nu poate fi legitimă decît în ipoteza că libertățile individuale sînt concepute ca tot atîtea „funcții sociale“; ca drepturi acordate de stat și numai în măsura în care îngăduie interesele statului. Acesta e tocmai modul în care Constituția actuală înțelege deosebita libertăți. Dacă i se poate face o imputare, aceasta e numai că ea

nu ne-a dat o concepție neoliberală limpede lipsită de orice echivoc. De obicei libertățile sînt formulate în spiritul liberalismului clasic: „libertatea individuală este garantată“ sau „proprietatea de orice natură... este garantată“ sau „libertatea muncii va fi apărută“. Această garanție suferă însă atîtea restrîngerii încît ea pare mai mult o ironie. E clar: noua noastră Constituție nu e opera unui cap logic, de gînditor consecvent; ea a izvorît dintr-un spirit de compromisuri ce are groază de extreme și de aceea șovăiește să spună lucrurile pe față. Altfel s-ar fi putut stabili în mod clar principiul de temelie spre a enumera apoi libertățile într-o formulare limpede și neșovăielnică, de pildă astfel: „libertatea (individuală, a muncii, a proprietății etc.) este o funcție socială; statul are dreptul a interveni spre a îndruma așa cum cer interesele sale“.

De la tratatul din Adrianopol și pînă astăzi, Constituția noastră din martie 1923 rămîne cel mai revoluționar act din istoria noastră politică; ea stă la hotarul a doua lumi. Tratatul din 1829 inaugurează era nouă a liberalismului. Constituția plămădită în anul 1923 indică transformarea liberalismului în forma sa opusă: aceea a neoliberalismului. De acum politica noastră de stat intră cu deplină conștiință pe calea organizării sociale, așa cum impune noua structură financiară a capitalismului nostru. Dezvoltarea României se îndreaptă deci către imperialismul financiar, ca și statele înaintașe, acolo unde orice deosebire principială între capitalism și socialism încetează. Rămîne de acum ca propaganda științifică să lumineze publicul român asupra adevărului că noua politică română este răsunetul nevoilor noastre de fapt și că vechea concepție liberală a libertăților absolute este – în noile împrejurări sociale – un fapt reacționar, care tulbură mersul lucrurilor.

Așadar, liberalismul român a învins criza sa generală în mod fericit; el s-a trezit peste noapte în metamorfoza neoliberală. Acum îi trebuie puțin timp spre a-și da singur seama de ceea ce s-a petrecut cu dînsul și apoi puțin curaj și cînte intelectuală spre a recunoaște pe față ceea ce este. Dar liberalismul român suferă în timpul de față și o criză specifică, ce rezultă din condițiile noastre sociale proprii și aceasta este mult mai gravă decît cea dintîi.

Criza specifică a liberalismului român

De prin al șaptelea deceniu al veacului din urmă, de cînd liberalismul român a încetat de a mai fi un mănunchi de aspirații generoase, sociale și naționale, spre a începe să devină o realitate concretă, el poartă cu națiunea română un proces sufletesc a cărui sentință istoria nu a dat-o încă. O adevărată prăpastie s-a deschis între acești doi factori, pironind liberalismul la un extrem și sufletul național la altul. Rece, cu suverană nepăsare, liberalis-

mul merge înainte cu pași viguroși, pârînd a arunca sufletului națiunii această cinică sfidare: „dacă nu mă vrei, te vreau eu!“ Cine oare are dreptul în acest gigantic proces, între o națiune și forma ei de evoluție: liberalismul, care se revarsă impetuos, fără scrupule, ca un val de forță, ori sufletul național român care se răzvrătește cu furia neputinței împotriva înnoirilor sociale ieșite din spiritul modern al liberalismului?

Să ne gândim bine: liberalismul este încă în România o forță revoluționară; el a smuls din rădăcini vechile așezăminte naționale în care sufletul român se simțea atât de bine și le-a înlocuit cu așezăminte moderne, la care românii de azi nu s-au putut adapta încă.

Sufletul român, prins în noile așezăminte, care-i înăbușă apucăturile sale agrare, haotice, contemplative, se simte cam tot atât de bine ca într-o cămașă de forță. De aici drama revoltei sufletești împotriva liberalismului pe care o desfășoară întreaga noastră evoluție socială din a doua jumătate a veacului din urmă pînă astăzi.

Se înțelege că această situație pune în suferință și pe reprezentanții odiosului curent: pe liberali. De fapt, soarta de acum a liberalilor români nu ar putea fi înțeleasă mai limpede decît asemănînd-o cu aceea a evreilor de la începutul timpurilor moderne. Prin veacurile XIV-XVI evreii erau singura forță care reprezenta spiritul modern capitalist; ei erau herolzii viitorului, pionierii noii ere de civilizație capitalistă; ei ruinau prin mînuirea capitalului așezămintele Europei agrare și pregăteau astfel timpurile ce vin. Și rezultatul? Ca un uragan imens s-a dezlănțuit împotriva lor furia populară în toate statele înaintate; din toate colțurile Europei civilizate de atunci, din Spania, Portugalia, Italia, Germania de sud, ei fură alungați în turme de sute de mii, lăsînd în locul lor pustiul.

O soartă analoagă au astăzi liberalii în România. Și ei sînt pionierii erei noi, herolzii spiritului modern capitalist, în mediul nostru arhaic agrar; și ei au desființat vechile noastre așezăminte băstinașe, plămădînd pe cele moderne. Și rezultatul? E răzvrătirea sufletului național împotriva lor. Ca odinioară evreii, liberalii români sînt priviți drept venetici, fanarioți, străini sau înstrăinați de neam, incapabili de a-i pricepe geniul și de aceea pîngăritori ai trecutului și datinelor strămoșești. Dacă s-ar putea – oh, dacă s-ar putea! – cu ce deliciu ar fi scoși și liberalii cu bici de foc din templul social al neamului nostru și mînați peste hotare, chiar cu primejdia de a semăna în urma lor pustiul.

În această situație de încordare surdă se afla criza specifică a liberalismului român pînă la război. Era o criză firească pentru orice curent revoluționar care se află abia la începuturile sale. Dezastrele războiului veniră însă ca o formidabilă bombă, spre a provoca o imensă explozie a

tuturor urilor înăbușite. Un moment se putea crede că liberalismul în România a fost înmormîntat pentru totdeauna.

Și acum? Tot ceea ce e suflet sau produs sufletesc în România se află mobilizat împotriva liberalismului. Cultura noastră, în care ne adăpostim sufletul de peste o jumătate de veac, este o explozie de ură împotriva liberalismului; educația noastră oficială este o vastă mașină de făurit spirite ostile liberalismului; presa noastră – copil al culturii și școlii de azi – este o veșnică și neobosită campanie împotriva liberalismului; în fine, ca o încoronare firească a acestei situații, tot ceea ce e intelectual de seamă tinde a se grupa în lagăre ostile liberalismului. Pentru un intelectual român al vremii noastre nu e mijloc mai eficace de a-și discredita pana în fața națiunii decît acela de a și-o pune în slujba cauzei liberale.

*
* *

Aceasta e situația, desigur nicidecum vrednică de invidie, a celui curent care ne-a hărăzit statul român de astăzi și clasa sa stăpînitoare: burghezia română națională. În asemenea grozavă criză, care este și care poate fi atitudinea grupărilor liberale, cu ce mijloace înțeleg ele să cîrmuiască o națiune care le e din suflet ostilă?

Aici trecem de la *liberalism* la *liberali*: de la principii la oamenii care le reprezintă și mai ales la modul cum ei înțeleg să le reprezinte. În realitate nu sînt decît două mijloace de a trece peste această criză. Unul, și cel mai sumar, e următorul: să întîmpini cu sfidare valurile de ură ce se dezlănțuie din toate părțile și să le înăbuși cu forța brută. Atunci, se înțelege, nici un mijloc de violență nu pare vrednic de dispreț: arbitrarul, samavolnicia, brutalizarea – toate altoite pe un fond general de cinism – sînt și în politică la locul lor. Această spinoasă metodă de guvernare, grea de risc și de primejdii, a adoptat-o partidul național liberal după război.

Al doilea și cel mai cuminte mijloc este următorul: să se întreprindă o propagandă largă și inteligentă, spre a lumina poporul asupra rolului liberalismului și a stabili astfel o legătură sufletească între cîrmuitori și cîrmuiți. Căci, desigur, nu pentru întîia oară un mînunchi de revoluționari proaspeți a avut o mare de suflete împotriva sa. Cam aceeași este la început soarta tuturor pionierilor capitalismului. Dar o largă mobilizare a forțelor intelectuale poate împlini menirea de a plămădi un curent de idei prielnice noii cauze. E ceea ce a făcut burghezia europeană, cu un succes fără seamăn, în veacul ei de glorie culturală, al XVIII-lea, și ceea ce ar trebui să se încerce și la noi.

De ce dar n-a apucat partidul nostru național liberal această înțeleaptă cale? Fiindcă el poartă din naștere un viciu organic și acesta este: *lipsa de*

înțelegere pentru valorile sufletești în cărmuirea poporului. Nu doar că liberalii ar sta mai jos pe scara dezvoltării mintale ca ceilalți muritori. Dar cariera lor istorică a fost de așa natură că nu le-a lăsat niciodată un îndelung răgaz contemplativ, sorgintea reală a oricărei culturi. În această privință ei sînt o nefericită victimă a împrejurărilor sociale. Să ne amintim că liberalii au fost aruncați aproape de la nașterea lor în vîltoarea luptei și de atunci sînt necurmat absorbiți în luptă; pentru teorie ei n-au avut timp și de aceea acum nu mai au nici înțelegere. A fost dat deci partidului național liberal să rămînă acultural și acefal; mai curînd un automat de muncă decît un organism gînditor.

Nedestoinic să întrebuițeze mijloacele convingerii, partidul liberal se vede nevoit să guverneze numai cu ajutorul forței. Dar asemenea metodă de guvernare în era votului obștesc devine cu atît mai greoaie cu cît se luminează masele poporului. Favoarea unui popor luminat devine și ea o forță care nu pare a se resemna să capituleze totdeauna înaintea forței financiare, deși aceasta rămîne pîrghia reală a politicii. Anglia de după război ar avea ceva de spus în această privință. Iată de ce rămîne de trei ori nenorocit un partid politic a cărui tradiție stă în disprețul a tot ceea ce e suflet; iată de ce incapacitatea partidului liberal de a se intelectualiza este osîndită să devină din ce în ce mai mult o incapacitate de a guverna.

Fără îndoială, criza liberalismului nostru se va închide odată de la sine, cum am arătat deseori, prin adaptarea treptată a sufletului român la noile sale condiții de viață socială. Aici, ca în multe alte privințe, cel mai vajnic luptător pentru cauza liberală este timpul. Dar cite frămîntări primejdioase ar înlătura o muncă inteligentă, culturală și școlară, cît ar ușura și scurta ea calvarul acestei adaptări! Se va găsi oare la noi o grupare politică, care să înțeleagă nevoia acestei opere sufletești? Ori poate, spre nenorocirea noastră, criza se va încheia singură, treptat, anevoios, îndelung, numai prin meritul mecanic al societății noastre, fără nici o contribuție din partea spiritului român?

La asemenea întrebări nu poate răspunde decît viitorul¹.

¹Stabilirea deosebirilor între partidul național liberal și partidul poporului, care este de asemenea un partid liberal, în sensul pe care-l are azi liberalismul, adică neoliberal, rămîne să facă obiectul unui studiu aparte.

RENAȘTEREA NAȚIONALĂ ȘI OAMENII EI REPREZENTATIVI

Ce trebuie să se înțeleagă prin „Renașterea națională“

Se vorbește neconținut, și cu deosebire la prilejuri solemne, de renașterea noastră națională și de oamenii Renașterii. Totuși puțini sînt cei ce au o idee limpede de ceea ce este *Renașterea națională a României*, care sînt oamenii ei reprezentativi și prin ce însușiri sufletești s-au distins aceștia. De aceea fie-ne îngăduit, după ce altădată am cercetat pe larg dezvoltarea României moderne, să privim și această chestiune în lumina rezultatelor la care ne-au dus cercetările privitoare.

Termenul „renaștere“ s-a încetățenit pentru perioada de prefacere socială care desparte Evul mediu de timpurile moderne, adică pentru veacurile XIV-XVI, în care se dizolvă lumea agrară medievală și se plămădește lumea modernă. Sociologul știe că această perioadă de „renaștere“ se reduce, în cea din urmă analiză, la renașterea capitalismului european, adormit în cele dinții veacuri ale erei creștine, cînd a tîrît cu el în mormînt lumea veche. Acum acest capitalism, în urma legăturilor de comerț încheiate cu Orientul prin cruciade, se reînfirează, *renaște*, iar renașterea sa aduce în mod firesc renașterea instituțiilor sociale ale vechimii, ieșite din același spirit individualist al capitalismului, precum și renașterea întregii gîndiri antice.

În ce constă revoluția pricinuită de această eră de renaștere burgheză și care este esența ei? Pe scurt, am putea-o caracteriza în acest fel: *emanciparea omului de legăturile tradiționale, punerea sa pe picioare proprii și nașterea conștiinței individuale.* Renașterea este deci o renaștere a conștiinței de sine, de aceea cu drept cuvînt ea a fost numită perioada cînd omul se redescoperă pe el însuși. Reînfirea conștiinței individuale aduce iarăși în cînte idealul antic al vieții omenești: dezvoltarea armonică a personalității umane în toate laturile ei. Acea taină a mării, dar totodată și a mizeriei noastre moderne, *tendința către infinit*, pe care o naște peste tot capitalismul, își face acum apariția născătoare de epocă. Ea devine pîrghia de creație infinită, dar totodată și de zbucium și nervozitate infinită și are lămurirea ultimă în noul mod de viață: în tendința de acumulare infinită de capitaluri. Centrul de greutate al vieții se schimbă: el nu mai stă în repaos, în odihnă, în con-

templația vieții rurale, ci trece în alergare, în goană neconținută, nimenea nu știe bine după ce. Dar toți știu că trebuie să alerge fără răgaz – la infinit.

Se înțelege că oriunde pătrunde capitalismul, în orice regiune agrară a-dîncită în somnul secular al vieții contemplative, el produce o zguduire analoagă: el dizolvă legăturile tradiționale și creează oameni liberi, conștienți de sine, adică înfăptuiește o *renaștere*. Pilda tipică, dacă nu chiar tragică, a acestei adînci prefaceri sociale ne-o dă astăzi Orientul Îndepărtat, India și China, căci Japonia a trecut de mult înaintea. Aici capitalismul european în viguroasă expansiune prilejuiește năruirea formelor tradiționale de viață, în locul cărora întronează viața modernă liberă – liberă de prejudecăți și iobăgie, conștientă de valoarea ei proprie, dar liberă și de odihnă contemplativă: viața de zăbucium și frămîntare a producției capitaliste. Curînd poate, și civilizația orientală, ieșită dintr-o milenară viață contemplativă agrară, va aparține trecutului: este renașterea Orientului.

O renaștere analoagă a dus capitalismul în țările române după anul 1829, cînd nevoia de piețe noi și materii prime l-a făcut să vină și pe văile noastre. El a liberat viața de vechile ei legături tradiționale, i-a pus centrul de greutate în ea însăși, pregătind nașterea conștiinței de sine, a cultului personalității. Această adîncă prefacere trebuia să o simtă fiecare, și cu drept cuvînt, ca o renaștere: o trecere de la letargie la viață reală. Dar nu la această prefacere se mărginește renașterea noastră, care în acest caz nici nu ar merita a fi numită *națională*. Capitalismul a adus la noi și o formă mai înaltă de conștiință, pe care nu o putea naște în veacurile XIV-XVI, dar pe care era îndestul de înaintat spre a o produce în veacul XIX: vorbim de *conștiința națională*. El ne-a dat, pe lîngă o conștiință de sine a fiecăruia în parte, și o conștiință colectivă: pe lîngă un cult al ființei individuale, și un cult al ființei noastre naționale. Căci capitalismul a venit la noi însoțit de acea ideologie naționalistă care acum îl urmărește peste tot ca o umbră, a cărei esență este *afirmarea dreptului oricărei națiuni la viața proprie neatîrnată*, alcătuiind astfel egida sub care orice neam în formare își duce lupta de emancipare și cristalizare națională.

Și nu numai prin nașterea acestor condiții sufletești: a conștiinței naționale, a aspirațiilor de unitate și neatîrnare a neamului românesc de pretutindeni, a înfăptuit capitalismul renașterea noastră națională. Pe pragul veacului XIX – observă în autobiografia sa Xenopol – țările române dădeau semne de pieire. Era numai vorba de a se hotărî cine va fi stăpîn pe pămîntul nostru străvechi: turcul, rusul sau austriacul. Dar iată că expansiunea capitalismului străin spre răsăritul european aduce Principatele române în sfera de interese a statelor capitaliste apusene; acestea, spre a-și apăra interesele lor comerciale la noi, înlătură prin mijloace diplomatice și războinice pe cei trei competitori de pe pămîntul nostru și iau Principatele sub atot-

puternica lor protecție. De atunci românii au dreptul să privească spre zile mai senine: zorile *renașterii* apăruseră și pentru ei. Este deci cel mai strict adevăr istoric: *procesul de renaștere națională a României nu este decât procesul de formare a capitalismului pe pământul românesc*. Acest fenomen – capitalismul – pe care critica socialistă din țările înaintate l-a făcut atât de odios, pentru noi românii rezumă întreaga taină a existenței noastre naționale.

Prefacerile sociale

Renașterea națională a României nu este deci o simplă prefacere sufletească, o mișcare a ideilor petrecută în sferile culturii: ea este o radicală prefacere socială. De aceea, în procesul renașterii noastre va trebui să se țină deopotrivă seama, și să se urmărească cu aceeași luare aminte, două serii deosebite de fapte: seria prefacerilor economico-sociale și seria prefacerilor sufletești; din cele dintâi a ieșit edificiul social al României moderne, în care ne ducem azi viața; din cele din urmă a ieșit edificiul culturii române, în care ne adăpostim azi sufletul. Ambele serii de prefaceri au figurile lor reprezentative, oameni ce s-au făcut unealta de înfăptuire a unor necesități simțite de toți, dar exprimate numai printr-înșii. Să aruncăm mai întâi câteva cuvinte asupra prefacerilor economico-sociale și a oamenilor reprezentativi ai acestei serii de evoluție; ei fac parte de-a dreptul din generația de la 1848, sau continuă spiritul acesteia. Mărturisim cu toată cuvenita sfială că părerea noastră în această privință sînt de natură a părea paradoxale. Totuși după ce ne-am dat știința de a dezgîmînta existența istorică a capitalismului român, socotim că e nevoie a face același lucru și pentru figurile istorice care i-au reprezentat în mod tipic spiritul și nevoile.

Oamenii care s-au făcut răsunetul nevoilor economico-sociale din perioada noastră de renaștere națională sînt reprezentați îndeosebi prin aceste trei figuri: I. Brătianu, Eug. Carada și Emil Cöstinescu; figura celui dintîi planează peste întreaga noastră prefacere economico-socială; cel de-al doilea și-a legat numele de seria evoluției bancare, care astăzi stăpînește întreaga noastră viață economică și politică; cel din urmă este promotorul acelei evoluții industriale care în viitorul apropiat este menită a ne da independența națională. În însușirile acestor oameni se oglindesc însușirile întregului grup de figuri care au lucrat la renașterea noastră socială. De aceea, cel ce a cercetat opera lor și i-a urmărit pe ei înșiși la lucru, își poate da seama cît de grosolană, dacă nu chiar grotescă este eroarea care face din făuritorii edificiului social al României moderne niște simpli ideologi, capete îmbicsite cu formule abstracte și străine de nevoile noastre reale. În

adevăr, nu cunoaștem nimic care să fie mai desăvârșită negare a ideologiei decât felul de a fi al acestor pionieri ai capitalismului nostru. Oamenii aceștia sînt, înainte de toate, lipsiți de cultură teoretică, unii din ei merg în această privință pînă la analfabetism. În schimb, neasemuita lor tărie, care face de prisos orice cultură, este simțul realității, intuiția – pe alocuri genială – a nevoilor prezentului. De aceea ei au zidit edificiul României fără filosofie, fără orice fel de abstracții: așa cum castorul își zidește locuința, cum rîndunica își face cuibul, fără conștiința teoretică, totuși împlinindu-și opera cu siguranța instinctului. Edificiul social al României moderne își datorește existența pătrunderii intuitive a realității, cu care natura a înzestrat pe oamenii renașterii noastre economico-sociale. Înstrăinarea lor de teorie s-a lărgit, s-a condensat și a luat proporțiile suveranului dispreț pentru orice cultură pe care-l găsim la urmașii lor de astăzi: la actuala generație a partidului liberal.

„Cultura“ renașterii

Seria prefacerilor sufletești din era Renașterii noastre naționale dă cu totul altă priveliște decât aceea a prefacerilor economico-sociale. De fapt, aici cu greu am putea vorbi de o prefacere. Sufletul se schimbă de obicei mult mai anevoie decât realitatea înconjurătoare: el se *adaptează* treptat și cu greu la schimbările din afară. Pînă ce săvîrșește această operă de adaptare, sufletul încearcă să reacționeze împotriva realității ce-i contrazice deprinderile, deși această reacție este zadarnică. O asemenea explozie sufletească împotriva realității noastre sociale înfățișează cultura română din era renașterii naționale, produs al unor spirite cu constituție rurală contemplativă, neadaptate la noul nostru mediu social creat de capitalism.

Ce văd aceste spirite și ce nu pot ele să vadă din prefacerile renașterii economico-sociale? Ele văd năruirea vechii lumi române agrare: dispariția boierimii, o dată cu procesul de lichidare a marii proprietăți rurale sub înfrurirea capitalismului, dispariția țărănimii neatîrnate prin procesul de pulverizare a micii proprietăți rurale. În această privință oamenii „renașterii culturale“ văd bine. Dar ei nu sînt în stare să descopere sub prăbușirea lumii vechi procesul de naștere a lumii noi capitaliste, ale cărei elemente se desprind din chiar sfărîmăturile celei vechi. De aceea pentru ei ruina vechii noastre societăți agrare înseamnă ruina neamului nostru însuși.

Mai vedeau acești oameni – și aici ei iarăși vedeau bine – că invazia capitalismului pe pămîntul nostru aducea robia românilor de baștină față de străinii care minuiu acest capitalism. De aici ura lor feroce împotriva străinilor și a formelor sociale impuse de dîșii. Dar ei nu puteau să vadă nici aici că adevărata operă națională e de a cuceri acest capitalism, a-l aduce din stăpînirea străinilor în acela a românilor, nu a se opune dezvoltării sale.

Scurt, oamenii reprezentativi a ceea ce se zice a fi cultura renașterii noastre au văzut numai latura negativă a procesului de renaștere, nu însă și cea pozitivă, constructivă; pentru aceasta din urmă le lipsea atît cultura științifică cît și puterea de intuiție. De aici se desprinde și sarcina pe care și-o ia cultura produsă de dîșii: propovăduirea dușmăniei împotriva edificiului social creat de renașterea economico-socială; silința de a reînvia vechea lume agrară distrusă prin renaștere; dorința de reîntoarce la vechile așezăminte românești, tradiționale. Această reîntoarcere la vechiul spirit românesc o botează făuritorii noii culturi drept *naționalism* – un naționalism cu care, cum lesne se vede, neamul nostru ar fi putut prea bine să piară: dar el a fost salvat de naționalismul burghez diametral opus, care privea neclintit spre viitor, afirmînd cu vigoare dreptul neamului nostru la unitate și viață neatîrnată. Acesta e naționalismul în care s-a plămădit renașterea națională a României.

Grupa oamenilor ce reprezintă cultura acestei ere e numeroasă; socotim că nu greșim însă, dacă desprindem dintre ei ca figuri reprezentative pe acești trei: T. Maiorescu, P. Carp și M. Eminescu. La aceștia însușirile noii grupe de oameni ai timpului renașterii se desprind în chipul cel mai limpede. Mai întîi ei sînt:

a) capete teoretice, spirite desprinse de faptele concrete, pe care încearcă să le înțeleagă cu ajutorul unor formule abstracte. Aceste formule le-au învățat în străinătate, dar n-au fost în stare să priceapă înțelesul lor științific. De aceea, felul cum ei le întrebunțează răstoarnă iarăși esența științei, cum am arătat pe larg cu alt prilej. Dar marea lor meteahnă este:

b) lipsa de spirit istoric. Ei nu au putut să-și dea seama că formulele ce memorizaseră din cărți străine sînt scoase dintr-o fază înaintată de evoluție și nu sînt bune pentru țara noastră, care cere formule proprii. Felul cum, de pildă, întrebunțează Carp formula liberului schimb alcătuieste un caz tipic în această privință. El a citit în tratatele engleze de economie că liberul schimb este cel mai bun mijloc de propășire economică, dar n-a putut să-și dea seama că dacă o țară înaintată poate propăși pe această cale, o țară înapoiată se distruge. De aceea el a căutat să-l aplice la propria sa țară, făcînd burghezia noastră revoltată de asemenea exces de nepricepere să se miște cu violență. Așa se face că acești oameni, cu capul plin de formule abstracte, exotice și nemistuite, au stat străini în mijlocul prefacerilor renașterii noastre naționale, al cărei sens istoric ei nu au fost în stare să-l priceapă, al cărei nume ei înclină să-l ia în batjocură.

Cultura, care se pretinde a fi a renașterii noastre naționale, este, de fapt, cum reiese din cele zise, dușmană renașterii; ea nu înțelege sensul acestei prefaceri, luptă împotriva aspirațiilor ei naționale, ieșite din nevoile

capitalismului, de aceea orientează spiritele spre trecutul agrar, unde crede că zace idealul vieții noastre sociale. Asemenea cultură poate fi numită a renașterii numai fiindcă s-a dezvoltat în această perioadă; dar sufletește ea este străină, mai mult încă, este ostilă tendințelor care au alcătuit renașterea română. De aici se și înțelege esența acestei culturi: ea este o cultură de atac, anume ea atacă tendințele sociale ale perioadei renașterii noastre naționale. În acest scop războinic întrebuițează noua cultură formulele științifice – pe alocurea chiar și teoriile estetice pe care le împrumută de la autorii străini. De aici și numele de „cultură critică“, pe care și l-a luat ea însăși; critica ei stă însă în atacarea tendințelor sociale ale renașterii.

Se vede dar bine că adevărata cultură a renașterii noastre naționale – adică: cultura izvorită din aspirațiile naționale ale capitalismului – nu a apărut încă. Făuritorii României moderne, reprezentanții nevoilor capitalismului, au avut pînă acum numai oameni de faptă, nu însă și de teorie. Aspirațiile lor n-au fost încă îmbrăcate în haina culturii, spre a se face în ele educația poporului și a deveni aspirații conștiente urmărite de întreaga noastră masă etnică, în frunte cu pătura cultă. Educația tinerimii se face pînă acum în spiritul culturii critice – singura pe care o avem – deci într-un spirit ostil tendințelor imprimite evoluției noastre sociale de către renaștere. De aceea legătura sufletească între urmașii de azi ai oamenilor renașterii – și aceștia sînt strînși în burghezia noastră liberală – și între masa poporului sînt rupte: în lipsă de asemenea legături, care rămîn a fi create de acum înainte, poporul nostru trebuie să fie tîrît încă cu mijloacele forței brute pe căile aspirațiilor capitaliste, în care am zis că stă totuși taina existenței noastre naționale. E povestea copilului care trebuie dus cu forța spre binele său propriu. Din punct de vedere al evoluției sufletești burghezia noastră a trecut cu cîteva veacuri înaintea națiunii.

Nu știm cînd se va înfiripa adevărata cultură a renașterii, menită a pune odată armonie în aspirațiile noastre sociale, a le contopi într-un tot unitar, într-un ideal al tuturor. Deocamdată burghezia română nu dă nici un semn că ar simți lipsa unei culturi; atîta vreme cît ea se poate folosi de mijloacele de constrîngere, procedează în mod suveran, cu cinismul neronian: *oderint, dum metuant!*, fără a se întreba cît poate să mai meargă astfel. Sigur este însă că cultura renașterii, oricînd se va putea înfiripa, nu poate avea nimic comun cu cea critică. Căci aceasta din urmă a izvorît din dușmănia împotriva aspirațiilor renașterii, cîtă vreme cea dintîi se va altoi tocmai pe aceste aspirații. De aceea cultura critică nu are nici un miez pozitiv pe care l-ar putea desprinde și întrebuița cultura viitoare. Dimpotrivă, direcția în care se îndrumază evoluția noastră socială de la renaștere încoace arată, neîndoielnic, că noua cultură va fi desăvîrșita negare a celei vechi. Aspirațiile noastre naționale nu pot fi negate la infinit prin cultură: pe măsură ce ele –

în urma propășirii capitalismului – se întăresc, vor trebui să găsească răsunset și în sferele culturii. Astfel, elementele culturii viitoare se vor dezvolta pas cu pas din lupta cu elementele culturii critice. Viitoarea cultură nu va mai fi idealistă, romantică, căci nu va mai fi în dușmănie cu prezentul, trăind din nostalgia trecutului: ea va fi realistă, clasică, căci se va dezvolta din împăciuirea cu tendințele prezente și va privi spre viitor. O cultură realistă, creatoare (cu critică), de un naționalism orientat spre viitor – acestea par a fi însușirile viitoarei culturi a renașterii, pe cît se poate desprinde din tendințele evoluției sociale a României moderne.

Prejudicata despre „pseudoburghezia“ română

Soarta unui cercetător științific într-o țară a cărei cultură se află abia în fașă nu e totdeauna din cele mai vrednice de invidie. Adesea el trebuie să lupte cu adunarea tuturor puterilor pentru dovedirea unor lucruri care în țările cu o veche cultură sînt atît de evidente, încît nici un cercetător serios nu și-ar pierde două cuvinte asupra lor. Care adevăr, de pildă, este mai evident în istoria economică, decît că *dezvoltarea statelor moderne e rezultatul dezvoltării burgheziei și că nașterea unui stat național nu este altceva decît înfiriparea unei burghezii naționale?* La noi însă se crede cu totul altceva. Toți oamenii noștri culti, zică-și ei „junimiști“ ori „socialiști“, pretindă ei că stau la extrema dreaptă ori la extrema stîngă, numescă-se ei școlari ai lui Titu Maiorescu ori ai lui C. Dobrogeanu-Gherea, se unesc totuși cu duioasă frăție intelectuală în aceeași părere: că burghezia română este o clasă parazită și abuzivă, că ea trăiește numai din privilegiile ce și-a acordat în dauna țărănimii pe care a redus-o la nu știu ce regim „neoiobag“.

Tot astfel, care adevăr din istoria economică poate fi mai evident decît acela că de la nașterea burgheziei politica de stat stă în funcție de interesele capitalului? La noi însă se crede altceva și în această privință: oamenii noștri culti, iarăși la orice extremă politică sau intelectuală ar pretinde că stau, se înfîlesc și aici în aceeași duioasă armonie de vederi: anume, că politica de stat a României nu trebuie să fie răsunetul intereselor clasei capitaliste, ci a intereselor clasei țărănești. Iar faptul că politica noastră oficială nu este, în realitate, orientată spre interesele rurale, ci spre capitalismul de la orașe, nu încurcă deloc pe acești oameni, ci, dimpotrivă, îi întărește într-o ușurătoare credință. Burghezia noastră, zic ei, este o simplă plantă parazită, care trăiește din bugetul țării cu sprijinul politicii de stat – deci o „pseudoburghezie“.

Despre „pseudoburghezia“ română s-a vorbit și se vorbește mult. Una dintre revistele noastre a izbutit chiar să atragă cîndva luarea aminte a publicului asupra acestei chestiuni cu o polemică în care de altfel nici unul din părtași nu dădea semne că știe de ce e vorba.

Dar nu despre părerile schimbate în această polemică vrem să vorbim aici. Chestiunea așa-zisei „pseudoburghezii“ române ne interesează din alte

temeiuri. Acum vreo șapte ani, cînd ne-am propus a studia de aproape dezvoltarea burgheziei noastre, plecasem și noi de la convingerea că în România nu poate fi vorba decît de o „pseudoburghezie“. Planul nostru era atunci de a pune în contrast burghezia română cu burghezia străină și a lumina pas cu pas deosebirile între cea dintîi și cea din urmă. Am plecat însă de la un pol și am ajuns la altul. Căci în cursul studiilor noastre ne-am convins de deplina analogie între modul de dezvoltare a burgheziei române și acel al burgheziilor străine, astfel că cercetările noastre s-au prefăcut într-un paralelism continuu între ambele serii de dezvoltare. Totuși, pentru cuvîntul „pseudoburghezie“ păstrăm încă o pioasă amintire, ca pentru orice lucru din copilărie. El ne pricinuieste aceeași înduioșare pe care o pricinuieste, de pildă, vederea unui cerc cu care știi că te-ai jucat pe cînd erai copil. Și „pseudoburghezia“ română este încă un cerc cu care se joacă cei ce rămîn în faza copilăriei științifice.

Să ne lămurim în cîteva cuvinte asupra acestei chestiuni.

Cele două serii de evoluție burgheză

În nașterea oricărei burghezii se pot deosebi două serii de evoluție: una este seria dezvoltării burgheziei străine, alta seria burgheziei indigene naționale; cea dintîi e cea mai veche, cea din urmă, deși mai tîrzie, se întărește treptat, răpune burghezia străină și o silește să se naționalizeze ea însăși. România se află abia în prezent în această fază de luptă a burgheziei naționale, în proces de întremare cu burghezia străină, care arată și ea vădite semne de naționalizare. Cum s-au născut ambele serii de evoluție burgheză în țara noastră, și în ce fel se desfășoară lupta lor, care dă mereu naștere iluziei de „pseudoburghezie“? Aceasta este chestiunea pe care trebuie să o limpezim, spre a arăta toată netemeinicia credinței că țara noastră nu ar avea o burghezie reală, analoagă cu cele apusene.

Să ne amintim ceea ce este o regiune agrară înainte de nașterea burgheziei: o oază rurală, despărțită oarecum prin ziduri chinezești de viltoarea vieții, care urmărește acumularea infinită de capitaluri. Într-o asemenea insulă agrară, prinsă în forme tradiționale și statornice de viață, lipsită de aspirații, căci tradiția închide celor de jos calea către alte trepte sociale; lipsită de zbucium, căci cariera fiecăruia este stabilită mai dinainte de un regim croit în spiritul de castă; scurt: lipsită de tot ceea ce este imbold pentru schimbarea instituțiilor în ființă, apare deodată pîrghia revoluției sociale: negustorul străin. Piața de care acest negustor dispune în patria sa devine prea strîmtă pentru mărfurile sale și astfel el pornește cu acestea, spre a-și încerca norocul în regiuni virgine, încă neatinse de vîntul producției-marfă.

Acest negustor reprezintă o forță de neînvins. Căci el vine, înainte de toate, dintr-o țară înaintată, deci cu mult mai puternică decât regiunea agricolă pe care o invadează. Apoi, îndărătul său stă guvernul țării sale, care este obligat să ocrotească tranzacțiile comerciale, căci din acestea își trage puterea; iar la spatele guvernului stă tunul – *ultimul reazem* al negoțului din toate timpurile. Unde negustorul întâmpină greutăți, se aude vocea unei diplomații atotputernice, iar la nevoie răsună și tunul. De aceea calea pe care o bate primul negustor devine tot mai largă, căci după el vine altul, și apoi altul, și astfel mai departe: unii vin numai în mod vremelnic, alții se stabilesc în mod statornic, atrași de putința unui câștig ușor, pe care nu-l găsesc în patria lor. Așa se naște în regiunea agricolă primul germen al burgheziei, se înțelege, al unei burghezii străine. În această situație s-au aflat și Principatele române, după anul 1829; negustorul ce călca atunci peste zidurile dintre noi și viața burgheză apuseană venea din Anglia, nevoia ce-l aducea la noi era, pe de o parte, aceea de a-și desface mărfurile, dar mai ales aceea de a lua de la români grîul necesar pentru trebuințele pieței din patria sa proprie. Și odată calea deschisă de acești întii soli ai vieții moderne, se înțelege că ea a fost bătută și de alții. Între aceștia evreii alcătuiau imensa majoritate: ei făceau afaceri ușoare de negoț și cămătărie, cum era de așteptat în situația de atunci a societății române. Astfel s-au încheat și la noi primele începuturi de burghezie. Această burghezie, trebuie s-o accentuăm în chip deosebit, era de origine străină, minuia un capital străin și se sprijinea în afacerile ei pe o politică străină.

Burghezia proaspăt înfiripată se strîngea în chip firesc la orașe. Cît privește guvernul român, ca oricare altul în aceeași situație, el trebuia să se mărginească *deocamdată* la un simplu rol de păzitor al afacerilor străine pe pămîntul nostru. Sarcina sa se reducea la administrarea modestelor venituri ce rezultau din negoțul alimentat de străini și în acest scop el puse bazele unei *birocrații* române; în același timp însă el trebuia să vegheze la o perfectă siguranță internă – condiția neapărată a negoțului – și pentru aceasta dezvoltă un *militarism* român. Și așa orașele române, ca și altele în aceleași condiții, deveniră centrele de sălășluire a burgheziei străine; a birocrației și a militarismului român.

În această primă perioadă de dezvoltare burgheză, care merge la noi de la 1829 pînă la 1881, se deschide între orașe și sate o prăpastie. Aceasta decurge dintr-o întreită deosebire între unele și altele. Mai întii, orașele sîb înfiripează deodată la nivelul acelei civilizații străine, de unde pornesc solii negoțului; ele duc o viață rafinată și cosmopolită, pe cînd satele rămîn adîncite înainte în mizerie și barbarie; apoi orașele sînt centrele de viață comercială și birocratică, trăind fără a fi încă în stare să producă: ele consumă, pe cînd satele singure produc; în fine, și aceasta este deosebirea cea

mai de seamă, orașele au un caracter străin, îmbrățișează o civilizație străină, care disprețuiește și sfarmă tot ceea ce e datină și tradiție națională, pe când satele alcătuiesc populația autohtonă, păstrătoare cu sfințenie a obiceiurilor transmise din moși și strămoși. Satele se văd în primejdia de a fi copleșite de valul unei alte vieți, aduse de oameni ce li se par păgîni și fără de lege; ele încearcă a se apăra în felul oricărei forțe naturale, făcînd gestul elementar, izvorît din instinctul de conservare: răscoalele. Dar acest gest de împotrivire față de noul dușman este zadarnic, după cum zadarnică este și împotrivirea pe cale politică, care sub numele de conservatorism încearcă să apere tradițiile vechii vieți agrare împotriva distrugătorului regim burghez capitalist. Față de aceasta, statele limpede văzătoare s-au silit să tragă tot folosul ce se poate cîștiga în această eră de prefacere de la experiența străinilor: ele au îmboldit prin măsuri înțelepte comerțul și meseriile, au acordat tot soiul de înlesniri comercianților și meseriașilor străini – să se gîndească la atitudinea Angliei față de flamanzi și hughenoți –, au chemat învățații străini să întemeieze instituții culturale – să se gîndească, de pildă, ce era academia „prusiană” a lui Frederic cel Mare, alcătuită numai din învățați francezi. Scurt, statele înțelepte s-au pus cu supunere în această eră la școala străinilor și și-au dat silința să-și însușească experiența lor în toate ramurile noii vieți sociale. Asemenea politică, zisă „mercantilistă”, care se găsește în Europa îndeosebi în veacurile XVII-XVIII, a urmat-o în zilele noastre cu o tenace consecvență Japonia, ceea ce și lămurește repede înaintarea a burgheziei acestei țări.

După ce regiunea agricolă și-a făcut îndestul ucenicia la școala străinilor, urmează a doua perioadă, pe care o putem numi de *afirmare națională*, adică de năzuință spre *naționalizarea burgheziei*. Statul încearcă în această nouă perioadă să smulgă capitalul din mîinile străinilor și să îndeplinească deosebitele funcții sociale ale capitalismului cu forțe naționale, punînd astfel în practică experiența atît de scump cîștigată. Așa începe, alături de burghezia străină, procesul de dezvoltare a unei burghezii naționale. La noi, asemenea politică de stimulare a burgheziei, și apoi de naționalizare a ei, a urmat partidului național liberal, organul politic al intereselor burgheze. De cînd el a făcut întîiul pas în această direcție prin întemeierea Băncii Naționale (1881) – după deosebite încercări neizbutite ale altor partide – s-au realizat simțitoare progrese pe acest teren, se înțelege întrucît se poate vorbi de progres pentru o perioadă de abia patru decenii. Dar în provinciile alipite rămîne de făcut în această privință totul, *absolut totul*. Problema naționalizării burgheziei din noile teritorii, îndeosebi din Ardeal și Bucovina, se ridică pentru statul român cu toată gravitatea unei chestiuni de existență națională.

Dezvoltarea burgheziei naționale sau – ceea ce este același lucru – naționalizarea orașelor este, cum am zis, o operă de afirmare națională: de

aceea, ca tot ceea ce izvorăște din supreme interese de stat, ea este îndeplinită cu ajutorul politicii de stat. Aceasta face ca burghezia națională să se înfățișeze la începuturile ei în toată puterea cuvântului ca o creație oficială. Interesele din care își trage ființa se contopesc în așa măsură cu existența națională și neatîrnată a statului, încît politica oficială tinde să o sprijine fără orice scrupul, după vechea normă: „*salus reipublicae lex suprema*“. Totuși această tendință nu e lipsită de serioase piedici. Căci burghezia străină, în dauna căreia statul se silește să creeze o burghezie națională, are îndărăt sprijinul politic al unor state puternice, cărora ea se adresează pe temeiul dreptului de supunere. De aceea politica de naționalizare a burgheziei trebuie dusă cu mult tact și cu multă prevedere, spre a nu jigni pe puternicii de peste granițe. Ceea ce înseamnă că politica de naționalizare a burgheziei pune un stat vasal în luptă de neatîrnare economică cu statele capitaliste suzerane; tocmai de aceea statul, căruia treapta sa de evoluție impune asemenea politică, ar trebui să aibă la spate sprijinul conștient al întregii națiuni. Aceasta, din nenorocire, nu se poate spune nici pe departe de statul nostru: opinia noastră publică este lipsită de orice lumină asupra marilor opere naționale, pentru a cărei înfăptuire luptă în timpul de față burghezia română.

Erorile despre „pseudoburghezia“ română

Să privim acum, pe temeiul celor zise, erorile pe care se întemeiază prejudecata despre „pseudoburghezia“ română.

Cei ce vorbesc despre o „pseudoburghezie“ nu se gîndesc la burghezia străină, sosită la noi ca simplă reprezentantă a capitalismului străin, și sprijinindu-se în operațiile ei pe politica unor state străine. Ei se gîndesc la burghezia română națională ce luptă pentru înlăturarea celei dintîi cu sprijinul politic al statului nostru. Temeiurile, care par a îndreptăți calificarea burgheziei române drept o „pseudoburghezie“, sînt cam următoarele¹:

a) Burghezia română nu s-a născut dintr-o necesitate istorică, nici nu are rădăcini istorice în mediul nostru: ea este lipsită de condițiile economice premergătoare. De aceea această burghezie este o simplă operă de imitare: fiindcă străinătatea are bănci și uzine, ne-a venit și nouă odată capriciul de a vota legi pentru întemeierea unor asemenea așezăminte. Altfel nici o nevoie de fapt nu a impus această inovare burgheză, fără care țara noastră ar fi mers mult mai bine.

¹Întîmpinările a) și b) au fost atinse pe scurt și în cercetarea despre *Dezvoltarea capitalului național*, pag. 40.

Acest cîntec răsună din întreaga critică a reacțiunii, zică-și această critică junimistă, poporanistă ori socialistă. Toți cei care au făcut asemenea critică au încercat să ne convingă că burghezia română nu are condițiile istorice necesare, ci este opera arbitrară a unui mănunchi de indivizi. Cele zise mai sus arată însă îndestul pe ce adîncă eroare se întemeiază această critică. Burghezia noastră națională a luat ființă din nevoia istorică de a opune burgheziei străine, care opera la noi ca în orice colonie, o burghezie proprie, menită a ne face stăpîni în țară la noi. De aceea ea are toate condițiile istorice premergătoare; căci deși ea s-a născut din nevoia unei lupte împotriva burgheziei străine, totuși *ambele burghezii formează, din punct de vedere istoric, o serie de evoluție continuă*. Capitalul comercial și de camătă, pe care l-au adus la noi străinii, este forma inferioară, din care a luat naștere capitalul național, bancar și industrial. Fără cele dintîi două forme ale capitalului, aduse de străini, celelalte două forme – dezvoltate de români – ar fi fost cu neputință: toate aceste forme sînt tot atîtea faze evolutive, care se urmează în legătură istorică cauzală, alcătuiind o singură evoluție de întreg. Deci burghezia română națională izvorăște din cauze istorice și are rădăcini istorice.

b) S-a zis, și se zice încă, cum că burghezia noastră națională ar fi ducînd o viață artificială, datorită numai privilegiilor politice: desființați aceste privilegii, și întreaga noastră burghezie se năruie, căci ea nu are putința de a trăi prin propriile ei puteri. Deci avem de-a face cu o „burghezie falsă“ și nu cu o burghezie reală.

Această argumentare scapă din vedere micul amănunt istoric că nici o burghezie națională nu a început prin propriile ei puteri, ci cu sprijinul politicii de stat. Și acest fapt nu poate pricinui cunoscătorilor vreo surprindere. Căci acei pionieri ai erei burgheze – străinii – pe care trebuie să-i înlocuiască burghezia națională, sînt oameni cu experiență veche și au îndărăt sprijinul politic al unor țări înaintate. Pentru a lupta cu asemenea concurenți, atît de bine pregătiți, statul ce tinde să-și alcătuiască o burghezie indigenă se vede silit să acorde tot sprijinul său politic forțelor naționale, care încep lupta cu burghezia străină. Acest sprijin este necesar tot timpul cît burghezia națională se lărgeste, și absoarbe în sine pe cea străină, silind-o să se naționalizeze. Atunci orașele capătă iarăși omogenitate cu satele: ele au o burghezie de același neam cu populația rurală. De acest stadiu de încununare a dezvoltării burgheziei noi sîntem încă departe. De aceea, politica noastră de stat are de mers o lungă cale, pînă ce își va încheia misiunea istorică de naționalizare a burgheziei.

Dar cei ce vorbesc de o „pseudoburghezie“ par a fi în același timp firi sentimentale. Ei se arată consternați de această privilegiate, că statul acordă privilegiu unei singure fracțiuni burgheze – cea națională – și năpăstuieste

cealaltă fracțiune: cea de origine străină. Puterea lor de intuiție nu merge destul de departe spre a descoperi că și burghezia străină se bucură de un sprijin politic, desigur nu al statului nostru, ci al acelor state, de unde ea provine. În acest conflict între două politici de stat, aceea a statului nostru, care-și ocrotește elementele burgheze naționale, și aceea a statelor străine, care-și sprijină supușii în tendința lor de acaparare a avuțiilor noastre, oare nu am avea noi nimic mai bun de făcut, decât de a acorda o egală atenție străinilor, ca și românilor? Într-adevăr atât ar mai trebui, ca la minunățiile noastre politice să se adauge și aceasta: un stat, care în faza de naționalizare a burgheziei sale ar acorda un sprijin egal și burgheziei străine, ar comite o crimă națională și și-ar ridica singur dreptul la viață: el s-ar osîndi a fi pe veci vasalul străinilor.

O situație deosebită are burghezia noastră evreiască. La începutul erei noastre burgheze, evreii au venit la noi ca supuși străini, mînuind un capital străin, cu care ei au pornit procesul de distrugere a vechiului nostru regim agrar. În timpul de față, ei trebuie să renunțe la legăturile lor internaționale: să naționalizeze capitalul pe care-l mînuiesc. Altfel ei nu vor putea fi priviți ca parte alcătuitoare a burgheziei noastre naționale, ci vor rămîne plantă exotică.

c) Dar este încă o obiecție prozaică, totuși repetată pînă la sațietate împotriva „pseudoburgheziei” române: aceasta nu ar avea alt rost decât de a îmbogăți cîțiva indivizi în dauna averii noastre publice. Concluzia: burghezia română nu e un mijloc de producție, ci de spoliere a avutului statului.

Această obiecție s-ar putea lua în serios dacă vreunul din teoreticienii „pseudoburgheziei” ar indica o soluție la această problemă: să descopere mijlocul de a întemeia un capitalism național, fără ca cei ce mînuiesc acest capitalism să se îmbogățească. Ni se pare că silința lor ar fi zadarnică. Oamenii aceștia, care vîd atât de bine latura individuală a capitalului – faptul că el aparține unor anumiți indivizi – se arată cu totul nedestoinici să descopere latura sa socială, și totodată cea reală: funcția capitalului în economia națională. Capitalul nu se adună spre a fi risipit în petreceri, ci spre a îndeplini o anumită funcție economică. Foloasele ce le trage capitalistul de la capitalul său sînt cu totul neînsemnate față de foloasele pe care le trage economia națională. Dacă capitalismul ar interesa numai pe capitaliștii individuali, și nu înainte de toate economia națională, desigur că statele nu i-ar fi acordat un atît de viguros sprijin ca să se dezvolte.

Se pare însă că această obiecție nu vrea să lovească într-atît pe conducătorii de fapt ai întreprinderilor noastre burgheze, cît mai ales pe oamenii politici, care umplu consiliile de administrație ale deosebitelor societăți și și asigură astfel însemnate venituri fără nici o muncă. Nu știu însă dacă imensă mulțime, care face zilnic această amară constatare, a meditat

vreodată la ceea ce se cheamă *spirit capitalist*. Oare cărui capitalist dintre cer și pămînt i-ar face plăcere să „spezeze” un întreg stat-major de trîntori politici, dacă mediul social nu l-ar sili la această măsură? Să ne gîndim bine: capitalismul s-a născut peste tot cu ajutorul politicii de stat; dar în vremurile de naștere ale capitalismului european, în veacurile XVI-XVIII, deținătorul politicii de stat era un singur individ: monarhul. Dacă capitalistul izbutea să intereseze la țelurile sale pe monarh, ceea ce era destul de ușor, atunci el era sigur de sprijinul său politic. Dar astăzi avem regim democratic parlamentar; capitalismul nu se mai poate mulțumi să cîștige favoarea monarhului: el trebuie să poată spune un cuvînt și în fabrica democratică de legi. Spre acest scop sînt atrase cele mai marcante personalități politice în consiliile de administrație: nu lipsesc de aici foștii prim-miniștri și foștii miniștri cu largă suprafață, al căror cuvînt este ordin pentru o numeroasă galerie parlamentară. Aceștia sînt colaboratorii politici ai finanței: ei trebuie să obțină toate măsurile legale cerute de interesele capitaliste. Astfel parazitismul financiar, împotriva căruia se revoltă într-atît lumea noastră, nu e decât un fenomen de adaptare: el înfățișează forma sub care capitalismul se adaptează la condițiile vieții democratice. Și credeți poate că numai burghezia națională liberală – „pseudoburghezia” noastră – a fost silită să recurgă la această avangardă politică? Faptul se petrece peste tot, nu numai la noi. Cînd uriașul trust american Standard Oil s-a hotărît să facă o descălecure la Paris, spre a lupta împotriva formidabilului său concurent englez, pe cine credeți că a numit președintele consiliului de administrație? Pe nimeni altul decât renumitul diplomat Jules Cambon, care desigur avea tot atîta habar de tehnica industriei petrolului ca oricare altul din muritorii de rînd. Dar cel ce știe că astăzi soarta chestiunilor economiei petrolului se hotărăște în consilii de miniștri și conferințe diplomatice, acela înțelege că colaborarea diplomatului francez la țelurile trustului american era o chestiune de viață.

În ceea ce privește economia noastră, ambele grupuri burgheze – atît cel de obîrșie străină, cît și cel național, care-și datorește existența politicii de stat – se întrunesc în aceeași duioasă atenție și asiduă vînătoare de oameni politici. Binevoii, de pildă, a deschide darea de seamă a consiliului de administrație a Băncii Marmorosch Blank, care este de origine evreo-maghiară, reprezintă expansiunea capitalismului străin la noi, și de aceea s-a dezvoltat în afară de politica noastră de stat: ce descoperim aici? Cele mai democratice nume, cele mai luminate și civilizate fete, care în viața publică pretind a lupta voinicos pentru „democrație țărăneasă”, ori „democrație pură”, ori „democrație fără rezerve”, ori mai știu eu ce fel de democrație verbală. Din cei șaisprezece membri ai consiliului, cel mult șase pot fi priviți ca oameni de specialitate; ceilalți sînt „trîntori politici” de toate culorile.

Căci Banca simte nevoia de a avea o punte de unire cu toate guvernele posibile.

Închipuiți-vă acum că regimul democratic ar dispărea ca prin minune și capitaliștii ar putea să-și facă iarăși interesele numai cu monarhul. Se înțelege atunci că tot acest decor de oameni politici ar zbura de pe spatele capitalismului într-o clipă. Domnii democrați se scandalizează într-atît de parazitismul politic al capitalismului nostru; dacă ei însă, pe lîngă ură, ar mai avea și puțină pricepere, nu ar trebui să osîndească capitalismul, care nu e deloc de vină de ivirea acestui fenomen, ci ar trebui să blesteme democrația, care i-a dat naștere.

Se vede din cele zise că burghezia română e tot atît de reală ca oricare alta; ea răspunde unei nevoi istorice și-și trage ființa din rădăcini istorice. De aceea scriitorii, care-și torturează creierul spre a descoperi mijlocul prin care pretinsa noastră pseudoburghezie s-ar putea preface într-o burghezie reală, ar trebui să dezlege această problemă pe altă cale: să înlocuiască pseudocunoștințele lor în această materie cu cunoștințe reale.

FINANȚĂ ȘI ANTISEMITISM

Rolul evreilor în cadrul economiei în genere.
 Rolul evreilor în economia română.
 Situația actuală a evreilor români.
 Concluzii.

Mișcările împotriva evreilor au adus iarăși, din nenorocire, chestiunea antisemitismului la ordinea zilei. În vreme ce pătura noastră luminată urmărește tulburările cu îngrijorare, ca provocînd vrăjmășie înăuntru și scăzîndu-ne prestigiul în afară, teoreticianul trebuie să privească ceva mai departe: el e ținut să descopere cauzele sociale ale acestui fenomen. Căci numai spirite puțin ruginite în cercetarea socială pot să-și închipuie că o manifestare atît de largă poate fi opera unui sau unor indivizi. Instigațiile unui mănunchi de oameni pot găsi numai atunci un larg răsunset, cînd unel- tirile lor au un substrat social adînc și prielnic. E vorba să punem aici în lumină acest substrat.

*
 * *

Spre a înțelege poziția evreilor într-o țară, nu e de-ajuns a-i privi ca națiune sau ca confesiune deosebită. Căci deși evreii alcătuiesc pretutindeni o confesiune deosebită, totuși ei nu sînt priviți la fel în orice țară. Pe cînd în țările cu un capitalism înaintat deosebirea între ei și restul națiunii este aproape ștersă, în țările agrare populația evreiască face obiectul unei uri obștești. Mai mult, chiar țările, înaintate, în care capitalismul a nimicit deosebirea între evrei și populația de baștină, pe cînd se aflau încă în faza rurală agrară, prigoneau pe evrei cu aceeași vrăjmășie ca și regiunile agrare de astăzi. Anglia, de pildă, trece acum ca țara cea mai înaintată în economia capitalistă: acolo nu lipsesc oameni care să-și arate pe față admirația lor față de națiunea evreiască, să declare chiar că ei ar dori să fie evrei. Totuși odinioară a izgonit și Anglia pe evrei de pe teritoriul ei, și cînd a făcut prima încercare de naturalizare, în secolul XVIII, poporul englez a răspuns cu un strigăt de groază. Trebuie să ne îndreptăm deci privirile în altă parte, spre a

descoperi pricina acestei schimbări în atitudinea față de evrei de-a lungul vremurilor: anume, spre ținutul economic.

E stabilit că evreii sînt în societatea modernă o forță economică bine definită. Ei sînt mînuitori ai capitalului și se disting cu deosebire în forma sa primitivă și distructivă: în cămătărie. Constatăm această îndemînare capitalistă a evreilor ca fapt, fără a ne întreba dacă ea le stă în sînge, după cum crede Sombart, sau dacă e cîștigată printr-o practică seculară, la care i-a silit însăși excluderea lor din sînul societății, cum e mai probabil. E destul a stabili că soarta evreilor apare în evoluția societății moderne în strînsă legătură cu dezvoltarea capitalismului, îndeosebi cu funcția socială a cămătăriei.

Evreii apar în Europa ca forță economică îndeosebi după cruciade. Dezvoltarea comerțului între Orient și Occident, pe care au pricinuit-o aceste expediții militare, a făcut să se simtă nevoia de bani, creînd astfel terenul prielnic pentru înflorirea cămătăriei. Chiar în timpul cruciadelor cavalerii aveau nevoie de mari sume de bani, spre a se echipa pentru război, ceea ce reclama iarăși împrumuturi cu caracter de camătă. Cum religia interzicea creștinilor de a împrumuta cu dobîndă, rolul de a împlini această funcție socială rămase exclusiv în sarcina evreilor. Astfel se înfiripă finanța evreiască sub forma primitivă a cămătăriei. Situația evreilor în mijlocul societății de pe atunci trebuie înțeleasă din funcția acesteia forme primitive a finanței lor.

Înainte de toate, religia creștină urmărea cămătăria cu o neînduplecată ură, ajungînd chiar să refuze înmormîntarea cămătarilor creștini. Pentru creștini deci cămătăria era o îndeletnicire blestemată, de aceea ei erau fără cruțare față de evrei, care dedîndu-se la afaceri cămătărești, păreau a pîngări cele sfinte. La acest motiv religios se alătura încă unul economic mai serios. În societățile agrare primitive cămătăria are o funcție distructivă. Cum oamenii împrumută atunci pentru consumație, și în cele mai multe cazuri nu pot plăti banii împrumutați, ei sînt expropriați de pe bunurile lor. Astfel, cămătarul are un rol distructiv și revoluționar: el preface averea imobiliară în capital lichid și cu aceasta aruncă temeliile dezvoltării capitalismului. Se înțelege deci că oriunde se ivește evreul cămătar, el apare păturilor agrare ca o adevărată primejdie socială. Distrugînd averile rurale, evreul pare a ruina înseși temeliile societății. De aici ura populației împotriva evreilor în țările în proces de trecere de la regimul rural agrar la cel capitalist. Între secolele XV-XVI această furie antisemită a dus la izgonirea evreilor în masă. Rînd pe rînd evreii sînt alungați din Spania, Portugalia, din orașele italiene și germane de la sud. Însăși Anglia, atît de tolerantă acum față de evrei, i-a tratat la început în același fel. Evreii au fost reprimiți în Anglia abia sub Cromwell. Antisemitismul e deci un fenomen general în societățile agrare în proces de dizolvare. Atunci furia oamenilor împotriva forțelor sociale dizolvante se îndreaptă împotriva mînuitorilor întîmplători ai acestor forțe: a evreilor.

Prigonirea evreilor încetează abia după deplina dezvoltare a capitalismului. Atunci modernizarea creditului aduce dispariția cămătăriei și face astfel nedăunător pe evreul cămătar: acesta e silit să se dedea altei ramuri de îndeletnicire. Și cum capitalismul are, în ultima sa fază de evoluție, un caracter birocratic, sînd sub supremația băncilor, evreii dispar ca element primejdios de concurență. Căci în birocrăția economică ei nu sînt superiori celorlalte naționalități, am înclina chiar să-i credem inferiori. Astfel aceeași evoluție capitalistă, care la începutul ei face pe evrei odioși, la sfîrșit îi nivelează cu celelalte elemente sociale și înlătură pricinile de ciocnire. De atunci antisemitismul dispare ca manifestare socială.

*
* *

În România evreii apar ca factor economic abia după ce țara noastră intră sub influența capitalismului apusean, adică după tratatul de la Adrianopol (1829). Dezvoltarea comerțului, prefăcînd producția noastră în economie bănească, ne aduse în chip firesc și factorul specializat de veacuri în mînuirea banului: evreul. Astfel invazia mărfurilor în Principatele române aduse și o invazie a evreilor. Moldova fu cea dintîi și cea mai repede invadată, pentru ca apoi curentul emigrației evreiești să pătrundă și în Muntenia. Pricina e că Moldova, sînd în mai strînsă legătură cu Apusul prin portul Galați, fu mai ușor cotropită de mărfurile străine; economia ei luă mai repede caracterul bănesc, oferînd astfel evreilor un teren mai prielnic pentru îndeletnicirea lor tradițională.

Evreii veneau la noi, ca și mărfurile apusene, în calitate de reprezentanți ai capitalismului internațional. Ei nu aveau bani proprii, ci îi obțineau prin relațiile lor cu străinătatea. De aceea beneficiile lor se strecurau, în cea mai mare parte, peste hotare. Îndeletnicirea de seamă, prin care evreii au tras cea mai adîncă și cea mai spornică brazdă în economia română e cămătăria. Cum pe atunci nu exista – din fericire – o țărănime neatîrnată, care ar fi fost expusă fără leac operațiilor cămătărești ale evreilor, aceștia se năpustiră cu toată puterea asupra singurei clase de proprietari rurali de pe atunci: a boierilor. Rezultatul se știe: în mai puțin de treizeci de ani boierimea fu desființată ca clasă. Moșiile boierești fură ipotecate la cămătării evrei și apoi vindute. Îndeosebi în Moldova acest proces de lichidare a averilor funciare decurse în mod vertiginos. Un venerabil bătrîn, al cărui tată a fost caimacam al Moldovei și stăpînea peste optzeci de sate, dar care spre sfîrșitul zilelor era destul de fericit, dacă-și putea duce zilele, cu un post de scriitor într-un minister, declara odată: „pe noi, evreii ne-au mîncat”. Cînd fapta de la 1864 aducea

decapitarea politică a boierimii române, aceasta suferise de mai înainte o decapitare economică: cea dintâi venea ca o simplă sancțiune a celei din urmă.

Se înțelege că pătura noastră rurală, ruinată în acest mod de evrei, trebuia să pornească împotriva lor o vie agitație. Aceasta au făcut-o elementele noastre rurale în chipul cel mai lesnicios: pe cale culturală. Am arătat deseori că întreaga noastră cultură din a doua jumătate a secolului XIX este expresia unei mentalități agrare reacționare și e îndreptată împotriva capitalismului. Dar cum aceste elemente rurale, care au dăruit României o cultură, erau ostile evreilor, se înțelege că și cultura produsă de ele trebuia să poarte același caracter evreofob. Și în adevăr, toate curentele noastre culturale vibrează în deosebite grade de antisemitism. În junimism această notă încă nu pătrunde de-a binelea, naționalismul însă e atât de ostil evreilor, încât e a putut fi confundat de-a dreptul cu antisemitismul; poporanismul, la rîndul său, suferă de aceeași fobie față de evrei, pe care îi socotea primejdioși pentru țărănime; în sfîrșit, socialismul român – altă haină pentru mentalitatea rurală reacționară – deși se pretinde internaționalist, a dat în fapt destule dovezi că acest internaționalism e un învățămînt mort, memorizat în chip stîngaci din literatura străină.

Așadar întreaga cultură, în care se face educația tinerimii române, respiră ura elementelor agrare împotriva evreilor. Nu poate fi deci de mirare că toate tulburările noastre antisemite, cele recente ca și cele mai vechi, au fost făcute de liceeni și de studenți: e rezultatul hranei sufletești pe care aceștia o primesc. De aceea are puțin rost de a lua măsuri oficiale împotriva unor asemenea tulburări. Pentru ca ele să dispară în chip definitiv, ar trebui să fie desființată însăși cauza lor: cultura ce le alimentează. Dar o cultură nu poate fi desființată din ordin: pentru aceasta trebuie munca uneia sau a mai multor generații.

O altă cauză veni în cursul evoluției noastre economice să pună pe evrei în conflict și cu pătura orășenească. După un timp de evoluție capitalistă a trebuit să se înceapă și la noi, ca în oricare altă țară, lupta pentru modernizarea economiei române și distrugerea cămătăriei. Această luptă nu putea fi dusă decît prin înființarea de bănci românești, care trebuiau să aibă rolul de a introduce relații normale de credit. Cel dintîi care a simțit această nevoie, și a pornit această luptă, a fost partidul național liberal. Se înțelege că evreii nu puteau vedea de la început cu ochi buni asemenea acțiuni de modernizare a economiei noastre, care avea să surpe terenul pentru împrumuturile de uzură. Astfel, cînd Ion Brătianu făcu prima încercare de întemeiere a unei Bănci Naționale, o vie agitație izbucni între bancherii bucureșteni. Eirecurseră la toate mijloacele, pe care le poate pune în mișcare stăpînirea banului, ciștigară chiar colegi de-ai lui Brătianu, pe care-

convinseseră că acesta urmărește o afacere personală, și astfel planul său căzu. În acest conflict între tendința financiară liberală și finanța evreiască, se ciocneau de fapt două direcții economice diametral opuse: liberalii reprezentau nevoia de a întemeia un capitalism național și a emancipa astfel țara noastră de sub stăpînirea capitalismului străin; evreii reprezentau însă tocmai expansiunea acestui capitalism la noi și apărau formele sale inferioare de exploatare. Dar tendința partidului național liberal învins.

În anul 1881 luă ființă Banca Națională a României, cel mai mare eveniment în dezvoltarea economiei noastre moderne. Ea puse ordine în haosul monetar, introduse circulația fiduciară și dădu un uriaș imbold dezvoltării băncilor române. De atunci evreii nu avură de făcut altceva decît să se adapteze noilor condiții economice. Și în adevăr, de la 1900 ei începură să întemeieze societăți bancare anonime după modelul celor liberale. Astfel, pe cînd la începutul capitalismului român evreii apar ca pionieri, acum ei stau în dependența finanței naționale, de la care primesc imbolduri, și pe care o iau ca model. Dar opunerea lor la întemeierea unui capital național n-a rămas fără urmări sociale. În prezent, finanța evreiască apare ca un grup limpede deosebit, dacă nu chiar dușman, față de finanța națională: între ambele grupe există o hotărîită linie de demarcație. Evreii s-au înstrăinat de burghezia română națională.

*
* *

• Asadar evreii români, prin funcția lor în economia noastră, și-au ridicat pe rînd împotriva: a) pătura noastră rurală, b) cultura română și cu ea întreaga intelectualitate, îndeosebi cea tînără, și c) fracțiunea națională a burgheziei noastre. Care e, în prezent, situația evreilor români? Aceasta înseamnă: care e, în prezent, rolul evreilor ca factor economic în cadrul economiei române?

Pentru a înțelege această chestiune, trebuie să privim rolul economic al evreilor din două puncte de vedere: a) față de finanța română națională, și b) față de pătura rurală, reprezentată în prezent numai prin țărănimie.

În ceea ce privește primul punct, se ridică de la început întrebarea: mai putem împărți astăzi finanța română într-o fracțiune națională și una evreiască? Nu există oare o singură finanță românească, oricare ar fi deținătorii ei? Spre acest scop, trebuie să amintim că la început evreii reprezentă în economia noastră capitalistă tendința de expansiune și cîmpire a capitalismului străin-la noi. E drept că de atunci au fost siliți să intre într-un îndoit proces, de modernizare și naționalizare a capitalismului minuit de ei. Dar pe cînd primul proces a fost îndeplinit cu succes, al doilea n-a fost dus pînă la capăt; capitalul evreu nu e încă pe deplin naționalizat, el

are și în prezent însemnate participări de capital străin. De aceea finanța evreiască alcătuiește un mijloc de amestec și control al capitalismului străin în economia noastră, și e totodată pîrghia care aruncă peste hotare o însemnată cantitate din sudoarea capitalizată a muncitorului român. Din această pricină ea se deosebește în mod limpede de finanța națională și pricinile de conflict între aceste două grupe rămîn încă în ființă.

În ceea ce privește raporturile evreilor față de pătura rurală, întrebarea este: poate fi privită, în prezent, încetățenirea evreilor ca o primejdie pentru neatîrnarea proprietății țărănești? Este evident că sînt faze de evoluție socială cînd încetățenirea evreilor alcătuiește o primejdie, și anume în societățile ce au încă un caracter agrar înapoiat. Căci atunci creditul național nefiind dezvoltat, încetățenirea evreilor deschide largi porțile cămătăriei la sate și ruinează întreaga pătură rurală. De aceea nu numai la noi ideea încetățenirii a provocat, în 1878, „un strigăt de groază“, cum citim în memoriile regelui Carol; dar și în Anglia a răsunat același strigăt, cînd s-a emis la 1753 ideea naturalizării evreilor. Și în adevăr, încetățenirea evreilor români la 1878, cînd nu aveam nici urme de capital național, cînd evreii erau încă simpli agenți ai capitalului străin, ar fi adus o cotropire economică a pămîntului român, pe lîngă care o cucerire cu armele înseamnă puțin.

Dar în prezent această primejdie ni se pare înlăturată. Creditul român e destul de organizat la sate pentru a pune țărănimea la adăpostul cămătăriei. De fapt, dacă țaranul nostru a avut să sufere de plaga cămătarilor, nu evreii sînt cei ce au făcut-o, ci înșiși proprietarii români. Ni se pare deci exclusă orice pricină de ostilitate între evrei și pătura rurală.

Rămîn deci două pricini de agitație antisemită în societatea română actuală: a) caracterul încă exotic al finanței evreiești, care va expune pe evrei la atacuri necontenite și îndreptățite din partea burgheziei naționale, și b) caracterul antisemit al culturii române, care înstrăinează intelectualitatea noastră față de evrei. Atît cît acești doi factori vor rămîne în ființă, cel din urmă va provoca mereu frămîntări antisemite în sînul tinerimii culte române, iar cel dintîi va face ca pătura conducătoare să poată fi mereu învinovățită de complicitate pasivă.

*
* *

Se vede dar bine că antisemitismul e un fenomen social cu rădăcini adînci în organismul nostru obștesc. Neîndoielnic că manifestările noastre antisemite sînt o trăsătură orientală, care ne pun într-o lumină urîtă față de societățile apusene. Căci acestea par a-și fi uitat trecutul, de aceea nu-și mai amintesc că atunci cînd erau în faza noastră de evoluție socială se purtau cu evreii la fel. Dar

pentru a face ca aceste manifestări să dispară, ar fi netemeinic de a se mărgini la reclamarea de măsuri împotriva unor așa-ziși agitatori, care sînt înfățișați astfel ca făptașii unui atît de larg fenomen social: trebuie să se atace înseși rădăcinile sociale ale fenomenului, și atunci acesta va dispărea de la sine. Pentru a înlătura întîia cauză, evreii trebuie să activeze și să desăvîrșescă procesul de naționalizare al capitalului lor. De la 1880 economia română se mișcă cu stăruință într-o direcție hotărîtă: aceea a emancipării de sub tutela capitalismului străin prin întemeierea unui capitalism național. Evreii au fost la început împotriva acestei direcții și nu s-au adaptat la ea decît cu încetul și cu oarecare greutate. De aceea pionierii liberalismului român, care la 1848, într-un spirit de larg umanitarism, chemau toate națiunile, inclusiv pe evrei la „ospățul cel mare“, cînd au început opera naționalizării capitalului au întîlnit în calea lor tocmai pe evrei. Ei i-au simțit ca dușmani ai unei opere de la care atîrna soarta țării noastre între națiunile civilizate și au luat față de ei o atitudine ostilă. Astăzi însă, cînd direcția naționalizării capitalului a triumfat, nu mai rămîne evreilor decît să o urmeze pînă la capăt și să se silească a lucra numai cu capital românesc. Altfel ei vor fi încă simțiiți ca o plantă exotică în organismul nostru social și vor provoca sentimente de ostilitate.

În vreme ce însă avem temei să credem că procesul de naționalizare a capitalului evreu e o chestiune de scurt timp, înlăturarea cauzei a doua – cea mai de seamă – anume a culturii noastre reacționare, în care se face educația tinerimii, cere, dimpotrivă, vreme și muncă multă. Căci o revoluție culturală presupune o revoluție sufletească, și aceasta – am dovedit pe larg în altă parte – rămîne să se îndeplinească de acum înainte.

Cultura română de astăzi e singura rămășiță medievală care trăiește neatînsă în societatea noastră. Ea e îndreptată împotriva burgheziei noastre actuale – a capitalismului – și cum deținătorii acestuia sînt liberalii și evreii, cele două pături de seamă ale burgheziei române, cultura română e deopotrivă antiliberală și antisemită. De aceea, cînd se va pricepe nevoia de a deschide lupta împotriva acestei culturi, nu e exclus a vedea iarăși pe liberali umăr la umăr cu evreii, așa cum au lucrat la începutul procesului de revoluționare economică a României. Finanța liberală și evreiască au avut un dușman comun de învins: agrarianismul român. Ele l-au învins pe cale economică, nu însă pe cale sufletească, culturală. Economia românilor le este azi prielnică, sufletul lor le-a rămas încă dușman. E aici nevoie de o nouă luptă, pentru o nouă revoluție.

Stă în firea omului de a căuta pentru tot ceea ce nu-i convine un autor, asupra căruia să poată arunca răspunderea. Tot astfel este și cu așa-zișii ațîțători ai mișcării antisemite. În realitate numai munca serioasă poate înlătura definitiv acest neajuns. Și n-am încercat a arăta în ce direcție trebuie îndreptată această muncă.

PLUTOCRAȚIA

Ce este regimul „oamenilor noi“?

De la începuturile dezvoltării societăților, axa vieții sociale se învîrte mereu între aceste două extreme: regim agrar, întemeiat pe stăpînirea pămîntului și regim capitalist, întemeiat pe stăpînirea banului; în cel dintîi clasa conducătoare este alcătuită din nobilimea rurală, stăpînitoarea marilor moșii, în cel din urmă acest rol revine burgheziei orășenești, stăpînitoarea marilor capitaluri: „plutocrației“. Se înțelege că cel mai vechi este regimul nobilimii rurale. Regimul plutocratic – acel al „oamenilor noi“, stăpînitori de capitaluri bănești – se naște tîrziu, dizolvă cu încetul pe cel vechi, și-i ia locul. Prin ce se caracterizează unul și altul din aceste două regimuri sociale?

În orînduirea socială a cărei temelie este stăpînirea de pămînt, viața obiștească se îndrumază după datinile apucate din moși și strămoși; ea înțărăște cu autoritate pe cei de sus și cere supunere celor de jos. Lucrul e firesc: căci aici nervul vieții sociale – pămîntul – nu se cîștigă prin merit și muncă, ci este moștenit de la părinți, potrivit cu legile tradiționale. Aceasta dă întregii vieți a societății o formă rutinară, prinsă statornic în datini, refractară la orice schimbare: e regimul aristocratic sau despotic, a cărui bază socială a fost mereu stăpînirea pămîntului de o mîna de privilegiați.

Însușirile clasei stăpînitoare, care conduce o atare societate, trebuie înțelese din acest fel de viață socială. Înainte de toate, aici fiecare mare stăpînitor de pămînt – fiecare aristocrat – privește în urma sa la o întregă serie de strămoși nobili, de la care a moștenit pămîntul și privilegiile legate de dînsul. Nobilul se știe deci de un sînge deosebit de acel al mării mase muncitoare, ceea ce-i dă însușirea sa predominantă: mîndria.

Dar pămîntul trebuie să fie apărat în orice moment de primejdia unei cotropiri din afară: de aceea nobilii, prin înseși interesele lor sociale, sînt siliți să se specializeze în meseria armelor. Astfel ia ființă a doua lor însușire caracteristică: vitejia, cavalerismul. Nobilul disprețuiește munca cîmpului, pe care o fac cei fără rang de naștere: el nu îndeplinește decît munca războiului, unde apare înarmat bine și călare, alcătuiind pîrghia hotărîtoare în cîștigarea victoriei. În timpul aristocrației, războiul e mai mult o serie de lupte izolate între nobili; masa soldaților, alcătuită din oameni așezați pe

pămîntul lor, e de obicei o suită pasivă. Nobilul, cum e și drept, își apără singur, cu sîngele său propriu, pămîntul strămoșesc. Dacă se mai adaugă la acestea că situația socială a nobilimii o pune la adăpost de grijile mărunte și micile mizerii ale vieții, se poate bine pricepe de ce însușirile nobililor se altoiesc pe o mentalitate rigidă, ce nu cunoaște cotituri și compromisuri, ci merge de-a dreptul la țintă, așa cum o luminează ideile de drept, de cinste, de virtute și de îndatoririle impuse rangului. Din sînul nobilimii ies „oamenii de bronz“, acele temperamente neînduplecate, ce fac admirația tuturor timpurilor; din mijlocul acestor agrarieni s-a ridicat aceea strălucită figură, care e întruparea tipică a agrarianului mîndru de nașterea și de virtuțile sale și impune respect sub numele de „Aristide cel drept“.

Se înțelege că față de aceste părți luminoase, care o fac simpatică – mai ales în romane și în drame – nobilimea agrară are și păcate, între care cel mai mare este abuzul de putere, pe care n-o țarmurește adesea decît doar bunul plac al celui ce o exercită.

Față de acești oameni vechi, stîlpi ai unor tradiții seculare, cine sînt oamenii noi, care este originea lor și ordinea socială pe care ei o întemeiază?

La început, oamenii noi sînt peste tot străini de societatea în care trăiesc. Din această pricină ei sînt înlăturați de la stăpînirea pămîntului și nu au ca mijloc de viață decît negoțul, meseriile și afacerile bancare. După o muncă împerecheată cu o egală doză de abilitate, ei izbutesc să adune mari sume de bani și pe această cale dobîndesc o influență socială egală cu aceea a nobililor, stăpînitori de pămînt. Astfel se naște „plutocrația“, adică puterea averii bănești: este stăpînirea socială a „oamenilor noi“, de curînd ridicați din straturile de jos, în opunere cu aceea a nobililor de rang vechi.

Însușirea esențială a omului nou este energia și lipsa de scrupule. Omul nou nu a moștenit nimic: el trebuie să-și creeze averea sa prin muncă. Dar se înțelege că nu printr-o muncă cinstită, căci cu cinstea nu s-a cîștigat niciodată multe parale. Marile averi, a observat-o chiar Wundt undeva, nu se pot dobîndi pe căile bătute ale moralei. De aceea omul nou, acela care din nimic adună o imensă avere, este totdeauna din tagma acelora care de Dumnezeu nu se tem și de oameni nu se rușinează. Prin originea lor, cel mai adesea străină, prin proveniența lor plebee, dar mai ales prin viața lor fără orice scrupule, oamenii noi au de suferit totdeauna disprețul societății. Poetii îi batjocoresc, moralistii îi înfierează, nobilii îi disprețuiesc; totuși întreaga societate este silită să se plece în fața sacilor lor de bani, fără care ea nu poate trăi. Și oamenii noi se răzbună pe disprețul general, de care se știu înconjurați, făcînd să se simtă încă mai brutal forța covîrșitoare a piedestalului puterii lor: a banului. Aristofan se plînge că *Plutus* e orb; de aceea el fuge de cei cinstiți și se duce numai la oamenii lipsiți de pietate; el speră că

va veni vremea când *Plutus* va face ochi și-și va alege favoriții. Speranța marelui poet a fost însă zadarnică. După plutocratul grec, de obicei un sclav liberat, îmbogățit prin tranzacții puțin onorabile, a venit plutocratul roman, traficantul nevoilor ostirii și spoliatorul brutal al provinciilor cucerite; apoi plutocratul modern, banditul din colonii și vânătorul scelerat de sclavi negri. *Plutus* a rămas mereu așa cum l-a înfățișat Aristofan: orb.

Se înțelege că pentru tot ceea ce seamănă a virtute, oamenii noi nu pot avea decât surisuri de superioară milă. Un reprezentant genial al spiritului și intereselor oamenilor noi din vechea Grece, pe care istoria l-a trecut la nemurire ca învingător al colosului persan, a găsit pentru această atitudine una din acele caracterizări de sculptor spirit, cum numai geniul grec era destoinic. Plutarh povestește că Temistocle – căci de acesta este vorba – auzind că adversarul său, agrarianul Aristide, a încheiat o gestiune financiară în mod neobișnuit de cinstit, biruitorul sărbătorit al persilor a exclamat cu dispreț: „Aceasta este virtutea unui sac!“ A da, virtutea unui sac – *aretê thylakos*: aceea de a da înapoi tot ceea ce a primit. Temistocle avea deplină dreptate de a face glume pe seama unei asemenea virtuți. Căci oamenii noi pot avea multe daruri, desigur însă ei sînt departe de a străluci prin nobila virtute a sacului.

Întemeiați pe magica putere a banului, oamenii noi încep procesul de dezorganizare și dizolvare a vechilor societăți agrare. Ei corup pe înalții demnitari ai statului, înduplecîndu-i să le sprijine, pe alătura de căile legii, întreprinderile lor mercantile; ei ispitesc la risipă nesăbuită pe nobilii stăpînitori de moșii, făcîndu-i să se încarce de datorii și în cele din urmă să-și piardă pămînturile. În locul acestei ordini aristocratice, pe care oamenii noi o prăbușesc, fiindcă în sistemul ei de privilegii nu e loc pentru dînșii, ei întemeiază o nouă ordine, așa cum cere interesul lor: o ordine în care nimeni nu mai e judecat după naștere, ci după merit, a cărei expresie – se înțelege – este averea; în care toți sînt deopotrivă, fie ei străini, fie de-ai pămîntului; în care cel energetic și fără scrupule se ridică fără nici o piedică legală la vîrfurile piramidei sociale, iar cel cu prejudecăți de sînge sau scrupule de morală este dat la o parte, ca o piesă de antichitate. Aceasta este democrația; numele ei, de „putere a poporului“, are cel mult un sens ironic. Sub paravanul domniei poporului, în democrație a domnit mereu banul, care a avut oricînd mijloace să-și atragă favoarea poporului. Democrația este regimul oamenilor noi.

Am arătat altădată că trecerea de la vechiul regim al aristocrației agrare la regimul plutocratic al oamenilor noi a fost simțită totdeauna ca o epocă de decadentă, un indiciu de prăbușire sigură a societății. Neîndoielnic că lumea avea bune temeiuri pentru o asemenea credință. Regimul plutocratic împarte lumea într-o masă de săraci și într-un mînunchi de bogați și însulți

suferințele celor mulți prin privescerea orgiilor și desfrului celor puțini. Îndeosebi impresia de decadentă o fac societățile în care se risipește mult și se muncește puțin și în care cei ce risipesc nu sînt acei ce muncesc din greu. Astfel se întîmplă, ce-i drept, la începuturile plutocrației, cînd averile se string repede, mai mult prin lovituri îndrăznețe și dibace decît printr-o muncă grea și stăruitoare. De altfel e fapt istoric că plutocrația antică a pricinuit prăbușirea lumii greco-romane, încît impresia de decadentă, cel puțin pentru cugetătorii vechi, era pe deplin întemeiată.

Care a fost însă soarta plutocrației moderne, ale cărei averi nu s-au strîns prin mijloace mai curate? Acestei plutocrații i-a fost hărăzit de a trece de la acțiunea dizolvantă și distructivă la o activitate constructivă: ea a pus bazele producției industriale în stil mare, și prin aceasta a fost obligată a-și însuși o morală de strașnică austeritate, care este pentru ea, în noua fază, o condiție de viață. Plutocratul din țările industriale nu mai e un libertin îmbogățit peste noapte, ci un om ce duce o viață de muncă sistematică, rațională, sobră, cumpătată; care adesea taie din cheltuielile sale pentru ca să poată merge întreprinderea. Acest plutocrat este o unealtă a unei fatalități sociale: el aruncă prin activitatea sa bazele unei ordini sociale în care buna stare nu va mai fi privilegiul unui mînunchi de suspuși, ci al întregii mase muncitoare.

Nu voim, de altfel, să trecem cu vederea că în orice timp plutocrația, oricît de odioasă a fost ea la început – și pe drept odioasă – a avut totuși și un rol civilizator. Din capitalurile adunate de ea s-a putut naște întreaga artă, știință și filosofie pe care o avem. E drept că o cultură la a cărei temelie stau capitaluri de origine atît de sumbră de la a căror împărtășire este exclusă imensa majoritate a omenirii e de natură a ne face sceptici. Pare că am fi mai curînd ispitiți să blestemăm o asemenea cultură, născută cu prețul atîtor păcate față de demnitatea omenească. Și desigur că am face-o dacă însuși rolul constructiv al plutocrației, în ultima ei fază, nu ne-ar da chezașia că odată cu împrăștierea bunei stări în masele populare va înceta și cultura de a fi un simplu lux pentru o restrînsă elită socială, spre a deveni ceea ce are menirea să fie: hrana de toate țîrziu, de tot țîrziu. Dar este destul a constata că ne îndrumăm în această direcție.

Plutocrația română: originea și dezvoltarea regimului „oamenilor noi“ în România

În România procesul de înfiripare a unei pătri sociale de „oameni noi“ începe țîrziu, abia după intrarea Principatelor române în legături comerciale cu burghezia apuseană (1829). Pînă atunci vechea noastră aristocrație rurală continuă a fi pîrghia hotărîtoare în orînduirea vieții sociale.

Despre această nobilime română, care și-a îngrădit situația socială – cum se întâmplă peste tot în regimul agrar – în largi privilegii, nu se poate vorbi cu aceleași elogii ca despre aristocrația altor țări, nici nu se poate aminti pieirea ei cu aceeași părere de rău cu care, de pildă, Tocqueville deplînge pieirea nobilimii franceze. Vechea noastră boierime mare încetase de mult de a mai fi curat românească. De aceea ea nu avea mîndria și patriotismul fanatic al pămînteanului, care se simte legat de moșia sa printr-un sentiment ereditar, aproape mistic. Nici despre vitejia și cavalerismul acestei boierimi nu se poate spune mare lucru. Ea era o clasă intrigantă – cea mai intrigantă de sub bolta cerului, zice Kisseleff – și gata să îngenunche înaintea oricărui străin care ar fi fost în măsură să-i apere privilegiile. La aceasta, desigur, n-a contribuit puțin și faptul că în vinele ei curgea sînge greco-bizantin și că sufletul ei înruncea deseori trăsăturile inconștiente ale parvenitului de dată nu prea veche.

De la sfîrșitul deceniului al treilea al veacului din urmă, Principatele intră în sfera de influență a capitalismului apusean, care le atrage în vârtejul vieții comerciale, și astfel încep să foiască și pe locurile noastre oamenii noi. Pe două căi se alcătuieste această nouă pătură socială, menită a moșteni rolul marilor boieri. În primul loc, oamenii noi se îndeletnicesc cu comerțul și cu modeste întreprinderi bancare. Aceștia sînt, la noi ca peste tot, străini, îndeosebi evrei veniți din Polonia și din Ungaria. Numărul lor crește de la 1830 văzînd cu ochii, ceea ce indică că găseau la noi un teren prielnic pentru bune afaceri.

Dar adevărata pepinieră de oameni noi, băștinași, este birocrația. Deși se crede că românul este din fire birocrat și că funcționarismul îi stă în sînge, totuși e vrednic de luat aminte că înainte de anul 1829 Principatele române nu au avut o birocrație. În adevăr, abia după ce capitalismul apusean a dat naștere în Principate unei vieți comerciale, creînd astfel izvoare de venituri publice și prin aceasta o avuție publică, s-a ivit și nevoia creării unei birocrații, care să mînuiască această avere. Mai mult: crearea unui asemenea aparat de funcționari cerea oarecare pregătire, cel puțin în noțiunile elementare ale scrisului, cititului și calculului; aceasta impunea organizarea unui învățămînt public, izvorît pentru întîia oară din nevoile vieții de stat și îndrumat de autoritatea de stat. Calea la slujbe trebuia să fie deschisă în mod firesc de învățătura de carte, și aceasta crea ea însăși un nou organism birocratic.

Se înțelege că nu marii boieri erau aceia care se îndesau la învățătura de carte și de aici la slujbe nou create, spre a îngroșa rîndurile tinerei, dar viguroasei noastre birocrații. Nici știința de carte, nici munca în birou nu era afacerea aristocraților. La acestea jînduiau oamenii de jos, energici, înde-mînatici, lipsiți de scrupule și mînați de dorul de a-și face cu orice preț o situație socială mai bună. Ce-i drept, pentru a-și deschide ușile birocrației nu

ajungea numai știința de carte, ci mai trebuia și un titlu de mică boierie, pe care însă îl dobîndea cu ușurință orice devotat om de casă.

*
*
*

Noua pătură socială birocratică, alcătuită din elemente cu însușirile dubioase care disting pretutindeni pe omul nou, devenise pe la 1848 o forță de seamă. Alături de ea stătea cealaltă grupă de oameni noi, alcătuită de elementele străine ce mînuiau afacerile bănești. Ambele aceste pături de oameni noi erau legate printr-o strînsă comunitate de interese: și una și alta avea de suferit de pe urma privilegiilor boierimii, care le împiedica libera mișcare și libera ascensiune; și una și alta lucra la dărîmarea aceluia odios regim, năzuind a-l înlocui printr-un regim de egalitate pentru toată lumea, care să lase căile deschise oamenilor energici.

Oamenii noi de obîrșie străină, negustori și bancheri, lucrau la dărîmarea regimului boieresc pe cale socială; ei asaltau marile proprietăți, le ruinau sub povara datoriilor, cu care se pricepeau de minune să le împovăreze, și scoteau din lichidarea lor sumele bănești care trebuiau să fie piedestalul noului regim democratic și plutocratic.

Oamenii noi de băștină, strînși în gruparea politică liberală, lucrau la pregătirea și înlăturarea revoluției politice; ei se forțau să înlătore vechea constituție de privilegii, înlocuind-o cu o constituție egalitară democratică, așa cum cereau nesfîrșitele lor apetituri de grabnică parvenire. Un prim asalt al regimului în vigoare, la 1848, de către elementele liberale – oamenii noi de băștină – a dat în mod jalnic greș. Ei chemaseră atunci în ajutor, într-un spirit de larg umanitarism și cosmopolitism, pe toți oamenii noi de obîrșie străină: greci, sîrbi, bulgari, germani, armeni, israeliți. În schimbul sprijinului pentru dărîmarea regimului boieresc, ei ofereau acestor exotici tovarăși de interese un colț la „ospațul de frăție“, la „masa cea de obște“: un loc comod în noul stat egalitar, ce erau pe cale să întemeieze.

Lovitura pe care oamenii noi nu au putut-o da vechii boierimi agrare în anul 1848, a izbutit în anul 1864, iar prin constituția din 1866 noul regim ia o încheiere provizorie. După aceasta oamenii noi s-au așezat, ce-i drept, la „ospațul cel mare“, profesînd suveranul dispreț al oricărui om nou pentru „virtutea sacului“. La acest ospaț ei benchetuiesc și astăzi, dar singuri: umanitarismul lor față de tovarășii exotici de luptă revoluționară a dispărut, *et pour cause*.

În adevăr, după ce oamenii noi băștinași au izbutit să capete neatîrnarea statului democratic, creat de ei și pentru ei, acești candidați la ospațul

bugetar au îndeplinit o radicală schimbare de front. Sătui de a mai ocroti prin politica de stat afacerile unor străini pripășiți pe locurile noastre, ei au înțeles că e mult mai „rentabil“ de a întrebuița politica oficială pentru întemeierea de afaceri proprii. Astfel din tovarăși umanitari și cosmopoliți ai oamenilor noi exotici, oamenii noi de baștină s-au prefăcut în cei mai neînduplecați și mai șovini prigonitori ai acestora. Ei asmut țara împotriva oamenilor de afaceri străini, înfățișându-i ca primejdioși intereselor de stat și încearcă să convingă pe conaționalii lor – de altfel fără mare succes pînă acum – că ei lucrează la clădirea unui „capitalism național“, ale cărui interese coincid cu interesele superioare ale statului. Primul pas făcut în această direcție este întemeierea Băncii Naționale, în anul 1881, un așezămînt a cărui importanță economică nu noi o vom pune la îndoială. Dar sub raportul prefacerilor sociale, întemeierea acestei instituții bancare înseamnă data cînd oamenii noi băștinași încetează de a mai alcătui o simplă birocrație politică, spre a deveni o plutocrație bancară. E cea mai însemnată cotitură în prefacerile regimului oamenilor noi din România. De atunci precede era plutocrației, în care ne aflăm astăzi.

*
* *

Trebuia încă oamenilor noi, care erau pe cale de a pune temelia unei plutocrații române naționale, și un prilej pentru a-și putea înfăptui repede și în proporții largi acest plan. Atare binevenit prilej a fost războiul nostru de întregire a neamului.

Pentru generația noastră, martoră proprie a urmărilor sociale ale marelui război, nu mai e nevoie de vorbă multă spre a dovedi că războiul este un uriaș generator de oameni noi. Așa a fost oricînd și oriunde în cursul istoriei, și așa s-a întîmplat și la noi. Războaiele îndelungate prăbușesc la fundul societății vechile familii înstărite și ridică deasupra oamenii noi, îndemînatici și fără multe scrupule morale.

În România atmosfera tulbură a războiului, concentrarea unor imense servicii în mîinile statului, pe de altă parte lipsa unui control serios, au dat un grandios prilej oamenilor noi de a-și exhiba în mod superb tot infinitul lor dispreț pentru „virtutea sacului“. Loviturile rezezi, îndrăznețe și dibace răsăreau, cu o putere de miraculoasă contagiune, în toate părțile; oamenii noi se culcau seara săraci lipiți, spre a se trezi a doua zi milionari. Părea că spiritul marelui promotor al plutocrației române se arătase undeva, în înălțimile văzduhului, strigînd încă o dată spre cele patru colțuri ale României Mari: „Îmbogățiți-vă, băieți!“ Da, toți oamenii fără scrupule simțeau că aceasta este momentul loviturii și că dacă-l vor lăsa să treacă, nu se vor mai

întîlni cu el a doua oară. Astfel lumea noastră cinstită fu martoră stupefiată a unei concurențe de un cinism nepilduit, în goana de îmbogățire în dauna statului. Am evaluat noi înșine, și se înțelege cu multă bunăvoință în lipsă de date, suma fraudelor de după război la cel puțin zece miliarde; din aceștia, șapte miliarde au curs de-a dreptul în casele de fier ale băncilor. Ce bogată prăsilă de plutocrați născuți peste noapte, și ce înfățișare nouă trebuia să ia viața noastră socială în urma acestei prefaceri!

Dar oamenii noi nu se opriră aici. Cu spiritul aventuros și riscant al oricărui om nou, obișnuit să cîștige sau să piardă totul cu o singură lovitură, ei proniră un asalt de înfeudare a întregii noastre vieți economice. Astfel lumea noastră avu iarăși, după război, prilejul de a privi la desfășurarea unei epidemii economice stranii: înfrigurata întrecere a băncilor de a-și plasa capitalul în întreprinderi industriale. Asemenea cu broasca din fabulă, care se umflă spre a deveni nu știu ce mare animal, băncile noastre se umflau spre a înghiți întreaga noastră mișcare economică. Din capitalul lor, atît de repede și atît de misterios adunat, într-o epocă de completă stagnare economică, două miliarde curseră într-un scurt interval în plasamente industriale. Dar după vreo doi ani de asemenea epidemie, casele băncilor începuseră tot mai mult să sece, iar capitalul plasat în industrie nu aducea deocamdată nici plusvaloarea în măsură a umple golul. De aici grozava criză financiară, în care ne zbatem azi și care pare a lăsa să se întrevadă spectrul crahului: ea are la origine nesăturata poftă a oamenilor noi de a acapara totul în această țară.

Nu știm care va fi deznodămîntul acestei crize; dar fără a fi profet, am risca a prooroci că ea va întări încă mai mult plutocrația națională, ori mai bine național liberală. Căci ea va da acestei plutocrații minunatul prilej de a lăsa să se ruineze întreprinderile adverse, salvînd ale sale proprii cu ajutorul politicii de stat, pe care ea singură e stăpînă.

Paralel cu vertiginoasa acumulare de capitaluri, războiul aducea întărirea plutocrației pe altă cale, anume el ruina cu desăvîrșire marea proprietate rurală și cu ea clasa marilor proprietari. E drept că rolul acestei clase fusese de mult redus și înainte de război, prin împrumutările făcute în dauna averii ei. Totuși rămăseseră încă 3 816 000 de hectare în stăpînirea numai a 4 200 mari proprietari, în vreme ce un milion de țărani capi de familie stăpîneau mai puțin (3 159 000 ha), iar proprietatea mijlocie nu mai juca un rol vrednic de luat în seamă. După război însă marea proprietate fu complet ruinată: ea trebuia să treacă peste două milioane de hectare în stăpînirea clasei țărănești. Astfel clasa marilor proprietari dispăru din arena vieții sociale, lăsînd în locul ei, singura stăpînitoare, atotputernica plutocrație. Aceasta o știe oricine instinctiv, fără orice cultură sociologică. Căci pe cînd înainte de război plutocrații noștri erau cu totul ignorați, astăzi puțini sînt

încă naivii care nu-și pot da seama că stăpînitorii reali în această țară sînt regii plutocrației române de proaspătă dată.

Acest tablou al dezvoltării regimului oamenilor noi în România ar prezenta desigur un mare gol dacă nu am spune cîteva cuvinte despre o nouă și rodnică pepinieră de asemenea elemente sociale, pe care ne-a dat-o actul Unirii: este vorba de Ardeal. Deși provincia română de dincolo de Carpați se află de mult în regim burghez modern, totuși se poate spune că pentru ardelenii de naționalitate română acest regim era pînă la Unire fără ființă. Românii ardeleni, prin însăși situația lor în statul ungar, erau excluși de la mînuirea capitalului ungar național și prin aceasta lipsiți de imensele beneficii economice și politice care decurg din stăpînirea de capitaluri. Abia Unirea a emancipat pe frații noștri de aceste îngrădiri sociale: ea are, pentru românii de dincolo, toată vasta însemnătate socială a unei treceri din vechiul în noul regim, dintr-un regim de împilare într-un regim de reală libertate. Nu e deci de mirare că Unirea a deschis ardelenilor perspective imense și totodată apetituri imense. Mai rar e astăzi ardeleanul cult în care să nu curgă sîngele unui om nou. De altfel a fost tot unul de-ai lor care a zugrăvit în mod magistral pe românii ardeleni de astăzi, cînd a zis că ei nu au numai suferințe milenare, ci și poște milenare.

Totuși nu trebuie să privim acest fapt prea de sus și cu o prea mare doză de sinceră sau prefăcută indignare morală. Din punct de vedere românesc național, poștele milenare ale ardelenilor nu merită nici o osîndă, ci mai curînd o încurajare și îmboldire. Ardealul se află astăzi în aceeași situație socială în care se afla vechiul regat pînă în al optulea deceniu al veacului din urmă: întreaga sa burghezie e străină, întregul capital de dincolo e în mîini neromâne. Se vede deci bine că românii ardeleni, spre a fi cu adevărat stăpîni acasă la ei, trebuie să smulgă *cu orice preț* din mîinile străinilor acest nerv al vieții sociale actuale: capitalul. Cu orice preț, și aceasta înseamnă, pentru oricine cunoaște pe omul nou: prin orice mijloace. Unde munca nu ajută, va trebui să intervină abilitatea și îndrăzneala; unde nu ajung forțele individuale va trebui să intervină toată greutatea politicii de stat, întru apărarea unei cauze naționale. Pricepe deci oricine ce imensă carieră pentru oamenii noi deschide actuala fază de dezvoltare socială a Ardealului.

Pînă acum, modelul inconștient al oamenilor noi de dincolo a fost activitatea oamenilor noi de dincoace: ei au încercat, cu ajutorul politicii, să pună stăpînire pe capitalul de bancă, pentru ca apoi, cu ajutorul acestuia, să se facă stăpîni pe întreaga viață economică ardeleană. Pînă azi, e drept, ei au făcut puțină ispravă; căci apetiturile lor plutocratice au venit în conflict cu apetiturile plutocrației regățene, care le face dincolo o viguroasă concuren-

ță. Și de aceea ardelenii urăsc în prezent plutocrația regățeană ca și porțile iadului, spre a vorbi în limba lui Homer.

După cele zise voim să relevăm doar atîta: ce grotescă era iluzia generală în momentul Unirii, cum că ardelenii vor aduce o însănătoșire morală în viața publică a României. Ardelenii ne vor da, în cazul cel mai bun, o viguroasă și oțelită burghezie națională și prin aceasta ei vor lucra – trebuie să o recunoaștem – la cea mai serioasă operă națională a momentului, la umplerea celui mai grav gol în provincia românească de peste Carpați. Dar o însănătoșire morală a vieții politice pot ardelenii să aducă tot atît de puțin pe cît au adus-o liberalii – întîii noștri oameni noi – de pe la jumătatea veacului din urmă încoace. Cariera omului nou nu duce pe căile moralei: cel puțin atîta lucru ar trebui să știe cel ce nu e pe de-a-ntregul certat cu simțul realității.

*
* *

Și acum se ridică întrebarea: care e atitudinea cuminte pe care trebuie să o luăm față de oamenii noi, mai ales în acest timp, cînd isprăvile lor au născut o generală și legitimă indignare?

Ridicarea oamenilor noi la treapta de forță socială hotărîtoare a născut impresia obștească și la noi, ca pretutindenți, că societatea română a intrat într-o epocă de decadentă și merge spre o prăbușire sigură. Credincioșii vechiului nostru regim, care au izbutit să-și atragă tot ceea ce e mai răsărit în intelectualitatea română, au întîmpinat regimul oamenilor noi cu o critică copleșitoare, și de fapt la această critică se reduce întreaga noastră cultură de pe la jumătatea veacului din urmă pînă acum. De prisos a mai spune, ceea ce reiese îndeajuns din cele zise, că purtările oamenilor noi erau de natură a provoca pe orice cap cugetător la neînduplecată critică. Ce-i drept, cu o clasă conducătoare grea de păcate morale, moleșită de risipă fără muncă, și cu o țărănime în starea ce toți o cunoaștem înainte de război, cine s-ar fi putut feri de impresia că societatea română este osîndită la o decădere sigură? Cine nu s-ar fi simțit provocat la o critică, ce în mod firesc nu putea fi decît explozia celei mai adînci revolte morale?

Față de aceasta, noi am crezut totuși că este de suprem interes științific și național de a întrebuiința activitatea noastră publicistică spre a pune în lumină două lucruri, la care ni se pare că trebuie să se reducă atitudinea oricărui om cult față de plutocrația țării sale.

a) Mai întîi, plutocrația e un fapt istoric necesar; din moment ce țara noastră a intrat în sfera de influență a capitalismului străin, nașterea unei plutocrații indigene devenea o necesitate. Celebrul istoric Ed. Meyer a făcut observația interesantă că de cîte ori societatea dezvoltă din sînul ei o pătura

plutocratică, se aude plîngerea obștească despre corupția celor suspuși, care duc lumea la pierzanie. În fapt, zice el, aici nu e vorba de stricăciunea oamenilor, ci de un proces istoric, pe care-l întîlnim atît în lumea veche, cît și în cea modernă de la Renaștere și – adăugăm noi – și în România de la 1829 înainte. De aceea a osîndi plutocrația are același sens ca și a osîndi cine știe ce fenomen al naturii: ea trebuie studiată și înțeleasă. Apoi,

b) este o eroare obștească cînd se crede că plutocrația română are numai un rol social dizolvant și distructiv. Cariera distructivă și-a încheiat-o acum plutocrația română, căci vechiul regim agrar este desființat pînă în ultimele sale rămășițe. În prezent plutocrația noastră lucrează la opera pozitivă și constructivă a industrializării, de care atîrnă rolul nostru între țările civilizate și perspectivele noastre de viitor. Deci cel ce dorește țării sale o soartă mai bună – și socotim că oricine o dorește – trebuie să-și dea bine seama că puțința de realizare a unei asemenea speranțe atîrnă numai de energia cu care plutocrația își va îndeplini opera pozitivă. Și cel ce va înțelege acest lucru avem convingerea că se va vedea silit să-și revizuiască atitudinea față de plutocrație. Desigur că nu va putea lua o atitudine de laudă, dar nici de osîndă fără discuție a acestei pături sociale: el o va privi ca un fapt necesar, care are funcția socială istorică de a duce omenirea la o treaptă mai înaltă, în care bunăstarea, cultura, libertatea și conștiința demnității umane vor fi bunuri răspîndite cît mai larg în masa poporului.

„ACUMULAREA PRIMITIVĂ“ ÎN ROMÂNIA¹

Reflecții asupra unui paradox economic al vremii

Un ziar de dimineață anunța deunăzi, cu litere groase și semne de uimire, rezultatul anchetei asupra Serviciului de aprovizionare a statului: această anchetă a stabilit „un deficit uriaș de *trei miliarde!*“. Vor trebui deci jumătate din veniturile anuale ale țării noastre spre a umple golul făcut de această fantastică sumă, intrată nu se știe unde. Și în vreme ce oamenii „de treabă“ simt fiori în fața acestui nou furt asupra veniturilor publice, gîndul economistului se îndreaptă cu totul pe alte căi...

Cum că civilizația europeană nu e opera oamenilor de treabă, aceasta nu mai e un secret decît doar pentru gînditorii de cabinet. Civilizația este pretutindeni urmarea unei bunăstări materiale, deci a unei însemnate acumulări de capitaluri. Azi vedem cu ochii noștri cum Viena, care a fost un centru de civilizație, cită vreme gravitau spre ea veniturile unui mare imperiu, se află în agonie de cînd a rămas capitala unei țărișoare cu șase milioane de locuitori. Savanții și artiștii au început să se îndrepte, și se vor îndrepta încă, în alte părți, iar instituturile de cultură vor trebui să piardă însemnătatea, din lipsă de fonduri.

Dacă civilizația e o urmare a capitalismului, acumularea acestuia nu are la origine nimic de împărțit cu condițiile de morală. În această privință nu e nimic mai semnificativ ca faptul strict istoric că pionierii civilizației europene sînt urmașii unui neam de hoți de mare : englezii. Eroii naționali ai poporului englez din vechiul regim sînt simpli piraiți, „frați ai coaselor“. E de ajuns a aminti nume ca Francisc Drake, Richard Grenville sau John Hawkins. Orînduirea întreprinderilor lor nu pare a fi avut în fața poporului englez nimic reprobabil, astfel că chiar regina Angliei, Elisabeta, socotea că nu e mai prejos de demnitatea regală de a se împărtași din asemenea acte de piraterie. Capitalismul, care alcătuiește pedestalul civilizației europene, are ca origine jaful celorlalte continente. Începutul l-a făcut Spania după descoperirea Americii; dar bogățiile aduse de spanioli de dincolo de ocean n-au

¹Scris sub impresia anchetei de la Serviciul de aprovizionare a statului, în septembrie 1922. Cifrele exprimă situația valutară de atunci.

rămas în patria lor, ci s-au scurs pe deosebite căi spre Franța, Olanda și mai ales spre Anglia. Metalele prețioase pe care Spania le-a strins din America prin jafuri nemaipomenite – au fost distruse pînă și mormintele, spre a lua podoabele de aur ale morților – se cifrează la peste trei miliarde. Din acestea o însemnată parte se scurgea anual în Franța și Anglia pe cale comercială, fără a mai socoti vasele spaniole încărcate cu aur, atacate și capturate în drum de către pirați englezi.

La aceasta s-a adăugat prin veacul XVIII jaful Indiei. Unul din eroii cuceritori ai Indiei, lordul Clive, a fost condamnat de parlamentul englez, la întoarcerea sa în patrie, pentru că și-a însușit în timpul guvernării Bengalului suma de 234 000 lire sterline (vreo cinci milioane și jumătate lei aur). Dar era vădit că Clive ar fi putut lua după plac, căci toate comorile Bengalului, adunate în timp de veacuri, stăteau la picioarele sale. Aceeași soartă a avut alt administrator al Bengalului, Warren Hastings. Purtarea sa a dat naștere celui mai mare proces de stat pe care îl cunoaște istoria. Și în adevăr, despre el spune însăși istoria engleză: „El lua banii de unde putea... el stoarse o jumătate de milion de la Rajahul din Benares; prin tortură și foamă scoase mai mult de un milion din mîinile prințesei Oudh. Prin măsuri, care nu erau mai puțin lipsite de conștiință, el cîștigase de la început puterea sa“ (Ferdinand Tönnies, *Englische Weltpolitik in englischer Belenchtung*, p. 27).

Ceilalți ofițeri englezi se purtau la fel: prădăciunile lor păreau la un timp că vor ruina înseși temeliele vieții sociale indiene. Nu mai vorbim de jaful oficial, orînduit pentru transporturile de aur, ce se trimiteau statului englez: unul singur din aceste transporturi, acel din care Clive și-a însușit suma amintită, se ridica la opt sute mii lire sterline. De prisos să mai spunem că Clive și Warren Hastings, întocmai ca Drake și Hawkins, sînt eroi naționali ai poporului englez.

Paralel cu procesul de secătuire a avuțiilor celorlalte continente, europenii duceau și un proces de stîrpire a populațiilor indigene prin negoțul de sclavi. Vinderea sclavilor e iarăși unul din izvoarele capitalismului european, și în această privință, ca și în celelalte, poporul englez are rolul conducător. Unde pătrundeau englezii părea a se abate potopul: seminții întregi au fost distruse prin vînațoarea de sclavi; singură Africa a pierdut în acest mod vreo trezeci de milioane de locuitori. Se poate lesne înțelege ce venituri au încasat de aici negustorii englezi. Despre Liverpool, orașul care a luat cea mai activă parte la acest negoț, s-a zis cu bun temei că e pavat cu cranii de negri! Istoricul Seely, care mărturisește că aceasta e cea mai mare crimă comisă de englezi, crede că ea e ușurată prin aceea că englezii și-o mărturisesc pe față înaintea istoriei. Se poate, dar capitalul național englez acumulat pe această cale rămîne și alcătuieste baza civilizației și a supremației mondiale a Marii Britanii. Cum că capitalismul

europăen, constată Sombart, a fost întemeiat pe căi nepermise, e vădit: trebuie numai să avem curajul spre a o recunoaște.

*
* * *

Care e soarta capitalismului român, care a venit prea târziu spre a avea puțința de a sustrage aurul altora sau a vinde sclavi?

România a intrat în cadrul economiei capitaliste europene abia din al treilea deceniu al veacului XIX. Timp de peste o jumătate de veac, ea a rămas o simplă colonie agricolă a capitalismului străin, mai întâi anglo-francez, mai în urmă austro-german. De prin deceniul al optulea al aceluiași veac, ea începe a face eroice eforturi de a scurta jugul robiei economice străine, întemeind un capital român național. Se știe că cei care au început și au urmărit cu neobosită stăruință rezolvarea acestei probleme sînt pionierii partidului național liberal. Dacă azi sîntem în stare să ridicăm într-o măsură capul în fața străinătății și să vorbim de forța noastră, apoi se cuvine să recunoaștem că această forță se datorește acelor „afaceri” și „cointeresări” național liberale pe care românii, necunoscători ai istoriei lor naționale contemporane, nu obosesc a le persifla.

Dar soarta capitalului național român părea a fi, pînă la războiul mondial, din cele mai puțin fericite. E drept, o țară agricolă primitivă are o mare superioritate asupra unei țări înaintate: ea muncește mult și consumă puțin. Cu diferența, ce rezultă din această frugalitate rurală, țara agricolă poate plăti interesele capitalului străin, sub a cărui influență se află, și poate acumula și un modest capital propriu. Dar se înțelege că limitele unui asemenea capitalism sînt de mai înainte hotărîte; el nu poate crește în aceeași proporție și în același tempo, ca atunci cînd are puțința de a-și însuși aur în valoare de miliarde sau a vinde populația unui continent. Totuși în cele din urmă soarta a zîmbit și capitalismului român: luîndu-i puțința de a jefui averea altora, i-a deschis pe aceea de a jefui propria avere națională. Războiul veni, și în atmosfera sa turbure, la adăpostul suspendării oricărei putințe de control eficace, s-a născut acel formidabil iureș asupra bunurilor statului, care a luat forma fraudelor fără sancțiune de zeci, sute și mij de milioane. De la război, economia plutește într-o atmosferă de romantism, caracteristică oricărei perioade de plămădire a capitalismului; e o eră de „lovituri”, ce nă-a hărăzit pletore de aventurieri economici, dornici de îmbogățirea peste noapte. Deosebirea e că la noi loviturile acestor aventurieri și plămăditori ai capitalismului nu se mai dau în Africa, Asia sau America, în mine de aur sau vînători de sclavi, ci la bursă, în cafenele sau culisele ministerelor, în dauna a ceea ce ar trebui să curgă în vistieria

statului. Și rezultatul? Deschideți *Analele Băncilor*, No.7-8, An IV, și-l puteți constata în realitatea sa goală: de la război încoace societățile noastre de tot felul au adunat un capital de șapte miliarde de lei! Pentru ca acest fapt să apară în toată înfățișarea sa caracteristică, trebuie să amintim că această uriașă capitalizare se petrece într-o perioadă cînd producția noastră industrială și agricolă este în completă stagnare, cînd balanța comerțului nostru exterior e atît de dezastruoasă încît ajunge la un pasiv de cincisprezece miliarde. În mersul normal al economiei, capitalizarea este acumularea profitului unei producții intense. Dar la noi, pe lîngă că o capitalizare de șapte miliarde în cîțiva ani reprezintă plusvaloarea unui capital național enorm, pe care sîntem departe de a-l avea, se mai adaugă și împrejurarea că sus-zisa capitalizare s-a făcut într-o perioadă cînd producția noastră stătea la cel mai jos nivel cu putință. Iată dar o uriașă capitalizare, realizată în afară de cadrul producției: ce înseamnă asemenea enigmă? Să trecem în revistă cele mai cunoscute din fraudele de după război, și enigma se va dezlega de la sine.

Înainte de tuturor stau fraudele de la Serviciul aprovizionării. S-au cumpărat mărfuri în socoteala statului român și s-au desfăcut la consumatori. Decît că venitul din această vînzare n-a mai curs în vistieria statului, ci în alte buzunare. Cu alte cuvinte, statul plătește mărfurile, iar particularii încasează costul vînzării. De aici statul s-a ales cu o pagubă și particularii cu un cîștig de trei miliarde.

La același nivel stau pagubele suferite de stat prin schimbul rublelor și coroanelor. S-a întîrziat acest schimb atît de mult, încît țara noastră a avut să sufere o adevărată invazie de ruble și coroane fără valoare din țările de origine. După ce o serie de fericiți ai soartei s-au văzut în stăpînirea unor însemnate sume de asemenea monedă, cîștigată pe căi nepermise, statul a mers cu generozitatea sa încă mai departe și le-a schimbat pe cursul de 50 bani coroana, cînd valoarea reală a coroanei pe piață era de 20 bani. De aici a rezultat o pagubă pentru stat și un cîștig pentru anumiți particulari, care iarăși se cifrează la vreo trei miliarde.

Vine apoi nesfîrșitul lanț de fraude de la felurite depozite, atît civile, cît mîi ales militare. Nu vom ști niciodată cifra exactă a pagubelor suferite de stat de la aceste depozite, care aveau darul de a arde în preziua dării socotelilor. Numai de la depozitele de la Constanța statul a înregistrat o pierdere de o sută cincizeci de milioane, și amănunt interesant: deși aceste depozite au fost asigurate, statul nu a primit nici un ban despăgubire. Aceasta din temeiul foarte limpede că nu există registre care să le dea dovadă de cantitatea de mărfuri aflată în depozite. Poate că dispariția acestor registre a fost motivul incendiului. Arderea atelierului C.F.R. Grivița a adus iarăși o pagubă de vreo sută cincizeci milioane. Și ce să mai zicem de nesfîrșitele

permise care au îmbogățit atîția particulari în dauna statului. Desigur e o mare lipsă că nu avem o statistică cel puțin aproximativă a pagubelor suferite de stat, se înțelege în folosul particularilor, în timpul de după război. În lipsa unei statistici, socotim că nu cădem în exagerare dacă evaluăm fraudele de tot felul și afacerile făcute în dauna statului la suma de zece miliarde; această cifră e cu mult sub nivelul stării reale. Dacă de aici scădem trei miliarde, ce revin risipelor pe care le fac cei ce cîștigă fără muncă, sau sumelor plasate în alte părți, rămîne cifra de șapte miliarde, care alcătuiește capitalul strîns de societățile române după război. Așa se lămurește acest paradox economic: o capitalizare fără producție. Cele șapte miliarde capital proaspăt al societăților noastre e vărsat de-a dreptul din veniturile statului.

Dar nu e de ajuns ca un popor să aibă priceperea de a acumula indiferent pe ce căi un însemnat capital național. Pentru ca acest capital să nu devină un mijloc de risipă și decadență morală, ci să capete un rol economico-istoric, trebuie ca națiunea care l-a adunat să aibă priceperea și experiența de a-l pune în valoare. Odinioară s-au priceput și spaniolii să jefuiască America și să adune un capital de cîteva miliarde, dar nu s-au priceput să pună acest capital în valoare, ci l-au pierdut în folosul altora: capitalul Spaniei a mers să revoluționeze Franța și Anglia lăsînd propria sa patrie în aceeași stare de înapoiere. La început nici un popor nu a avut experiența de a utiliza capitalul; aceasta a fost cîștigată de la străini. Astăzi pōpoporul ce trece ca întruparea cea mai desăvîrșită a spiritului capitalist este cel englez. Dar trebuie să amintim că englezii și-au însușit spiritul capitalist de la străinii, pe care au știut să-i atragă la dînșii: de la flamanzi și hughenoți. Și îndeobște toate popoarele înaintate și-au dat silința de a atrage, la începutul erei de revoluție socială, elemente străine experimentate, acordîndu-le foloase de tot felul.

România nu a făcut pînă la război nimic în această privință. Dar războiul veni și schimbă și aici situația cu desăvîrșire. Austria a intrat în agonie și problema emigrării a ajuns să aibă pentru ea o însemnătate vitală. Pînă ce însă această problemă va căpăta soluția practică, elementele muncitoare se îndreaptă acolo unde găsesc în prezent condiții mai prielnice, în România. După datele pe care le avem, numai în cursul celor din urmă luni au intrat în țară peste zece mii de austrieci, în marea lor majoritate aparținînd lumii muncitoare. O imigrație de elemente producătoare cu veche experiență, ce se cifrează anual la sute de mii – oricine poate înțelege ce neprețuit cîștig economic înseamnă aceasta pentru țara noastră. Și cu toate că guvernul român, cu o nepricepere din cale afară de regretabilă, face tot ce-i stă în putință ca acești oameni să nu se simtă bine la noi, totuși apăsarea nevoii și primejdia foamei îi va sili să continue curentul emigrării hărăzînd țării noastre un noroc pe care oamenii ei politici nu sînt în stare să-l prețuiască sau să-l

priceapă. Din punct de vedere al însemnătății economice, emigrația austriacă în România poate fi comparată cu emigrația flamandă și hughenotă în Anglia, după cum și jefuirea averii publice are pentru „acumularea primitivă” a capitalului nostru aceeași însemnătate pe care a avut-o jefuirea făcută în alte continente de națiunile apusene, în aceleași împrejurări istorice.

Astfel războiul ne-a dăruit ambele condiții ale unei mari propășiri: acumularea de capitaluri de o parte, elemente muncitoare, cu experiență, de altă parte. Și urmările nu se lasă așteptate. Aceeași statistică, la care ne-am referit mai sus, anunță că din cele șapte miliarde ale capitalului nostru de ultima oră, două au fost plasate în întreprinderi industriale. Și acest curent continuă cu înfrigurare. Azi fiecare bancă tinde să aibă propriile ei întreprinderi industriale, de vreme ce acest plasament e cel mai rodnic. Sintem în timpul de față în procesul unei revoluții economice cu urmări incalculabile. Nu putem prezice, într-o formă concretă, ce va ieși de aici. Dar un lucru e sigur: de aici va purcede o Românie nouă, cu totul nouă.

*
* * *

Rămîne deci, mai presus de orice îndoială, că imensa parte a capitalului român a fost însușită din veniturile statului, pe căi ce vin în conflict cu principiile de drept și morală. Dar această origine amorală o are capitalismul român în comun cu capitalismul în genere. Un asemenea început nu prejudică întru nimic rolul istoric economic pe care e chemat să-l aibă capitalismul nostru, după cum nu l-a prejudecat nici în alte țări. De aici se vede limpede atitudinea, pe care oamenii cu judecată rece și cu priceperea faptelor economice, trebuie să o ia față de averile strînse de pe urma războiului. Se aud încă voci despre confiscarea acelor averi, deși nimeni nu mai crede în putința realizării unei asemenea măsuri. Oricine poate înțelege însă că a rupe din economia țării un capital cu un atît de covârșitor rol înseamnă a săpa în ea o iremediabilă rană; pentru a repara un *furt juridic*, ar trebui să se comită un *dezastruos furt economic*. Neîndoielnic, ar fi fost o faptă de înaltă valoare morală dacă Europa ar fi găsit mijlocul de a introduce îndărăt avuțiile furate în alte continente. Nu știm însă ce ar fi folosit de aici Asia, Africa, America; știm însă foarte bine ce ar fi pierdut Europa. Și tot astfel e și cu averile noastre de război: ele au intrat în patrimoniul național; smulgerea lor de aici nu ar fi un câștig, ci o pierdere pentru națiune. Lăsăm la o parte chestiunea că cei ce au strîns aceste averi nu sînt muritori de rînd, ce stau sub legi, ci fericiți ai soartei, ce stau deasupra legilor: ei fac politica, creează legile, împart dreptatea. Pedepsirea unor asemenea oameni nu

poate fi decît rezultatul unei revoluții social-politice; pe calea obișnuită ea e exclusă. E absurd să admitem că obligația noastră capitalistă, care lucrează de peste patru decenii la alcătuirea unui capital național, ar consimți să ia o măsură care ar știrbi interesele acestui capital.

Dar în vreme ce recunoaștem rolul economico-istoric al averilor strînse pe căi neîngăduite de legi și morală, nu vrem să proslăvim opera acestor aventurieri ai capitalismului nostru și jefuitori ai banului public. Sintem, dimpotrivă, de părere că aceste jafuri au atins o limită, pe care dacă o vor depăși, vor putea să pricinuiască dezagregarea societății noastre. Acum, după ce procesul de acumulare a capitalului nostru a găsit în atmosfera tulbură a războiului o atît de formidabilă pîrghie, trebuie ca acești aventurieri să se pună pe muncă și să-și valorifice capitalurile. România are în prezent nevoie de o mîină de fier, care să reguleze viața noastră economică și să strige cavalerilor romantici ai loviturilor capitaliste: destul!

FORȚĂ ȘI CONSTITUȚIE¹

Ce este o Constituție

În parlament, ca și în presă, larmă fără pildă: e lupta în jurul Constituției. Deoparte se spune că aceasta e o Constituție reacționară, de alta se răspunde că e o Constituție înaintată: unii susțin că e o Constituție rea, alții întîmpină că e o Constituție bună. Dar dintre toți cei ce-și afirmă în mod atît de gălăgios părerea, pentru sau contra, în parlament sau în presă, și-a luat cineva în mod serios sarcina de a lămuri publicul ce înseamnă o Constituție rea sau o Constituție bună? Ce înseamnă reacționar sau înaintat și de ce Constituția depusă în Adunările legiuitoare merită un epitet sau altul? Pentru a da această lămurire, ar trebui să se arate rosturile sociale ale unei Constituții în genere, și rostul social specific al Constituției noastre. Aceasta însă nu s-a făcut.

Îndeosebi, cei ce au întunecat mai mult această chestiune sînt juriștii. Prinși în definițiile lor abstracte, lipsiți de orizont sociologic, închipuindu-și că o Constituție trebuie să păstreze mereu caracterul pe care l-a luat la începuturile burgheziei moderne, acești oameni plutesc în discuțiile lor în aer: ei sînt nedestoinici să ia contact cu terenul realității concrete și să înțeleagă rosturile sociale ale Constituției. Să încercăm, în cîteva cuvinte, a pune această problemă în lumina ei adevărată.

Ce este o Constituție? Odinioară și-a pus și F. Lassalle această întrebare, și într-un discurs rămas clasic a dat următorul răspuns: *Constituția este expresia raporturilor de forță între clasele sociale*. Spre a dovedi această teză, Lassalle a recurs la o ipoteză ingenioasă. El și-a închipuit că la un moment dat toate legile din statele germane ar fi distruse de un incendiu și atunci deosebitele clase sociale, în lipsa unui control al forței legale, ar veni în conflict deschis unele cu altele. Din acest conflict, dovedește Lassalle, ar rezulta în cele din urmă o legislație identică cu aceea care a fost distrusă de incendiu: adică o legislație care dă fiecărei clase sociale atîtea drepturi cîtă forță reală are în societate. Iar unui potrivnic, care socotea că n-ar trebui să fie așa, ci că

¹Scriu cu prilejul frămîntărilor pricinuite de proiectul actualei Constituții. Astăzi, după această vreme, nu găsim nimic de adăugat la explicarea pe care am dat-o atunci asupra rădăcinilor sociale ale Constituției noastre.

legea trebuie să fie o expresie a dreptății, Lassalle i-a dat acest răspuns: dacă aș fi eu Dumnezeu, aș fi orînduit lumea așa fel ca dreptul să fie expresia dreptății și moralei; dar așa cum stau lucrurile de fapt, rosturile lumii merg altfel: dreptul constituit de lege este expresia forței.

De altfel acest lucru sare în ochi oricui urmărește procesul de naștere al constituționalismului modern cu destul simț sociologic. În dezvoltarea istorică, constituția s-a născut ca rezultat și încheiere a luptei între două forțe sociale: de o parte puterea de stat, reprezentată prin regalitate, de alta poporul, reprezentat prin burghezie. Această luptă a fost îndelungată, și s-a încheiat în Anglia cu revoluția de la 1688, în Franța cu revoluția de la 1789. De cîte ori burghezia repurta o victorie parțială în această luptă, obținea de la regi un document – o *charta* – care-i recunoștea oarecare drepturi. Celebre sînt, îndeosebi, documentele obținute de burghezia engleză în unire cu nobilimea: *Magna Charta*, *Habeas Corpus*, *Declaration of Rights*, care reprezintă dezvoltarea treptată a constituției engleze, ea însăși modelul constituționalismului francez, și de aici a constituționalismului în genere.

Ce erau, de fapt, aceste documente? Ele reprezentau recunoașterea *formală* a forței *reale* a burgheziei. Cînd această clasă s-a simțit destul de tare, ea și-a impus puterea în chip definitiv, în Anglia prin Revoluția Glorioasă, în Franța prin Marea Revoluție, și astfel lupta burgheziei a luat capăt: Constituția, consacrarea legală a forței ei, a devenit realitate. Din punct de vedere sociologic, Constituția e forma prin care burghezia impune forța ei întregii societăți. Spre acest scop clasa burgheză organizează puterea de stat, așa cum cer interesele capitaliste, și acesta e rostul social al Constituției.

Se vede dar bine că: a) Constituția izvorăște din ciocnirea forțelor sociale și se înfățișează ca o rezultată a acestor forțe; b) că ea consacră predominarea forței burgheziei asupra celorlalte pături sociale, și c) că ea trebuie să varieze conform cu variația intereselor burgheze. Cu aceste lămuriri am scăpărat o scînteie, care ne va putea lumina și caracterul Constituției elaborată de partidul național liberal. Ce este, în adevăr, această Constituție? Ea este – și nu ar putea să fie altceva – expresia raportului de forță între deosebitele noastre clase sociale, și înainte de toate expresia intereselor burgheze. Spre limpezirea deplină a caracterului acestei Constituții, ar trebui să trecem amănunțit în revistă clasele noastre sociale, cu forța și rolul lor deosebit în actuala noastră fază de evoluție. Nu putem întreprinde aici această sarcină, pe care am întreprins-o în altă parte, ci ne mărginim la cîteva indicații sumare.

Clasele sociale române și Constituția

Clasa care, în timpul de față, predomină economia și politica României este alcătuită din reprezentanții marii finanțe: aceștia formează actuala burghezie română. La dreptul, e netemeinic a privi pe reprezentanții capitalului nostru financiar drept o *clasă*: ei alcătuiesc, la noi ca peste tot, o ceată restrânsă, desemnată de obicei cu numele discreditat de „oligarhie“.

Puterea oligarhiei financiare române e de dată destul de proaspătă: de fapt, greutatea brațului ei a început să o simtă toată lumea abia după război. Deși unele din băncile noastre mari de astăzi pot fi urmărite pînă în al cincilea deceniu al veacului din urmă, totuși pînă pe la 1903 ele s-au mărginit a alimenta îndeosebi comerțul, și de aceea rolul lor economico-politic era foarte redus. Abia după ce fosta „Bancă Generală“ a inaugurat și la noi politica economică a finanței imperialiste germane, de acaparare a producției industriale, s-a deschis în România era de supremație financiară. De atunci înainte, și mai ales după război, toate băncile române mari și mici s-au avîntat înfringurate în fundații industriale. Ceea ce uimește, în acest proces, nu sînt într-atît rezultatele obținute pînă acum, cît vertiginosul tempo în care băncile noastre subjugă industria țării. Cu fiecare lună își adaugă finanța română noi fundații industriale, așa că în vreme ce naivii socot că sîntem aproape de amurgul oligarhiei și aurora democrației, cercetătorul obiectiv al istoriei noastre sociale știe că ne aflăm abia la începutul dictaturii oligarhiei.

Prin întinsa rețea de bănci, care a ajuns la o largă expansiune și la sate, acest mănunchi de oameni predomină întreaga noastră viață economică; iar prin creditul acordat statului – în prezent el se urcă la vreo 10 miliarde – financiarii noștri stăpînesc și viața politică. Marea noastră finanță se bucură deci în prezent de o îndoită dictatură, economică și politică. În fața ei nu e nici o clasă care ar putea să o țină cîtuși de puțin în cumpănă. Marii proprietari rurali, singurii care ar fi putut duce lupta cu marea finanță, grupînd în jurul lor toate elementele rurale, au dispărut ca clasă. Proletariatul se află abia în germene, și nu contează ca forță social-politică. Cît privește haotica masă țărănească, aceasta înainte de toate nu e o clasă. Știm că sînt la noi din aceia care socot nu numai că țărănimea e o clasă, ci chiar că ea este singura noastră clasă *reală*. Dar o asemenea *teorie* este dezmințită în chip crud de *fapte*. În adevăr, astăzi cînd se aruncă bazele legale ale României viitoare, țărănimea nu numai că nu ia parte, dar nici nu știe că se face o Constituție; mai mult încă, țărânii nu știu cel puțin ce e aceea Constituție. Se va obiecta, poate, că pricina acestei nepăsări politice a păturii noastre rurale este starea ei înapoiată: cînd ea va fi luminată, lucrurile se vor

schimba. Răspundem: nu știm ce va fi în viitor, fiindcă nu avem darul profeției: pentru orice cercetător e de ajuns a constata starea de fapt, anume că în prezent țărănimea noastră este, ca forță socială politică, inexistentă, și că în toate societățile pe care le cunoaștem pînă acum a fost tot astfel. Țărănimea e o masă haotică, care n-a stăpînit niciodată, ci întotdeauna a avut nevoie de un stăpîn.

*
* *

Așadar marea finanță română nu are în prezent împotrivă nici o forță reală. Dușmanii ei naturali, proletariatul și agrarianismul, sînt neexistenți la noi, iar grupările politice ce i se opun nu au nici o rădăcină în societatea noastră: ele sînt partide-fantomă, umbre fără realitate. De aceea pătura noastră financiară a alcătuit Constituția după interesele ei specifice, adică interesele capitalismului financiar. Și cum acesta e în prezent o îndoită forță, de producere ca și de organizare, Constituția proiectată are la temelie principiul intervenției forței de stat. Să admitem, în adevăr, că cei ce au elaborat Constituția n-ar fi reprezentat marea finanță, ci marea proprietate rurală. Se înțelege atunci că Constituția lor ar fi fost cu totul alta. Naționalizarea sub-solului ar fi fost, în asemenea împrejurări, peste puțină, căci proprietarii de pămînt n-ar fi putut să-și știrbească ei singuri dreptul de proprietate. O asemenea reformă corespunde numai intereselor capitalismului, nu și aceluia al proprietății rurale. Dar, înainte de toate, o Constituție elaborată de elemente agrare ar fi avut o fizionomie diametral opusă. Clasa rurală nu are o industrie de apărut, nu are producție de organizat în chip sistematic, deci nu are nevoie de intervenția puterii de stat. Dimpotrivă, această intervenție e văzută de elementele rurale cu neplăcere, căci aduce stingheriri comerțului de cereale și procurării de articole manufacturate. De aceea agrarienii s-ar fi inspirat în Constituția lor de principiul libertății, cum au făcut și la 1875 în convenția cu Austria, care era pe cale să dea o lovitură de moarte economiei noastre naționale.

Se vede dar că actualul proiect de Constituție este alcătuit pe baza intereselor capitalului financiar. Dar tocmai cu această idee nu se poate împăca românul vremii. Cum se poate, zice el cuprins de fiori, ca o mină de oameni, o „oligarhie“, să cîrmuiască această țară în mod ca și absolutist și să dicteze pînă și legea ei fundamentală? Răspundem că acest lucru nu numai că se poate, dar e și foarte firesc. În momente istorice, cînd toate clasele cad în intuneric, lăsînd rolul real uneia singure, interesele acesteia se confundă cu interesele națiunii, aspirațiile ei devin aspirații naționale. În adevăr, care e problema istorică, la a cărei rezolvare lucrează în prezent marea noastră

finanță? Ea se poate rezuma în aceste singure cuvinte: *independența economică*. E drept că toată vasta semnificație națională a acestor cuvinte nu o cunoaște decât specialistul, pentru publicul profan ele sînt vorbe fără înțeles. Ajunge însă aici a spune că independența economică – naționalizarea capitalului și dezvoltarea industriei naționale – înseamnă emanciparea țării de sub tutela finanței și a politicii străine, și așezarea ei pe picioarele proprii. Atîta vreme cît România nu va avea un capital național în măsură a-i satisface nevoile proprii, ea va trebui să stea mereu, în pace ca și în război, la ordinele finanței străine. Numai un capital național e în măsură a ne da libertatea de acțiune, deci a avea temeliile unei politici cu adevărat naționale, și în același timp a avea o bunăstare, care se revarsă asupra tuturor păturilor sociale. Iată de ce aspirațiile marii noastre finanțe sînt în toată puterea cuvîntului aspirații naționale; iată de ce nu e nimic mai legitim decît ca reprezentanții acestor aspirații să croiască Constituția țării în acest spirit, în care aspirațiile lor – și totodată ale națiunii – pot deveni cît mai curînd și cît mai în întregime o realitate. Această Constituție, pe care cei ce vorbesc în chestiuni sociale fără pregătire o socot drept retrogradă, e în realitate în strictă conformitate cu momentul istoric prin care trecem.

Imputările aduse Constituției noastre

Dar să privim pe scurt întîmpinările care se aduc acestei Constituții și să vedem care este valoarea lor reală. Înainte de toate, se impută Constituției actuale că ea nu este expresia voinței naționale și nu rezultă din conlucrarea armonică a tuturor forțelor social-politice. Ea este expresia intereselor unei singure clase, care în acest scop și-a făurit cu mijloacele violenței un parlament propriu.

Deși această întîmpinare trece drept cea mai gravă, și e cea care prinde mai mult la spiritele nepregătite, mărturisim totuși că ne simțim revoltați de excesul de ignoranță de care ea dă dovadă. În adevăr, în care țară din lume s-a mai pomenit ca Constituția să fie expresia voinței naționale și să iasă din conlucrarea armonică a fracțiunilor cu interese deosebite? Ceea ce se numește, în deosebitele legislații, „voința națională”, e de fapt un simplu eufemism: acesta exprimă voința unei singure clase, a celei mai puternice. O Constituție nu iese din armonia intereselor pe cale pașnică, ci din ciocnirea violentă a acestor interese sub forma unei lupte, care ia de obicei caracterul revoluției. Căci e firesc ca în conflictul de interese sociale o parte să fie ținute de forțe neînsemnate să fie sacrificate în favoarea celor puternice. Și cei sacrificați nu se pot împăca cu noua situație pînă ce nu dau toată măsura puterii lor de rezistență. Constituția se zămislește pe baricade, iar muzica ce-i salută nașterea e șuieratul gloanțelor. Natural că în împrejurările de azi

e cu totul înlăturat, că lupta începută în jurul Constituției noastre ar putea duce la această descărcare violentă, cu toate că fraza și poza revoluționară nu lipsesc nici de astă dată. Dar în structura societății noastre prezente nu este nici o forță care s-ar putea opune clasei burgheze. Și ar trebui ca burghezia noastră să aibă puțină conștiință de puterea ei și puțină idee despre decorul istoric în care se naște o Constituție dacă s-ar lăsa intimidată de fraza revoluționară. De altfel lupta ce se dă în jurul Constituției va avea și efectul de a limpezi înfățișarea vieții noastre publice, arătînd care sînt la noi forțele sociale reale și care sînt forțele improvizate.

Dar se va zice, poate, că nu e bine ca legea fundamentală a țării să fie expresia forței celui mai tare, ci ar fi bine să fie ecoul intereselor și nevoilor tuturor. Ei, vedeți bine, dacă părăsim terenul faptelor *cum sînt* și ne avîntăm în ținutul nebulos al faptelor *cum ar trebui* să fie, atunci ne întoarcem la vorbele lui Lassalle: dacă aș fi eu Dumnezeu, aș fi făcut lumea aceasta mai bună. Dar, vorba poetului nostru: „lumea e cum este, și ca dînsa sîntem noi”. Ca cercetători obiectivi, trebuie să ne dăm silința a înțelege lumea așa cum este, lăsînd sarcina de a face planuri de îndreptare altora, care n-au ceva mai bun de făcut.

Se mai impută proiectului de Constituție, ca o urmare a întîmpinării de mai sus, că el este reacționar. Căci burghezia română, așa ni se spune, este o clasă reacționară, și Constituția elaborată de dînsa poartă același caracter. De aceea grupările politice dușmane opun acestei Constituții una proprie, pe care o socot înaintată și democrată.

A priori se poate spune că asemenea imputare nu poate avea sens. Căci este peste putință să admitem că tocmai clasa socială care alcătuiește organul cel mai însemnat al evoluției societății noastre nu-i înțelege interesele, deci este reacționară, pe cînd grupările fără rădăcini sociale înțeleg mai bine aceste interese. Trebuie să fie dar ceva strîmb în această obiecție. În adevăr, ce înseamnă măsură reacționară și măsură de progres? Cea dintîi e aceea care înăbușă nevoile sociale, pe cînd cea din urmă ajută la împlinirea acestor nevoi. Dacă Constituția actuală este reacționară, ea trebuie să contrazică nevoile sociale ale timpului de față. Este în adevăr astfel? Cei ce-și închipuie acest lucru pleacă de la constatarea că constituțiile burgheze de pînă acum au acordat libertate absolută, cîtă vreme Constituția actuală știrbește această libertate, concepînd-o ca funcție socială. Dar această atitudine păcătuiește împotriva simțului istoric. S-au gîndit oare autorii acestei obiecții dacă nevoile sociale de la sfîrșitul veacului XVII și XVIII, cînd s-au zămislit constituțiile burgheze, se mai aseamănă cu nevoile de acum? Au meditat ei dacă ceea ce era pe atunci o măsură de progres mai poate avea același caracter și în împrejurările sociale de acum? Am spus că nevoile burgheziei variază și odată cu ele se schimbă și spiritul Constituției. Veacurile

XVII-XIX sînt perioada de dezvoltare a capitalismului industrial, care cerea libertate nestînjinită, spre a duce la ultima treaptă de dezvoltare forțele productive. Vremea noastră este însă epoca de înflorire a capitalismului financiar, care nu e numai o forță de producere, ci și de organizare, de aceea încalcă libertatea de mișcare a indivizilor, spre a putea armoniza deosebitele funcții sociale.

Să admitem, în adevăr, că s-ar privi întîmpinarea de mai sus ca întemeiată și s-ar renunța la mărginirea libertăților pe baza funcției lor sociale, lăsîndu-li-se iarăși cursul lor nestingherit, ca în Constituția croită în spiritul vechiului liberalism clasic. Ce s-ar întîmpla atunci, e limpede pentru orice cunoscător: capitalul financiar nu s-ar putea dezvolta, căci el nu poate trăi fără intervenția puterii centrale; independența noastră economică ar rămîne un vis, și cu aceasta țara ar deveni o colonie a străinilor; însăși baza modernă capitalistă, pe care ar urma să se dezvolte o societate viitoare mai bună și mai dreaptă decît cea de azi, ar fi sfărîmată; scurt: aceasta ar însemna înmormîntarea tuturor perspectivelor noastre de viitor. Pretinsa democrație a grupărilor coalizate contra Constituției este, privită la lumină, cea mai goală reacțiune. Dar nici nu putea fi altfel din partea unor partide-fantomă, care nu au nici o legătură organică cu societatea noastră, de aceea nu sînt în stare să-i priceapă nevoile reale.

*
* *

Poate că cititorul care a avut bunăvoință să urmărească această cercetare fără vreo prejudecată și-a putut face convingerea că în adevăr Constituția e concepută în spiritul nevoilor vremii, că întîmpinările ce i se aduc izvorăsc din neînțelegerea acestor nevoi și că traducerea în fapt a unor asemenea întîmpinări ar fi un fapt reacționar. Totuși rămîne o nedumerire: de ce această Constituție are o lume toată împotriva și numai un mănunchi de oameni în sprijinul ei? Nu cumva acești oameni, sub pretext de a sluji nevoilor sociale, satisfac în realitate pornirile lor de „despoți”? Căci nu pare aproape de adevăr ca ei singuri să înțeleagă nevoile evoluției sociale, iar toți ceilalți să se înșele.

Răspundem: într-o societate modernă capitalistă „despotul” este o invenție a fanteziei. Aici toată lumea, și înainte de toate capitaliștii, stau sub imperiul unor nevoi superioare, care-i fac să se învîrte ca roțile la car. Dar lămurirea acestui fapt, în aparență ciudat, e în realitate foarte lesnicioasă. Deseori am învederat că sufletul român național a rămas azi în urma vremii: el și-a păstrat structura sa rurală retrogadă și privește cu extremă dușmănie tot ceea ce e nevoie burgheză. În asemenea împrejurări rămîne o singură

cale spre a limpezi opiniei noastre publice noile nevoi: cultura. Decît, burghezia română nu s-a îngrijit niciodată să creeze țării cultura, care ar fi putut da putința de a înțelege nevoile naționale. De aici dușmanul real, cu care trebuie să lupte opera ei în prezent: ignoranța. Va fi poate o pricină de stupefacție pentru istoricul viitor că în toată publicistica noastră actuală nu este un organ de seamă care să-și fi putut lămuri obiectiv rostul Constituției de față, punînd-o în legătură cu structura societății noastre. Toată critica se face din puncte de vedere rămase în urma vremii. Asemenea ignoranță este, din punct de vedere științific, scandaloasă; din punct de vedere al culturii de azi este însă explicabilă. Burghezia noastră n-a înțeles ceea ce au înțeles alte burghezii, că nu e de-ajuns să lucreze în mod viguros la propășirea socială, ci mai trebuie încă un lucru: să lumineze țara asupra operei sociale pe care o îndeplinește, pentru ca în clipele supreme să aibă toată națiunea la spate. Corifeii burgheziei române nu șovăiesc a risipi milioane pentru un succes vremelnic în alegeri, dar țin buzunarele cu amîndouă mîinile cînd e vorba să sacrifice o sumă inimă pentru a crea condițiile unui succes statornic: luminarea poporului. Azi nimeni nu-și mai poate face iluzii: între burghezia noastră și națiune e un zid de gheață. La adăpostul ignoranței orice se spune împotriva burgheziei găsește în public o lesnicioasă crezare. Vocea sobră și cumpătată a științei se pierde în acest haos de învinuiri zgomotoase, ca o picătură de apă într-un ocean de flăcări. E lucru hotărît: dacă burghezia își va putea impune Constituția actuală – care nu o interesează numai pe ea, ci și pe țară – nu o va putea face decît cu forța brută: la vreo înțelegere a operei sale din partea țării nu trebuie și nici nu are dreptul să se aștepte.

Nonsensul unui regim internațional de muncă

Muncitorimea română este aproape în întregime alcătuită din elemente rurale. Căci deși noi avem o muncitorime orășenească, aceasta este alcătuită, de fapt, în imensa majoritate tot din elemente de proveniență rurală: din țărani veniți să muncească la orașe. Un proletariat orășenesc propriu-zis nu avem încă: acesta este abia pe cale de naștere.

Care este starea sufletească a acestei mase muncitoare rurale, ce n-a ieșit de-a bindecu din ideologia vechiului regim?

Felul de a munci al țăranului, precum și întregul său mod de a înțelege munca, este același ca al oricărui om primitiv, care trăiește încă din viața pasivă a culegerii roadelor pământului. Cercetările etnografice sînt, în această privință, destul de vorbitoare: omul primitiv nu muncește decît sub imboldul unei idei prezente. Munca sa are o legătură nemijlocită cu nevoia: existența acesteia o provoacă, înlăturarea ei o face să înceteze. De aceea munca abstractă, dezlegată de nevoie și existînd pentru ea însăși, este pentru primitiv cea mai goală imposibilitate. Omul primitiv stă în cursul zilei în farniente, iar spre seară, cînd începe să simtă apăsarea foamei, pe vreme mai adesea vitregă, el își caută cele necesare hranei. Căci lui nu-i poate intra în minte să îndeplinească această muncă cînd este timpul frumos, de vreme ce atunci nu simte nevoie. Un asemenea om ar muri mai curînd decît să se deprindă cu munca uniformă, dezlegată de orice relație cu o nevoie prezentă. De la acest om, care muncește pe apucate, numai cînd îl urnește din loc nevoia, pînă la omul vremii noastre, care depune o muncă uniformă de dimineața pînă seara, stă toată calea de milenii pe care a străbătut-o omenirea de la barbarie la civilizație.

Muncitorimea română se află încă pe treapta primitivă a unei țări ce abia iese din constituția economică a vechiului regim. Pînă mai ieri românul nostru trăia într-o organizare socială în care fiecare muncea cît îi cereau nevoile personale. Unde încetau aceste nevoi înceta și imboldul spre muncă. De aici înclinarea spre indolență și contemplație, care nu este o caracteristică numai a țăranimii noastre, ci a oricărei populații crescute într-o atmosferă exclusiv rurală.

E drept că în prezent, potrivit cu procesul de lărgire a burgheziei noastre, a început și țăranimea română să muncească uniform. Dar acum ea abia își face educația în acest fel de muncă, în care nu a fost crescută. De aceea, dacă vrei să veдеți o adevărată profanare a ministerului sfînt al muncii – temelia societăților actuale – urmăriți odată felul cum știe țăranul nostru să depună muncă uniformă. Eram cîndva în sala de așteptare a unui sanatoriu dintr-o stațiune balneară. Pe ferestrele deschise, care dădeau pe terasă, se vedea o mulțime de peste patru sute de țărani, strînși din cele mai îndepărtate sate ale regiunii deluroase, și întrebuițați la facerea unor lucrări în beton. La așteptarea rîndului la vizita medicală, în scurgerea greoaie a clipelor, cei vreo șase inși care ne aflam în sală priveam de aproape pe muncitorii din fața îndeplinea „datoria“. Acum arunca lopata cu cîteva mîini de pămînt, și după aceea se apleca spre a-și lega opinca; apoi arunca altă lopată cu o cantitate infinitesimală de pietriș și se oprea să-și potrivească cingătoarea; după altă lopată își făcea țigara, și astfel mai departe. La un moment dat un vizitator scoase ceasul, și se amuza la cîte minute arunca un țăran o lopată de pămînt, în rîsul tuturor celor prezenți. Nu știu dacă asemenea cinci țărani făceau treaba unui singur lucrător bun.

Caracteristic pentru felul cum știe muncitorimea noastră să depună muncă uniformă este faptul îndeobște cunoscut că la noi nu este un bun vataf la spate și că fiecare muncește numai atît cît se simte supravegheat. Îndepărtați vataful și muncitorii se culcă: atunci încetează atît obligația internă – nevoia – cît și obligația externă – forța – care să-i silească la muncă. Și fără o *obligație fizică* lucrătorul nostru este nedestoinic să muncească neîntrerupt: căci adevărata bază a muncii uniforme, conștiința rolului social al muncii și deprinderea ereditară în acest sens, lui îi lipsește. Într-un compartiment de cale ferată, cel mai vorbitor și mai vioi călător era un... lăcătuș, cu dimensiuni fizice care indicau că-i merge foarte bine, chiar dacă n-ar fi făcut vecinilor săi relevarea, că pe el îl costă coșnița zilnică la piață o sută cinci zeci lei¹.

Omul se arăta a fi foarte călătorit. Lucrase pe diferite vapoare străine și în acest chip cunoscuse întreaga lume nouă și veche. Dar dintre toate minunățiile pe care le cunoscuse el în călătoriile sale, care credeți că-l minunase mai mult? Nimic altceva decît faptul că muncitorimea străină lucrează conștiincios, *fără ca s-o silească cineva*. „Eram odată – așa povestea el între altele – într-un șantier din Olanda. Cîteodată venea veste că s-au defectat mașinile vreunui vas pe mare. Plecam atunci cîte o echipă de vreo zece lucrători, ne duceam de-a dreptul la vas, și *fără ca să ne silească cineva*, lucram pînă ce dregeam stricăciunea, și abia după aceea ne duceam înapoi și ne

¹ Aceasta în 1920.

culcam!“ Ei da, dacă ar fi fost lucrători români și ar fi plecat fără vâtaf, ei s-ar fi culcat înainte de a începe lucrul, de îndată ce ar fi ieșit din vederea șefilor de la șantier. Cît privește vasul stricat, el putea să aștepte, că doar nu se năruie lumea...

Comparați acum muncitorimea română, care abia intră în regimul burghez al lumii uniforme și de aceea o îndeplinește mai mult în batjocură, cu muncitorimea străină, de pildă cea engleză, care are la spate tradiția și deprinderea ereditară a cîtorva veacuri de asemenea muncă, spre a vedea ce distanță este între una și alta, și ce deosebite sînt problemele pe care le ridică problema muncii într-o țară agrară înapoiată și într-una industrială înaintată.

Dar nu numai această deosebire fundamentală între mentalitatea lucrătorului din regiunea agrară și cea industrială este temeiul care reclamă un regim deosebit al muncii într-o țară abia la începutul dezvoltării burgheze și o țară cu vechi tradiții burgheze. Sînt și alte temeiuri, nu mai puțin serioase.

a) Regiunea agrară lucrează cu bani străini, căci fiind la începutul dezvoltării capitalismului, nu are un capital propriu, ci trebuie să și-l formeze. De aceea asemenea regiune este pusă pe picior de inferioritate față de țările industriale, căci ea pe lîngă celelalte sarcini are și pe aceea de a plăti dobînzile banilor cu care se lucrează. Și nici nu mai vorbim de neajunsurile de natură politică, care decurg din întreprinderea unui capital străin în producția indigenă.

b) Pe lîngă bani străini, țara agrară ce abia începe să se industrializeze întreprinde și mașini străine, căci metalurgia proprie – ca și inexistentă la început – nu poate să-i procure mașinile necesare. Astfel afară de dobînzile banilor împrumutați, asemenea țară mai este tributară străinătății și cu costul mașinilor întreprinse, ceea ce iarăși o pune pe picior de inferioritate față de țările înaintate.

c) La aceste pricini de inferioritate se adaugă și o rămășiță din Evul Mediu, pe care orice țară agrară o leapădă cu multă greutate: este mulțimea sărbătorilor. Cum că o regiune curat agrară are sărbători multe și îndeosebi în perioada de trîndăvie forțată pentru țaran – iarna – este ușor de înțeles. Căci munca agrară se petrece în răstimpuri, de aceea în timpul slobod omul face sărbătoare. Dar în era de muncă uniformă a burgheziei sărbătorile acestea nu mai au nici un rost: ele devin o piedică pentru procesul de producție și sînt peste tot desființate. Noi, care ne aflăm tocmai în această perioadă de trecere de la vechiul regim agrar la noul regim burghez, suferim încă de această epidemie a sărbătorilor. Cine nu își poate da seama, de pildă, ce penibilă stingherie a producției aduc nesfîrșitele sărbători ale Crăciunului? Pentru țărani asemenea sărbători sînt firești, căci el nu are nimic de făcut în decembrie și ianuaric. Dar nu mai este tot astfel în era muncii uniforme, în care ne aflăm acum, căci aceasta nu cunoaște deosebire de sezon: asemenea întreruperi înseamnă o mare pierdere în avuția națională.

Iată dar, din punctul de vedere al regimului muncii, situația unei țări agrare față de o țară înaintată: tribut plătit străinătății pe mașini și bani, întrerupere periodică a producției printr-un lanț de sărbători, și – ca încununare a tuturor – muncă indolentă nesistematică, puțin productivă, din pricina mentalității încă rurale a muncitorimii. La aceste împrejurări, speciale pentru țările rurale, se mai adaugă azi împrejurările generale născute din război, care deși există în toate țările, au totuși un efect mai pustiitor în țările cu o muncitorime înapoiată, lipsită de frîna lăuntrică pe care o dă un oarecare grad de cultură. Aceste împrejurări sînt: prețuirea peste măsură a muncii manuale, din nevoia apăsătoare a reconstrucției economice, și împuținarea mîinii de lucru prin pustiirile făcute de război, ceea ce aduce dispariția concurenței. De aici rezultatul ce se observă peste tot: muncă scumpă și superficială. Dar lăsăm aceste împrejurări generale, care sînt numai vremelnice și de care suferă azi toate țările, spre a ne ocupa numai cu împrejurările noastre speciale, care sînt statornice într-o regiune încă agrară, cum este a noastră.

Din situația de inferioritate, zugrăvită mai sus, țările agrare au ieșit – acele care au fost în măsură să iasă – prin două mijloace eroice: *muncă multă și consumație puțină*, redusă chiar sub trebuințele fizice. Aceasta a fost cu puțință, fiindcă lucrătorul simplu din regiunile agrare nu are trebuințele numeroase ale lucrătorului din țările înaintate. Cu cîștigul rezultat din această disproporție între consumație și muncă, țara agrară poate plăti tributul datorat străinătății pentru capitalul împrumutat și mașinile cumpărate și poate agonisi cu încetul și un capital propriu, care devine apoi pedestalul neatîrnării și măririi naționale. În acest chip țara agrară iese din înapoiere și se urcă la înălțimea țărilor industriale.

Cele zise ne pregătesc a trage încheierea la care am vrut să ajungem: că o *legislație internațională a muncii, cu scopul de uniformizare a regimului de muncă în fiecare țară, așa, cum o avem de la război încoace, este o absurditate*. De vreme ce condițiile de muncă sînt deosebite după gradul de dezvoltare economică, reiese că fiecare țară trebuie să-și aibă regimul ei de muncă special, potrivit cu nevoile ei speciale. Cînd de pildă – lăsînd celelalte deosebiri la o parte – lucrătorul englez produce în opt ore mai mult decît produce lucrătorul român în același timp, nu se poate acorda muncitorimii române regimul de opt ore de muncă. Țara care ar comite o asemenea absurditate – și România o comite – se osîndește la veșnică înapoiere și sărăcie. Atunci cînd muncitorimea noastră și capitalismul nostru, vor ajunge o treaptă analoagă cu aceea a Angliei, se va putea acorda și la noi un regim analog de muncă. Pînă atunci va fi îngăduit țării noastre să se îngrijescă de un regim asemănător aceluia cu care s-a creat mărirea Angliei. Se înțelege că nimeni nu se poate gîndi să se întoarcă la „sclavia engleză”: la acel regim barbar de

muncă, cu care burghezia engleză a crescut mare. Dar nici de un regim de opt ore nu poate fi vorba, dacă țara noastră nu vrea să se sinucidă. Cu opt ore de muncă pe zi nu s-a ridicat nici o țară la civilizație. Țările care au tras o pîrtie proprie pe cîmpul civilizației nu au numărat orele de muncă. Numai după ce civilizația este formată începe să se mărginească timpul de muncă, dar noi nu am ajuns încă acolo. Și omul înapoiat, care adoptă regimul de viață ieșit din nevoile celui înaintat, nu poate ajunge departe. Este locul de a striga și aici, ceea ce trebuie oricînd românilor: „ceva mai mult simț istoric, cînd e vorba de a adopta o măsură politică“.

În rezumat, țările înaintate, care au izbutit să introducă în muncitorimea lor disciplina, experiența și rutina automată a muncii, pot să-și îngăduie a reduce la opt numărul orelor de muncă și a predica acest regim și altora, ca ultimul cuvînt al civilizației. Dar extinderea acestui regim pe cale de legislație internațională înseamnă cea mai grea lovitură dată statelor înapoiate și cea mai grea piatră care li se poate arunca în calea progresului. Va fi din partea statelor înapoiate o măsură de legitimitate apărare de a se opune acestei legislații ieșite din alte nevoi decît acelea ale lor proprii.

De altfel chiar din punctul de vedere al lucrătorilor, reducerea orelor de muncă are o rațiune numai într-o stare înaintată de cultură. Căci odată cu înaintarea experienței și deprinderii mecanice a muncii, lucrătorul produce într-un timp scurt tot atît cît producea mai înainte într-un timp lung. Pe de altă parte, înaintarea bunăstării naționale naște și în muncitorime trebuințe superioare, de natură sufletească, pentru a căror mulțumire ea are nevoie de un anumit timp liber. Toate acestea cer imperios, pentru muncitorimea cultă, reducerea timpului de muncă. Dar lucrătorul nostru? Experiența muncii nu are; cult nu este; alte trebuințe, decît cele animalice, nu cunoaște. Dacă totuși i se scurtează timpul de lucru, prin maimuțărirea altor țări, el pleacă din atelier în cîrciumă, unde-și cheltuiește tot cîștigul și de unde iese tot zdrențuit și murdar, așa că trebuie să-l înconjurăm cu jenă la depărtare de cîțiva metri.

Dar aici democratul de profesie va crede că trebuie să strige: „civilizați-!! dacă lucrătorul nostru stă încă atît de jos, societatea să facă din el un om!“ Așa e, desigur; decît pentru a îndruma opera de ridicare a unei clase sociale, cu toate instituțiile necesare, se cere un lucru elementar: avuție națională. Din sărăcie nu s-a născut niciodată civilizație. Și pentru ca țara noastră să-și mărească avuția națională, muncitorimea ei trebuie să lucreze ceva mai mult decît opt ore pe zi și ceva mai conștiincios și cu mai mult drag decît face astăzi. Și aceasta timp de cîteva generații, căci opera de civilizație nu se naște de azi pe mâine, ci este un îndelung proces istoric. Venim astfel iarăși la ceea ce am zis mai sus: cu opt ore de muncă pe zi nu se creează o civilizație proprie.

Un regim național de muncă

Cercetările de mai sus ne-au dus la încheierea, că regimul muncii trebuie să fie *național*: el trebuie să izvorască din nevoile noastre proprii, caracteristice fazei actuale a dezvoltării noastre sociale. Și aceste nevoi cer impetuos următorul lucru: educarea muncitorimii române spre muncă uniformă; crearea disciplinei muncii autonome.

Am susținut altădată cu argumente științifice că această operă de educație spre muncă s-a făcut peste tot, și trebuie să se facă și la noi, prin întrebuintarea constrîngerii. Trecerea de la spiritul rural de muncă pe apucate la spiritul burghez de muncă uniformă nu se poate face cînd muncitorul nu simte la spate greutatea forței de stat. Căci de bună voie nu trece nimenea de la munca sub apăsarea nevoii la munca abstractă, executată neînterupt, pentru ea însăși: aceasta cere o constrîngere. Așa se explică de ce pentru muncitorimea română lucrul de seamă este vătaful: cu un bun vătaf se face treabă bună; cu unul „moale“ muncitorii „dorm în picioare“. Tîrziu și treptat după generații de constrîngere fizică, munca uniformă intră în deprinderea lucrătorilor, se transformă dintr-o disciplină forțată într-o disciplină automată, spontană, și atunci forța devine de prisos: ea dispare, făcînd loc principiului libertății muncii. Astfel nașterea spiritului de muncă uniformă, sistematică, fără care nu poate trăi o societate modernă, este un proces istoric îndelung, ce începe prin forță și se încheie prin libertate.

Noi sîntem abia la începutul acestui proces, de aceea nu ne putem lipsi de constrîngere, ca principiu de educație spre muncă. O țară ca România, care abia intră în era burgheză, și totuși ar face întîiul pas în această eră cu proclamarea principiului libertății muncii, ar comite cea mai strigătoare anomalie istorică: ea ar începe evoluția deandoselea și ar semăna femeii care ar vrea să nască de-a dreptul un om matur, plin de înțelepciune, nu un copil căruia trebuie să-i facă educația spre maturitate printr-o îndelungată tutelă. Ce-i drept, a avut și România un regim de muncă obligatorie, la țară, în timpul domniei legilor zise ale tocmeșilor agricole. Dar se vede bine că constrîngerea sporadică, exercitată asupra țărănimii cele cîteva decenii, a fost cu totul neîndestulătoare spre a naște deprinderea ereditară a muncii uniforme. Nevoia constrîngerii există încă: forța nu și-a făcut acțiunea educatoare, spre a deveni de prisos. Ce fel ar trebui aplicat principiul obligației față de muncitorimea noastră rurală, ca și cea urbană? Aceasta este o chestiune de amănunt. Pentru politica noastră economică ar fi însă un uriaș cîștig dacă oamenii noștri de stat ar izbuti să se convingă că libertatea muncii este pentru țara noastră un nonsens istoric și că *singura politică a muncii, indicată de împrejurările noastre istorice, este aceea bazată pe principiul obligației*.

De altfel, acest principiu decurge, în mod necesar, din însăși structura economico-socială a societății noastre. Am dovedit în altă parte pe larg că economia noastră în faza actuală se dezvoltă pe baza tutelei forței de stat: aceasta are obligația să intervină deopotrivă atât în economia rurală, cât și în cea industrială, activînd cu energie trecerea de la regimul agrar la regimul modern capitalist. Aceasta o și face forța noastră de stat, spre deznădejdea tuturor celor rămași în urma vremii, care-și închipuie că în condițiile noastre sociale de astăzi intervenția puterii de stat este un fapt reacționar.

Din aceleași trebuințe a izvorît și constituția actuală, alcătuită în spiritul tutelei centrale asupra vieții economice și sociale. În asemenea împrejurări, a mai vorbi de libertatea muncii este un nonsens. Într-o formulare clară și precisă, articolul corespunzător din constituție ar fi trebuit să sune astfel: „*Munca este considerată ca funcție socială; statul va reglementa regimul muncii conform cu nevoile societății*”.

De altfel trebuie să relevăm aici că însuși raportorul constituției este de părere că formularea actuală a acestui articol, ce miroase încă a liberalism clasic, nu exclude aplicarea obligativității muncii.

Un regim al muncii în spiritul de mai sus, deși singurul salvator pentru țară, nu poate intra totuși atât de lesne în sfera realităților. Guvernul care ar avea curajul să-l aplice ar trebui să se simtă bine fixat în scaunul puterii spre a înfrunta orice zguduire, și ar trebui să se resemneze a pluti multă vreme într-o atmosferă de cea mai hotărîtă impopularitate. Pînă atunci, statul nostru vrînd să dea dovadă de „civilizație”, a aderat la Convenția de la Geneva și a stabilit pe cale legală că durata normală a muncii efective nu va putea depăși opt ore pe zi!

Să ne oprim aici o clipă. E drept că burghezia română nu a avut și nu are încă teoreticieni îndeajuns de ruginiți la școala istoriei, spre a-i spune că cu opt ore de muncă nu a devenit nici o burghezie mare. Dar ne întrebăm cu nedumerire: oare a pierdut burghezia noastră pînă și instinctul de conservare? Căci numai astfel se lămurește cum ea, prin acest regim al muncii, își împletește singură lațul în care își poate frînge mai tîrziu gîtul. Cu atât mai straniu este regimul muncii pe care burghezia noastră îl dăruiește muncitorimii, cu cît el vine într-un timp cînd socialiștii germani grupați în jurul organului *Sozialistische Monatshefte*¹ duc o vie propagandă pentru depășirea celor opt ore de muncă zilnică. Acești oameni vor să lumineze pe lucrători asupra adevărului „banal” că o sporire a producției naționale nu interesează numai capitalul, cum se crede îndeobște: ea interesează în aceeași măsură și clasa muncitorească, a cărei soartă e strîns legată de bunăstarea națională. Vom cădea oare noi în acest marxism vulgar și vom privi pe lucrător ca o

¹Noiembrie 1923.

insulă aparte, cu interese izolate, ce nu stau în nici o legătură cu interesele burgheziei? Oare dacă burghezia română s-ar ruina, muncitorimea nu ar avea nimic de suferit din această ruină?

Nu numai regimul muncii de opt ore, ci însăși aplicarea sa este la noi un act de imitație, care vine de-a dreptul în atingere cu condițiile noastre climaterice. Ne amintim un caz tipic în această privință. Drumul de la locuința noastră spre oraș ne ducea odinioară regulat, la ora șapte dimineata, în timpul verii, prin fața unei mari uzine din capitală. Era o priveriște penibilă. Sute de lucrători stăteau tolăniți înaintea porții, așteptînd ora opt, spre a li se da drumul la lucru înăuntru. Unii din acești oameni veneau de pe la șase și jumătate, desigur neavînd altceva de făcut. Ei stăteau în trîndăvie la poarta uzinei, cîtă vreme era răcoare, iar după ora opt, cînd valuri de foc începeau să se lase de sus, intrau la lucru în preajma unor enorme cuptoare, a căror simplă vedere pe arșița verii dădea fiori. Oare și-au pierdut oamenii noștri orice urmă de dreaptă judecată? Lucrătorul englez, de pildă, poate intra la ora opt la lucru, căci soarele Angliei nu arde ca al nostru. Dar e acesta un temei ca să facem și noi la fel? Chiar în regimul de opt ore munca ar trebui să înceapă pe răcoare, pe la cinci sau șase dimineata și să contenească odată cu începerea arșiței. În timpul de față se face însă dimpotrivă: lucrătorul stă în farniente pe răcoare și muncește pe arșiță.

Dar această priveriște însuflă reflecții și de altă natură. De ce s-a scurtat timpul de muncă lucrătorilor noștri? Căci dacă ei ar avea trebuințe sufletești superioare, nu ar veni să stea ore întregi la poarta fabricii, așteptînd în farniente începerea lucrului. Odată Sombart, schițînd tabloul sobru al vieții proletariatului, arăta cum muncitorul pornește de acasă pe la ora cinci, la sunetul strident al sirenelor, și dibuiește pe străzi reci și întunecate spre fabrică, pe cînd noi abia ne întorcem pe coasta cealaltă. Pare că au trecut veacuri de atunci, într-atît s-au schimbat vremurile. Mai ieri lucrătorul pleca la muncă pe cînd noi ne întorceam pe altă parte: azi noi ne aflăm de mult la muncă, cînd lucrătorul, abia sculat de pe o coastă, se trîntește pe cealaltă la poarta fabricii. Și acest atentat la propășirea socială are acum consfințire legală.

Nu, nu ne putem juca cu soarta societății. Va trebui să aflăm cu orice preț un mijloc spre a ieși din acest impas în care ne-a aruncat catastrofa războiului. Dacă e vorba de un criteriu temeinic de legiuire a muncii, acesta trebuie să răspundă și cerințelor de dreptate, precum și nevoilor vremii. Un asemenea criteriu ar fi acesta: să se pună muncitorimea noastră pe picior de egalitate cu cea din Apus, dar pentru aceasta să se aibă în vedere *egalitatea producției, nu egalitatea timpului de muncă, adică: să se ceară lucrătorului român să muncească alțtea ore pe zi, cît îi trebuie spre a produce aceleași valori, pe care lucrătorul anglo-american le produce în opt ore*. Căci a introduce și la noi ziua de opt ore după pilda Apusului înseamnă a decreta inferioritatea

noastră economică perpetuă, întrucît lucrătorul român produce, în același timp, mult mai puține valori ca cel apusean. De aici nevoia imperioasă de a lua ca criteriu de legiuire a muncii egalitatea valorii produse în ziua de muncă. Și acest criteriu nu poate întîmpina nici o greutate practică. În adevăr, se poate stabili prin calcule tehnice cam ce valori produce, de pildă, lucrătorul american și lucrătorul român într-o oră de muncă, de unde s-ar putea stabili cîte ore trebuie să muncească lucrătorul român pe zi, ca să producă cît lucrătorul american în opt ore.

De altfel și intelectualul român muncește mai mult ca confratele său apusean, spre a produce aceleași valori, și anume tot din aceleași pricini. Intelectualul nostru nu are încă deprinderea ereditară de muncitor cu creierul, el nu are însușiri moștenite de gînditor, întrucît de cele mai multe ori nu coboară din părinți intelectuali. Muncitorul român cu creierul trebuie să sape singur urmele nervoase pe care nu i le-a transmis o serie întregă de părinți intelectuali, cum se întîmplă cu intelectualii apuseni: de aceea munca sa este mult mai anevoioasă și mai puțin rodnică decît a acelor din țările înaintate. Nu ar fi de mirare dacă s-ar dovedi că cei mai mulți dintre intelectualii noștri sînt de origine străină. Căci în munca intelectuală, ca și în cea manuală, străinii au o deprindere ereditară pentru activitate uniformă și sistematică, pe care noi nu am cîștigat-o încă, ci trebuie să ne-o formăm de acum înainte. Dacă mai adăugăm la aceasta și lipsa de mijloace de lucru: biblioteci, laboratoare etc. de care suferă intelectualul român, putem pricepe de ce el este osîndit la o muncă mult mai încordată decît purtătorii culturii apusene, și totuși rare ori poate egala valoarea produselor acestora din urmă. Este vorba că muncitorii noștri manuali să se deprindă a munci după aceleași norme ca și cei intelectuali: ei trebuie să aibă în vedere egalitatea valorii produselor lor cu cele străine, nu egalitatea timpului de muncă, căci acesta – prin însăși condițiile sociale și psihologice ale muncii noastre – este în mod fatal cu mult mai lung.

Marea nenorocire pentru țara noastră este aceea că ea trebuie să rezolve cu mijloacele democrației multe probleme, care în seria evoluției istorice au fost rezolvate cu mijloacele autocrației. De această natură este și problema muncii. Priviți „democrații“ români: care din ei a avut oare tăria de suflet să spună maselor muncitoare adevărul că democrație înseamnă muncă, ordine și sacrificiu pentru societate? Ne temem că atunci masele ar face democratului așa o manifestare de simpatie, încît i-ar trece pentru totdeauna dorul de a se mai întoarce între ele. Dimpotrivă, democrații noștri spun muncitorilor – fie aceștia proletari sau țărani – că dacă vor să trăiască mai bine, să vină la ei. Și oricine știe că în mintea întunecată a muncitorului român a trăi mai bine înseamnă a trăi fără muncă. Ei da, dacă muncitorii români vor da sprijin democraților, atunci toate cele trebuincioase se vor

produce de la sine, fără nici o osteneală: grădinile de pe mîndrele noastre văi vor face numai pere mălăiețe, care să cadă coapte gata în gura lui nătăfleată, democratul român de carieră.

O disciplinare a maselor noastre muncitoare e peste putință, cîtă vreme burghezia noastră națională nu va avea tăria de a sili pe apostolii nechemați ai democrației noastre să se transforme în elemente utile. Istoria nu cunoaște încă un stat creat prin declamație democratică și lingușiri aruncate unei muncitorimi inculte: statele se creează prin muncă disciplinată de la centru spre periferie. Dacă e vorba ca procesul de formare a statului nostru modern să se încheie în mod fericit, trebuie să se înlătore tot ceea ce primejduiește *disciplinarea muncii*. Aceasta e în prezent problema problemelor.

NAȚIONALISMUL

Un nume pentru două atitudini opuse față de evoluția socială

Între cuvintele de circulație deasă și înțeles nehotărît – două lucruri nedespărțite – locul cel mai de cinste îl ține neîndoielnic *naționalismul*. În adevăr, cu greu se poate închipui un termen cu un înțeles mai vag, chiar pentru acei ce se dau drept credincioșii curentului desemnat cu acest nume. De obicei, prin naționalism se înțelege o atitudine sentimentală, anume iubirea neamului propriu înaintea altor neamuri. Dar cu aceasta nu ajungem departe. Căci cel ce-și iubește neamul trebuie să cunoască și mijlocul prin care se poate înlăptui binele acestui neam; el trebuie să dea sentimentului său un cuprins intelectual, să-și formuleze *un principiu social-politic*. Și aici crezul naționaliștilor se deosebește atât de radical, încît ei se împart în două tabere adverse, care ajung să se privească între ele ca dușmane ale neamului. Să ne gândim, de pildă, la doi reprezentanți tipici ai naționalismului român, la C. A. Rosetti și M. Eminescu; ambii naționaliști convingși, și totuși ce prăpastie între dinșii! Se vede dar bine că nu există o *singură* concepție naționalistă, ci *două* concepții opuse: ambele au rădăcinile lor sociale, pe care trebuie să le cunoască bine cel ce vrea să-și limpezească înțelesul fiecăreia dintre ele. Aceasta e tocmai ceea ce ne propunem a face în rîndurile următoare, spre a ne lămuri asupra acestui atât de vag termen.

Națioanalismul burgheziei și naționalismul reacțiunii

Cercetînd obîrșia naționalismului european, W. Rathenau vede în el un răsunset al revoluției sociale de la sfîrșitul veacului XVIII: al emancipării maselor populare. Atîta vreme – crede Rathenau – cît aristocrația vechiului regim alcătuia clasa stăpînitoare, înfiriparea unui sentiment național era cu neputință. Căci aristocrația apuseană era o pătură cosmopolită: ea vorbea în toate țările aceeași limbă cultă – limba latină – avea aceeași credință, aceleași uzanțe cavaleresti și aceeași cultură. În sînul acestei aristocrații nu se putea deci naște vreo diferențiere națională.

Dar cînd masele populare ajung să dețină suveranitatea, situația se schimbă. Poporul locuiește un anumit colț de pămînt, vorbește o anumită limbă, se îmbracă într-un anumit fel și este prins în anumite tradiții locale. Și de aceea, cînd poporul devine forța socială hotărîtoare, se iviră și condițiile pentru nașterea sentimentului de diferențiere națională. Mai tîrziu concurența capitalistă, aruncînd națiunile în nesfîrșite conflicte, veni să ridice sentimentul național la cea mai înaltă formă. Aceasta se întîmplă în cursul veacului XIX.

Explicarea lui Rathenau e însă departe de a merge pînă la rădăcinile reale ale sentimentului național. E drept că ridicarea maselor populare din Apus coincide cu începuturile de deșteptare a conștiinței naționale. Dar istoria cunoaște perioade de domnie mult mai largă a poporului, fără ca ele să aducă vreo scîlipire de conștiință națională. E de ajuns a aminti democrațiile din Grecia veche, ca și acelea din timpul Renașterii.

Adevărul e că nașterea conștiinței naționale și a sentimentului de solidaritate națională, este răsunsetul sufletesc al luptei de încheiere a burgheziilor naționale europene.

Să ne amintim că la început orice burghezie e străină: ea se alcătuiește din negustorii veniți dintr-o regiune înaintată în una agricolă înapoiată. După ce însă indigenii deprind îndeajuns meseria burgheziei, încep lupta împotriva cotropirii străinilor, cu scopul de a-i înlocui în toate ramurile de activitate și a întemeia astfel o viață națională. *Această luptă împotriva dominației străine, prin plămădirea unei burghezii indigene care să o înlocuiască, este primul gest de afirmare națională pe care-l cunoaște istoria.* Pentru întîia dată în viața popoarelor se întreprinde o grandioasă mobilizare a tuturor forțelor naționale, spre a anihila supremația străinilor, care printr-o expansiune treptată izbutesc să subordoneze viața de stat, primejduindu-i existența națională. Nici Antichitatea, nici Renașterea nu au cunoscut asemenea luptă de afirmare națională, și pricina e limpede. Căci atunci geniul uman nu a fost în măsură să creeze acea pîrghie prin care națiunile luptă pentru emanciparea lor de sub iobăgia străină: *industria națională*. Ele au rămas la predominarea formei inițiale a capitalului – a comerțului – în care s-a istovit toată puterea de creație a geniului antic.

Procesul de afirmare națională față de cotropirea străină începe spre finele veacului XVI, se prelungește de-a lungul veacului XVII – epoca sa culminantă – și se încheie în veacul XVIII. Leagănul său pe continent este Franța, iar omul care a știut să se pună în slujba sa, ca nimeni altul, este Colbert, ministrul lui Ludovic al XIV-lea. Sistemul de măsuri folosite în scop de emancipare poartă pînă azi numele de colbertism sau mercantilism, ceea ce în fapt nu e altceva decît forma inițială sub care apare sentimentul național.

În dezvoltarea statelor moderne, acest proces de emancipare națională alcătuiește o perioadă înălțătoare, de redesteptare sau regenerare, și-și găsește expresia într-o ideologie naționalistă, al cărei prim articol de credință este *emanciparea de sub aservirea străină*, dreptul de a trăi prin propriile puteri ale națiunii – scurt: *neafirmarea*. La aceasta se adaugă cerința *unității și omogenității naționale*, adică a lărgirii teritoriului național pînă la ultimele limite unde trăiesc frați de același neam, așa ca aceștia să fie uniți în același organism social unitar.

Aceste articole de credință ale ideologiei naționale – *neafirmare, unitate și omogenitate națională* – sînt în același timp tot atîtea elemente alcătuitoare ale statelor moderne. De însemnat este aici un amănunt esențial: ele nu sînt înfățișate drept ceea ce sînt de fapt, adică drept cerințe ale înfiripării burgheziilor naționale. Acest lucru este cu neputință. Mai întii, nici cei ce le formau nu aveau conștiința legăturii lor cauzale cu realitatea socială: descoperirea acestui raport cauzal este abia fapta cercetării sociologice a vremii noastre. Apoi, pe atunci domnea mentalitatea raționalistă, care deducea ideile din adîncimile rațiunii umane: ideile aveau tocmai menirea de a prefăce – a raționaliza – realitatea. Potrivit cu aceasta, articolele de credință ale ideologiei naționaliste trebuiau să fie privite ca produse ale rațiunii, cu menirea de a prefăce realitatea în sensul lor. Așa se face că ideologia naționalistă a burgheziei, la fel cu întreaga cultură burheză, a fost considerată ca *neistorică și revoluționară*: ea părea a pleca de la formule abstracte, care nu erau scoase din realitate, ci trebuiau să fie impuse realității.

Aceasta este întîia formă a naționalismului. Ea își are originea în acea țară care a dus la cea mai înaltă treaptă naționalismul burhez – în Franța. În această fază naționalismul nu face deosebire între națiuni, ci le recunoaște la toate – celor mari ca și celor mici – același drept de neafirmare și autodeterminare. De aici marele rol al acestei prime forme a naționalismului burhez: ea a încălzit și a înălțat inimile în orice națiune obijduită și sfîșiată în sine, pînă ce s-a putut vedea înjghebată în același stat unitar și neafirmat.

După prima ridicare revoluționară a burgheziei europene, la 1789, a urmat îndelunga perioadă a încercărilor de restaurare a vechiului regim, care se prelungește pînă pe la mijlocul veacului XIX. În tot acest timp, cînd burghezia victorioasă trebuie să respingă contrarevoluția oamenilor trecutului, aceștia plămădesc și o nouă ideologie naționalistă, pe care o ridică împotriva ideologiei naționaliste a burgheziei. Însușirile noii ideologii naționaliste trebuie deduse și înțelese din nevoia luptei împotriva celei vechi. Această ideologie este: a) *istorică*, din nevoia luptei împotriva caracterului pretins neistoric al ideologiei burheze; ea afirmă anume că dezvoltarea societăților nu se face pe cale de revoluții, înfăptuite pe baza unor formule abstracte, ci *este un proces organic, care decurge în mod lent din in-*

situiiile tradiiionale ale trecutului. Acest caracter istoric – afirmarea cã instituiiile prezentului se nasc din acelea ale trecutului, printr-un proces de modificare treptatã – alcãtuiește însãși esența noului naționalism. Din această pricinã el mai este b) *idealist, romantic*: el idealizeazã trecutul – pe care ideologia burghezã îl disprețuiește, înfãțișându-l ca rãtãcit, nenatural, nerațional, barbar: de aceea noua ideologie naționalistã a reacțiunii privește instituiiile trecutului ca superioare acelorã prezente; c) ea este *religioasã*: fiindcã ideologia burghezã dãrãmã religia veche, tradiiionalã. Ideologia reacționarã încearcã s-o reînvie; ea este deci creștinã. Noua ideologie naționalistã, istoricã și evoluționistã, se zãmislește în Germania romanticã, trece de aici în Franța postrevoluționarã și în alte state europene, în care nevoia luptei împotriva burgheziei impunea întrebuintãrea acelorãși arme teoretice.

Din ea se naște *spiritul istoric evoluționist*, în care este plãmãditã întreaga științã a vremii noastre. Astãzi, a cerceta o categorie de fapte înseamnã a urmãri transformarea – „evoluția” – lor treptatã de la faza inițialã pînã la starea actualã. Cu alte cuvinte: mentalitatea noastrã științificã a fost formatã de ideologia naționalistã a reacțiunii.

Dacã vrem sã caracterizãm pe scurt ambele ideologii naționaliste dușmane, nãscute din lupta burgheziei cu reacțiunea agrarã, putem spune: ideologia burghezã cere în mod simplu formarea unui stat unitar național, ideologia reacționarã cere însã ca acest stat sã derive din tradiiile trecutului; cea dintii poartã numele de naționalã, fiindcã ia ca bazã a vieții de stat națiunea, însã forma ei prezentã; cea din urmã poartã numele de naționalã fiindcã ia ca bazã a vieții trecutului național; prima este ideologia partidelor liberale, a doua alcãtuiește ideologia partidelor conservatoare reacționare; cea dintii a devenit pe de-a-ntregul o realitate, întrupatã în statele naționale moderne, a doua a rãmas mereu un principiu teoretic, o simplã abstracție.

Cele douã curente naționaliste în România

Sã vedem acum ce fel se înfãțișeazã aceste douã ideologii în evoluția României moderne¹.

¹Am spus cã nu ne ocupãm aici decît de prima formã a ideologiei naționaliste, așa cum își ia naștere din nevoile burgheziei în proces de formație. Amintim numai în trecut, cã în țãrile înaintate naționalismul tinde sã ia altã înfãțișare. Acolo supremația Marii Finanțe a nãscut ideologia naționalã imperialistã, care nu mai recunoaște tuturor națiunilor același drept de autodeterminare, ci stabilește o singurã națiune aleasã, menitã a subjuga și civiliza pe toate celelalte. Dar de asemenea naționalism imperialist, așa cum a înflorit, de pildã, în Germania dinainte de rãzboi, nu avem sã ne ocupãm aici, cãci atît de departe nu a ajuns evoluția socialã a României.

Expansiunea capitalismului străin în România după anul 1829 și alcătuirea – ca urmare a acestei expansiuni – a unor începuturi de capitalism român a adus și pe pământul nostru ideologia naționalistă a oricărei burghezii tinere. De astă dată însă ideologia națională nu se mai dezvoltă treptat, ci este transplantată din Franța în forma ei ultimă și completă, așa cum am arătat-o mai sus. Reprezentantă a acestui naționalism al burgheziei române în zămislire este generația noastră de la 1848, iar în fruntea acesteia stă purtătorul de cuvânt al întregii epoci: Ion Brătianu. Prin scris, prin viu grai, ca și prin activitatea politică, acest om – o inimă mare, pe care se altoise o mare putere de intuiție a nevoilor vremii – a contribuit la răspîndirea și înfăptuirea naționalismului burghez: unitate națională, organizație omogenă și neatîrnare națională. I-a fost dat acestui om ca înainte de a închide ochii să poată străbate o bună distanță pe calea înfăptuirii programului său naționalist. La deplina realizare a acestui program actuala generație burgheză lucrează încă, cum vom vedea în curînd.

Ar fi de prisos să ne oprim asupra altor reprezentanți ai acestei generații plină de unic avînt, cum nu se găsește decît la începuturile liberatoare ale burgheziei, căci ei au intrat în sufletul oricărui român încă din primii ani de școală. Nu putem însă trece înainte fără a rosti numele impunător al lui Kogălniceanu, care ca profesor, scriitor, orator și om politic a lucrat la răspîndirea unei ideologii burgheze caracteristice, nuanțată de un ușor și pentru timpul său prematur reacționarism, desigur o reminiscență a peregrinării sale prin atmosfera romantismului german. Dar despre aceasta vom mai avea prilejul să vorbim în legătură cu naționalismul reacțiunii române.

După ce perioada de la 1859 pînă la 1866 a adus înfăptuirea unei părți din cerințele naționalismului propovăduit de burghezia noastră, și-au ridicat și la noi oamenii trecutului capul, opunînd naționalismului burghez un naționalism reacționar, croit după nevoile luptei împotriva înnoirilor noastre burgheze. Acest naționalism se slujea absolut de aceleași arme teoretice ca și cel al reacțiunii europene și împrumutase aceste arme de-a dreptul de la sorginte: din Germania. De aceea el este: a) istoric, anume el afirmă că progresul social nu se realizează pe cale de revoluție, cum vroia generația de la 1848, ci printr-o modificare lentă a instituțiilor tradiționale din trecut; aceasta din pricină – și aici este esența naționalismului reacțiunii noastre – că *societatea este un organism și are o evoluție continuă*; b) el este idealist romantic: idealizează trecutul, pe care i se pare că l-a profanat generația de la 1848; și este c) religios sentimental: apără biserica de desconsiderarea ce crede a-i fi arătat reprezentanții burgheziei noastre. Perioada de înflorire a acestui naționalism – a doua jumătate a veacului din urmă –

poartă denumirea de ̑ră critică, fiindcă ideologia naționalistă a reacțiunii și-a luat ființă, la fel cu cea străină, din critica așezămintelor burgheze.

Am avut altă dată prilejul să ne ocupăm pe larg de naționalismul critic al reacțiunii române, și am arătat că purtătorul de cuvânt al acestei întregi ere este M. Eminescu: el a desăvârșit la noi ideologia naționalistă reacționară în toate laturile ei. Au contribuit la răspîndirea acestei ideologii, din generația veche junimistă, îndeosebi T. Maiorescu și P. Carp, din generația nouă domnii C. Rădulescu-Motru și S. Mehedinți. Domnul N. Iorga a luat ca sprijin pentru curentul său naționalist autoritatea lui M. Kogălniceanu, din temeiul că acesta a formulat la noi cel dintîi ideea evoluției organice, lente, din așezămintele trecutului. Cum că Kogălniceanu a fost întiiul scriitor român care a formulat această idee, poate fi din punct de vedere istoric exact. Decît mai întii Kogălniceanu nu a avut nici o înrîurire asupra formării ideologiei naționaliste a reacțiunii române; al doilea, pentru un sociolog e de puțin interes cine a emis mai întii o idee, ci acel ce a exprimat-o în forma sa cea mai desăvîrșită și a dat naștere unui curent: deci reprezentantul tipic al unui întreg mod de gîndire. Și pentru ideologia naționalistă evoluționistă asemenea reprezentant tipic, la fel cu I. Brătianu pentru ideologia naționalistă burgheză, nu e Kogălniceanu, ci Eminescu. Kogălniceanu este, în esență, un ideolog burghez, lucrînd umăr la umăr cu burghezia română.

În timpul de față, ideologia națională a reacțiunii a repurtat în lumea noastră cultă o izbîndă desăvîrșită asupra naționalismului burghez. Ea este singura cunoscută, în așa fel că la ea pare a se reduce naționalismul însuși. Faptul nu poate să surprindă pe cei ce-și dau seama că întreaga noastră cultură este opera reacțiunii și că burghezia română n-a putut produce încă o cultură corespunzătoare, spre a ajunge naționalismul ei ca principiu obștesc de gîndire. Mai supărător este însă pentru cercetătorul științific că însuși naționalismul burgheziei a ajuns la cunoștința lumii noastre culte prin critica reacțiunii, așa că el trăiește azi desfigurat pînă la caricatură. În adevăr, cum afișează reacțiunea ideologia naționalistă burgheză? Marea osîndă care se aduce la noi împotriva acesteia astăzi, într-o vreme pe care am putea-o numi sociologică, este aceeași care se aducea în Apus într-o vreme cînd nu exista nici urmă de sociologie: vorbim anume de osînda înstrăinării de lumea concretă. Dacă ar fi să credem pe reprezentanții reacțiunii noastre, naționalismul burghez este o ideologie abstractă, care pleacă de la formule dospite de mintea omenească, frumoase în sine, dar ireale, prin care totuși vrea să revoluționeze realitatea noastră socială. Asta din pricină că ideologii noștri burghezi n-ar fi cunoscut nevoile concrete ale neamului lor. D. Mehedinți merge chiar atît de departe, că privește unele din formulele naționalismului burghez ca un fel de realități abstracte, de entități

metafizice, de aceea intitulează critica îndreptată împotriva lor „în contra metafizicii“.

Trebuie să ne lămurim în această privință. Ni se pare straniu de a învinovăți de formule abstracte o pătură socială cum e cea burgheză, care se ocupă cu orice pe lumea asta, numai nu cu abstracții. Ideologia naționalistă burgheză este tot ceea ce poate fi negarea abstracției: ea exprimă, cum am văzut, nevoile cele mai reale dintre realitățile vremii – ale capitalismului. De aceea toate punctele ei de credință au devenit pe de-a-ntregul realitate: ele sînt concretizate în actualul nostru stat național, unitar și neatîrnat. Ce rost mai poate avea învinovățirea de abstracție și de înstrăinare de realitatea socială, ridicată împotriva ideologiei burgheze, nu sîntem în măsură să înțelegem.

Dar e locul să întrebăm: ce a realizat ideologia naționalistă reacționară din cerințele ei? O știm cu toții: nimic. Ea n-a putut modela prezentul după chipul trecutului, căci nimeni nu mai poate făptui astăzi minuni. Și ar fi desigur cea mai minunată minune, ca instituțiile unui stat capitalist să fie modelate după chipul vechii lumi agrare, cu care capitalismul nu are nimic de împărțit și care a murit pentru totdeauna, la noi ca oriunde străbate tăvălugul capitalist.

Întrebarea are însă și altă latură. Reprezentanții reacțiunii, întocmai ca și cei ai burgheziei, și-au făcut educația în străinătate și au rămas toată viața străini de nevoile concrete ale țării lor. Venind în țară, ei au repetat în mod mecanic formule învățate din filosofia romantică germană, anume că *statul e un organism* și evoluează în mod lent, din propriul său trecut. Aceasta o spuneau ei, nu doar că aveau vreo idee de trecutul nostru național și de nevoile prezentului, ci fiindcă așa învățaseră de la dascălii lor germani. Cît privește nevoile reale ale societății noastre, despre acestea ei vorbeau ca și un orb despre culori, căci dascălii germani nu le dăduseră nici o lumină în această privință, ci numai le împărtășiseră ideea evoluției organice. Burghezia însă a avut *intuiția* exactă a nevoilor noastre sociale reale: ea și-a dat seama că soarta țării noastre nu mai este legată de trecutul național, ci de soarta noului venit pe pămîntul nostru: a capitalismului; de aceea ea a lucrat în această direcție și a creat actualul stat român, în care trăim cu toții. Statul nostru național de astăzi este forma concretă a naționalismului burgheziei române. Cît privește naționalismul reacțiunii, el a rămas mereu o formulă abstractă, cel puțin nici nu se poate mîndri de a fi națională, întrucît ea a fost învățată pe de rost din Germania: ideea de organism și evoluție organică a fost emisă întîi de Herder și Goethe și adîncită apoi de romanticii germani. Astfel învinovățirea de abstracție și de înstrăinare de realitatea noastră socială, pe care naționalismul reacțiunii o aduce împotriva naționalismului burgheziei, cade cu toată strivitoarea greutate asupra lui însuși.

În timpul de față burghezia română lucrează cu unică stăruință la împlinirea deplină a celui din urmă punct din programul ei național: la crearea neatîrării naționale. Ea aduce un război, decît care altul mai însemnat nu a adus încă neamul nostru. Numele războiului nu spune nimic pentru profani: el se cheamă „lupta de neatîrnare economică“ și într-un studiu științific ne-am încercat a lămurii pe larg înțelesul și însemnătatea sa națională.

Să ne închipuim că în vechea Românie agrară ar fi năvălit dușmanul și ar fi cucerit pămîntul nostru străvechi, reducînd pe românii de baștină în iobăgie. Atunci desigur cea mai mare faptă națională ar fi fost recucerirea pămîntului nostru din mîna dușmanilor, de vreme ce stăpînirea sa era temelul vieții sociale. Un război de același fel duce și burghezia română în timpul de față. Căci azi roata vieții sociale s-a schimbat: axa în jurul căreia se învîrte ea nu mai e stăpînirea de pămînt, ci stăpînirea de capital. Cel ce stăpînește astăzi capitalul dă ordin: cel ce nu are capital, acela trebuie să se supună.

La noi însă marea majoritate a capitalului este încă în mîna străinilor, care au puțină să ne impună măsurile ce le convin. Este o iobăgie ascunsă, pe care n-o cunoaște, cu suspine, decît omul de stat și omul de știință, care și el poate să suspine la această tristă realitate, dacă pe lîngă știință mai are și o inimă. Lupta burgheziei are tocmai drept țel de a cuceri această pîrghie a vieții sociale moderne, a smulge capitalul din mîna străinilor și a-l reda românilor: scurt, a recuceri România de azi pentru români. De soarta acestui din urmă episod al naționalismului burghez atîrnă dacă în această Românie de astăzi, cu care ne mîndrim toți, stăpînitorii de fapt vor fi românii, sau străinii. De aceea este datoră morală a tuturor celor de meseria condeului de a lumina opinia publică asupra însemnătății istorice a naționalismului burghez, lăsînd deocamdată în pace disertațiile despre evoluția organică; căci acestea nu folosesc nimic la imensa operă națională, a cărei împlinire este în curs și de soarta căreia este legată însăși soarta existenței noastre naționale.

NAȚIONALIZAREA ORAȘELOR

I. GENEZA PROBLEMEI

a) Considerații generale

Nu este o sarcină plăcută de a vorbi în împrejurările de azi despre naționalizarea orașelor române. Aceasta înseamnă a desfășura toată trista priveliște a inferiorității românilor, în propria lor țară, față de elementele străine. Orașele, care sînt adevărate centre de viață și putere, n-au fost în România niciodată românești – și mai mult ca oricînd, nu sînt azi românești. În adevăr, ne aflăm acum la ultimul stadiu al procesului de înstrăinare: mai departe nu putem merge, e vorba mai curînd să ne uităm îndărăt. Este vorba de a restabili – pe cît e cu putință într-o societate modernă – omogenitatea de obîrșie a corpului nostru social. Aceasta este arzătoarea problemă, de înaltă actualitate, a naționalizării orașelor.

Privită în lumina științifică, înstrăinarea orașelor de sate se reduce la un proces de diferențiere socială. Se știe că cu cît un organism e mai puțin dezvoltat, cu atît părțile sale alcătuitoare se aseamănă mai mult unele cu altele, și cu cît organismul stă mai sus pe scara evoluției cu atît părțile sale sînt mai deosebite și îndeplinesc funcții speciale.

Tot astfel se înfățișează și dezvoltarea societăților. În adevăr, societățile inferioare sînt omogene, viața tuturor oamenilor decurge atunci la fel: ei trăiesc într-o stare de așa-zisă autarhie, adică fiecare își ajunge lui însuși, producînd singur tot ceea ce-i trebuie. Dezvoltarea acestor societăți stă într-un proces de neconținută diferențiere. Prima mare diferențiere socială, care rămîne pentru totdeauna fundamentală, este următoarea: alături de funcția originală a producției se naște o funcție nouă; aceea a schimbului. Unii produc, alții pun în circulație produsele: ei le schimbă unele pentru altele.

Această diferențiere de funcție socială naște și o diferențiere de grupări sociale. Producția directă rămîne îndeletnicirea specială a statelor, iar pentru îndeplinirea funcției schimbului se nasc centre noi; acestea sînt orașele. Satele rămîn centre de muncă a pămîntului, orașele însă devin centre de schimb, iar mai tîrziu – într-o fază de evoluție înaintată – ele dezvoltă și o producție proprie, anume îndrumată în vederea schimbului: industria. Astfel, orașele trebuie înțelese în funcție de schimb; ele se nasc cu

nașterea schimbului, și decad odată cu decăderea schimbului. În adevăr, să ne gândim la orașele care s-au perindat în decursul civilizației europene, cu tot atâtea centre de avere, forță și cultură: Atena, Roma, Veneția, Lisabona, Amsterdam, Londra: toate acestea au înflorit atît cît au stat în căile schimbului, și au decăzut după strămutarea acestor căi. Putem deci zice: unde se îndreaptă drumul schimbului, acolo se nasc orașe noi, de unde se îndepărtează schimbul, acolo decad orașele vechi.

De aceea trebuie să stabilim de la început că orașele, prin însăși originea și funcția lor, sînt orînduite a avea totdeauna o populație pestriță. Ele sînt puncte de întîlnire și legătură între toate neamurile și limbile. Satul rămîne o grupare națională curată, căci baza vieții sale e pămîntul, de la a cărei stăpînire sînt înlăturați străinii. Dar schimbul este cosmopolit, și tot astfel este și populația orașenească, care se consacră acestei îndeletniciri.

De pe acum putem întrevădea adevărul că problema naționalizării orașelor are alt sens decît acela care i se dă de obicei la noi.

b) Originea orașelor moderne

Pentru nașterea orașelor moderne, evenimentul hotărîtor este marea mișcare istorică a evului de mijloc: cruciadele. Ce-i drept au existat orașe și mai înainte. Astfel orașele italiene se emancipează încă de prin veacul IX, de asemenea unele orașe franceze încheie lupta de emancipare înaintea cruciadelor. Pricina e că legăturile comerciale cu Orientul, cărora aceste orașe își datoresc ființa, n-au încetat niciodată cu totul, îndeosebi în părțile de sud ale Europei, nici chiar după năruirea Imperiului roman. Dar abia cruciadele vin să transporte spre Orient mase mari de oameni, însoțite de flote comerciale pentru aprovizionare și provoacă astfel reînvierea vechilor legături de comerț. Nașterea orașelor trebuia să fie – și a fost – urmarea firească. În adevăr, ceea ce caracterizează veacurile XII-XVI este întemeierea febrilă de orașe.

Începuturile sînt deosebite. Orașele de la sud – cele italiene îndeobște, precum și unele franceze: Marsilia, Bordeaux, Toulouse etc. – sînt de obîrșie romană. Căci aci, îndeosebi în Italia, tradițiile vieții municipale romane nu s-au stins cu totul după căderea imperiului. Orașele de la nord provin, în genere, din fortărețe militare sau din transformarea satelor. În acele vremuri tulburi, principii întăreau locuri bine înzestrate pentru apărare, de obicei pe înălțime, spre a se putea împotrivi la nevoie năvălirilor dușmane. Cînd asemenea locuri întărite – numele lor era Burgus, Buorg, Burg – se întîmplau să fie în căile comerțului, ele deveneau locul de adăpost al negus-

torilor. Căci negoțul este o îndeletnicire pașnică, și are nevoie de siguranță. Astfel, în vreme ce sus, pe înălțime, se ridica citadela, burg-ul cu garnizoana sa, jos la poalele colinei se întindeau străzile în formă de pătrat, la mijlocul cărui se afla piața. Aceasta e înfățișarea unui oraș medieval.

Orașele care se trăgeau din începuturile romane și întreținuseră mereu legături comerciale cu Orientul au avut mereu o populație amestecată. Dar acelea care și-au luat nașterea din sate sau întărituri militare aveau la obârșie un caracter național. O întăritură militară, de pildă, nu putea face la început decât doar comerțul care era necesar pentru aprovizionarea garnizoanei. Oamenii de pază își cumpărau cele trebuitoare de la țărani dimprejur, și în acest mod se stabileau între citadelă și țărănimea megieșă oarecare relații de schimb, care duceau la crearea unei piețe. Cu încetul se adunau negustori și meseriași și orașul intra în ființă. Negustorii și meseriașii erau organizați pe baze naționale religioase: ei se grupau în bresle, puse sub ocrotirea unui sfânt. Breslele aveau un document, charta, care le asigura unele privilegii.

Dar decum aceste orașe își intensifică legăturile comerciale, apare și urmarea neînlăturată: invazia străinilor. Mai întâi individual și cu anevoie, apoi în cete și cu mare ușurință, acești agenți ai schimbului se strecoară neîncetat, dizolvă organizațiile naționale și dau orașelor un caracter cosmopolit. E cel mai melancolic episod în dezvoltarea orașelor moderne, acest proces de dizolvare a spiritului național curat, ce se pronunță odată cu înfripirea capitalismului modern, de prin veacul XV, în alte părți mai curînd. Cej mai numeroși dintre acești străini distrugători de datini sînt evreii. Ei răzbat peste tot, fac împrumuturi de bani, întemeiază bănci și prin sprijinul financiar acordat persoanelor cu situații înalte izbutesc să devină necesari. De altfel cu soarta evreilor la orașe ne vom ocupa și mai departe.

Așadar, oricare ar fi începuturile orașelor, sfîrșitul e același: populația ia un caracter pestriț și dă naștere unei culturi și unei constituții speciale, opusă spiritului tradițional al satelor.

c) Originea orașelor române

Dezvoltarea orașelor noastre, de altfel ca întreaga dezvoltare socială a României, se împarte în două perioade deosebite. Întîia perioadă se întinde de la începuturile orașelor pînă la anul 1829, cînd se încheie vechiul regim român de la această dată Principatele intră în regimul nou modern, și cu aceasta suferă și orașele o radicală schimbare.

Pe la începutul vechiului nostru regim, prin veacurile XIII-XIV, răzbat spre Principate deținătorii de atunci ai comerțului cu Orientul: italienii. Dar

aceste legături comerciale sînt înăbușite chiar în începuturile lor, prin înaintarea turcilor spre Europa și tăierea vechilor căi de comunicație, pe uscat, cu Orientul. De atunci schimbul cu această regiune se face pe apă, prin înconjurul Africii, ceea ce scoate Principatele – de altfel ca întreg Răsăritul Europei – din drumul civilizației. În noaptea care se revarsă peste ținutul Europei răsăritene de pe la sfîrșitul veacului XV, după căderea Constantinopolului, comerțul nostru se făcea mai cu seamă, și în mod obligatoriu, cu Imperiul turc; numai ceea ce prisosea, după împlinirea acestor obligații, putea face obiectul unui schimb redus cu alte țări, anume cu Polonia și Ungaria.

Această situație lămurește și naționalitatea străinilor care pătrund pe atunci în Principate ca agenți ai schimbului. În primul loc vin grecii, mai cu seamă în Muntenia; în Moldova joacă acest rol armenii. Printre ei se strecoară turci, iar dinspre Ardeal germani și unguri. Iată străinii care-și dau întâlnire pe acele vremuri în orașele noastre.

Unele din orașele române sînt anterioare întemeierii Principatelor; așa e Cîmpulung în Muntenia și Baia în Moldova. Acestea sînt deci de origine străină. Aceeași origine au însă și orașele întemeiate mai tîrziu, căci ele provin – după arătările d-lui Iorga – din colonizări cu elemente străine dinspre Ardeal și Galiția. Dar, deși de origine străină și cu populație exotică, orașele noastre par a fi intrat curînd în proces de românizare. În adevăr, după numele de negustori de prin veacul XVI, pe care le citează aceiași istoric, străinii sînt rari în orașele muntene. Nu tot așa e însă în Moldova: aici orașe ca Suceava, Siretul, Hîrlăul, păstrează mereu fizionomia lor străină. De însemnat este că în veacul XVI nu se găsește în Principate nici un evreu, o comunitate evreiască apare la noi abia în veacul XVII.

Soarta orașelor noastre – am zis mai înainte – se schimbă radical de la 1829, odată cu pășirea în regimul nou modern; de atunci ele intră treptat în întinse relații internaționale, și suferă toate prefacerile ce decurg din noua situație. În altă lucrare – *Burghezia Română* – am arătat pe larg că evenimentul ce deschide la noi această nouă eră este expansiunea Angliei spre Orient, prin Marea Mediterană; lucrul este evident pentru oricine studiază istoria economică a Europei în pragul veacului XIX. Căci trăsătura cea mai izbitoare a dezvoltării economiei europene de atunci este tocmai îndrumarea Angliei spre Răsărit. Prodigioasa creștere a producției engleze, în urma „revoluției industriale” – introducerea mașinilor în industrie – silește Marea Britanie să se îngrijească de deubșe noi: astfel comerțul britanic reia drumul Mediteranei, acel vechi drum spre Orient, care fusese părăsit, de pe la sfîrșitul veacului XV, după invazia turcilor în Europa și descoperirea înconjurului Africii.

România cade în mod firesc sub noua influență. Documentele privitoare la eforturile făcute, în acest timp, de diplomația engleză la Poarta Otomană, spre a-și deschide drumul spre Principate, au fost studiate de un economist –

d-l. C. Băicoianu – care a publicat încheierile cercetărilor sale într-o carte în limba germană, apărută la 1913. Din nenorocire istoricii noștri, care se istovesc în cercetări de intrigi politice, de nașteri și căsătorii de prinți, de măcelăriri între popoare, continuă să dovedească față de acest eveniment cea mai deplină ignoranță. Istoriografia română cuprinde lucrări de autori cu înaltă reputație apărute în urma scrierii d-lui Băicoianu, cu scopul special de a studia legăturile între Anglia și România, totuși despre acest mare episod, cheia care dezleagă tainele plămădirii României moderne, ei nu au nici o cunoștință. Sîntem deci martori la această tristă priveliște că în cercetarea originei României de azi economiștii și sociologii merg pe o cale, iar istoricii pe alta. Totuși cercetătorii economici și sociologii au avantajul că cunosc lucrările istoricilor, ceea ce nu se poate spune și despre istorici. Nu știu de partea cui este dauna.

Întrînd în vârtejul schimbului european, orașele noastre au de suferit urmările sale firești: invazia mărfurilor străine și odată cu acestea invazia străinilor. Poporul român, alcătuit de veacuri din păstori și muncitori de pămînt, nu putea naște din sînul său, peste noapte, o clasă de mijlocitori ai schimbului internațional. Acest gol trebuia să-l umple străinii. Și în adevăr, de la 1829 încoace sînt două mijloace după care putem să urmărim întărirea relațiilor noastre cu Apusul: a) creșterea neîncetată a importului și b) invazia tot mai puternică de străini la orașe.

Căci este în toată puterea cuvîntului o invazie. Cu bun temei, Radu Rosetti a asemănat această năvală a străinilor în orașele noastre cu asaltul aventurierilor în California, în căutarea minelor de aur. Iată cîteva din numeroasele date adunate de acest scriitor cu privire la mișcarea celor mai numeroși dintre străini: evreii. La 1820 Iașiul aveau 4 mii evrei, la 1831 acest număr se ridică la 17 mii, la 1838 la 29 mii, la 1859 la 31 mii, la 1899 la 39 mii. În acest an populația totală a Iașului este de 78 mii, așa că românii sînt în minoritate. Bucureștii aveau în 1831 2 mii evrei, la 1838 numărul se ridică la 3 mii, la 1860 la 6 mii, la 1899 la 43 mii.

După război populația orașelor de seamă ale României Mari se înfățișă în chipul următor¹:

	Populația totală	Români	Străini
București	472 mii	356 mii	64 mii
Iași	94 mii	56 mii	35 mii
Cluj	83 mii	28 mii	10 mii
Timișoara	82 mii	15 mii	8 mii
Cernăuți	92 mii	12 mii	43 mii
Chișinău	133 mii	40 mii	62 mii

¹Pentru Iași și București populația este luată din recenta „numărătoare” a cărei valoare este, după toate semnele, nulă. Nu avem însă alte indicații.

Trebuie să relevăm însă că populația română de la orașe este inferioară nu numai ca număr, ci și ca situație socială. Astfel, românii locuiesc de obicei cartierele sărăcicioase și murdare de la periferie, în vreme ce la centru se înalță palatele comerțului și industriei străine.

Cea mai densă populație orășenească străină se află în Bucovina: aici avem 67,7 la sută străini, evreii împreună cu alte naționalități; vin apoi orașele basarabene cu 66,2% străini, orașele ardelenene cu 65,4% străini, cele moldovene cu 34,1% străini, și la urmă orașele muntene. Aici străinii scad la 18,3%¹.

Amintim încă un amănunt, îndeosebi pentru tinerii noștri cu înclinări romantice, care citesc cu deliciu poeziile lui Eminescu și romanele lui Duiliu Zamfirescu și-și închipuie că vechea noastră boierime era mult mai bună cu țaranii decât plutocrația de azi. Vroiam să vorbim de alcoolismul la sate. După arătările lui G. Soutzo și Radu Rosetti, această grozavă plagă, care ruinează sănătatea țărănimii, s-a întins din vina bierilor. Spre a-și mări veniturile ei întemeiau pe moșiile lor târguri evreiești, a căror îndeletnicire era ținerea de circiumi și velnițe. Astfel boierii n-au știut șovăi, pentru meschine ciștiguri bănești, să surpe înseși temelile existenței noastre ca rasă, înlesnind propagarea alcoolismului în sinul populației. Fapta lor e cu atât mai tristă cu cât relațiile călătorilor străini la noi, în timpul vechiului regim, ne spun că țăranul român este destul de sobru.

Așadar expansiunea engleză, care a salvat existența neamului nostru, înălțurînd treptat pe cei ce rîvneau pămîntul românesc – turcii, rușii, austriecii – ne-a dăruit și urmarea firească a schimbului internațional: orașe deplin străine.

Străinii – cum reiese de mai sus – invadează peste tot orașele, la noi ca și aiurea. Aceasta decurge cu necesitate din însăși funcția socială a orașelor – deci nu trebuie să ne surprindă. Străinismul nu caracterizează numai orașele noastre și nu e un semn de slăbiciune specială a noastră ca rasă: el este caracteristică în genere a vieții orășenești.

Străinii, care vin la orașe în perioada lor de formație, aduc o mentalitate nouă, în cultură ca și în politică. La sosirea lor, ei găsesc peste tot o organizație bazată pe deosebiri calitative, drepturile atîrnă de calitățile oamenilor; locuitorii băștinași au drepturi, ceilalți nu au între băștinași, acci de sînge nobil au privilegiu, fiii poporului sînt îndepărtați de la ele.

Într-o asemenea organizație străinul nu are loc: el este un paria, căci nu are calitatea cerută pentru folosința drepturilor: nu este fiu al locului. Nu e deci de mirare că străinii strîng energic rîndurile și luptă cu toate mijloacele, pînă ce năruie odioasa constituție, care-i scoate în afară de rîndul oamenilor. Ei aduc în locul acesteia o concepție politică proprie, în care drepturile nu mai atîrnă de calități, ci de faptul simplu că fiecare este un om, o unitate. Ce

¹Datele privitoare la populația orășenească au fost stabilite pîria îngrijirea d-lui I. Setlacec, director general al muncii.

însemnătate poate avea – așa argumentează străinul – întimplarea oarbă a nașterii? Doar, în fond, toți sîntem oameni: unitați ale mării familii umane.

Astfel, spălați de toate calitățile lor concrete, de naștere și de cultură, și reduși la un simplu unu, un atom al speciei umane, toți oamenii devin egali și trebuie să aibă drepturi egale. Această concepție politică cantitativă și egalitară este democrația.

Cel ce se prezintă la urna democratică – fie prinț sau plebeu, fie de baștină sau de proveniență străină, fie geniu sau cîrpaci – tot om este, tot același drept îl are, tot un vot dă. Într-o asemenea constituție capătă în sfîrșit și străinul un loc egal cu acel al restului muritorilor, căci și el este un om, ca toți ceilalți. Dezbrăcați de calitățile lor, oamenii devin unitați identice: deosebiri între ei încetează. E tocmai ceea ce urmăresc și străinii: desființarea barierelor între ei și băștinași, prin egalizarea tuturor. Iată sensul real al frazeologiei umanitariste, al declarației despre drepturile omului.

Vorbind de cea dintîi democrație care a apărut pe scena istoriei – democrația greacă – G.Glotz zice că prin ea Pireul a învins Atica. El vrea să spună că străinii, care populau portul Pireu, au învins prin Constituția democratică pe grecii de baștină, care locuiau pămîntul Aticei. Și de atunci democrația a rămas mereu constituția în care și-a găsit expresie instinctul de conservare al străinilor. Astăzi chiar, orice partid politic și orice organ de publicitate, care-și face o profesie din lupta pentru democrație și pentru drepturile omului, are o coloratură etnică precisă: e sau străin, sau în el străinii dau tonul. Astfel că la baza luptei pentru democrație nu mai stau interese de clasă, ci de rasă.

Spunem aceasta nu că am vroi să jignim pe cineva, ci fiindcă așa este. Ar fi o jalnică naivitate – nu numai la noi, ci în orice țară – de a privi declarația umanitaristă și democratică a cetățenilor de obîrșie străină, în presă sau în truniri, ca și a băștinașilor căzuți în fîgașul lor, ca un indiciu de vederi înaintate. Îndărătul acestei declarații se ascund, poate adesea inconștient, interesele rasei.

II. SOLUȚIA PROBLEMEI; CURENTELE DE NAȚIONALIZARE

a) Curentul agrar-național

În perioada de formare, cînd sînt invadate, orașele moderne alcătuiesc o lume proprie; ele apar mai curînd ca o specie de cuie străine în corpul național al unei țări. Se înțelege că asemenea situație nu poate să dureze mereu. Orice organism puternic, cînd pătrund în interiorul său corpuri străine, reacționează împotriva lor, le elimină sau le face nedăunătoare. Tot astfel și

organismul social: în faza invaziei străine el pornește o reacțiune de eliminare. Această reacțiune e tocmai ceea ce alcătuiește naționalizarea de fapt a orașelor.

Trebuie să revelăm deci cu deosebită stăruință: în chestiunea naționalizării nu este vorba de a prescrie rețete abstracte, de a da soluții dospite de creierul omenesc. Este vorba de a coborî ceva mai adânc; a descoperi reacțiunea de fapt, care se desprinde sub formă de deosebite curente din însăși dezvoltarea firească a societății.

Cel dintii și cel mai vechi curent de naționalizare își ia ființă din sînul elementelor rurale și respiră în totul spiritul satelor. Nu doar că el s-ar naște chiar la sate: promotorii săi sînt intelectualii orașeni de proveniență rurală. La aceștia se adaugă proprietari de toate categoriile și în genere cei ce au vreo atingere cu pămîntul țării.

Și e firesc. Căci invazia străinilor face cele dintii victime în pătura rurală. Sub asaltul străinilor, agrarienii văd năruindu-se una după alta toate tradițiile în care ei își duceau pînă atunci viața. Apoi, cămătăria adusă de noii veniți îi încarcă de datorii și nu rareori îi scotea de pe pămînturile lor. Dar, afară de acestea, simpla ridicare a orașelor, locuite numai de străini și totuși dînd tonul în economia și în politica țării, pare acestor oameni, legați prin tradiții seculare de pămînt, o sfidare a demnității naționale. Aceasta le insuflă o ură feroce împotriva orașelor și-i face să dea semnalul luptei împotriva populației lor exotice.

Cum se înfățișează această reacțiune?

Ea esje, în primul loc, creștină, căci noii veniți sînt în cea mai mare măsură necredincioși. Și de aceea agrarienii dau întregii lor mișcări un caracter religios. Ea apare ca o luptă de apărare a tradițiilor bisericii, iar purtătorii ei ca niște fanatici, iluminați, stăpîniți de credința că neamul e dus la pieire de păgîni.

Căci pentru locuitorii de baștină străinii de la orașe nu sînt decît păgîni și profanatori de datini. E drept că aceștia aduc și întretin o fundație economică nouă: schimbul, dar peste aceasta agrarienii trec foarte ușor. Pentru ei negoțul este deopotrivă neproductiv și necinstit, iar orașele sînt simple centre de paraziți, care trăiesc din sudoarea țaranului. Singura productivă și cinstită este, în convingerea lor, munca pămîntului.

Aceasta este ideologia generală în perioada de formare a orașelor. Ea a domnit în Europa prin veacurile XV-XVI, cum domnește azi la noi. După toate acestea se înțelege că scopul reacțiunii agrare nu poate fi decît eliminarea în masă a noilor veniți: străinii n-au nici un rost, deci trebuie să plece. De fapt, nimic nu e mai interesant în această privință ca istoria evreilor din secolele XIII-XVI, căci aceștia joacă rolul hotărîtor în formarea orașelor moderne, alcătuiind masa cea mai importantă a străinilor. Aproape nu era pe atunci oraș, din care evreii să nu fi fost amenințați cu izgonirea și de cele mai dese ori izgoniți de fapt. Atît de mare a fost furia antisemită, ce a

bîntuit în acele vremuri în orașele europene, încît e uimitor că au mai rămas urmași din acest neam pînă în zilele noastre. Alungați dintr-un oraș, ei își găseau refugiu în altul, pînă ce erau alungați și de aici. Și așa mai departe. Numai în Spania – după arătările istoricului Graetz, de la care luăm toate amănuntele în această privință – numărul evreilor fusese redus la vreo cincime.

Semnalul reacțiunii îl dă Anglia; ea alungă pe evrei, în număr de vreo 16 mii, în anul 1290. Vine apoi Franța: la 1306 trebuiau să iasă și din această țară vreo 100 mii evrei. Dar adevăratul exod al evreilor din orașele europene începe la sfîrșitul veacului XV: în anul 1492 fură alungați evreii din Spania, apoi pilda acestei țări fu urmată de orașele portugheze, italiene și germane.

Cazul Spaniei merită o deosebită luare aminte. Căci această țară a alungat toți străinii, nu numai pe evrei; apoi, deși Spania era la începutul timpurilor moderne țara cea mai fericit înzestrată pentru o grandioasă dezvoltare, ea a intrat totuși într-un brusc proces de decadentă. Și sînt bune temeiuri de a admite că pricina acestei decadente este în legătură cu alungarea străinilor.

Numărul străinilor izgoniți din Spania este socotit de deosebiți istorici cu enorme diferențe. După evaluările cele mai modeste, Spania a aruncat peste granițe vreo 400 mii de mauri și vreo 300 mii de evrei. Ținînd seamă că această țară – monarhia spaniolă – sora noastră latină, nu avea pe acele vremuri cu mult peste patru milioane de locuitori, ajungem la încheierea că prin izgonirea străinilor ea a pierdut vreun sfert din populația totală. Valoarea acestei pierderi devine evidentă dacă ne gîndim că populația alungată făcea parte din clasele cele mai necesare unei dezvoltări moderne: evreii stăpîneau comerțul și banca, maurii dețineau meseriile și cultura rațională a pămîntului, cu un întins și complicat sistem de irigații, rod al civilizației arabe. Nu e de mirare, că, în lipsa acestora, orașe și regiuni întregi căzură în pustiire.

În asemenea împrejurări, printr-o ironie a soartei, Columb descoperă America (1492) și face să cadă asupra Spaniei, timp de un secol, o formidabilă ploaie de aur. Metalele prețioase, pe care spaniolii le-au adus din America, sînt socotite între trei și patru miliarde de fr. Dar niciodată o ploaie de aur nu a căzut pe un teren mai sterp. Să ne gîndim că în Spania nu mai erau nici urme din acele clase care fructifică capitalurile; industriașii, bancherii, negustorii, aceștia fuseseră distruși. Astfel, aurul cădea în mîinile nobililor, care-l risipea în chip nesăbuit, în cumpărături de mărfuri străine de lux. Și așa Spania servea ca un simplu coridor de trecere pentru curentul de aur american; în realitate acesta se scurgea spre Franța, Olanda, Anglia, unde a aruncat temelile civilizației moderne. Odată cu încetarea aurului străin, a intrat și această splendoare artificială în amurg.

Privitor la țara noastră, trebuie să observăm că noi românii suferim încă urmările unui păcat de care nu sîntem vinovați: acela că ne-am născut prea tîrziu. Noi am intrat în era modernă abia în al treilea deceniu al veacului

XIX, pe cînd națiunile apusene au pășit pe această cale de prin veacul XI. Nu e deci decît firesc că aceeași mișcare medievală, de expulzare a străinilor, așa cum am văzut că bîntuie în orașele apusene prin veacurile XIII-XVI, în orașele române apare abia astăzi: vorbim de mișcarea agrariană creștină, antisemitismului. Ea are acum la noi același caracter ca și aceea din Apus în perioada amintită. Căci se înțelege, din împrejurări analoge se nasc urmări analoge.

Desigur că e greu a face proorocii în materie socială. Totuși putem afirma cu oarecare siguranță că mișcarea agrariană creștină din România veacului XX nu va putea duce la același sfîrșit pe care l-a avut în orașele Europei apusene din secolele XIII-XVI, adică la alungarea în masă a străinilor din orașele noastre. Ceea ce puteau face regii autocrați de pe atunci nu mai poate face un stat cu constituția politică de azi și cu actualele legături internaționale.

Să facem însă ipoteza – de aceea doar sînt ipotezele – că această mișcare s-ar încheia și la noi cu izgonirea în masă a străinilor. În acest caz România ar pierde mai mult de jumătate din capitalul de bancă, vreo două treimi din capitalul industrial și capitalul de comerț aproape în întregime. Și încă aceste aprecieri sumare spun puțin: de fapt, economia capitalistă a oricărei țări alcătuiește un organism armonic, în care deosebitele întreprinderi atîrnă unele de altele. Scoateți dintr-un asemenea organism economic trei pătrimi, și el se năruie cu totul. În acest fel am trece pe alătura cu scopul: nu am mai naționaliza, ci am desființa orașele.

b) Curentul burghez-național

Naționalizarea nu e o operă de distrugere: ea nu atinge întru nimic viața orașelor, ci numai înlocuiește caracterul ei străin cu un caracter indigen. În acest sens, de continuitate economică, lucrează al doilea curent de naționalizare. El se plămădește la orașe și-și dă seama de însemnătatea funcției economice îndeplinită de străini. De aceea acest curent nu urmărește – cel puțin în mod direct – alungarea străinilor, și cu atît mai puțin distrugerea funcției lor economice. Scopul său e mai simplu: trecerea schimbului din mîini străine în mîini indigene.

Spre a pătrunde sensul acestei năzuințe, să ne amintim că orașul, la fel cu satul, are o bază proprie de viață. Baza vieții satelor e pămîntul, iar aceea a vieții orașenești e capitalul, de la care pornește și la care ajunge schimbul.

Forța străinilor, într-un oraș, nu stă într-atît în numărul lor, cît mai ales în capitalul pe care-l mînuiesc. Dacă acest capital este străin și condus într-un spirit potrivit intereselor naționale, atunci se înțelege că străinii sînt o primejdie pentru viața de stat. De aceea noul curent de naționalizare tinde să cucerească din mîinile străinilor nervul vieții orașenești: capitalul. În acest sens, a naționaliza orașele înseamnă a naționaliza capitalul. Și acum, iată urmările.

Naționalizarea capitalului creează, alături de burghezia străină orașelor, o burghezie de baștină națională. Și e vădit că noua burghezie crescând și cucerind toate pozițiile economice ale străinilor, aceștia sînt siliți a bate în retragere. Cu alte cuvinte, pe de o parte elementul național crește, pe de alta populația străină. Și așa se ajunge, indirect, la îndepărtarea străinilor de la orașe, printr-o luptă civilizată, și totodată fericită. Căci ea nu distruge opera creată de străini la orașe – capitalul – ci o aduce în stăpînire indigenă, o naționalizează.

E firesc că nu toți străinii părăsesc orașele. Am arătat că în orașe vor fi mereu străini, căci aceasta e urmarea necesară a funcției lor economice. Dar cei care rămîn sînt nedăunători, căci ei lucrează sub imboldul unui capital indigen: ei sînt reduși – spre a ne exprima astfel – la o stare de clăcășie pe un teren național. Nu numai că nu sînt dăunători, ci dimpotrivă sînt utili, căci de astă dată ei se pun în slujba unei opere naționale.

Reiese din cele zise că naționalizarea orașelor se reduce, în fapt, la o luptă pașnică pentru cucerirea situației predominante în mînuirea capitalului. Această luptă cere o atitudine limpede și precisă în următoarele trei chestiuni: a) față de produsele străine, b) față de elementele străine, și c) față de capitalul străin.

Ne vom feri și aci de a da rețete asupra modului cum trebuie să se fixeze atitudinea în această privință. Vom lăsa să vorbească faptele: vom desprinde momentul istoric, cînd Anglia făcea eroice eforturi de emancipare de sub economia străină, spre a vedea cu ce mijloace și-a atins scopul. Vorbim de momentul lui Cromwell, la jumătatea veacului XVII. Care a fost atunci atitudinea politicii engleze de stat în cele trei chestiuni enumerate mai sus?

Față de mărfurile străine, englezii acestei epoci urmau un protecționism feroce, care mergea pînă la executarea contrabandiștilor. Lupta lor se îndreaptă împotriva industriei franceze și flamande, mai-înaintate pe atunci decît cea engleză. Dimpotrivă, cu privire la străini Anglia arată o toleranță neobișnuită pe acele vremuri. E drept că ea alungase pe evrei, la sfîrșitul veacului XIII, dar de atunci pămîntul englez, îndeosebi în veacurile XVI-XVII, servește de azil refugiaților de pe continent, victime ale persecuțiilor religioase. Numai între 1561-1570, deci în timp de nouă ani, se refugiază în Anglia 30 mii de țesători flamanzi. Numărul total al refugiaților trece de 250 mii, toți făcînd parte din pătura industrială. Astfel, e un adevăr pus în lumină de toți istoricii, că industria engleză – ca și mai tîrziu finanța – este creată de străini, îndeosebi de flamanzi și hughenoti.

Lipsea însă în Anglia capitalul: pe atunci ea lucra încă cu capital olandez. De pe la începutul secolului XVII se refugiase în Amsterdam o numeroasă colonie de evrei creștinizați, „marani“, aducînd și bogatele lor capitaluri. Ei întemeiaseră case de comerț și de bancă, luaseră parte activă la compania Indiilor de răsărit și apus – celebră în istoria economică – întinseseră

legăturile comerciale pînă în Brazilia – scurt, maranii făcuseră din Amsterdam, odinioară un orașel sărac, piața financiară a secolului XVII, Veneția nordului.

Cu această colonie evreiască, care procura și englezilor capital, intră Cromwell în legătură. El numește o comisie, care să cerceteze chestiunea reîntrării evreilor în Anglia. Dorința sa era ca evreii să fie autorizați a intra din nou pe pămîntul englez. Dar cu toate că la ultima ședință ia parte Cromwell însuși, sub presiunea mișcărilor de stradă – căci vestea că Protectorul vrea să aducă iar pe necredincioși pricinuisse o senzație enormă – avizul este defavorabil. Față de aceasta, Cromwell se hotărăște să treacă peste avizul comisiei și îngăduie negustorilor evrei să se stabilească în Londra. Aceștia vin, aduc capitaluri și creează legături internaționale. Iată măsuri care au aruncat bazele capitalismului englez de azi.

*
* * *

În România politica de stat n-a ajuns încă, în aceste mari chestiuni, să fie atît de fermă precum o cer nevoile momentului. Ea luptă încă spre a nișeri calea fericită. Între greutățile de învins revelăm în primul loc următoarea: noi românii trebuie să înfiripăm un capital național cu mijloacele democrației, pe cînd capitalismul s-a dezvoltat peste tot cu mijloacele autocrației. Spre a înțelege gravitatea unei asemenea situații, să ne gîndim că toate măsurile pentru întemeierea unui capital național au fost, sînt și vor fi profund antipatice maselor populare. Protecționismul, fără care nu poate crește o industrie națională, scumpește viața și coboară calitatea mărfurilor, invazia străinilor pune la îndemîna producției elementele culte și destoinice, care iau piinea din gura muncitorilor indigeni: influența capitalurilor străine provoacă și o desfășurare de lux străin, care sfidează sărăcia națională. Totul face ca poporul să aibă oroare de asemenea măsuri și să-și amintească cu părere de rău simplitatea timpurilor patriarhale. De aceea, în perioada de formare a capitalului, chiar în Apus măsurile de a-i stimula creșterea au prilejuit mișcări populare. Și s-a întîmplat, uneori, că în fața acestora chiar regii autocrați să dea îndărăt. Am vroi să vedem însă un parlament democratic care să mențină o măsură împotriva unei mișcări populare. Doar parlamentul se naște și trăiește din favoarea poporului. De aceea am spus-o altă dată, și o repetăm, că atîta vreme cît va ține perioada de formare a capitalului nostru, politica română va fi silită să-și facă drum cam pe alătura de regimul democratic.

Să privim acum atitudinea politicii noastre în fiecare din cele trei chestiuni de care e legată soarta capitalului național. Față de mărfurile străine,

România urmărește de la 1886 o politică consecventă de ocrotire a producției naționale. Aci nu e nimic de schimbat. Față de străini însă românii de azi suferă de aceeași fobie care a bîntuit peste tot în perioada de formare a capitalismului. De altfel recunoaștem fără înconjur că situația, în această privință, nu e deloc trandafirie. Numărul lucrătorilor români, în întreaga țară, nu trece de vreo 45%, iar în Ardeal el se ridică abia la 15%. După datele care ne-au fost puse la îndemînă confidențial de una din autoritățile noastre, iată care e situația într-unul din cele mai de seamă orașe industriale din Ardeal: între funcționari sînt 18% români și 82% alte naționalități, lucrători sînt 57% români și 42% de altă naționalitate. Cu alte cuvinte: cu cît ne ridicăm mai sus, spre funcțiile de conducere, cu atît numărul românilor scade, cu cît ne coborîm însă mai jos, spre muncă brută, cu atît se înmulțesc românii, atingînd majoritatea. Înșiși acei puțini români care au încăput în funcțiile de conducere ocupă situații secundare, de subalterni: contabili, corespondenți etc.; nu e nici un director român, iar în bănci nu se află nici un funcționar român. Și situația e asemănătoare în celelalte orașe.

Desigur e greu a stăpîni un sentiment de repulsie față de această inferioritate a românilor în propria lor țară. Să ne adresăm însă istoriei și vom vedea îndată cît de puțin întemeiat este acest sentiment. În adevăr, lipsa de elemente indigene este generală la începuturile economiei moderne. Toate țările au făcut această neplăcută experiență. Alegem, dintre numeroasele cazuri, unul singur. Se știe ce rol strălucitor a jucat în dezvoltarea economiei moderne o mică țară cu vreun milion de locuitori: vorba de Portugalia. Această țărișoară are înaintea istoriei cîntea de a fi descoperit drumul spre Indii, prin jurul Africii, dînd astfel economiei mondiale o întorsătură nouă. Ei bine, la 1419, cînd a făcut prima expediție pe apă prințul Henric, căruia din această pricină i s-a și zis navigatorul, nu se afla între marinarii săi nici un portughez, toți erau străini. Dar cu încetul s-au pus portughezii la lucru, au făcut ucenicia necesară, apoi au înlocuit pe străini.

Și așa se întîmplă peste tot – firește, și la noi. De aceea ne mîrginim la această observație: atîta vreme cît producția noastră va duce lipsă de elemente pricepute, barierele împotriva străinilor vor fi ineficace, mai mult încă, ele vor fi dăunătoare. Cea mai șovăitoare atitudine, din nefericire, o are politica noastră de stat în marea chestiune a capitalului străin. Din punct de vedere istoric, dezvoltarea economiei moderne, în orice țară, cuprinde două procese deosebite: mai întîi, invazia capitalurilor străine, care căutau totdeauna plasare în regiuni agrare, apoi naționalizarea acestor capitaluri, venite din țări înaintate. Căci e lucru firesc: nu poți naționaliza cînd nu există mai dinainte un capital străin, care trebuie naționalizat.

Toate țările înaintate – însăși Anglia și America – au lucrat la început cu capital din afară. Cînd se aflau în această fază, ele se sileau să creeze

capitalului străin o situație privilegiată, acordându-i oarecare înlesniri, spre a-l determina să vină. România este încă în faza nevoii de capital din afară, cel indigen fiind cu totul neîndestulător. Totuși, legiuirea noastră economică îngreuiază afluența capitalurilor străine, punându-le într-o situație inferioară. Pricina este, după toate semnele, aceea că grupul capitaliștilor naționali pare a vedea în capitalul străin mai curînd o concurență neplăcută decît un factor neapărat pentru propășirea economiei naționale. De aici această atitudine puțin prietenoasă.

Decît, abilitatea politicii oficiale nu stă în îndepărtarea capitalului străin, îngreindu-i venirea. Căci în acest caz nu mai naționalizăm capitalul – care atunci rămîne o fantomă – ci naționalizăm nevoia de capital. Așa că, la urmă, în loc de capital național, ne expunem a ne trezi cu sărăcia națională. Abilitatea politicii de stat merge tocmai în direcția potrivnică: aceea de a atrage capitalurile din afară și a le naționaliza apoi treptat pe măsură ce ele și-au îndeplinit misiunea istorică, de a dezvolta și educa puterile naționale de producție. În conferința despre „Capitalul național” am avut prilejul de a urmări de aproape fazele procesului de înfiripare a unui capital românesc. Am arătat atunci că în istoria noastră economică-socială cei ce și-au legat existența de opera naționalizării sînt reprezentanții partidului național liberal, plămăditorii burgheziei noastre naționale. Îndeosebi partidul liberal s-a concentrat asupra capitalului de bancă, desigur din temeiul că acesta poate fi influențat mai ușor prin politica de stat și nu mai puțin din aceea că astăzi capitalul bancar predomină atît industria cît și comerțul. Rezultatele sînt pînă acum modeste: naționalizarea nu trece mult peste 50% din întregul capital român de bancă. Amintim însă ceea ce spuneam, în această privință, în conferința pomenită: esențial nu este aici rezultatul obținut pînă în timpul de față, ci procesul istoric început, adică îndrumarea întregii noastre evoluții economico-istorică în direcția afirmării caracterului național. În atari împrejurări putem privi viitorul cu încredere.

c) Încheiere

N-am vrea ca aceste cercetări să prilejuiască un sentiment de dezamăgire. Problema naționalizării nu este o chestiune de cifre și nu poate fi înțeleasă cu mijloacele statistice. Cifrele, în acest domeniu, pot mai curînd rătăci, căci limba lor nu pare tocmai înviorătoare. Adevărul e că spre a înțelege această mare problemă în lumina ei reală trebuie să colaborăm ceva mai jos, să descoperim sub toată aparența contrară ceea ce e adînc și statornic în societatea noastră: procesul istoric treptat, lent, de naționalizare. Pentru aceasta însă trebuie o anumită pregătire științifică, care să dea deprinderea intelectuală de a privi societatea ca un organism în continuă creștere și a întrezări și

direcția în care crește. De aceea am emis deseori părerea că la înțelegerea acestei probleme – desigur problema vitală a neamului nostru – ar trebui să contribuie și educația școlară. Învățământul public ar trebui îndrumat în așa fel ca tinerele generații să poată desprinde, sub haosul frământărilor sociale, procesul adânc de afirmare a forțelor naționale. Astfel, viitorii noștri cetățeni ar fi puși la adăpost de orice neîncredere cu privire la soarta țării lor. Căci ei ar fi în măsură să-și dea seama că mergem sigur spre victorie, pe cărarea istorică săpată de generația trecută, oricât de modestă ar fi distanța străbătută până în prezent. După cum cel ce stă în fața unui copil știe că acesta – cu toată naivitatea vârstei sale – crește neîncetat și va ajunge odată la maturitate, tot astfel cel ce privește cu destulă pregătire societatea noastră, oricât de instrăinată ar părea ea acum în unele privințe, înțelege totuși că ea înaintează treptat și sigur spre emancipare.

Dar cât va dura acest proces? vor întreba nerăbdătorii.

La această întrebare am răspunde cu vorbele celui general francez care, întrebat cât va dura războiul, ar fi zis: „nu știu, ceea ce știu e că vom învinge“.

Conferință ținută în aula Fundației Carol, la 5 martie 1927, în ciclul Institutului Social Român.

NAȚIONALIZAREA ȘCOLII¹

Era „naționalizărilor“

Sînt mai bine de patru decenii de cînd România a intrat într-o nouă eră de dezvoltare: este era „naționalizărilor“. Ea înfățișează faza istorică de afirmare națională, menită a plămădi ceea ce alcătuiește țelul aspirațiilor noastre: o Românie a românilor. Este timpul acum, după această scurgere de vreme, de a ne întreba ce s-a făcut în această operă națională și ce mai rămîne de făcut.

La început, grija pionierilor marii opere a naționalizării s-a îndreptat în direcția vieții materiale. Înfăptuirea unei economii naționale române, cu capital român și condusă de spirit român – iată cea dintîi și cea mai de seamă preocupare a lor. Pe înțelesul țării opera de naționalizare a intrat într-o fază hotărîtoare. Ce-i drept, avem încă în economia noastră capital străin și reprezentanți ai intereselor străine. Dar interesele naționale s-au impus în mod deplin victorios în conducerea generală a vieții noastre economice, și aceasta arată limpede care va fi aici sfîrșitul luptei de naționalizare.

Mai prețios încă decît cîștigul material este în această privință cîștigul moral: vorbim de înrădăcinarea convingerii în întreaga noastră lume cultă că naționalizarea este singura cale de urmat în politica economică.

Față de o îndrumare atît de îmbucurătoare a vieții materiale, cum stăm în ceea ce privește viața sufletească? Avem noi sufletul național corespunzător noilor aspirații naționale? Dar înainte de toate avem o școală cu adevărat românească națională, care să ne plămădească sufletele care ne trebuie? Iată ceea ce vroim să cercetăm aici. E vorba de a afla cum e mentalitatea noastră de astăzi, cum ar trebui ea să fie și ce fel s-ar cuveni să îndrumăm școala română ca să ridice sufletele tinerelor generații la înălțimea noilor noastre aspirații naționale.

Mai întii, care este rațiunea istorică a luptei de naționalizare? Cel ce cunoaște dezvoltarea socială a României moderne poate răspunde: e opunerea față de cîmpirea străinilor.

¹Vezi lucrarea cu același nume („Naționalizarea Școlii“ în colecția „Cartea Vremii“, Edit. Fundației Culturale Principele Carol), care reia și întemeiază în chip științific ideea de temelie din acest studiu.

Dezvoltarea țării noastre în epoca modernă constă în două serii de prefaceri care alcătuiesc ceea ce s-a numit pe drept „Renașterea Națională”. Pe de-o parte stă seria prefacerilor adânci economico-sociale, pe de alta seria prefacerilor sufletești: în ambele direcții mentorii dezvoltării noastre au fost străinii. Ne-a trebuit capital pentru înțelegerea așezămintelor noastre moderne – ei ni l-au dat; ne-au trebuit oameni pentru îndrumarea economiei noastre – ei ni i-au dat; ne-a trebuit un sistem juridico-politic pentru regularea noilor raporturi sociale – ei ni l-au dat. Tot astfel și în ținutul prefacerilor sufletești: ei ne-au dat școala română, programul și materiile de învățământ, la instituțiile lor s-au format oamenii școlii noastre.

Se înțelege că nu puteam merge pînă la sfîrșit pe această cale. Orice stat modern și-a început dezvoltarea sub înfrîurirea altor state mai înaintate; dar după o asemenea perioadă de iobăgie și ucenicie la școala altor neamuri cu o cultură superioară, statele moderne au început lupta de afirmare națională și abia prin aceasta au devenit ceea ce sînt astăzi.

O asemenea luptă de afirmare națională a început și România de la 1881, prin întemeierea Institutului Național de emisiune. Dar această eră de „naționalizare” a rămas pînă acum necompletă: ea s-a țăr murit la silința de naționalizare a economiei, nu și a culturii; a materiei nu și a sufletului. Căci în ceea ce privește laboratorul nostru sufletec – școala – aceasta n-a intrat încă în domeniul faptei naționale, ea se află abia în stadiul frazeologiei naționale. În adevăr, azi nu e la noi om al școlii care să nu vorbească de nevoia unui învățământ românesc național. Dar cum se petrec lucrurile în practică? Aici facem ceea ce nu mai e o taină pentru nimeni: împrumutăm reformele străine. Mai ieri era vorba să imităm reforma germană, apoi s-a găsit mai bună reforma franceză. Dar se înțelege că e de puțin interes ce anume reformă vom imita: esențialul este că imităm: ne îndrumăm învățământul după nevoile altora, nu după nevoile noastre.

Dar acest nonsens are rădăcini mai adînci și urmări mai funeste. Să le vedem.

Problema istorică a momentului de față și misiunea școlii

E îndeobște cunoscut că dezvoltarea României moderne a fost atît de vertiginosă, încît a trecut cu mult înaintea dezvoltării sufletești. De aici s-a născut o prăpastie între structura noastră socială și structura noastră sufletească: societatea a luat o formă modernă, liberală, democratică, sufletul a rămas însă într-o constituție arhaică. Asupra acestei dizarmonii între suflet și societate, care sfișie viața noastră socială de astăzi, cultura noastră a stăruit cu un lux de argumente care face de prisos orice stăruință.

Ne interesează însă urmăriile.

Este vădit că sufletul, a cărui structură vine în conflict cu structura societății, se simte prins în instituțiile sociale ca într-o haină strîmtă. Oamenii cu asemenea constituție sufletească, ce n-a izbutit să se ridice la înălțimea realității sociale, se năpustesc împotriva ei, o defaimă, o înfățișează ca o rătăcire și un semn de decadentă: neputînd merge cu evoluția înainte, ei vor să tîrască societatea înapoi, la propriul lor nivel sufletec. Aceasta este atitudinea sufletului român față de noile noastre instituții moderne liberale. Din această atmosferă sufletească și-a luat naștere întreaga noastră cultură și literatură din a doua jumătate a veacului din urmă. Pionierii acestei mișcări culturale nu găsesc nimic bun între instituțiile sociale ale României moderne: finanța noastră, industria noastră, dreptul, viața politică, universitățile, academia – nimic nu le place acestor oameni. Asemenea instituții le par a nu fi pentru noi: ele sînt putrede, stafii fără trup, lustru fără bază, forme fără fond. Astfel ei se istovesc în „critica socială”, intitulînd însăși cultura lor drept „critică”.

Ceea ce a venit, apoi, să tulbure însă această stare de lucruri a fost caracterul exotic al școlii noastre. Pînă acum școala română a fost – și este încă – străină: ea ne-a dat un învățământ exotic, constînd dintr-un mănunchi de formule de împrumut și am arătat că pînă în prezent nici nu se putea altfel. Decît, asemenea formule sînt ecoul unor condiții sociale străine și au un rost numai în țara lor de naștere. De aceea românii, care va încerca să înțeleagă propria sa țară cu ajutorul acestor abstracții exotice – și toți comitem același păcat – va constata o prăpastie între ideile sale și societatea în care trăiește și se va simți străin și nenorocit în propria sa țară. Iată o pildă dintr-o mie, la care ne oprim, fiindcă e de înaltă actualitate.

Toți vorbesc azi la noi de democrație reală și liberalism. Dar nimeni nu pare a-și da limpede seama că liberalismul este produsul istoric a unei anumite faze în dezvoltarea societăților apusene, că o asemenea fază n-a existat în structura noastră socială niciodată, deci că liberalismul clasic e fals pentru condițiunile noastre sociale. Dimpotrivă, oamenii se încetușează în credința că liberalismul este ultimul cuvînt al științei, fiindcă pare a avea în jurul său aureola culturii apusene. Și acum, iată ce se întîmplă: ei încearcă să înțeleagă societatea noastră prin prisma acestei ideologii exotice, constată însă că între ea și realitatea noastră socială e un abis. Și atunci, în loc ca ei să osîndească formula exotică – cum se întîmplă de cîte ori o abstracție nu se potrivește cu faptele concrete – ei osîdesc propria noastră societate și o decretează drept reacționară și absurdă. Unul din intelectualii români – așa cum sînt intelectualii noștri de ieri și de azi – adică un om cu creierul îmbîcșit de formule exotice, declară într-un cerc savant că lui îi e groază să mai scoată capul din casă, după cele ce vede că se petrec în societatea noastră. Asemenea groază, de profundă sinceritate, e o pedeapsă binemeritată pe

care o ia acest intelectual, fiindcă n-a putut să înțeleagă cel mai limpede adevăr al științei anume: că nu faptele trebuie deduse din formule abstracte, ci invers, formulele trebuie deduse din fapte: că o societate trebuie înțeleasă prin teorii scoase din condițiile ei concrete, nu împrumutate din afară, unde s-au născut din alte condiții.

Oricum, această epidemie a educației noastre școlare, de a îmbîcsi capul generațiilor tinere cu abstracții exotice, ne-a aruncat într-o sinistă pseudo-știință, într-un formalism exotic, care pune între sufletul român și societatea română un abis.

Asemenea stare de lucruri se răsfrînge în mod nenorocit asupra întregii noastre vieți sociale. În mod normal, clasa stăpînitoare își conduce țara prin puterea convingerii, de aceea s-a și putut declara că ideile dominante într-o societate sînt ideile clasei cîrmuitoare. La noi însă atmosfera generală sufletească este ostilă clasei conducătoare. Românii de azi au credința că burghezia noastră națională s-ar alcătui din străini, ce au creat societatea actuală modernă numai spre a putea exploata prin ea bogățiile țării. Urmarea e fatală: avînd în jurul ei o atmosferă sufletească ostilă și neputînd governa prin puterea convingerii, clasa noastră conducătoare va fi mereu nevoită să recurgă la puterea constringerii. Dar pînă cînd se poate merge pe această cale? Constringerea este un mijloc de coeziune socială care nu se poate întrebuița decît în împrejurări extreme, în cazuri de mari perturbații sociale. În viața normală însă mijlocul de guvernare și coeziune socială este convingerea. Deci, dacă burghezia noastră națională nu izbutește a convinge națiunea că instituțiile ei sociale sînt cele mai bune, că aspirațiile ei sociale sînt cele mai fericite, că întreaga masă a cetățenilor trebuie să meargă umăr la umăr cu conducătorii lor, ca un singur om – atunci, cu atît mai trist pentru clasa noastră conducătoare, cu atît mai trist pentru țară.

Se vede dar bine că problema istorică a momentului de față sună astfel: *adaptarea sufletească a românilor la instituțiile sociale moderne*; prefacerea sufletului nostru astfel ca să stea în armonie cu mediul său social. Dar aceasta este tocmai problema educației. După convingerea unanimă a promotorilor pedagogiei sociale, scopul educației este „solidarizarea sufletului cu societatea”, deci adaptarea tinerelor generații la realitatea socială în care vor trăi ca cetățeni.

Fără îndoială, acest proces istoric de adaptare a sufletului la mediu se va îndeplini și singur, în mod treptat, îndelung, prin simpla presiune a societății asupra felului de viață al oamenilor. Dar pînă atunci nu putem sta simpli spectatori ai acestui haos social. Școala trebuie să intervină conform cu misiunea ei istorică, de a ușura și grăbi acest proces de adaptare sufletească fără care nu poate exista viața socială normală. Aceasta e problema istorică

a școlii noastre de azi: ea trebuie să creeze în tinerele generații o mentalitate în armonie cu nevoile societății noastre moderne. Aici stă problema naționalizării școlii.

Ce este și ce trebuie să fie școala?

Ce face azi școala română? Aceasta o știm toți cei ce trăim în strînsă intimitate cu ea: sub apăsarea atmosferei obștești, școala noastră face ceea ce face întreaga ambianță socială și culturală: ea face critica socială. Din lecturile de istorie, literatură, filosofie, copiii aud zi cu zi același cîntec, de cum intră pînă ce ies din școală: că făuritorii societății române de azi au fost străini de firea neamului nostru, că din această pricină ei n-au înțeles sufletul român, ei ne-au dăruit niște instituții care nu se potrivesc cu nevoile noastre sufletești; că aceste instituții stau tot atît de bine pe firea noastră ca și cilindrul pe capul negrului. Mai mult, profesorii înșiși, contagiați de această atmosferă critică, tratează instituțiile noastre moderne de la o zdrobitoare înălțime, cu persiflări și surîsuri de binevoitoare milă.

Cu ce idee despre societatea noastră iese viitorul cetățean român dintr-o asemenea școală? Întreaga educație școlară îl deprinde să-și disprețuiască societatea în care va trăi și să urască instituțiile sociale, ale căror aspirații ar trebui să le susțină la nevoie chiar cu prețul vieții sale. Un asemenea cetățean nu e o pîrghie de propășire ci de dezagregare socială. Și pe cînd misiunea reală a școlii e de a adapta sufletele la mediu, de a le împăca cu instituțiile sociale, școala română dimpotrivă sapă tot mai adînc abisul între suflet și mediu: ea răzvrătește sistematic sufletele tinere împotriva societății noastre de azi.

Față de asemenea dezastruoasă situație, care seamănă bine a primejdie națională, ce fac reformele noastre școlare, ce fac oamenii școlii noastre? Ei copiază reforme străine, ne dăruiesc un material de educație ce a izvorit din nevoile altora, nu ale noastre și îmbîcsesc creierii copiilor noștri cu formule ce n-au nici o legătură cu realitatea noastră socială. Asemenea materie exotică de învățămînt sfîrșește de a înstrăina copiii noștri de propria lor țară. Cetățeanul român – opera acestei educații – este pentru totdeauna un suflet deșertat: cultura „națională” în care l-a crescut școala îl învață să-și disprețuiască instituțiile țării; iar formulele de import pe care i le vîră în creier încetățenesc sufletul său în acele țări care le-au dat ființă. Și așa cetățeanul român visează toată viața să trăiască la Paris sau Berlin, dar se înfioară la gîndul de a-și tîrî zilele într-o societate atît de oropsită, cum l-a învățat educația să-și închipuie că e aceea a noastră. După documente autentice, sînt între oamenii noștri culți de acia care ar dori să trăiască mai curînd ca ser-

vitori la Paris decît ca oameni de vază în propria lor țară. Iată roadele educației noastre, ce are pretenția de a trece drept „națională“.

Oare n-a sosit timpul să deschidem ochii la această primejdie socială? Vom îngădui încă multă vreme ca școala săucidă sufletul viitorilor noștri cetățeni? Ne vom război mereu cu curente ieșite din alte nevoi sociale – cu realismul și clasicismul – și nu vom căuta materia de învățămînt izvorită din propriile noastre nevoi?

Nu, trebuie să găsim mijlocul de a împăca sufletele copiilor noștri cu societatea noastră, de a-i face să se simtă bine în sînul instituțiilor țării lor. Și de aceea trebuie să încetăm a le umple capul cu un material străin, cules din reforme străine: trebuie să deprindem pe copiii noștri să meargă de-a dreptul la realitatea lor socială proprie, să o cerceteze îndeaproape și să o înțeleagă prin formule create din chiar acest studiu al condițiilor noastre sociale concrete. Abia pe această cale vom găsi formula unui învățămînt cu adevărat național, care să ne plămădească și sufletul român național – sufletul care ne trebuie, dar pe care nu l-am putut încă forma în școală.

Și înainte de toate, pe ce se bazează această atmosferă de scepticism pe care o răspîndește cultura și școala noastră? Pe o erezie științifică: pe tăgăduirea necesității istorice a instituțiilor societății noastre de azi. Din acest întreg cor asurzitor de critică și persiflare socială se desprinde limpede credința că tot ceea ce s-a făcut în România modernă se reduce la un import de forme străine, care n-au nici o bază în țara noastră, nici o legătură cu nevoile noastre. Această erezie ne indică tocmai calea pe care trebuie să îndrumăm școala noastră, spre a dezrădăcina scepticismul din sufletele viitorilor noștri cetățeni. Va trebui să creștem copiii în cultul canalizării istorice a instituțiilor sociale în care vor trăi ca cetățeni; va trebui să-i pătrundem de mici de convingerea necesității istorice, din care s-au luat ființă aceste instituții. Căci e evident: pentru ca copiii să-și admire instituțiile sociale și să se contopească cu aspirațiile lor, ei trebuie să le cunoască și să le înțeleagă. Dar cum să le cunoască? Nu cum le dă școala azi, sub formă de persiflare: copiii trebuie să-și cunoască instituțiile țării lor în mod științific, ca rezultat al unor cauze istorice. Atunci ei vor ieși din școală cu sufletul armat într-o platoșă, de care se vor sfărîma toate persiflările cu privire la pretinsa lipsă de bază a societății de azi. Și această platoșă este cunoașterea științifică a societății române moderne în dezvoltarea ei istorică socială.

Așadar, baza și esența unui învățămînt românesc național, care să plămădească suflete române naționale, este *sociologia României moderne*. Din acest nucleu se poate dezvolta un întreg program de învățămînt național, asupra căruia nu vom zăbovi aici, de vreme ce am făcut-o în altă parte.

Dar se va zice: cum să realizăm noi un asemenea program de învățămînt pe care nu l-a aplicat încă nimeni? Noi, la fel ca oricare altă națiune civilizată, nu avem de ales decît între aceste două căi: sau realism, sau clasicism; altă ieșire nu este.

Răspundem: programul de învățămînt este adaptat nevoilor sociale ale momentului istoric prezent în dezvoltarea neamului nostru. Statul român, care cheltuiește pentru școală, are și dreptul de a o îndruma spre satisfacerea nevoilor sale proprii. Dar nevoia care alcătuiește *problema specifică a momentului istoric actual* este această : dezrădăcinarea atitudinii sufletești ostile cetățenilor români față de instituțiile sociale române; solidarizarea sufletului român cu societatea română modernă. Din două una: ori izbutim să realizăm această mare operă de prefacere sufletească, și atunci mergem înainte cu pași siguri; ori rămînem în mentalitatea arhaică, ostilă instituțiilor noastre moderne, și atunci ne zbuțuim în haos, aproape de primejdia dezagregării.

Spre realizarea acestei opere de plămădire a sufletelor ce ne trebuie, se va îndruma școala română numai cu un învățămînt național – în felul cum l-am propus. Să lăsăm odată la o parte vorbăria despre clasicism și realism și despre orice curent izvorît din nevoia altora: să ne gîndim la un învățămînt scos din nevoile noastre.

Școala română trebuie să aibă în centrul preocupărilor sale dezvoltarea istorică a instituțiilor moderne române, cu scopul de a face pe tinerii români să-și cunoască așezămintele în care vor trăi, să le iubească și să se contopească sufletește cu aspirațiile lor. Atunci vom avea cu adevărat o școală națională, în măsură a ne plămădi suflete naționale: e realizarea a ceea ce am numit „naționalizarea școlii“.

Înțeleasă astfel, naționalizarea școlii devine o parte întregitoare a aceluși proces de afirmare națională în care a pășit România de la întemeierea Institutului Național de emisiune. Naționalizarea economiei ne va da instituții moderne naționale române: naționalizarea școlii ne va plămădi mentalitatea modernă națională, corespunzătoare acestor instituții. Naționalizarea vieții materiale se întregește astfel în același proces cu naționalizarea vieții sufletești.

Însemnătatea națională a acestei opere școlare

Mai mult decît oricînd, săvîrșirea acestei opere școlare e acum pentru noi o condiție de viață. În adevăr, marele act al Unirii a ridicat politicii noastre de stat nu mai puțin marea problemă a unificării. Și se înțelege că opera de unificare trebuie să meargă în două direcții: o unificare materială, care va strînge toate provinciile alipite în același organism economic, și o unificare sufletească, care va împreuna pe toți cetățenii României Mari în același cuget.

Despre unificarea materială nu avem a ne îngriji. Ce-i drept, ea întâlnește uriașe piedici, căci noile provincii gravitează încă spre centrele economice de care au fost despărțite. Totuși putem fi liniștiți: politica noastră de stat a dat dovezi că e destul de tare, sigură și conștientă, spre a dezlega această problemă.

Dar unificarea sufletească, fără care nu poate exista un stat național? Cu ce mijloace vom împreuna noi toți cetățenii români în același fel de a gândi?

S-a crezut că acesta e lucru foarte ușor: unificarea sufletească se va face prin unificarea școlară. Vom introduce în toate provinciile aceleași școli, cu aceleași clase și secții, și vom realiza astfel unificarea dorită.

Desigur, o asemenea unificare *formală* este lesnicioasă. Întrebarea e însă: ne va da ea și sufletul național unitar, care ne trebuie? Avem serioase temeuri să ne îndoim. Școala de azi plămădește un suflet care pulsează în toate fibrele de ostilitate față de așezămintele noastre sociale moderne. A face unificarea spirituală a tuturor românilor în asemenea atmosferă sufletească- culturală, e un adevărat păcat național: aceasta înseamnă a crește cetățenii României Mari în așa fel ca ei să se întâlnească în același dispreț față de instituțiile noastre sociale. Mai e nevoie să stăruim asupra grozăviei unei atare perspective? Și totuși, pare că ne aflăm pe acest povârniș.

Dacă urmărim publicistica din provinciile alipite, aflăm din ea mereu același cîntec: că instituțiile noastre – ale „regătenilor” – sînt inferioare, că noi nu sîntem pregătiți sufletește pentru ele, că la noi totul e decăzut și putred etc. Acestea toate sînt, pe cît de triste, pe atît de sfruntate neadevăruri istorice. Un neam ca al nostru, care a străbătut în nouă decenii calea dezvoltării moderne, pe care alte neamuri au străbătut-o în tot atîtea veacuri; care a făcut saltul brusc de la regimul medieval la regimul modern, fără a succomba în această vertiginoasă prefacere; un asemenea neam a dat pildă de o vitalitate unică; nici el nu poate fi decăzut, nici instituțiile cu care a săvîrșit asemenea faptă nu pot fi inferioare.

Totuși, cine e de vină că noii noștri cetățeni intonează asemenea cîntec: de unde l-au aflat ei? De nicăieri, decît din propria noastră cultură, ce se intitulează cu mîndrie pe ea însăși „critică”. Spre a ne cunoaște, noii cetățeni ai României Mari s-au adresat culturii noastre: au întreat pe poeții, pe criticii și pe cugetătorii noștri, cine sîntem noi. Și aici ei au făcut bine, căci într-o stare normală de lucruri mijlocul de a cunoaște un popor este cultura pe care el a produs-o. Ce au aflat însă noii noștri cetățeni din cultura noastră despre noi înșine? Aceasta o știm cu toții: poeții le-au spus că la noi totul e putred, e „monedă călpă”; criticii le-au arătat că instituțiile noastre sînt stafii fără trup și că esența lor este „neadevărul”; cugetătorii i-au învățat că sufletul nostru se potrivește cu noile instituții tot atît de puțin ca și sufletul negrilor din colonii cu civilizația europeană, care li se dăruiește. Cu alte

cuvinte, noii cetățeni români vorbesc în publicistica lor limba, pe care au învățat-o de la noi înșine: e limba disprețului față de așezarea socială în care trăim.

Ce am făcut noi pînă acum, pe calea școlii sau a culturii, ca să împiedicăm răspîndirea unor asemenea dezastruoase erezii sociale: am îndrumat noi școala pe baza unei culturi sociale științifice care să dea tinerelor generații adevărul adevărat asupra instituțiilor noastre sociale? Nu am făcut-o, dar e clipa supremă spre a o face.

Aceasta este opera, pe care am numit-o „naționalizarea școlii”.

PARTEA III .

COOPERAȚIE ROMÂNĂ?¹

Locul cooperăției în cadrul dezvoltării capitalismului

Între numeroasele neajunsuri culturale și rătăcirii politice, la care ne-a dus obiceiul nostru de a importa teorii exotice, și de a privi realitatea noastră socială cu ochii doctrinarilor străini, trebuie să punem și născocirea poveștii despre o așa zisă „cooperăție română“. Un filozof grec de mare renume își intitulase opera sa: „Despre natură, sau despre ceea ce nu este“. În părerea sa, a vorbi despre natură înseamnă a dovedi că ea nu există. Cam același lucru se poate spune și despre cooperăția română.

Avem totuși o literatură cooperatistă care, ce e drept, se ocupă mai cu seamă de felul cum e cooperăția la străini și de ceea ce zic străinii despre cooperăție; avem însă chiar și o mișcare cooperatistă. Am urmărit și noi acest ținut, silindu-ne să facem pentru cooperăția română același lucru pe care-l facem în capitolul următor pentru socialismul român: să o desprindem din vălul doctrinelor de împrumut, spre a o pune în cadrul general al dezvoltării noastre sociale. Concluziile le expunem mai jos.

La fel cu socialismul, cooperăția este prunc al capitalismului; ambele mișcări se aseamănă atât în origine cât și în esența lor: a) și una și alta se nasc ca efect al pustiirilor capitalismului și ca mijloc de a lupta împotriva acestor neajunsuri: b) și una și alta se plămădesc cu elemente, atât economice cât și sufletești, create de capitalism, și de aceea, c) cooperăția, ca și socialismul, nu se poate înfiripa decât după ce capitalismul ajunge la faza de maturitate, adică: izbutește să dea societății respective un caracter industrial.

¹În activitatea noastră publicistică am avut prilejul, de a lua pe larg atitudine față de toate doctrinele politice dușmane. Renunțăm însă de a mai împrăști aici discuțiile privitoare la doctrinele agrare reacționare; cea conservatoare, care a murit de-a binelea, și aceea ce s-a zis țărănistă, care nu a trăit niciodată. Ne mărginim numai a ne limpezi atitudinea față de doctrinele exotice, importate de peste hotare cu pretenția de a avea și la noi un interes de actualitate: doctrina cooperatistă și cea socialistă revoluționară. Dacă socotim că trebuie să dăm acestor doctrine o atenție, pe care n-o merită nici pe departe cele dintâi, pricina e că ele exprimă o tendință de viitor, nu jalea după trecutul rural, deci sînt pîrghii de progres, nu de reacțiune. De aceea aceste două doctrine pot avea și la noi un rol, nu însă în momentul de față; vremea lor n-a sosit încă. Aceasta e tocmai ceea ce vrem să lămurim mai sus.

În momentul plămădirii sale, capitalismul găsește peste tot în ființă cele două clase producătoare ale vechiului regim: la sate țărani, la orașe meseriași. Amîndouă aceste clase, care alcătuiesc temelia societăților agrare, sînt distruse de capitalism. Și pricina e limpede; căci pentru a putea inaugura un nou mod de producție, capitalismul trebuie să distrugă producția veche, nimicind prin aceasta și vechile clase producătoare. Astfel, rînd pe rînd cad victimă vechii producători: mai întii sînt desprînși țărani de pămîntul lor străvechi, apoi sînt despărțiți și meseriași de mijloacele lor de lucru. Se produce în acest chip așa-zisul „divorț” între mijloacele de producție și brațele de muncă: vechii producători rămîn numai cu brațele și alcătuiesc masele imense ale *proletariatului*. Aceasta este temelia socială, pe care se înalță capitalismul în ultima sa formă, de capitalism industrial; atunci el pune la dispoziția proletarilor mijloacele de muncă – capitalul – și astfel se ridică edificiul grandios al industriei moderne. Esența acesteia este *sfișierea între capital și muncă, antagonismul între capitaliști și proletari*. Pe această bază socială, creată de industria modernă, se altoiește deopotrivă atît socialismul modern, cît și cooperația. Mijloacele ce întrebunțează aceste două mișcări ne sînt, deocamdată, indiferente; esențial este că ambele urmăresc desființarea capitalismului, și prin aceasta înlăturarea conflictului între capital și muncă, făcînd din proletar ceea ce el a fost în faza precapitalistă: un producător neatîrnat. Cum socialismul și cooperația aduc un nou ideal social, întrupat într-o nouă organizație socială, ele devin ușor, pentru firi sentimentale, mistice, o nouă religie. De aici greutatea de a combate asemenea mișcări: deseori a vorbi împotriva socialismului sau a cooperației nu înseamnă numai a combate o eroare, ci mai curînd a profana o credință. Dar cum credințele eronate au marele neajuns social de a rătăci și împrăștiia energiile, restabilirea adevărului este și aici o operă socială.

De la prima fază a capitalismului, cînd el începe opera de distrugere a vechilor producători, pînă la ultima fază, cînd izbutește să impună pe deplin noua sa formă de producție, este o cale de veacuri, pe care se prăbușesc toate popoarele care nu sînt în măsură să ducă capitalismul pînă la ultima fază de dezvoltare. Mai întii, capitalismul apare în orice țară agrară sub formă de comerț și de camătă. În această primă formă el este pur distructiv, anume el e blestemul proprietarilor de pămînt, mari și mici. Pe aceștia cămătarii îi încurcă în datorii și pe urmă îi expropriază de pe pămînturile lor. Popoarele, ce nu sînt în stare să plămădească forme mai înalte ale capitalismului, ci rămîn la aceste forme distructive, se dezorganizează și cad în ruină. Astfel, întreaga lume greco-romană ne dă pilda tipică a unei societăți agrare, distrusă de formele inferioare ale capitalului.

Dar popoarele moderne din Apus s-au arătat mai bine înarmate în această luptă. Începînd de prin veacul XVI, în urma cruciadelor, au de

suferit și aceste popoare pustiirile capitalului inferior; în cele din urmă însă geniul lor fu în măsură să creeze o formă superioară de capital: un capital constructiv, care a venit să plămădească din ruinele vechilor societăți agrare edificiul actual al societăților moderne burgheze.

Cea dintâi treaptă, în această operă constructivă a capitalismului, este nașterea băncii moderne de stat, ca organizare oficială și rațională a creditului. Banca vine să acorde tuturor celor amenințați de cămătărie un credit ieftin, smulgându-i astfel din ghearele cămătarilor. De la nașterea băncii, creditul nu mai e distructiv, ci constructiv; nu ruinează pe cel împrumutat, ci îl ridică: nu-l desparte de mijloacele de producție, ci îl ajută să și le păstreze; scurt: pe cînd cămătăria, ruinînd pe individ, îl preface într-un naufragiat social, și de aici într-un factor de dezorganizare, banca vine să-l ajute a rămîne un element social folositor.

Această luptă între formele inferioare ale capitalismului și formele sale superioare; între creditul particular dezorganizat și creditul oficial organizat; între capitalul distructiv și capitalul constructiv, scurt: între *cămătari și bancă*, se găsește în orice țară la începuturile capitalismului modern și dă pecetea sa specială acestei faze de dezvoltare. *Aceeași luptă între două forme capitaliste dușmane vom găsi încă și la noi, și ea alcătuiește – cum se va vedea – nucleul, pe care s-a brodat basmul despre o „cooperatie română“.*

Altă particularitate a acestei lupte, care merită să fie reținută, este următoarea: capitalul distructiv de cămătă este aproape peste tot mînuit numai de evrei, pe cînd capitalul modern de bancă este inaugurat de indigeni. De aceea lupta formelor superioare ale capitalismului împotriva formelor inferioare se petrece pretutindeni într-o atmosferă de feroce antisemitism. Evreul este urît peste tot în faza primitivă de dezvoltare a capitalismului și este urît nu în calitate de evreu, ceea ce nu ar avea sens, ci în calitate de mînuitor al unui capital de distrugere. Acest lucru ne va pune iarăși în măsură să înțelegem unele atitudini antisemite ale așa-zisei „cooperatii române“.

De fapt, banca nu este în dezvoltarea ei istorică într-atît o formă constructivă, cît un mijloc de pregătire a adevăratei opere constructive a capitalului. Rolul specific al băncii este mai mult *preventiv*: ea oprește cariera distructivă a capitalului inferior, punînd la îndemîna celor amenințați credit ieftin și astfel *previne* căderea vechilor producători în stare de proletariat.

Abia capitalul industrial, cea mai înaltă dintre formele capitalului, începe opera de construcție reală. Tuturor vechilor producători care au fost ruinați și proletarizați, industria le pune la dispoziție mijloace de producere și le dă puțința de a redeveni oameni folositori societății. De aici opera grandioasă a industriei moderne: toate clasele proletarizate, care altfel ar fi devenit un factor de dezorganizare, ca în lumea antică, se transformă sub influența in-

dustriei în adevărata clasă producătoare, temelia societăților moderne și speranța timpurilor viitoare.

Odată însă înfiripată, industria devine la rîndul ei blestemul celeilalte clase producătoare a vechiului regim: a meseriașilor. Pe aceștia concurența capitalistă, care aruncă pe piață mărfuri mult mai ieftine, îi distruge ca producători independenți și-i *proletarizează*. S-a crezut o vreme că sub regimul industrial meseriașii independenți sînt sortiți în totalitate unei pieiri sigure. Dar cercetări întinse, sub formă de numeroase monografii, au venit să dovedească că sînt o serie de meserii care se mențin și sub cea mai puternică dezvoltare industrială. Atît numai e sigur: în țările industriale, meseriașii dispar ca clasă socială de seamă. Acei meseriași, însă, care sînt ruinați de concurența fabricilor nu rămîn declassați, ci sînt înglobați ca muncitori în producția industrială capitalistă: ei pierd numai calitatea de producători neatîrnați.

Așadar, la capătul dezvoltării capitalismului întîlnim, cum s-a zis, proletarizarea generală a muncitorilor. Și acești muncitori proletari duc la început o viață care seamănă bine a tragedie și cere un talent de romancier spre a fi descrisă în toată sinistra ei goliciune. Proletariatul industrial este tocmai terenul de obîrșie pe care s-a zămislit mișcarea cooperatistă. Primul pas, spre a veni în ajutorul acestei lumi sărace, nu putea fi decît crearea unui mijloc de aprovizionare ieftină cu lucrurile necesare. Aceasta însă nu se putea face decît suprimînd intermediarii între producător și consumator, și cu aceasta și profitul încasat de agentul intermediar: de negustor. Asemenea operă s-a înfăptuit prin *cooperativele de consum*; ele desființează forma de obîrșie a capitalului – capitalul de comerț – dînd puțința consumatorilor de a se aproviziona direct de la izvoarele de producție.

Tranziția de la cooperativele de consum la cele de producție, și de aici la cele de credit, era indicată prin însăși firea lucrurilor. Căci era firesc ca consumatorii, asociați în cooperative, să încerce a-și produce ei singuri lucrurile necesare, organizîndu-și totodată și institute de credit, și anume ambele pe aceleași baze cooperatiste. Acestea sînt lucruri prea cunoscute spre a stărui pe larg asupra lor. Destul numai a aminti că acesta e modul în care s-a înfăptuit geneza cooperăției în acea țară în care mișcarea s-a născut deplin spontan – în Anglia – și că cele trei categorii de cooperative aveau rolul de a desființa cele trei forme de capital care au luat naștere în dezvoltarea istorică: capitalul de comerț, de industrie și de bancă. În acest chip cooperăția apărea ca baza unei noi organizații sociale, în care încetează conflictul între capital și muncă, de vreme ce proletarii se prefac în producători independenți.

Se ridică aici întrebarea, care e menită a face trecerea către „cooperăția” română: cum se prezintă geneza istorică a cooperăției în statele cu o dezvoltare capitalistă întîrziată? Istoria dovedește, că aceste state se arată cu mult mai bine înarmate contra pustiirilor capitaliste, nu numai sub raportul

cooperăției, ci și în multe alte privințe. Pricina e limpede: statele întîrziate sînt în măsură să se folosească de experiențele celor înaintate și să înlătore multe suferințe. Astfel, cînd se ivesc urmările pustiitoare ale capitalismului asupra vechilor clase producătoare, acestea încearcă să se salveze pe calea cooperăției: aici cooperăția preia rolul social al creditului organizat de stat. Din această nevoie s-au născut cooperativele de credit din Germania, care trec ca model în această materie: ele trebuiau să înlătore primejdia proletarizării, dînd meseriașilor, dar mai ales țăranilor, mijloace de credit. Un rol analog joacă pentru meseriași cooperativele de producție din Franța, țară cu o dezvoltare industrială mai anemică. Aici, deci, cooperăția are un caracter preventiv: ea vine să prevină căderea producătorilor independenți în proletariat, cîta vreme esența cooperăției engleze este tocmai tendința potrivnică de a ajuta celor căzuți în proletariat să redevină producători independenți. Cu alte cuvinte: în țările cu dezvoltare industrială tîrzie sau anemică, cooperăția îndeplinește același rol preventiv – deși cu alte mijloace – pe care-l îndeplinește și capitalismul organizat sub forma creditului de stat. Această apropiere este esențială, spre a pricepe confuzia din care a ieșit credința într-o „cooperăție română”.

Și acum să trecem la această chestiune.

Dezvoltarea capitalismului român și perspectivele cooperăției în România

Dezvoltarea capitalismului începe în România, ca peste tot, cu formele inferioare și distructive. Tratatul de la Adrianopol (1829) atrage Principatele române în relații comerciale cu Apusul și aruncă germenii capitalului de comerț pe pămîntul nostru. Odată cu aceasta se dezvoltă în mod firesc și cămătăria, care urmează începuturile economiei bănești ca umbra. Efectele distructive ale acestui capital inferior se pronunță mai întîi asupra proprietății rurale mari, singura ce era în ființă pe atunci. După cum am relevat deseori, sub asalturile cămătarilor vechea proprietate mare este ruinată numai în vreo trei decenii. De la 1864 capitalismul impune și alcătuirea proprietății mici de pămînt, ca expresie a nevoilor circulației mărfurilor, și astfel încep să se pronunțe efectele cămătăriei și în acest domeniu al proprietății rurale. Dar aici efectul a fost cu mult mai slab.

Paralel cu acest proces de ruinare a proprietății rurale, dar ceva mai tîrziu, începe procesul de distrugere a meseriilor noastre vechi. El se petrece tot sub concurența producției industriale, decît că la noi această industrie nu era indigenă, ci străină: prin agenții veniți la noi, fabricile străine își aruncau produsele lor ieftine pe piețele române, concureau și ruinau vechile noastre meserii.

Concurența industriei străine a fost în toată puterea cuvîntului distructivă; între anii 1875-1885 ultimele resturi ale vechilor meserii române sînt desființate, iar meseriașii vin să îngroașe rîndurile birocrăției oficiale, spre alarma oamenilor de stat. Prin distrugerea proprietății rurale mari și a vechilor meserii, capitalismul inferior surpă înseși temelile vechii societăți agrare române.

De însemnat este că acești mînuitori ai capitalului nostru distructiv sînt străini, îndeosebi evrei, de altfel cum e peste tot la originile capitalismului. Dar înainte de toate este esențial amănuntul că toți acești agenți străini ai expansiunii capitalismului european în țările române au la spate sprijinul oficial al politicii de stat a țării lor de origine. Cel ce scapă acest fapt din vedere se osîndește a înțelege foarte puțin din dezvoltarea României moderne. Capitalismul străin la noi înseamnă și ordinele politicii străine ce-i stă la spate.

Se înțelege că față de efectele pustiitoare ale acestui capitalism străin distructiv s-a impus și în România crearea unui capitalism superior constructiv, care să stăvilească după putință ruina vechilor producători. Acest capitalism are la noi aceleași însușiri ca pretutindeni, adică: a) îmbracă forma inițială a băncii, anume a băncii întemeiată cu capital indigen și condusă de elemente indigene; b) se înfăptuiește cu sprijinul politicii de stat, întrucît oprirea ruinei sociale este un interes de stat; și c) se dezvoltă potrivit cu felul dezvoltării carierei distructive a capitalului inferior.

Începutul acestei serii îl face „Creditul Funciar Rural“ (1873), care trebuia să vină în ajutorul celor întîi și mai greu amenințați de capitalism: a marilor proprietari. Dar funcționarea sa este greoaie, pînă ce „Banca Națională“ (1881) vine să regleze circulația monetară și să modernizeze raporturile de credit. De atunci dezvoltarea capitalismului nostru bancar național capătă un punct de plecare sigur și pornește în mers statornic, la început lent, mai tîrziu vertiginos. La 1881 se întemeiază creditele agricole, ale căror efecte sînt mediocre, iar de pe la 1898, pe baza unor începuturi sporadice de inițiativă particulară, începe expansiunea capitalismului bancar oficial și la sate. Apoi, de la 1900 pînă în prezent, asistăm la o grandioasă florescență a acestui capitalism, atît la sate cît și la orașe. Instinctul de conservare și afirmare națională își dăduse și la noi roadele.

Cu dezvoltarea acestei noi serii capitaliste se pronunță și în țara noastră acea luptă care caracterizează începuturile oricărei dezvoltări burgheze și face puntea de trecere de la faza primitivă la faza modernă a capitalismului. Vorbim de *lupta între capitalismul modern constructiv și capitalismul inferior distructiv; între creditul particular străin și creditul român organizat pe baze de stat; între capitalul dizolvant sprijinit de politica statelor capitaliste străine și capitalul organizator sprijinit de politica statului român*. Istoricește, se știe că în această luptă învinge în cele din urmă capitalul național, care înlătură sau

absoarbe pe cel străin. Una din însușirile acestei lupte la noi este că ea se dezlănțuie într-o atmosferă de antisemitism, întrucât minutorii capitalismului inferior sînt în imensă majoritate evrei. Altă însușire este aceasta: întregul nostru capitalism național bancar, de altfel ca și cel industrial mai tîrziu născut, este opera partidului liberal, singurul care a priceput *instinctiv* rosturile istorice ale dezvoltării capitalismului român și s-a pus în slujba acestei cauze, contopindu-și rațiunea de a fi cu rezolvarea acestor probleme. Cînd se afirmă astăzi părerea devenită banală, că capitalismul nostru – sub care se înțelege pe nedrept numai capitalismul liberal – este o improvizație artificială a politicii de stat, se uită prea ușor aceste fapte elementare: a) că nu există capitalism, la spatele căruia să nu stea o politică de stat; b) că capitalismul român nu începe la 1880 cu capitalismul liberal, ci e de origine mai veche: capitalismul liberal e numai o fază în dezvoltarea generală a capitalismului român; și c) că meritul istoric al partidului liberal e de a fi luptat să înlocuiască un capitalism inferior, străin și susținut de politica străină, cu un capitalism superior, român și susținut de politica română. Tocmai prin aceasta partidul liberal și-a contopit dezvoltarea sa cu însuși procesul de dezvoltare a României moderne.

Să privim acum îndărăt și să tragem încheierile în ceea ce privește „cooperarea română”. Precum reiese din cele zise, ramificațiile capitalismului nostru bancar la sate – băncile populare – au fost luate drept întreprinderi cooperative, de unde s-a născut credința în existența unei cooperării în țara noastră. Mai mult: cum creditul român organizat sub formă de bancă are rostul istoric de a distruge creditul cămătăresc, de natură aproape exclusiv evreiască, s-au găsit și oameni care să învăluie așa-zisa cooperare română într-o atmosferă de sentimentalism național; în ochii lor cooperarea are menirea națională de a salva elementul țărănesc de acapararea economică a elementului evreiesc. Cu alte cuvinte, caracterul antisemit al finanței noastre naționale a fost extins și la ramificațiile ei rurale botezate drept cooperare.

Pricinile care au sedus spiritele fără pregătire economică-istorică solidă să comită această eroare, adică să ia o mișcare capitalistă bancară drept una cooperativă, sînt, după cele zise, clare. Anume: a) banca luptă împotriva efectelor distructive ale capitalului inferior și are un caracter preventiv: oprește căderea producătorului în proletariat; același rol îl joacă și cooperarea rurală de credit; b) banca noastră populară s-a născut din inițiativa particulară: politica de stat a venit numai în urmă să sprijine și să lărgească această mișcare: la fel s-a născut și cooperarea. Această dublă asemănare, în originea și rolul social, a făcut lesne băncile noastre populare să apară drept cooperative rurale de credit.

Dar cei ce se făceau vinovați de această eroare uitau un lucru foarte simplu: ei uitau locul istoric deosebit pe care-l ocupă banca și cooperarea în

cursul dezvoltării treptate a capitalismului unei țări. Este drept că atât banca, cât și cooperarea de credit, sînt forme pe care le ia instinctul de conservare națională a unui popor în lupta sa împotriva capitalului distructiv. Dar banca este forma pe care această luptă o ia în faza de tinerete a capitalismului, pe cînd cooperarea apare abia în faza de maturitate. Și nu e greu de înțeles cauza. În adevăr, în faza de zămislire a capitalului, cînd acesta îmbracă numai forme inferioare, o națiune nu poate scăpa de primejdia pieirii decît mobilizîndu-și întreaga energie și putere de viață împotriva dușmanului de moarte. Astfel, geniul popoarelor creează o nouă formă de capital, o formă opusă, constructivă, pe care apoi o ridică împotriva formei distructive, spre a-i paraliza efectele funeste. Iar după ce capitalismul pășește pe această cale de la forma inferioară dizolvantă la forma superioară constructivă, ceea ce în România s-a înfăptuit prin plămădirea capitalului bancar liberal; după ce capitalul constructiv are la rîndul său o carieră destul de lungă, spre a-și arăta efectele educative asupra sufletului maselor, născînd aici spirit de independență și solidaritate – abia după această îndelungată prefacere istorică vine și cooperarea rurală de credit, pe baze create de capitalism, spre a relua în sferele vieții rurale, în porții mult mai modeste, rolul preventiv de obîrșie al băncii. A lua băncile noastre populare drept cooperative de credit înseamnă a confunda problemele pe care trebuie să le rezolve un om între 10-20 ani cu acelea pe care el trebuie să le rezolve după vîrsta de 40 de ani. Problemele ce se ridică în intervalul de la 10 la 20 ani au însemnătate vitală pentru individ: dacă acesta nu le poate rezolva, se prăbușește în neant: același rol îl joacă banca în dezvoltarea popoarelor pe baze capitaliste. Dimpotrivă, de la vîrsta de 40 ani înainte omul are de rezolvat alte probleme: el concentrează într-un tot roadele existenței sale, spre a alcătui astfel baza existențelor ce vin, spre a face puntea de trecere de la el la alții. Același rol îl joacă cooperarea; ea apare după maturitatea capitalismului pentru a înjgheba cu elementele plămădite de acesta puntea spre o nouă formă de viață.

Se vede dar bine că e de prisos a mai întreprinde o analiză directă a structurii băncilor noastre populare spre a învedera că acestea nu sînt decît întreprinderi capitaliste. Am făcut acest lucru pe altă cale, și pe singura cale științifică: am desfășurat priveliștea evoluției capitalismului român și am arătat că în actuala noastră fază de evoluție problemele ce se ridică în fața noastră nu pot fi rezolvate decît pe cale capitalistă. În asemenea fază, o mișcare cooperatistă este exclusă, ca și o mișcare socialistă.

De altfel, structura capitalistă a băncilor noastre populare nu mai e acum o taină: ea a fost stabilită și pe calea analizei directe. D-l V. Madgearu a relevat pentru înția oară acest lucru și acum în timpul din urmă d-l A. Galan

– cel mai distins dintre scriitorii noștri cooperatiști – a adus date decisive. Iată cîteva din precizările sale. „Din totalul membrilor pe 1923, de 876 mii, numai o minoritate de 234 mii deținea 392 din 472 milioane (lei), adică peste 3/4 din întreg capitalul social“. Sau încă mai limpede: socotind numărul societărilor cu mize mai mari de două mii lei, se vede că „aceștia, în număr de 69 553, adică numai 8 la sută din totalul membrilor pe 1923, dețin nu mai puțin de 46 la sută din întreg capitalul „social“. Cum în aceste cooperative răspunderea este limitată la capitalul subscris, rezultă „că o minoritate de mai puțin de 6 la sută, care deține aproape jumătatea capitalului social, este moralmente și de fapt stăpîna băncilor populare și-și poate subordona interesele imensei majorități de peste 94 la sută, care are mize sociale mai mici sau este formată din debitori nesocietari“¹.

Ceea ce înseamnă: *băncile noastre populare sînt asociații de capitaliști, nu de muncitori care ar lupta la desființarea intereselor capitalului.*

În fața acestei situații, autorul crede totuși că aceste întreprinderi trebuiau să fie cooperative, și că sînt cauze care le-au falsificat acest caracter, prefăcîndu-le în întreprinderi capitaliste. Din expunerea noastră s-a putut vedea însă că așa-zisele noastre „cooperative“ nu puteau să fie decît ceea ce sînt: asociații capitaliste. De altfel, o realitate „falsificată“ este, din punct de vedere științific, un nonsens: realitatea trebuie cercetată și explicată așa cum este. Iluzia despre falsificarea realității se naște numai atunci cînd omul privește faptele cu ochelarii unei teorii scoase din cărți. Atunci se poate înțîmpla să rezulte o dizarmonie între fapte și teorie. În fața unei asemenea dizarmonii, omul de știință – care știe că o teorie e valabilă numai atît cît se potrivește cu faptele – aruncă teoria și făurește alta în armonie cu faptele pe care le cercetează. Cu alte cuvinte, omul de știință se închină înaintea faptelor și extrage din acestea teoriile sale abstracte. Temperamentele sentimentale însă, cărora frumusețea teoriei le stă mai mult la inimă decît urîtenia faptelor reale, se fixează în doctrină și de aici se năpustesc împotriva realității, pe care o învinovătesc că e „falsificată“ și de aceea se silesc să o modeleze în conformitate cu doctrina. Numai acestei procedări sentimentale, cu totul neștiințifice, se datorește povestea despre cooperarea română, care deși nu există, totuși i se cere să existe, fiindcă așa impune doctrina. Aici nu se cere nimic altceva decît ca realitatea noastră socială să-și schimbe felul ei de a fi, a salva doctrina împrumutată din cărți străine.

Se ridică însă aici întrebarea ultimă: dacă e adevărat, că pînă în prezent nu a existat și nu a putut să existe o „cooperare română“, nu ar putea ea să existe de acum înainte? Dacă țara noastră se află încă în faza de luptă împotriva capitalismului distructiv, nu ar putea această luptă să fie

¹Din excelenta schiță: „Situația și originea cooperării în România Mare“ (în colecția „Problemele cooperării române“, Editura revistei Pagini Agrare și Sociale, 1925).

întreprinsă *de la început* cu mijloacele cooperăției, nu a băncilor capitaliste? Dacă acest lucru e cu putință, atunci cooperăția nu ar mai trebui să aștepte și la noi faza de maturitate a capitalismului: ea s-ar naște de pe acum și ar ucide monstrul – capitalismul – încă în fașă, fără a-l mai lăsa să crească mare, și să-și împlinească toată cariera pustiitoare, pentru ca abia atunci să intre în viață și să pornească lupta împotriva sa. Am avea deci și aici un fel de reeditare a poporanismului: o sfortare de a *ocoli capitalismul*, de astă dată cu mijloacele asociației cooperative.

Din punct de vedere teoretic, răspunsul ar putea fi afirmativ: s-ar putea imagina o mișcare cooperatistă într-o țară agrară ca România, după cum s-a putut imagina posibilitatea unui socialism într-o țară agrară ca Rusia. În practică însă, ne temem că cooperăția în România va împărtași încă multă vreme soarta socialismului din Rusia; adică: oricâte sfortări ne vom da să întemeiem cooperative, în cele din urmă ne vom trezi că ajungem tot la capitalism. Adevărul e că cooperăția, la fel cu socialismul, nu se poate plămădi decît pe o bază capitalistă deplin dezvoltată și cu elemente născute de capitalism, cum s-a arătat de la început. Și nu e vorba într-atît de elemente economice – de capital bănesc – ceea ce s-ar putea închipui fără multă greutate; latura esențială este elementul sufletec, și anume: spiritul de libertate, de independență și mai ales de muncă solidară. E o neiertată iluzie cînd se crede că s-ar putea face cooperăție cu țărani abia ieșiți din iobăgia feudală, în mod firesc lipsiți de acele calități sufletești, în care se plămădește cooperăția. Căci aceste însușiri rezultă dintr-o dezvoltare capitalistă seculară: ele se nasc treptat, prin educația aspră, nemiloasă, adesea teribilă, pe care realitatea capitalistă o exercită asupra sufletului maselor. Asemenea educație sufletească a maselor nu poate fi improvizată nici prin discursuri, nici prin propagandă, nici prin școală: ce n-a făcut Rusia bolșevică pe acest teren, ce imensă propagandă și totuși în zadar. Sufletul maselor nu poate fi educat decît la o singură școală; aceea a realității. Și această școală pregătitoare a temeliei sufletești a cooperăției – școala producției capitaliste – nouă ne lipsește încă. Cînd dezvoltarea de fapt a societății noastre o va aduce în ființă, atunci se va naște și cooperăția română de la sine, fără să mai fie nevoie de a o zămisli cu legi sau decrete. Căci cooperăția este sămînța pe care o aruncă capitalismul în mod firesc în faza sa de maturitate. Dar de această fază sîntem încă, în România, destul de departe. Pînă atunci, problema istorică a momentului de față, de care atîrnă soarta țării noastre, este una singură: dezvoltarea capitalismului român național.

NOTĂ. Ideile călăuzitoare din studiul de mai sus – împărțirea capitalului în distructiv și constructiv și ostilitatea între capitalism și cooperăție – au fost viu combătute de d-l prof. Gh. Tașcă în conferința sa despre „capitalism și cooperăție”, din ciclul organizat de Institutul Social Român, la Fundația Carol, în anul 1926. Am cea mai

Înaltă idee despre competența economică a conferențiarului, totuși sînt silit să revin cu noi amănunte, spre a-mi îndreptăți punctul de vedere.

Mai întii, trebuie să mă apăr de învinuirea că aș fi autorul clasificării de mai sus a capitalului. Dacă aici poate fi vorba de o învinuire, ea trebuie ridicată împotriva altor economiști și înaintea tuturor împotriva lui Marx și Sombart.

În ceea ce privește capitalismul dezvoltat în antichitatea greco-romană, putem privi drept lucru stabilit că el nu a avut decît un rol distructiv. Aceasta reiese cu prisosință din cercetările clasicii istoriei vechi: a lui Th. Mommsen, Ed. Meyer, R.v. Pöhlmann. Cît privește naționalitatea minuiitorilor acestui capital, nu cunosc în această privință ceva mai vorbitor ca cercetările lui Glotz asupra muncii în vechea Grecie. Acest scriitor nu a venit cu statistici ci a făcut ceva mai bun: el a stabilit, cu o uimitoare răbdare, numele celor mai de seamă case de bancă, de comerț și industrie, arătînd astfel că aceste întreprinderi erau conduse de străini.

Capitalismul modern a fost iarăși distructiv la început, cum reiese din monumentale lucrări ale lui Sombart. Iar cu privire la rolul străinilor în dezvoltarea sa, există o întinsă literatură cu pasionante polemici, în care strălucesc nume ca Weber, Sombart, Brentano. E drept că toată această literatură asupra capitalului distructiv și a rolului străinilor în minuirea acestei forme de capital este scrisă din întîmplare în limba germană, care nu se bucură de simpatiile d-lui Tașcă. Dar acesta nu e un temei ca să trecem peste o întreagă perioadă istorică din dezvoltarea capitalismului. În adevăr, dacă facem abstracție de formele distructive ale capitalului, ne osîndim a înțelege puțin din istoria economică și a nu înțelege nimic din începuturile capitaliste. Căci e lucru clar: capitalismul, ca să întemeieze o nouă formă de societate, trebuie să dizolve vechea societate agrară pe care o găsește la nașterea sa în ființă. Și el îmbracă forme speciale cînd dizolvă, spre a se ridica la alte forme, cînd construiește: formele dizolvante sînt comerțul și cămăta, importate și minuite totdeauna de străini, iar formele constructive sînt banca și mai ales industria. Cel ce nesocotește acest fapt transformă în enigmă o întreagă serie de probleme din era de dizolvare a vechiului regim, înainte de toate, decadența vechilor aristocrații agrare.

Venim acum la țara noastră. Am încercat să dovedesc că și capitalismul român a început cu forme dizolvante, minuite de străini, ca și în alte țări. D-l Tașcă întîmpină însă față de această vedere, că nu există decît capital național și constructiv. Ei bine, dar cînd un Jacob Marmorosch – spre a lua o pildă dintr-o mie – vine la 1847 din Pesta, cu un capital de 30 mii de lei la o bancă maghiară și întemeiază la București o bancă proprie, era acesta capital național? Dar pe atunci nu exista în România, nu zic capital național, dar nu exista ceva mai simplu: monedă națională. Și ca Marmorosch e întreaga legiune de străini ce roiesc de atunci în țara noastră, îndeosebi dinspre Polonia și Ungaria.

Operațiile acestui capital de import aveau un caracter distructiv: rolul lor istoric stă în dizolvarea vechiului nostru regim agrar, în ruina – în chip arătat – a vechilor clase sociale. Dar d-l Tașcă întîmpină și în această privință, că rolul capitalismului nu e decît constructiv. Căci, zice d-sa, sapa și hîrlețul nu distrug decît atunci cînd pui degetele dedesubt; altfel ele construiesc.

Din nenorocire pentru această minunată glumă, nici distrugerea degetelor nu e un fapt economic, nici sapa și hîrlețul nu sînt capital în perioada istorică de care ne ocupăm noi. Sapa și hîrlețul devin capital numai într-o epocă tîrzie, cînd întrebuițarea lor poate aduce profit unui antreprenor. Dar la acest stadiu, al

întreprinderii capitaliste în agricultură, nu s-a ridicat economia română nici acum. În această privință d-l Garoflid a scris în mod decisiv.

Adevărul e că dacă primii noștri capitaliști ar fi venit de peste hotare la noi cu sapa pe umăr și hîrlețul în mînă, ei ar fi fost cu totul nedăunători. Dar au venit, în fapt, cu cel mai formidabil mijloc de distrugere socială: cu capitalul bănesc. Cu acesta au dat asalt vechiului regim agrar român, pe care l-au ruinat în scurt timp. Desigur că boierii români ar fi fost destul de fericiți dacă din acest asalt al cămătarilor străini ar fi ieșit numai cu degetele destrămate. Dar li s-a sfărîmat ceva mai prețios pentru situația lor socială – moșiile – și cu aceasta ei au dispărut ca clasă din arena vieții publice.

Dacă aș avea dosarul inspirației poetice a d-lui Tașcă, care știe să innobileze cu perle literare proza economiei politice, m-aș referi la o operă literară de mare valoare: la romanul d-lui Sadoveanu „Venea o moară pe Siret”. Minunat descrie aici autorul procesul de decădere a vechii boierimi române. Căci drama care se joacă acolo între boierul Filoti, samsarul Sapșa și cămătarii de la Iași, desfășura în mic întreaga priveliște a ruinei boierilor noștri sub asaltul capitaliștilor străini.

Cred deci că sînt în drept a încheia că și la noi, ca peste tot, capitalismul a început cu forme inferioare, dizolvante, importate de străini.

Nici ostilitatea între capitalism și cooperatie nu intră în vederile d-lui Tașcă. E drept că de astă dată d-sa e cu atît mai dispus să-mi ierte „eroarea” cu cît constată că chiar scriitorii ca Vandervelde și Kautsky – cu care nu mă rușinez să stau alături – au căzut în aceeași rătăcire. D-l Tașcă nu găsește nici o deosebire între capitalism și cooperatie, întrucît în ambele domnește același mod de producere. Cel mult s-ar putea releva această diferență, căreia d-sa nu-i dă mare însemnătate: cooperatiea nu urmărește profitul, ca societatea capitalistă, ci numai satisfacerea trebuințelor.

Dar această deosebire e totul. Căci socialismul urmărește același lucru: nici el nu vrea să schimbe producția creată de capitalism, ci numai să-i dea altă orientare; în locul producției pentru profit, el vrea să introducă profit, el vrea să introducă producția pentru satisfacerea nevoilor. Dacă doar cooperatiea care urmărește același țel nu luptă împotriva capitalismului, atunci trebuie să ajungem la încheierea paradoxală că nici socialismul nu se opune capitalismului.

Ce înseamnă, în adevăr, să zici că cooperatiea desființează profitul, dar nu desființează capitalismul, cîtă vreme capitalismul însuși se reduce la goana după profit? Aceasta înseamnă a susține cam acest lucru: cooperatiea nu distruge capitalismul, numai capul i-l taie, încolo îl lasă teafăr¹.

¹Aceste observații au fost inserate, ca răspuns, în conferința mea despre „Dezvoltarea capitalului național”, care urma în ciclul Institutului imediat după conferința d-lui Tașcă. Cred însă mai nimerit a le reda aici, după însuși studiul la care ele se referă.

SOCIALISM REACȚIONAR ȘI SOCIALISM REVOLUȚIONAR

Socialism reacționar

S-a făcut adesea constatarea – am făcut-o noi înșine altă dată – că socialismul român este expresia unei mentalități rurale reacționare care nu are din socialismul revoluționar decât frazeologia. Totuși în publicistica noastră se vorbește mereu de socialismul și socialiștii români, ca și cum aceștia nu s-ar deosebi întru nimic de acei ce poartă același nume în străinătate. Adevărul e că noi n-am avut niciodată, nu avem nici acum, mai mult încă, nici nu putem avea în împrejurările economico-sociale de azi un socialism revoluționar. Ceea ce la noi trece drept mișcare socialistă este în realitate o formă particulară a mișcării generale de reacțiune care se îndreaptă împotriva înnoirilor sociale aduse de burghezia română.

Spre a limpezi pe deplin această chestiune, vom privi-o acum într-un cadru mai larg; vom încerca să deosebim formele reacționare și formele revoluționare pe care le ia socialismul în decursul dezvoltării societăților. După cunoștința noastră, nici unul din istoricii socialismului – nici Adler, nici Beer sau Kautsky, cu atât mai puțin Pöhlmann – nu au ceva clar în această privință. Pentru noi românii asemenea lipsă este destul de gravă. În adevăr, pentru popoarele apusene, ce trăiesc în societăți industriale dezvoltate și au în față o mișcare revoluționară, socialismul reacționar nu mai are decât interesul unei probleme istorice. Dar pentru românii de astăzi, care se află încă în faza agrară și trebuie să lupte din răspuțeri cu valurile mișcării reacționare, chestiunea socialismului reacționar împărtășește soarta altor probleme înmormântate demult în Apus; ea are un interes de actualitate.

Să privim deci această chestiune de aproape și să vedem ce sînt, de fapt, acei ce mînuiesc la noi fraza revoluționară și se dau drept oameni ai viitorului.

*

* *

Meritul lui Marx, așa declară Sombart în una din vechile ediții ale popularei sale scrieri asupra socialismului și mișcării sociale, e de a fi dovedit că

socialismul urmărește capitalismul ca umbra. Oriunde se naște capitalismul, apare și urmarea sa firească: mișcarea socialistă. Lucrul e clar. Socialismul – s-a zis cu bun temei – este problema sărăciei. Dar pîrghia care sfîșie societatea în două tabere dușmane, una restrînsă de bogați și alta numeroasă de săraci, este capitalismul. Acesta tulbură liniștea seculară a societăților agrare, distruge viața lor patriarhală și îngrămădește la un pol al societății bogății uriașe – Milhaud arată că Rokefeller mînuiește 26% din venitul total al Statelor Unite – și la celălalt pol neantul unei mizerii fără nume. Dar tocmai fiindcă socialismul este totdeauna fiul nedorit al capitalismului, însușirile sale atîrnă pas cu pas de însușirile celui din urmă. Căci se înțelege de la sine: cum e tatăl, așa și pruncul.

Capitalismul însă străbate în cursul dezvoltării sociale două mari faze istorice: una în care predomină capitalul de comerț; alta în care predomină capitalul industrial. În lumea veche greco-romană, ca și la începutul timpurilor moderne în Apusul european, întîlnim întîia fază a capitalismului: cea din urmă, care e produsul specific al civilizației europene moderne, se pronunță pe la sfîrșitul secolului XVIII și ajunge la maturitate abia pe la mijlocul celui următor. De atunci temelia vieții sociale este capitalul industrial, fie că el păstrează libera inițiativă, cum e în a doua jumătate a secolului XIX, fie că o trece marii finanțe, cum e în zilele noastre.

Capitalul de comerț e forma primitivă, în vreme ce capitalul industrial e forma tîrzie și matură a capitalismului: comerțul se dezvoltă pe ruinele societăților agrare, a căror bază este proprietatea comună – în totul sau în parte – de pămînt; la rîndul ei, industria ne aduce mai repede decît credeam spre desființarea proprietății individuale și înlocuirea acesteia cu proprietatea colectivă a capitalului. De aceea putem stabili următoarea schemă generală a evoluției sociale: comunism agrar primitiv–capitalism comercial–capitalism industrial–colectivism viitor¹. Cu alte cuvinte, capitalismul distruge la început, sub forma comerțului, vechea orînduire comunistă agrară, spre a crea la sfîrșit, pe calea industriei, bazele unei orînduiri sociale în care, ca și la început, nu mai există proprietate individuală a mijloacelor de producție. Și așa era capitalistă se încheie acolo de unde a pornit: la o formă de societate, desigur mult mai înaltă ca cea primitivă, totuși cu aceeași bază de organizare. Capitalismul reconstruiește la moarte ceea ce a distrus la naștere.

Faptul că atît la punctul de plecare cît și la punctul de sosire a capitalismului stă o orînduire comunistă e de neapărată însemnătate pentru înțelegerea istoriei socialismului. Ca și zeul Janus din mitologie, socialismul se prezintă în cursul dezvoltării sale cu două fețe: cu una caută îndărăt, spre

¹Luăm aici termenul „colectivism“ într-un înțeles larg, spre a desemna prin el o organizare socială, în care predomină proprietatea colectivă a capitalului.

comunismul agrar, cu alta privește înainte, spre colectivismul viitor. Și de fiecare dată are socialismul un caracter deosebit. Un socialist polonez, răpit prea de timpuriu cercetărilor sale, Kasimir de Kelles Krauz, credea a descoperi în socialism o „lege a introspecției“; el vroia să zică prin aceasta că în formularea idealului socialist privirea îndărăt, spre comunismul străvechi, joacă un rol hotărîtor. Reținem acest atît de vorbitor termen – retrospectiv – căci el caracterizează în chip foarte fericit o întregă perioadă de dezvoltare socialistă, pe care noi socotim că sîntem în drept să o privim ca o perioadă de reacțiune.

*
* * *

De-a lungul dezvoltării istorice a capitalismului, în ambele sale faze, apare mereu umbra sa nedespărțită: mișcarea de protestare împotriva sărăciei și neegalității – socialismul. Decît, socialismul ce se făcea în faza capitalismului comercial – atît în lumea antică, cît și în cea modernă – are un caracter aparte; el se deosebește limpede de socialismul revoluționar, născut în a doua jumătate a veacului XIX, adică în faza de predominare a capitalismului industrial. Pricina stă în însăși deosebirea celor două forme ale capitalismului.

Mai întîi, capitalismul comercial are un rol distructiv: el dizolvă vechiul regim rural, prefăcînd proprietatea de pămînt în capital bănesc. Prin împrumuturi cămătărești, el ruinează deopotrivă pe marii și micii proprietari, îndeosebi însă pe aceștia din urmă: țărani sînt alungați în turme de pe vechile lor pămînturi, care vin să rotunjească latifundiile plutocraților de dată proaspătă. În schimb, capitalismul de comerț e nedestoinic să construiască o nouă orînduire socială. De aceea, societățile ce nu se pot urca peste el cad în ruină. Așa s-a prăbușit lumea greacă, apoi cea romană și în urmă cea bizantină.

Se înțelege că victimele acestor pustiiri – țărani ajunși în starea de proletariat, la care se adaugă și nobilii ruinați – pornesc o violentă mișcare de împotrivire față de noii cotropitori. Paralel cu această mișcare practică începe și o mișcare teoretică, susținută de tot ceea ce e mai distins în intelectualitatea acestor vremuri. Această reacțiune, în latura ei practică și teoretică, alcătuieste ceea ce trece drept mișcare socială și socialism în epoca de înflorire a capitalismului comercial.

În lumea greacă, țărani care se răsculau împotriva plutocrației aveau mereu această indoită lozincă: „desființarea datoriilor“ și „reîmpărțirea pămîntului“. Ei vroiau deci să ruineze pe capitaliști și să restabilească vechea egalitate agrară, păstrînd însă de astă dată proprietatea privată. Cu alte

cuvinte, ei doreau egalitatea, dar nu cu posesiunea colectivă, ci cu posesiunea individuală a pământului. Mișcarea lor e deci curat reacționară sau – pentru a întrebuița fericita expresie a lui Krauz – retrospectivă: ea năzuiește să distrugă capitalismul și să reînvie vechea stare egalitară, a cărei amintire stăpânește încă spiritele.

Același caracter are și socialismul teoretic grec, care și-a găsit cea mai desăvârșită expresie în Platon. Teoriile socialiste din aceste vremuri poartă pecetea mentalității agrare, de aceea se ridică împotriva *plutocrației* și a *constituției democratice* ieșită din nevoile capitalismului. Tendința lor este: desființarea economiei bănești, restabilirea constituției agrare, reîntoarcerea la simplitatea arhaică a economiei naturale. Cu alte cuvinte și socialismul teoretic este „retrospectiv”: el privește îndărăt, către comunismul agrar primitiv pe care ar vrea să-l reînvie, desființând odiosul capitalism și constituția sa politică.

Într-un singur oraș grec a avut acest ciudat „socialism” sau ca să-i zicem pe nume, această mișcare de reacțiune împotriva capitalismului, o izbîndă vremelnică: în Sparta. De aceea acest oraș a și fost idealul mult invidiat al tuturor reacționarilor greci cărora le era peste putință să se împace cu noua ordine capitalistă. Autorul acestei reacțiuni este legendarul Lycurg. Dacă e să vedem poveștile lui Plutarh despre acest legiuitor, el a restabilit egalitatea posesiei de pământ în așa fel că plimbîndu-se odată în timpul recoltei pe ogoare și văzînd la aceleași distanțe stivele de pământ de aceeași mărime, a trebuit să exclame că aceștia nu mai sînt cetățeni, ci frați. Spre a face cu neputință invazia economiei bănești și cu ea a capitalismului, Lycurg a introdus monede de fier de așa enormă mărime că spre a transporta o sumă de rizorie trebuia un car de boi. Se înțelege că în asemenea împrejurări dezvoltarea capitalismului era peste putință și constituția agrară rămînea la adăpost de orice primejdie. Chiar dacă poveștile lui Plutarh nu au toată rigoarea istorică, ele arată însă îndeajuns cam de ce spirit era însușețit „socialismul” sau ceea ce noi luăm drept socialism în lumea veche.

Un socialism de aceeași natură apare în Apusul european prin veacurile XVI-XVIII, adică în acea perioadă cînd capitalismul comercial din nou venit pe lume își arată toată puterea sa de pustiire asupra regimului agrar. Toate statele înaintate suferă de convulsiunile mișcărilor țărănești, care pornesc încă de prin secolul XIV; Franța, Anglia, Germania au cunoscut deopotrivă asemenea revolte rurale, unele mai grave decît altele. Peste tot țărani se ridică împotriva relelor prilejuite de invazia capitalismului și cer restabilirea vechiului regim rural egalitar. Ei nu vor să mai tolereze neegalitățile sociale, căci Dumnezeu a făcut pe toți oamenii deopotrivă.

În același timp se înfiripează o vie mișcare teoretică care e dusă în același spirit și cu aceleași țeluri. O bogată literatură de fabule socialiste, de așa-zise „romane de stat”, ia acum ființă. Toate aceste romane fac o critică amară

neajunsurilor sociale și arată cum ar trebui să fie organizat statul ideal. Sub toată diversitatea lor, miezul rămîne comun: ele au ca model vechiul comunism agrar și se întîlnesc în credința că baza statului este producția agrară care trebuie să asigure egalitatea producătorilor.

*
* *

Socialismul, care întovărășește peste tot perioada de înflorire a capitalismului de comerț, este o reacțiune a claselor rurale împotriva burgheziei; el poate fi caracterizat în chipul cel mai nimerit ca un *romantism rural*. În toată această mișcare, practică și teoretică, factorul hotărîtor este amintirea trecutului distrus de capitalism – „retrospecția“. Dar amintirea trecutului se prefacă în chip firesc în idealizarea trecutului. Așa se naște legenda antică a vârstei de aur: fondul ei social este vechiul comunism agrar pe care plutocrația l-a șters din cartea vieții și care acum apare închipuirilor fascinante în culori paradisiace. Anumite sărbători vin să întrețină între oameni amintirea vie a acestui strălucit trecut. Ele poartă numele de *Saturnalia* sau *Cronia*, după zeul Saturn (Cronos la greci), sub a cărui oblăduire se crede că a înflorit vîrsta de aur a omenirii. La asemenea sărbători toate legile și obiceiurile ieșite din nevoile plutocrației sînt suspendate, așa că muritorii au prilejul de a gusta odată deliciile vremelnice ale unei vieți de libertate și egalitate a tuturor.

Astfel distrugerea din rădăcini a capitalismului și restabilirea egalității din vîrsta de aur devin acum idealul tuturor dezmoșteniților societății. De aceea socialismul acestor vremuri are un caracter profetic – el făgăduiește reîntoarcerea paradisului pe pămînt – iar socialiștii joacă rolul de apostoli. Creștinismul însuși – arată Beer după Pöhlmann – este expresia unei asemenea ideologii, provocată de imensele pustiri ale plutocrației romane: el este forma sub care apare socialismul reacționar în Imperiul roman. Iar pe la începutul timpurilor moderne, cînd aceleași neajunsuri sociale dau naștere unei mișcări anologice, reacțiunea socialistă îmbracă un caracter religios creștin, și între purtătorii ei nu lipsesc clericii.

Pîrghia ce aduce în ființă această mișcare socialistă este mizeria rurală, cea mai strigătoare anomalie pe care o pricinuieste capitalismul atît cît se mărginește la faza comercială. Priveliștea țărănimii ruinate și proletarizate care suferă de foame, în vreme ce ea e singura producătoare din toată perioada capitalismului de comerț, naște o atmosferă de covîrșitor sentimentalism rural, ce găsește în mișcarea spiritului de atunci un puternic răsunset. Mila de țaran, dragostea de pămînt, credința în superioritatea morală și so-

cială a muncii cîmpului, sînt ceea ce însușește socialismul secolelor XVI-XVIII și străbate deopotrivă mișcarea socialistă din lumea veche.

Ca încheiere putem spune: *orice mișcare socialistă, care are ca principal obiect de preocupare mizeria țărănimii, este semn al unei perioade de înflorire a capitalismului comercial, cînd nu există alt proletariat decît cel rural.* Dar mișcarea socială a acestui proletariat, ca și teoriile socialiste în care ea își găsește răsunset, este romantică reacționară: ea tinde la distrugerea prezentului burghez și reînvierea trecutului agrar. Asemenea socialism se naște în sferile utopiei.

Socialismul revoluționar

Sărăcia și neegalitatea sînt – cum s-a zis – ceea ce a dat naștere de-a lungul vremurilor mișcării socialiste. Și de aceea socialismul atîrnă în orice timp de caracterul capitalismului, căci acesta e cel ce plămădește clasa săracă după chipul și asemănarea sa.

Dezmoștenii capitalismului comercial sînt țărani proletarizați la care se adaugă și vechea aristocrație ruinată. De aceea, frămîntările acestor elemente agrare în decadentă alcătuiesc obîrșia și cauza socialismului pe care l-am numit reacționar.

Dar cînd capitalismul trece la faza industrială, țărani proletarizați sînt atrași spre orașe și absorbiți în uzine. Astfel, se naște proletariatul industrial modern, noua clasă dezmoștenită, ale cărei frămîntări dau de acum mișcării sociale o nouă întorsătură.

În adevăr, este vădit că proletariatul orășenesc se putea resemna tot atît de puțin cu soarta sa pe cît s-a putut resemna vreodată o clasă săracă; el a început lupta de emancipare, mai întii haotică, apoi bine organizată. Aceste frămîntări au găsit un răsunset firesc și în mișcarea spiritului, unde întîlnim o întreagă serie de încercări de a legitima cu dovezi științifice aspirațiile clasei proletare. Noua mișcare socială, în latura ei practică și teoretică, alcătuiește socialismul revoluționar modern. De astă dată țărănimea cade pe un plan secundar și noile doctrine socialiste nu se cam pricep ce să facă cu dînsa. În adevăr, pentru socialismul zilelor noastre țărănimea e un punct din cale a-fară de gîngăș.

Cum că mișcarea prilejuită de noii dezmoșteniți nu mai e reacționară, ci revoluționară, aceasta decurge din însăși natura capitalismului, care-i dă ființă. Pe cînd capitalismul de comerț e distructiv, cel industrial e constructiv; unul distruge societatea agrară pe care o găsește în ființă, celălalt construiește din ruinele acesteia alta nouă, care-i ia locul: societatea industrială democratică. Și încă noua societate se află ea însăși într-un proces de prefacere, la capătul căruia – pe cît se poate desprinde din starea actuală –

stă tocmai orînduirea visată de dezmoșteniți: un regim de proprietate colectivă a capitalului. De aici privirea viguroasă spre viitor a noii mișcări.

Deși tragedia socială a claselor sărace e sorgintea din care s-au plămădit totdeauna aspirațiile socialiste, totuși în sferele teoriei legătura între socialism și proletariat e destul de proaspătă; cel ce a făcut-o pentru înființarea dată e Marx și aici stă contribuția sa specifică în istoria socialismului.

Dar Marx nu se mărginește a arăta că suferința clasei muncitoare e ceea ce-și găsește răsunset în mișcarea socialistă. Aceasta ar fi fost puțin și nu ar fi putut nici pe departe să-i asigure în mișcarea proletară uriașul rol pe care l-a jucat în vremurile noastre. De fapt, contribuția sa specifică e cu mult mai îndrăzneată: el atribuie proletariatului o misiune revoluționară proprie. A-nume, după Marx, *muncitorimea are misiunea istorică de a înfăptui revoluția socială din care va ieși societatea socialistă*. Cei ce suferă apar în această concepție ca autorii societății în care nu va mai fi suferință.

În adevăr, nimic mai seducător și mai simplu! Căci cine oare ar mai fi chemat să pună capăt suferințelor sociale decît însăși clasa care suferă? Mîntuirea ta de la tine! Cu drept cuvînt socialismul marxist a putut fi desemnat ca „socialism proletar“.

Să vedem însă, întîi, în ce fel întemeiază Marx această vedere; apoi, ce zice experiența asupra ei.

Am arătat¹ că Marx încearcă să întemeieze cariera revoluționară a proletariatului, cu elemente de gîndire împrumutate de la liberalismul clasic: în această privință, el e copil credincios al timpului său. Întîiul și cel mai de seamă element al construcției marxiste este *individualismul anarhic* al burgheziei.

Pentru Marx, individualismul burgheziei este un fapt evident prin el însuși, de altfel cum e totdeauna punctul de plecare al oricărui sistem de gîndire. În concepția întemeietorului socialismului „științific“, anarhia apare ca însăși esența societății burgheze.

Astfel, din această anarhie – „libera concurență“ – el deduce crizele periodice ale capitalismului și apoi catastrofa din care burghezia nu se va mai putea reculege. Atunci începe rolul revoluționar al proletariatului; el înlătură pe capitaliști, se face stăpînul mijloacelor de producție și întreprinde opera de organizare: ora întîi a societății socialiste a sunat.

Pentru înfăptuirea acestei mari opere revoluționare, proletariatul este educat și pregătit de către însăși societatea burgheză. Căci pe măsură ce producția capitalistă înaintează, ea se concentrează tot mai mult în cîteva întreprinderi uriașe care ruinează și desființează pe cele mici. Acest proces de *concentrare capitalistă* are un îndoit efect: pe de-o parte, el strînge la un loc proletariatul în mase imense, pe care le disciplinează și le deprinde la

¹Vezi partea privitoare la socialismul marxist din cercetarea asupra neoliberalismului, pag.89 în acest volum.

muncă comună; pe de altă, slăbește puterea clasei capitaliste, micșorându-i mereu numărul, spre a o reduce în cele din urmă la câțiva capitaliști. Atunci e de-ajuns a înlătura acești nababi și a încredința întreprinderile lor conducerii proletariatului, pentru ca ordinea socialistă să răsară gata crescută în sânul ordinii burgheze.

Al doilea element al construcției marxiste, împrumutat iarăși de la liberalismul clasic, este *internaționalismul*. Se știe că vechiul liberalism era cosmopolit: el nu făcea deosebire între națiuni, ci numai între indivizi. Națiunea apărea acestei doctrine ca ceva ireal: după ea, elementele sociale reale nu sînt națiunile, ci indivizii, care în mod firesc se înfățișează în orice națiune la fel. Căci între ei domnește peste tot aceeași discordie; o aspră și nemiloasă „luptă pentru viață“. Scurt: liberalismul ridică limitele dintre națiuni, nemailăsînd în loc decît indivizii, pretutindeni în aceeași luptă unii cu alții.

Această trăsătură cosmopolită trece și în concepția lui Marx despre proletariatul revoluționar. În adevăr, socialismul „științific“ susține că muncitorii se află peste tot în aceeași situație: ei au de dus aceeași luptă împotriva asupritorilor, de aceea sînt legați printr-o solidaritate internațională de interese. Deci și aici limitele dintre națiuni dispar, spre a nu lăsa în loc indivizii în luptă unii cu alții. Atît mișcarea proletară, cît și revoluția socială ce trebuie să o încununeze, sînt înfățișate ca evenimente internaționale.

Aceasta e doctrina. Ce spun însă faptele în această privință? E de însemnat că dezvoltarea socială s-a însărcinat să răstoarne ambele elemente ale construcției marxiste. Azi s-a dovedit cu prisosință că *nici burghezia nu e anarhică, nici proletariatul nu e internațional*. Am arătat pe larg în cercetarea asupra neoliberalismului că acum burghezia se află în proces de organizare. Cu alte cuvinte, *revoluția socială – organizarea producției – nu se înfăptuiește în mod brusc, prin acțiunea unei singure clase, ci e un proces lent, de dezvoltare inerentă a capitalismului, care va cuprinde o întreagă perioadă istorică*. Capitalismul supraviețuiește singur, în mod treptat, prin propria sa dezvoltare. Ceea ce înseamnă: proletariatul nu are de împlinit nici o misiune proprie revoluționară.

Tot atît de șubredă s-a dovedit și solidaritatea internațională a proletariatului și cele mai triste experiențe le-a făcut în această privință însăși țara de naștere a lui Marx: Germania. Cum s-a observat cu melancolie, proletariatul acestei țări, în tragica situație de după război, nu se poate convinge nicăieri. Căci sub apăsarea muncitorimii indigene, care se teme de o concurență din afară, guvernele iau peste tot măsuri împotriva invaziei lucrătorilor străini. Cel mai netolerant se arată proletariatul american.

Ce mai rămîne deci din socialismul revoluționar, dacă ținem seama de aceste lecții ale faptelor? Înainte de toate, un lucru se impune cu puterea elementară a evidenței: „socialismul proletar“ a lui Marx rămîne, cu toate conceptele sale, de domeniul istoriei. Socialismul revoluționar nu e o cauză proletară, ci o cauză a societății întregi, fiindcă revoluția socială nu este fapta proletariatului, ci se îndeplinește singură, peste capul clasei muncitoare, prin legile proprii ale evoluției capitaliste și prin *conlucrarea organică a tuturor claselor sociale*.

Și așa, mișcarea proletară și revoluția socială pe care le-a asociat doctrina marxistă, le-a disociat acum experiența. Muncitorimea își va urma cu vigoare lupta ei legitimă pentru crearea unei soarte omenești; dar evoluția socială – aceasta stă dincolo de puterile și priceperea ei. De aceea socialismul revoluționar rămîne ceea ce am zis altă dată : *o atitudine teoretică* față de prefăcările sociale, adică convingerea că evoluția socială duce treptat la o orînduire în care dispare proprietatea privată a capitalului.

Dacă punem în paralelă, după cele zise, ambele forme ale socialismului, deosebirea între forma reacționară și cea revoluționară este vădită: socialismul reacționar vrea să distrugă capitalismul, spre a restabili în locul său un regim rural egalitar: socialismul revoluționar, dimpotrivă, privește capitalismul ca o necesitate istorică, ce are rolul de a plămădi el însuși viitorul regim egalitar; cel dintîi are o atitudine negativă, cel din urmă o atitudine pozitivă față de capitalism.

Fără îndoială, este și o asemănare între aceste două forme de socialism, ceea ce și lămurește că de obicei nu se face nici o deosebire între ele. Anume, și una și alta tind la întemeierea unui regim democratic egalitar. Dar pe cînd socialismul reacționar vede modelul acestui regim în trecutul agrar comunist și vrea să distrugă capitalismul, spre a reinvia în locu-i *democrația rurală* nimicită de acesta, socialismul revoluționar tinde la o *democrație industrială*, care se naște din însuși sînul capitalismului. Pentru cel dintîi dezvoltarea capitalismului e o primejdie de moarte, pentru cel din urmă e o condiție de viață. Scurt, cele două forme ale socialismului sînt produsul a două perioade istorice deosebite și poartă în ele pecetea specifică a timpului lor.

„Socialismul“ român

România a avut o veche mișcare socialistă cam de aceeași vîrstă cu Junimea – o coincidență destul de vorbitoare; ea s-a ofilit însă repede, spre a da loc mai tîrziu unei noi mișcări care împărtășește azi aceeași soartă.

Caracterul socialismului ce s-a făcut și se face la noi trebuie înțeles din însuși caracterul capitalismului nostru. De la tratatul din Adrianopol, care

ne-a tîrît în vîltoarea vieții capitaliste, și pînă în prezent, capitalismul ce s-a dezvoltat în România este rezultatul raporturilor noastre de schimb cu străinătatea. Forma sa predominantă este comerțul, iar funcția sa istorică stă în dizolvarea vechiului regim agrar ale cărui clase sociale – boierimea și țărănimea – le-a dus treptat la ruină. Se înțelege că în asemenea împrejurări, trebuia să se producă și la noi același fenomen, care se naște peste tot în perioada de dizolvare a regimului agrar: vorbim de acea mișcare de reacțiune pe care o cunoaștem de aproape din lumea antică și de la începutul timpurilor moderne. Și în adevăr, de la 1864 pînă la 1907 avem în mod periodic, cam la 10 ani, răscoale țărănești, iar paralel cu această mișcare a păturii rurale intelectualii noștri, ei înșiși de proveniență rurală, pornesc o vie campanie teoretică împotriva năvălitorilor capitaliști și a așezămintelor aduse de dînșii. Această campanie poartă numele de „critică“, este începută de Junimea, continuată de naționalism și alcătuiește întreaga noastră cultură în perioada capitalistă. Aceeași atmosferă de sentimentalism rural, de romanticism cultural și ură împotriva înnoirilor burgeze pe care am cunoscut-o în alte părți în împrejurări sociale analoage se naște și la noi și străbate întreaga noastră mișcare a spiritului în toate laturile sale.

Socialismul român este o formă particulară a acestei reacțiuni rurale împotriva burgheziei: el e o nuanță deosebită a criticii generale care e îndreptată împotriva societății capitaliste române de către intelectualii noștri, crescuți în atmosfera și mentalitatea rurală.

Critica pe care o face socialismul român nu prezintă în fapt nimic nou: atîta doar că e îmbrăcată în frazeologie marxistă. Altfel socialismul nostru, cel vechi și cel nou, acel propovăduit de Nădejde și cercul său, ca și acel apărut mai apoi de școlarii lui Gherea, este de aceeași părere cu reacțiunea: a) că burghezia română nu a respectat condițiile noastre reale; b) că din această pricină așezămintele burgeze nu au la noi un conținut propriu și sînt lipsite de orice trăinicie. Scurt, existența unei burghezii române pare socialiștilor noștri o simplă anomalie.

Acum, se înțelege că și socialismul trebuie să facă critică, căci el însuși e răsunetul unei crize sociale. Dar critica pe care o face socialismul revoluționar pornește de la un principiu hotărît și urmează o metodă precisă: ea privește așezămintele sociale ca tot atîtea necesități istorice, ce-și iau ființă dintr-un anumit conținut social și au de îndeplinit o anumită funcție în cadrul evoluției sociale. Nimic din aceasta în critica socialistă română: pentru ea burghezia noastră e o plantă exotică, o formă desartă și mincinoasă, ce duce o viață parazită. Tocmai de aici strălucește cu elementară evidență întreg spiritul reacționar al socialismului român. Pe cînd pentru socialismul revoluționar burghezia e o necesitate istorică, menită a plămădi la sînul ei societatea viitoare, pentru socialismul român societatea

noastră burgheză e un complex de forme goale. Se înțelege că asemenea societate nu poate plămădi nimic, deci nu are o funcție istorică; nu mai rămîne decît ca ea să fie stearsă din cartea vieții. Iată reacționarul rural în carne și oase: aici frazeologia marxistă servește numai ca o mască ce acoperă ura împotriva invaziei burgheziei.

Toate acestea lămuresc pe deplin de ce socialismul român se teme de oligarhia noastră financiară ca de necuratul, scui-pă și-și face cruce de cîte ori îi rostește numele; în schimb însă piere de dragoste pentru elementele reacționare – țărănimia și reprezentanții ei politici – cărora le atribuie un mare rol democratic.

S-a tăgăduit deseori puțința unei mișcări socialiste în condițiile noastre sociale. Față de asemenea îndoieli, C. Dobrogeanu-Gherea a crezut că trebuie să ia atitudine într-o cercetare destul de amănunțită, ce poartă titlul: *Socialismul în țările înapoiate*. Pe cît se poate desprinde ceva din obișnuita vorbărie a autorului, el susține aici: a) că legăturile noastre cu capitalismul străin au făcut din România o țară producătoare de marfă și b) că, prin urmare, țara noastră prezintă „un tip de dezvoltare capitalistă” supus „acelorași legi sociale care guvernează și societățile înaintate capitaliste”. Deci, fiind o țară capitalistă, România dezvoltă în sînul ei și condițiile din care să ia naștere socialismul.

Observăm, înainte de toate, că dacă e adevărat că evoluția socială a României e supusă acelorași legi ca și aceea a societăților capitaliste înaintate, atunci nu poate fi adevărat ceea ce susține autorul chiar în aceeași scriere, cît și în alte scrieri ale sale: cum că societatea burgheză română s-ar dezvolta de-a-ndoaselea, în mod anormal, de la formă la conținut, conform unei așa-zise legi a evoluției țărilor înapoiate. Căci din două, una: ori dezvoltarea burgheziei române urmează o lege specială, ori ea e supusă acelorași legi ca și burgheziile înaintate; ambele la un loc nu pot fi adevărate. Trecem însă peste acest ingrât amănunt. Căci cel ce ar căuta în scrierile lui Gherea claritate, consecvență și mai ales disciplină de gîndire ar da dovadă că nu are noțiunea valorii timpului.

Privitor la năzuința sa de a găsi o bază socială pentru socialismul revoluționar român, Gherea are neîndoielnic dreptate cînd susține că România e o țară capitalistă, producătoare de marfă. Dar el pare a uita că dezvoltarea capitalismului străbate mai multe etape istorice deosebite și că faza în care se află acum capitalismul român nu se potrivește deloc cu aceea în care se află capitalismul din țările apusene. În România capitalismul are încă forma predominantă comercială, în Apus el s-a ridicat de mult la forma industrială: ceea ce însușește evoluția de pînă acum a capitalismului român este dizolvarea vechiului regim agrar, tragedia rurală, mizeria țărănimii; ceea ce dă pecetea proprie fazei actuale a capitalismului apusean este

năzuința de organizare a forțelor de producție. Potrivit cu aceasta, socialismul ce se face la noi se reduce în realitate la o simplă reacțiune agrară, care respiră în totul atmosfera sentimentalismului rural, pe cînd socialismul apusean are forma limpede revoluționară, cu o vădită antipatie față de păturile rurale.

Socialismul român trebuie demascat drept ceea ce este, în însuși interesul viitoarei mișcări socialiste care va începe și la noi, cînd dezvoltarea capitalismului național îi va crea baza. În adevăr, ridicîndu-se împotriva burgheziei noastre, cu convingerea că aceasta ar fi lipsită de rădăcini istorice, socialismul nostru luptă împotriva puținței înseși a unei mișcări socialiste revoluționare. Căci condițiile acesteia nu-și pot lua ființă decît din sînul capitalismului. Din fericire socialismul nostru e destul de anemic spre a însemna vreo primejdie pentru capitalismul național; el vine numai să tulbure atmosfera socială, întărind critica negativă a elementelor reacționare.

Un socialist ardelean a avut cîndva o vorbă fericită. La aprecierea puțin măgulitoare făcută de un parlamentar asupra socialiștilor noștri, el a răspuns că „fiecare țară are socialiștii pe care-i merită“. E evident că socialiștii români sînt copii ai mediului lor social și că mentalitatea lor se modelează inconștient după condițiile sociale, culturale în care trăiesc. În atmosfera generală copleșitoare a unei culturi romantice reacționare, care îndrumă și educația oficială în același spirit, e absurd numai a crede că s-ar putea ridica o generație de socialiști cu spirit revoluționar. În această privință, socialiștii noștri nu puteau să fie decît așa cum sînt.

Dar dacă s-ar ivi și între socialiștii români spirite stinghere, cu o cultură și un simț istoric deosebit, calea acestora e limpede: ei vor sprijini burghezia națională și vor lupta împotriva elementelor agrare reacționare. Căci acestea, împotrivindu-se dezvoltării capitalismului, sînt deopotrivă dușmane burgheziei ca și socialismului. Și în aceeași direcție va trebui îndrumată și mișcarea muncitorească: într-un spirit de reforme practice, cu o atitudine de ostilitate față de elementele reacționare și de prietenie față de burghezia națională. Cum că muncitorimea străină luptă împotriva burgheziei, aceasta nu va înșela pe cel ce privește situația cu destul simț istoric. Căci acolo capitalismul a ajuns la deplină maturitate, pe cînd la noi se află încă în faza copilăriei. Burghezia noastră trebuie ajutată să se întărească și să-și îndeplinească rolul istoric – nu din simpatie: cine, oare, între cer și pămînt ar avea simpatie pentru burghezie? – ci din conștiința limpede că nu poți tăia planta înainte ca ea să arunce sămînța, nici înăbuși burghezia, înainte ca ea să plămădească baza timpurilor ce vin: capitalismul.

Adaos : UN CUVÎNT DE LĂMURIRE

Materialist?

Cu prilejul conferinței despre „Originea și formarea burgheziei române“, pe care o redăm în fruntea volumului de față, revista „Ideea Europeană“ (An. VI, No. 164) a publicat următoarea dare de seamă:

„Ședință sărbătorească la «Fundatia Carol». Vorbind despre formarea burgheziei române, d. Șt. Zeletin s-a dovedit încă o dată gânditorul de rasă pe care ne-am deprins a-l cunoaște din «Arhiva». Suverană stăpînire a literaturii, precizie, claritate, excepțională îndemînare în mînuirea metodei și – fapt nou – o cuceritoare vervă interioară, care nu izvorăște din debitul verbal, ci din dialectica gîndirii. ♦

Interesul continuu și amuzant, cu care publicul, îngrămădit ciucure în aula «Fundatiei», a întovărășit pe vorbitor, se datorește numai în parte îndrăznelii, prospețimii de cugetare și totalei lipse de prejudecăți în materie de «adevăruri» a d-lui Zeletin. Cea mai bună parte a succesului a fost făcută de simplitatea sugestivă și, am zice, scamatoricească, cu care conferențiarul a izbutit să dezlege, în fața unui public de-a dreptul «bluffat», cele mai complicate probleme de evoluție ale societății noastre. Auditoriul a trăit la unison contagioasa «voluptate a generalizării» de care era stăpînit conferențiarul. D. Zeletin este primul mare spirit rectiliniu al culturii noastre; și nu ne sfiim a afirma că metoda și doctrina d-sale are toate calitățile, ca să reediteze în țara noastră răsunătorul succes obținut – în altă ordine a speculației – de cartea Büchner: «Forță și Materie»“.

Mărturisim că spiritul de neobișnuită sinceritate care se desprinde din întreaga dare de seamă făcu asupra noastră o impresie adîncă. Totuși apropierea de filosoful materialist Büchner era o surprindere foarte neplăcută. Ea venea să întărească legenda – care ne insuflă o extremă repulsie – despre „materialismul“ cercetărilor noastre. Sub această impresie am trimis revistei (Anul VI, No.166) următoarea întîmpinare :

Onorată Redacție¹,

Nu fără emoție am citit rîndurile pe care „Ideea Europeană“ le-a închinat conferinței mele asupra originii și formării burgheziei române. Astăzi, cînd în dările de seamă – oricît de mari ar fi cuvintele în care ele se îmbracă – străbate de obicei prozaicul spirit al meseriei, sau acel încă mai prozaic al obligației, cuvinte ca acelea ale „Ideei Europene“, deopotrivă de sincere, calde și grele, ies din cadrul obișnuit. Dacă cercetările mele asupra României moderne vor avea în cultura română ceva din rolul pe care li-l prezice această revistă, o bună parte din merit o va avea ea însăși.

Și iată că caldele cuvinte îmi dezleagă în mod prematur limba și mă silesc la o confesiune căreia am crezut și cred că nu i-a venit timpul.

Sînt cîțiva ani de cînd mi s-a pus pe frunte stigmatul de gînditor materialist. S-au scris chiar copioase studii împotriva materialismului în genere, ca și a materialismului economic îndeosebi, crezîndu-se că prin aceasta se ruinează temeliile gîndirii și mai ales ale detestatei mele metode. N-aș spune adevărul dacă aș pretinde că asemenea legendă, întreținută cu o vădită intenție de discreditare, nu mi-a pricinuit unele momente de nervozitate. Dar am lăsat lucrurile să-și urmeze cursul, știind că odată legenda se va distruge singură.

Conferința mea pare însă a fi avut un efect hotărîtor în această privință. D-l. Rădulescu-Motru, ale cărui cuvinte au altă greutate decît acelea ale scriitorilor de meserie sau de ocazie, mi-a împărtășit impresia că a ascultat „cea mai desăvîrșită metafizică materialistă a culturii noastre“. Aprecierea a contagiat și pe alții care cu greu cunosc din metafizică altceva decît doar numele. Și acum, ca încununare, „Ideea Europeană“ vine să pună în paralelă cercetările mele cu acea carte care a alcătuit atîta vreme biblia materialismului german – „Fortă și Materie“ a lui Büchner – prezicîndu-le un răsunset analog în cultura noastră. Cu aceasta, „materialismul“ meu, venit din acel cerc în care se grupează întreaga noastră mișcare filosofică, multă, puțină, cîtă o avem, riscă să primească o consacrare.

În această apreciere se vede tot abusul care, nu rareori, se deschide între felul cum un gînditor se înțelege pe el însuși și felul cum începe a fi înțeles de alții. Adevărul e că cercetările mele sociale intră în cadrul unui întreg complex de gîndire și alcătuiesc o simplă celulă în acest tot. Am fost și sînt în filosofie un incorigibil romantic: un romantic din temperament, nu din capriciile lecturii; din harul naturii, nu din acel al cărților. Sîngele elenic, pe care nu fără fiori îl știu pulsînd în vinele mele, mi-a creat sălașul sufletesc în

¹Trebuie să relevăm că autorul dării de seamă, d-l N. Ionescu, ne-a comunicat după citirea întîmpinării, că în gîndul său apropierea de Büchner nu se referă la concepția materialistă, ci la modul de gîndire: la deprinderea de a urmări, neșovăielnic, o ordine de idei în serie lineară, pînă la cele din urmă consecințe.

templul uman al filosofiei romantice germane, ea însăși plămădită în spiritul și pe temeliile elenismului. De aceea, natura mi se prezintă ca rezultat al unei serii continue de evoluție *spirituală*, ce palpită în infinite unde, fiecare din aceasta avînd la locul și la timpul ei *un rol necesar*. Pentru mine existența întîmplătoare, izolată, este simplă absurditate: orice făptură din univers are, în modesta ei sferă de activitate, un rol necesar de împlinit, fără care însăși existența totului ar fi stirbită. *În cadrul acestui determinism spiritual al universului, determinismul social, pe care-l aplic, este o simplă parte întregitoare.*

E drept că am intrat în panteonul idealismului romantic pe porțița materialismului marxist, el însuși clădit pe miezul sufletesc romantic al evoluției continue.

Dar cînd din templul romantic mi-am aruncat privirile îndărăt, spre porțița materialistă care mă condusese înăuntru, a trebuit să mă înfior la aparența ei zhirliță. Fapt e că marxismul, sub raport filosofic, se clădește pe cea mai mare grosolanție pe care o cunosc în istoria filosofiei: el a luat materia ca esență a lucrurilor, însă i-a dat o lege de origine și natură sufletească: aceea a evoluției seriale romantice, sub forma ultimă dată de Hegel. Această stranie împerechere a unei legi spirituale cu un substrat material este o concesie făcută atmosferei materialiste a timpului. De la asemenea ciudățenie n-a avut marxismul decît daune și cea mai mare e aceea că și-a închis pentru totdeauna intrarea în templul moralei și al religiei, acolo unde sufletul omenesc își găsește liniștea reală și ultimă.

Mi-am zis: acum e marea problemă de a dematerializa marxismul, a-l readuce la origine, prinzîndu-l în cadrul unei concepții spiritualiste a lumii. Teoretic, această problemă este de mult rezolvată pentru mine și doarme în foile manuscriselor...

Anul 1914 mă smulge din sfera acestor meditații. De trei ani de zile, practicînd cea mai strictă „higienă cerebrală“, eram absorbit în străinătate în armonizarea propriilor mele gînduri. Părea că ajunsesem atunci la un sfîrșit și astfel, întors în țară, trimisei o primă rază în lume. Rezultatul nu a fost tocmai înălțător.

După încheierea războiului sosesc la București. Mă gîndesc să reiau firul publicității filosofice și anume, de astă dată în mod mai sistematic, urmînd geneza însăși a gîndirii mele. Mă adresez „Ideii Europene“ cu un volum care conținea cele dintîi încropiri de idei, în aparență fragmentare, în realitate însă altoite pe un fond unitar. Revista ia prin publicitate obligația să editeze volumul. Dar după ce publică o selecție, care-mi pricinuisse adîncă nemulțumire – căci se omitea sistematic ideea unificatoare, fără care celelalte pierdeau rațiunea de a fi – mi se dă binevoitorul sfat de a renunța la publicarea volumului: ceea ce merită să vadă lumina zilei, așa mi se spune, s-a publicat în revistă. Sfortările mele de a găsi editor în altă parte dădură pe de-a-ntregul greș. Ba încă un editor își exprimă părerea că lucrarea mea era o simplă glumă!

Natural că lupta pentru idei n-a fost niciodată presărată cu roze. Asemenea adversități, dacă nu mă derutară cu totul, mă scoaseră totuși din lumea abstracțiilor și mă făcură să chibzuiesc în mod mai matur asupra situației. De obicei noi, spiritele de cabinet, avem păcatul de a ne istovi în cunoașterea de noi înșine și de a voi să tragem lumea după noi. Se întâmplă însă ca lumea să nu încline a ne împlini pofta, ci să ceară să o înțelegem pe ea însăși, așa cum este și să-i dăm ceea ce o interesează. Mă hotărâi deci și eu la acest suprem sacrificiu: să renunț deocamdată la orice activitate filosofică, să cunosc societatea noastră așa cum este și să încerc a-i da ceva din ceea ce o interesează. Cu aceasta îplineam și o arzătoare dorință, pe care o simțeam pe front, unde, cu carabina pe umăr, vedeam societatea noastră năruindu-se ca un castel de carton.

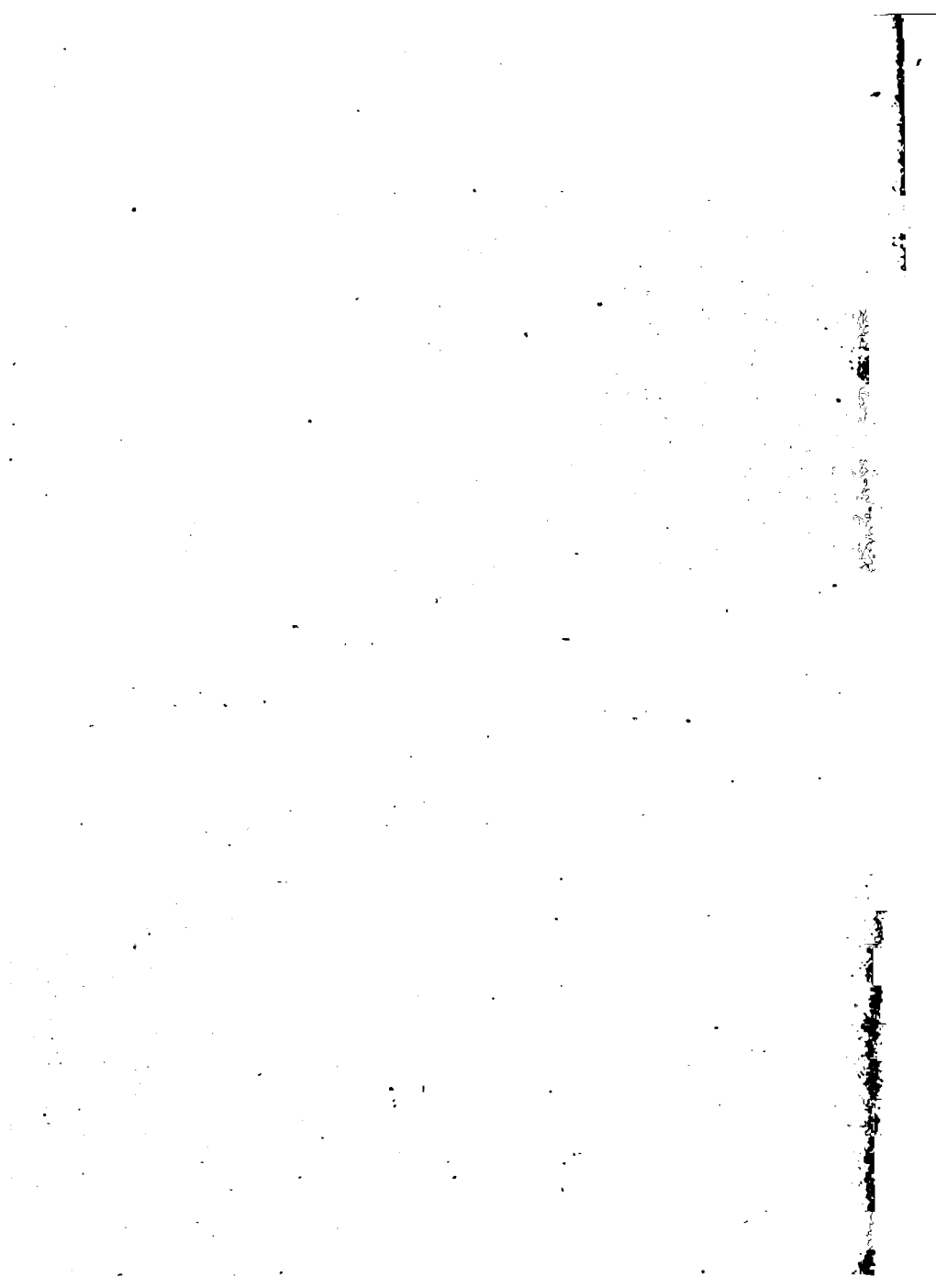
Eram pînă atunci cu totul înstrăinat de țară. Ca toți tinerii noștri formați în străinătate, nu aveam idee de caracterul real al societății române, deși socoteam că aceasta nu are nici o taină pentru mine. Astfel, în primele momente, spectacolul ce mi se desfășură înainte fu cu adevărat dezolant. Întreaga noastră cultură de pe la jumătatea veacului din urmă pînă în prezent mi se descoperea ca o vastă jonglerie cu formule exotice nedigerate. De altfel, ce se putea aștepta într-o perioadă de formare, cînd atît marfa, cît și ideea este lucru de import, cînd deci abisul între producția străină și asimilarea indigenă nu e decît firesc? Mai ciudat părea însă că de acest păcat se făceau vinovați tocmai acei care, în fața istoriei, și-au legat numele de protestul împotriva importării de formule goale. Începînd cu T. Maiorescu, spiritul limpede, olimpic, în fața căruia îmi voi pleca totdeauna fruntea; trecînd prin Dobrogeanu-Gherea, acel tip agramat, pe care numai aplauzele unei galerii indocte l-au impus ca gînditor, spre opoziția culturii noastre în fața timpurilor ce vin; poposind la d-l. C. Rădulescu-Motru, singurul nostru gînditor sistematic, în al cărui creier toate razele izolate ale acestei culturi s-au concentrat, ca într-un puternic focar, spre a așeza pe o temelie unitară, psihologică și filosofică – peste tot găseam numai formule științifice goale de conținut științific. Nici un moment însă nu mi-a venit în minte ideea de a mă porni pe acuzații: pasiunea mea este să explic, nu să acuz. Căci încă odată: în mentalitatea mea nu poate exista nimic din întâmplare; tot ce există, are de împlinit un rol necesar. Ce rol are de împlinit această stranie cultură? Iată întrebarea.

Intru acum în al cincilea an de cînd sînt absorbit în această nouă direcție. Peste tot m-am mișcat pe un teren virgin, în unele părți a trebuit să fac dubla meserie, de cercetare și de sinteză. Dar în cele din urmă am izbutit să ies la lumină: dezvoltarea României moderne s-a prefăcut, în cercetările mele, în serii lineare de evoluție în care fiecare nouă treaptă apare cu rolul ei necesar. Ideea continuității, cu care se jonglează la noi de atîta vreme, devenea în sfîrșit o realitate și pentru cultura noastră. Și se vede bine că a fost tocmai

această priveriște, ceea ce a entuziasmat pe scriitorul „Ideeii Europene“, făcându-l să mă califice de „primul mare spirit rectiliniu al culturii noastre“. Din parte-mi, nu făceam altceva decît a proceda în cultura română cum procedam de multă vreme în filosofia generală.

Din complexul de cercetări pe care l-am acumulat în acest domeniu nu a putut ieși pînă acum la lumină decît o parte. Totuși se vorbește de pe acum despre ele cu totul altfel decît se vorbea de cele filosofice. A trebuit să se repete și aici fabula cu țăranul la expoziția de pictură... Pentru mine însă rolul este de mult încheiat: eu m-am împăcat sufletește cu această țară. Fie ca aceste cercetări să aibă și asupra altora un analog efect salutar: să ajute românilor vremii, care de atîta timp trăiesc în ceartă cu ei înșiși, să se regăsească pe sine, să se recunoască pe sine.

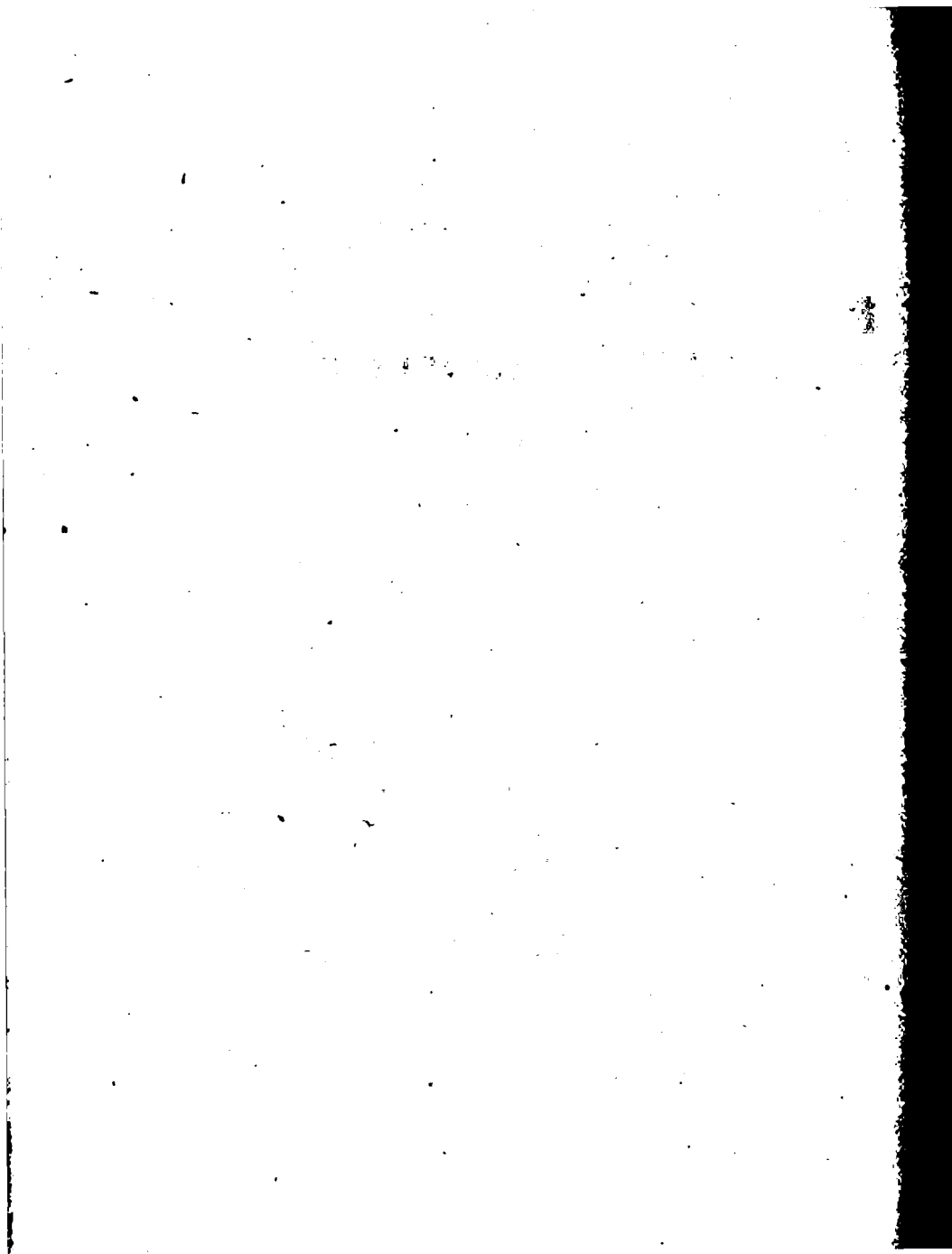
Și acum? Problema dezvoltării civilizației noastre moderne este pentru mine „ein überwundener Standpunkt“. Orice nou an, pe care mi-l absoarbe ducerea acestor cercetări la ultimele lor concluzii, îmi pare un adevărat furt asupra operci de gîndire care mă așteaptă, despre care n-am pierdut încrederea, că se va naște, va nimeri calea către suflete și va restabili adevărul. Pînă atunci însă, iată-mă ajuns în publicistica noastră, din gînditor spiritual romantic, un economist marxist, ba chiar și un grosolan filosof materialist. Cînd mă gîndesc bine, mi se pare că nu am meritat această soartă.

ANEXĂ

PARTIDUL POPORULUI

PROGRAM

Un cuvînt de lămurire REAȚIUNE ȘI PROGRES

În lupta de secole pe care a dus-o clasa de mijloc în Apus împotriva regimului feudal, ea și-a făurit și ideile necesare spre a discredita dușmanul și a proslăvi aspirațiile proprii. Astfel, orice încătușare a libertății – așa cum o întreprindea feudalismul – era înfățișată de gînditorii acestei clase ca nenaturală și reacționară; abia sfărîmarea acestor cătușe trebuie să aducă dezvoltarea naturală, progresul.

Din aceste idei trăiește publicistica zilnică română astăzi; ea s-a oprit în amurgul veacului al XVIII-lea. Pentru publiciștii noștri abaterile sînt atît de rare încît rămîn fără răsunset; orice țărnuire a libertății este o reacțiune, orice libertate a energiilor individuale – un progres.

Dacă așa ar sta lucrurile, cum se lămurește că se găsesc economiști de renume universal care privesc liberalismul englez, în era noastră, ca un fapt reacționar?

Adevărul e însă altul, împede ca lumina zilei: o măsură înseamnă un progres cînd e în ritmul vremii și e o reacțiune cînd e în discordanță cu vremea. Într-o eră de expansiune haotică și anarhică a forțelor individuale, așa cum a fost de la finele veacului al XVIII-lea pînă în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, încălcarea libertății era o reacțiune, căci stătea împotriva vremii. Dar într-o vreme cînd statul întreprinde coordonarea armonică a energiilor individuale, așa cum e de prin ultimul sfert al veacului al XIX-lea pînă în prezent, libertatea absolută devine o reacțiune. Căci de astă dată, ea nu mai e în spiritul vremii, ci, dimpotrivă, împiedică opera de coordonare și organizare pe care o întreprinde forța de stat și care alcătuiește caracteristica noii perioade istorice.

Citind programul de față, publicistica ce a rămas cu creierul în era burgheziei revoluționare își va face meseria: va striga „reacțiune“, iar reacțiunea, pe care o întreprinde metodic guvernarea de azi, va înfățișa-o ca un progres.

Declarăm că nu ne impresionează asemenea calificative. Scriem pentru spiritele luminate ce sînt în măsură să rumege două gînduri și să-și dea singure seama unde este reacțiunea și unde progresul.

CUPRINS

PARTEA ÎNȚI

I. Evoluția socială	229
II. Partidele politice	231
III. Program	234

PARTEA A DOUA

Comentarii	236
Problemele ridicate de reforma agrară	237
I. Urmările sociale ale reformei agrare	237
Eroarea reacționarilor	239
II. Urmările economice ale reformei agrare	241
Mijloace de îndreptare	242
Încheieri	246

PARTEA ÎNȚII

I. EVOLUȚIA SOCIALĂ

1. România se află încă în perioada de tranziție de la vechiul regim agrar la noul regim, modern, capitalist: vechiul regim a fost desființat, dar urmele sale nu s-au șters cu totul, noul regim n-a ieșit pe deplin din fașă.

Toate problemele pe care actualul moment istoric le ridică politicii române sînt predominant de prefacere și tranziție. Soluția lor ne va duce la echilibrul social, în vederea căruia trebuie să lucrăm, dar de care nu se vor bucura decît urmașii noștri. În acest sens, generația politică de azi lucrează pentru un țel ce nu mai este al ei, dar pentru această generație va fi destulă cinste dacă se va dovedi în fața istoriei că a înțeles bine mersul vremurilor și a văslit viguros în direcția lor.

2. Problemele perioadei noastre de tranziție privesc deopotrivă viața politică internă ca și pe cea externă.

Înăuntru, problema de căpetenie ridicată de această perioadă este crearea temeliei economice a noului regim: întemeierea unei economii capitaliste românești. La aceasta se reduce în fapt ceea ce se discută în presa zilnică precum și în publicistica de specialitate sub numele de „naționalizarea orașelor”. Soluția acestei mari probleme va da, înăuntru, populației noastre orășenești un rol productiv și un caracter național, iar în afară ea va crea independența reală a României și va asigura rolul ei între țările civilizate. Atîta forță cît capital – acesta e azi, mai mult decît oricînd, un adevăr evident prin el însuși. De aceea, ocrotirea și stimularea capitalului român, în toate ramificațiile sale, trebuie să fie punctul de plecare al politicii române, fără deosebire de partid. Pe această cale, edificiul modern al statului nostru se va îndruma treptat pe bazele sale proprii, economice și etnice.

3. Agricultură și țărănimea română au avut de suferit cele mai adînci prefaceri în perioada de tranziție. În primul loc, trecerea spre noul regim a dus la parcelarea totală a pămîntului, un proces greu în urmări, atît în ceea ce privește producția națională cît și configurația socială a claselor. Pentru multă vreme, urmările parcelării pămîntului vor alcătui o grea piatră de incercare pentru politica noastră.

Sub raport economic, parcelarea a dus la scăderea producției naționale, Intrucît țăranul e departe de a fi un cultivator luminat. De aceea, criza financiară prin care trec toate statele după război a luat la noi o formă cu deosebire acută. Aici se impun, înainte de toate, măsuri permanente care privesc viitorul, avînd menirea de a ridica productivitatea muncii agricole. La acestea se vor adăuga măsuri provizorii cu scopul de a ne scoate din impasul actualei crize.

Mai grave sînt însă urmările parcelării pe teren social: aici ea va duce la proletarizarea generală a țărănimii, prefăcînd-o într-un focar de suferință și un ferment de agitație. Acest proces va intra într-un tempo vertiginos, în urma nefericitei legi a liberei circulații a bunurilor. Situația e cu atît mai gravă cu cît votul obștesc a pus soarta țării în miinile țărănimii care, și în buna stare relativă de pînă acum, nu s-a arătat destul de pregătită pentru marea ei misiune politică. Dar o țărănime flămîndă și agitată, avînd arma votului obștesc, poate deveni o adevărată primejdie de stat. De aici nevoia mai întii a unor grabnice măsuri pentru stabilitatea cel puțin parțială a clasei țărănești, cu scopul de a crea un nucleu de ordine și prosperare la sate, apoi a unei noi formulări a votului universitar. Această nouă formulă ar urmări scopul de a se restabili justul echilibru dintre forța maselor și forța culturii, între sate și orașe, scoțînd astfel politica de stat de sub predominarea exclusivă a păturii rurale pe care iminentele încercări o pot împinge la fatale aventuri.

4. Aspirațiile naționale, ieșite din prefacerea modernă a României și îndreptate peste vechile hotare artificiale ale neamului nostru, și-au găsit fericita realizare prin alipirea provinciilor noi la tulpina comună. Aceasta ridică politicii interne o problemă de însemnătate vitală; aceea a unificării noului organism de stat, a ștergerii asperităților regionale create printr-o dezlipire seculară de trunchiul etnic, a stabilirii deplinei unități economice și sufletești. De asemenea, politica externă capătă prin acest mare eveniment îndrumarea ei firească: ea va păstra fidel orientarea ce a dus la înfăptuirea unității naționale și asigură ființa ei.

5. Problemele momentului nostru istoric sînt tot atîtea aspecte deosebite ale unuia și aceluiasi proces: tranziția spre noul regim modern. Se înțelege că soluțiile acestor probleme trebuie să poarte același spirit general pe care îl impune politicii noastre de stat necesitatea plămădirii regimului nou și acest spirit este acela al unei limpezi și hotărîte orientări centrale. E un nonsens a-și imagina că problema unificării României întregite poate fi rezolvată pe calea unei descentralizări regionale: aceasta nu mai e o soluție, ci zădărnicea unei soluții. Și la fel ca problema unificării sînt și celelalte probleme ale momentului de față, căci toate se integrează în același proces istoric, ca simple părți ale unui singur tot.

Orice român luminat al vremii trebuie să-și țină prezentul în minte, că greutățile noastre nu pot fi învinse prin acele măsuri pe care le întrebuițează națiunile apusene astăzi, după ce ele au străbătut o evoluție seculară. Trebuie să ne orientăm după trecutul acestor națiuni, cînd ele aveau de luptat cu aceleași probleme de prefacere și tranziție care se ridică în fața noastră acum. Dar trecutul neamurilor înaintate ne dezvăluie același adevăr: *Nici o națiune n-a acordat indivizilor sau instituțiilor depline libertăți decît în momentul cînd aceste libertăți nu mai puteau dăuna dezvoltării ei organice, deci cînd perioada de formație era definitiv încheiată. De acest timp România e încă departe.* De aceea spiritul ce trebuie să străbată întreaga operă legislativă a momentului istoric actual este o orientare centrală a politicii de stat, de natură a asigura predominarea intereselor generale naționale.

II. PARTIDELE POLITICE

1. Pînă la război, viața noastră politică era împărțită între cele două partide zise istorice: partidul conservator și partidul național liberal. Cel mai bătrîn, partidul conservator, continua tradițiile vechii boierimi privilegiate, reprezentînd cu deosebire interesele marii proprietăți de pămînt. Alături de urmașii marilor boieri și de marii proprietari, partidul conservator cuprindea și o elită intelectuală – cea mai strălucită care a ilustrat vreodată politica română; toți acești intelectuali erau însuflețiți de credința că politica trebuie să aibă la bază respectul și continuitatea tradițiilor agrare naționale. Împotriva vechilor conservatori, partidul național liberal a apărut cu un program revoluționar de reclădire a țării noastre pe baze democratice moderne. Soarta a hărăzit acestui partid rara fericire de a-și vedea programul realizat deplin în decursul existenței sale. Azi programul liberal se află concretizat în edificiul social al României moderne, îndrumată pe temelii capitaliste naționale și lărgite în limitele firești ale neamului.

2. Reformele de după război au șters din cartea vieții partidul conservator, lăsînd în ființă numai pe cel național liberal. Problema istorică a partidului liberal, crearea unei burgezii naționale ca pedestal al edificiului noii României, a încetat azi de a mai fi o preocupare de partid; ea a devenit o problemă națională pe care și-au însușit-o toate partidele politice. În fața istoriei, se înțelege că meritul pionierilor rămîne neatins.

Celelalte partide, continuînd fără șovăire această mare operă, se vor găsi totuși în fața unor sarcini destul de gingașe: aceea de a nu confunda interesele largi ale capitalului român național cu interesele vreunei categorii de capitaliști naționali. Dacă partidul liberal ar simți o asemenea preocupare ca o ostilitate împotriva sa, ar fi trist. Aceasta ar însemna că patriotismul său generos, care odinioară a putut cuprinde întreaga cauză a românismului, acum și-a strămutat orizontul, identificîndu-se cu interesele unui simplu capitalism de familie. În acest caz, celelalte partide s-ar găsi în situația de a trebui să continue politica istorică a partidului liberal – sprijinirea burgeziei naționale – pe alătura sau chiar împotriva partidului liberal însuși.

3. Dispariția bruscă a partidului conservator este evenimentul cel mai plin de urmări în viața politică de după război. Încetul cu încetul va trebui să-și facă loc conștiința că întreg zbuciumul politicii noastre din ultimii zece ani a decurs din nevoia de a umple acest gol. Fără îndoială, pentru liniștea politicii noastre ar fi fost mai de dorit ca partidul conservator să se prefacă treptat, spre a se adapta la noile condiții create prin reforma agrară. Împrejurările însă au hotărît astfel; frămîntările ce au decurs de aici vor lua capăt abia atunci cînd se va impune un nou partid agrar, care să corespundă noilor raporturi rurale; să reprezinte interesele tuturor muncitorilor de pămînt în cadrul ordinii capitalismului național. Noul partid ar avea rolul istoric de a completa opera partidului liberal, extinzînd-o de la orașe la sate, adăugînd la burgezia națională orășenească o burghezie națională rurală. Cu sprijinul acestui partid, capitalul național și-ar putea face intrarea și în producția rurală.

4. Care din partidele de după război s-a dovedit a corespunde mai bine acestei necesități? Să privim pe rînd aceste partide.

a) În primul rând vine partidul poporului, acela care, dintre partidele de după război, e cel mai vechi și a guvernat cel mai îndelung. Acest partid își are soarta nedezlipit legată de noua clasă rurală a împroprietăriților reformei agrare. Mai întâi partidul poporului, ca și noua clasă, s-a zămislit din psihoza războiului; apoi, prin reforma agrară, a devenit părintele real al acestei clase. Prefacerea țărănimii după război și cariera partidului poporului se contopesc în același proces.

Pe de altă parte, partidul poporului s-a arătat în întreaga sa guvernare credincios al principiilor liberale, în noul spirit care animează aceste principii după război, adică: în spiritul „neoliberal“ al organizării sociale pe baza tutelei forței centrale de stat. Nu e deeft firească în guvernarea partidului poporului spiritul neoliberal și spiritul rural s-au prezentat în acea fericită îmbinare pe care tocmai o reclamă noua viață a satelor. De aceea, nașterea acestui partid a venit ca normalizarea firească a vieții politice române după război: el e partidul neoliberal agrar, după cum partidul liberal este azi, potrivit cu noile vremuri, neoliberal citadin; ambele partide completează și întregesc viața politică a țării într-un tot organic, reprezentând același spirit general în două sfere deosebite, unul la orașe, altul la sate.

Iată de ce, actul de la 4 iunie 1927¹ a fost un adevărat atentat la dezvoltarea normală a politicii României întregite, un atentat care azi se războiește asupra făptuitorilor a căror viziune politică s-a dovedit a nu depăși orizontul momentului. Este și o sancțiune imanență a păcatelor politice.

b) Vine apoi partidul țărănesc. Nașterea acestuia este învăluită într-un mister în care – din respectul pe care-l datorăm ființei umane – preferăm să nu încercăm a pătrunde. A fost dat acestui partid să simbolizeze, prin însăși nașterea sa, unele lipsuri sufletești, care acum, în opera de guvernare, izbucnesc cu forță elementară.

Programul țărănist a fost o piesă de anacronism ce se străduia să învie morții. El relua doctrina luptei de clasă într-o vreme când părinții ei se lepădau de dinsa și-și puneau ca țel să lupte împotriva asupritorilor țărănimii într-o perioadă istorică ce se inaugura prin reforma agrară, adică prin desființarea acestor asupritori. Cu alte cuvinte, țărănismul a venit pe lume cu planul de a doborî porți deschise. Dar fiindcă țărăniștii plecaseră sub stindardul luptei de clasă, ei trebuiau să descopere cu orice preț o clasă de preinși împilatori ai țărănimii. Au crezut, în sfârșit, că au descoperit pe acești împilatori în lagărul burgheziei naționale liberale și, în consecință, îi jurară pieirea. Cu aceasta, dintr-o mină de teoreticieni rămași în urma vremii, ei se prefăceau într-o grupă de agitatori reacționari care visleau împotriva dezvoltării normale a țării noastre.

Cu asemenea anomalii teoretice, nu e de mirare că și guvernarea lor a devenit o anomalie. În adevăr, astăzi, prinși în remorca naționalilor ardeleni, țărăniștii plutesc cu pinze pline în apele acelei politici pe care, în programul lor, nu oboseau să o stigmatizeze ca „exploatare“ și „oligarhică“.

Uze de mai sînt „interesele specifice“ ale țărănimii pe baza cărora trebuie să se revoluționeze societatea? Ce s-a făcut cu planurile de „distrugere a oligarhiei“? Au dispărut toate în același vâl de mister sub care se ascunde nașterea însăși a țărănismului.

¹Căderea guvernului averescan și formarea guvernului de tranziție condus de Barbu Știrbei, guvern care, după 18 zile, va ceda locul unui guvern liberal, condus de I.I.C. Brătianu (C.D.Z.)

Este desigur o grea criză de adaptare prin care trec azi acești aventurieri politici și nu se poate spune în ce culori va mai năpîrli mîine „doctrina“ lor.

c) Partidul național ardelean, cu un venerabil trecut în luptele românilor de dincolo, este iarăși un nou venit în politica României de după război. Întreaga sa ideologie îl apropie de partidul național liberal. În adevăr, partidul național ardelean a avut dincolo de Carpați același rol de exponent al aspirațiilor naționale pe care l-a avut partidul liberal dincoace de Carpați. De aceea, așa-zisa „fuziune“ a acestui partid cu gruparea țărănească este un act nefiresc și alcătuieste în viața sa un episod trecător. Ceea ce le-a unit în opoziție a fost ura comună împotriva partidului liberal; ceea ce le unește acum este cimentul puterii. Dar deosebirea de mentalitate între unul și altul este prea hotărîntă spre a nu ieși la iveală. Azi, asperitățile sînt înăbușite de foloasele guvernării; mîine, după plecarea în opoziție, dușmănia dintre ambele partide, care prin factura lor sufletească stau la antipod, va relua mersul firesc.

Încotro se va îndruma atunci partidul național? Nu știm. Ceea ce, pentru moment, se știe e că dintre toate partidele intrate în politica României de după război, naționali ardeleni se arată cei mai incapabili de adaptare la noile condiții de viață. Activitatea lor este de-a dreptul opusă intereselor consolidării României întregite și constituie un adevărat păcat național. Politica română, care are menirea să desăvîrșească pe cale pașnică opera celor opt sute de mii de morți, în mina ardelenilor a devenit o pirghie de dizolvare. Dacă va continua pe aceeași cale, istoria va blestema activitatea de după război a acestui partid, tot astfel după cum binecuvîntează activitatea sa de dinainte de război.

5. Se vede clar că partidul național liberal și partidul poporului sînt singurele grupări politice cu rol pozitiv organic în viața României întregite. Ambele reprezintă spiritul vremurilor noi, primul în economia orășenească, al doilea – partidul poporului – în economia rurală, unde el umple golul lăsat de dispariția partidului conservator. Limpezimea vieții noastre politice nu s-ar putea înfăptui decît prin dispariția în aceste două partide a celorlalte două – a naționalilor în partidul liberal, a țărăniștilor în partidul poporului – ceea ce ar aduce și schimbarea ideologiei lor anacronice. Această limpezire ar fi venit mai repede decît se crede. A împiedicat-o însă tirania partidului liberal, care a creat legătura nenaturală a unei uri comune pînă și la elemente atît de eterogene, cum sînt naționali ardeleni și țărăniști. Astfel, s-a ajuns la monstroasa lor „fuziune“ și apoi la aventura politică a guvernării de azi.

6. Un partid socialist român n-a existat și nu poate încă să existe. Baza sa firească, mișcarea muncitorească, la noi lipsește. Cele cîteva sute de mii de muncitori industriali, în mare parte străini, pierd orice însemnătate față de milioanele de muncitori români de pămînt. Pînă la deplină dezvoltare a industriei naționale, care va crea o clasă românească de muncitori de fabrică, așa-zisul „partid socialist român“ este simplă operă de imitație, ducînd la o viață artificială.

III. PROGRAM

1.

a) Crearea unei baze de stabilitate a clasei rurale.

– Măsurile luate în acest scop trebuie să prevină proletarizarea generală a țărănimii, stabilind (1) o limită a parcelării și (2) normele de moștenire și înstrăinare.

b) Ridicarea producției agricole.

– Legiuirea în acest domeniu trebuie să plece de la punctul de vedere că statul, care a împărțit pământ țăranilor, este în drept să le impună și obligații. Pământul n-a fost împărțit pentru binele exclusiv al indivizilor, ci, în primul loc, pentru propășirea societății, de aceea puterea de stat este ținută să asigure prin măsuri potrivite beneficiul social al împroprietării. Aceste măsuri sînt: (1) cultura obligatorie a grîului după normele stabilite, (2) sancțiuni pentru cei ce nu cultivă singuri pământul primit sau nu respectă normele de cultură; aceste sancțiuni pot merge pînă la retragerea lotului de împroprietărire, (3) la nevoie, traducerea în fapt a principiului că munca este o datorie socială.

c) Stabilirea unui complex de înlesniri în vederea îndrumării spre exploatarea rațională industrială a pământului.

2.

a) Stimularea dezvoltării capitalului național.

– În această privință trebuie ținut în seamă adevărul istoric că spre a naționaliza capitalul el trebuie să îndeplinească o condiție elementară: să existe. E deci nevoie de întreg sistemul de măsuri de care atîrnă nașterea și întărirea capitalului în dezvoltarea istorică a unei țări și anume: (1) ocrotirea metodică a producției indigene de concurența străină, (2) atragerea de capital și capacități din afară, (3) ușurarea circulației mîinii de lucru, fără deosebire de naționalitate, import de capital și știință, export de produse – acesta e spiritul tuturor măsurilor menite să asigure întărirea capitalului în țara noastră.

b) Ocrotirea clasei burgeze române.

– Comunele urbane trebuie să primească în legea administrativă un regim special, de natură a corespunde rolului lor în dezvoltarea burgeziei române naționale.

3.

a) Restabilirea unui regim administrativ care să asigure soluționarea problemei unificării, azi problema problemelor pentru dezvoltarea statului nostru. Acest regim trebuie să poarte spiritul actualei perioade de tranziție: el trebuie să fie plămădit în sensul predominării intereselor centrale naționale.

b) Îndrumarea sistemului electoral pe o bază care fără a contrazice principiile constituționale, să dea totuși rolul convenit valorilor intelectuale.

c) Măsuri pentru înfrinarea demagogiei cu scopul de a preveni inducerea în eroare a maselor nepregătite și aruncarea țării în alte aventuri politice.

d) Crearea unui regim al presei care să fie în spiritul perioadei actuale de evoluție a țării noastre și să corespundă rolului pe care trebuie să-l aibă presa în momentul de față al vieții de stat.

e) Pregătirea intelectualității românești în spiritul românesc. Învățământul nostru de azi, făcut după programe de obârșie străină, cu cărți prelucrate după modele străine, cu teorii scoase din condiții sociale străine, este o adevărată pepinieră de aventurieri politici: oameni ce vin să experimenteze în țara noastră rețete exotice. Așa ne e dat astăzi, în plină eră a imperialismului economic centralizator, să asistăm la priveliștea tristă că politica română experimentează democrația burgheziei franceze de la finele secolului al XVIII-lea. Acești experimenterii sînt produsul unei școli exotice, fără nici un contact cu mediul real al țării noastre.

Pînă se va realiza formula după care se poate sădi în tineretul nostru mentalitatea cerută de condițiile vieții noastre proprii, învățămîntul de toate gradele rămîne mereu o problemă deschisă.

4.

a) Înfrînarea excesului de impuneri indirecte și îndrumarea pe cît cu putință a dărilor pe baza proporționalității. Regimul impunerilor va avea să creeze o situație aparte capitalului român, prea tînăr spre a suporta pe șubredele sale umere grele poveri fiscale.

b) Spre a ieși din criza actuală, e locul a se chibzui asupra oportunității de a păși la o prelevare unică asupra averilor; această prelevare ar urma să fie progresivă.

Golul ce apasă azi finanțele țării e un fapt momentan; mijlocul de înlăturare nu poate fi decît tot momentan: un efort colectiv de o singură dată, sub forma unei contribuții naționale.

PARTEA A DOUA

Comentarii

Un program politic nu este simpla expresie a unor dorinți frumoase sau formularea unor principii abstracte umanitare. Sint și asemenea programe, dar ele rămân totdeauna pe hîrtie. Căci nu au nici o atingere cu faptele.

Spre a putea deveni o călăuză reală a vieții politice, programul trebuie să îndeplinească o condiție limpede: să fie dedus din cercetarea realității sociale. Cu alte cuvinte: el trebuie să prindă, mai întii, direcția în care merge societate, apoi să formuleze soluții la problemele pe care le ridică dezvoltarea socială. Numai astfel poate deveni activitatea politică o pirghie de progres: ea merge cu mersul vremurilor, nu se află împotriva.

Programul de mai sus a fost stabilit pe baza analizei momentului istoric prin care trece azi dezvoltarea țării noastre. Se înțelege că orice guvernare română, de ordine și progres, ar putea găsi îndrumări în soluțiile propuse. Numai un partid de reacțiune, de felul aceluia care guvernează azi, n-ar putea găsi aici nici o lumină. Căci acest partid, pe cît se desprinde din activitatea sa de fapt – doctrina a aruncat-o de mult la vechituri – tinde la pulverizarea țării într-o democrație rurală, o formă de organizare ce nu decurge din mersul normal al societății noastre. Și de aceea, guvernarea de azi e o stavilă în calea progresului, ceea ce nu poate fi de mirare. Căci ea se află în miinile unor oameni cu o cultură abstractă cărturărească din alte vremuri, fără priceperea sau intuiția condițiilor reale ale vieții noastre.

În fruntea programului, în ordinea însemnătății, stau punctele în care se rezumă misiunea istorică, proprie și specifică, a partidului poporului. Căci e un fapt ce nu are nevoie de nici o dovadă; atît prefacerile agrare de după război, cît și partidul poporului au aceeași origine: spiritul zămislit în tranșee. Acest spirit a impus împărțirea moșiilor la luptători și a creat totodată și organul de execuție: liga poporului devenită mai tîrziu partidul cu același nume. Prin însăși modul lui de naștere, acest partid venea să rezolve chestiunile privitoare la pămîntul foștilor luptători, să prezideze destinele noii clase rurale al cărei pămînt este. Tot lui îi revine și sarcina de a rezolva chestiunile ce decurg din reforma agrară, spre a desăvirși această operă istorică. Asupra acestor chestiuni rămîne să îndreptăm acum luarea aminte, spre a limpezi și legitima programul nostru.

Adăugăm că întreaga activitate a partidului poporului, în rezolvarea problemelor sociale, decurge în spiritul nou, zis „neoliberal“, adică în spiritul organizării sociale cu ajutorul puterii de stat. Înainte de toate, însăși reforma agrară este cea mai grandioasă manifestare a spiritului neoliberal. Ea s-a înfăptuit prin intervenția energică a forței de

stat asupra vieții economice, prin îndrumarea energiilor individuale după un plan conceput la centrul societății și realizat spre periferie. În spiritul vechii democrații, – guvernarea actuală s-a însărcinat s-o învie din morți – care predică libera expansiune a forțelor individuale și interzice amestecul statului, reforma agrară ar fi fost cu neputință, căci ea cerea tocmai ceea ce democrația clasică interzice: tutela puterii de stat asupra indivizilor. Astfel, însăși opera istorică – reforma agrară – de care e legată misiunea proprie a partidului poporului a plămădit și spiritul guvernării sale. De aceea am zis că activitatea partidului poporului e o îmbinare de spirit neoliberal și spirit agrar, așa cum reclamă nevoile prezente.

Să vedem acum ce rămîne de făcut în domeniul vieții agrare și cum se prezintă politica română cînd e privită în această lumină și de la acest punct de plecare.

Problemele ridicate de reforma agrară

Cei ce-și inchipuiau – și au fost mulți – cum că reforma agrară este leacul tuturor relelor de care suferea mai înainte societatea noastră se văd din ce în ce mai puternic dezamăgiți de fapte. Azi ne putem convinge – și convingerea se va întări pe zi ce merge – că reforma agrară nu dă o soluție. Ea ridică, de fapt, o problemă a cărei gravitate va crește treptat, dacă o politică prevăzătoare nu va lua măsuri din timp. Căci e limpede; împărțirea de pămînt n-a fost niciodată o soluție; cel mult, ea a adus o amîinare a izbucnirii unei crize. De la 1864, în curs de cîteva decenii, s-a împărțit la țărani un milion 349 ha de pămînt, cam patru ha de cap de familie. Totuși, care a fost rezultatul? Acesta se știe: răscoalele din 1907. Nici de astă dată rezultatele nu vor fi mai fericite, dacă leacul nu va veni din altă parte.

Spre a ne încredința de aceasta, să privim urmările reformei agrare, deosebind limpede ambele ei laturi: cea socială, adică influența ei asupra grupării claselor, și cea economică, adică înfrîurirea parcelării pămîntului asupra producției agricole. În ambele ținuturi vom găsi nu soluții, ci probleme. Și e vorba tocmai de a cerceta care pot fi soluțiile acestor probleme ridicate de reforma noastră agrară.

I. Urmările sociale ale reformei agrare

Reforma agrară a desființat vechea clasă a marilor proprietari; aceasta este urmarea ei socială cea mai adîncă. Se ridică însă întrebarea: ne-a dat în schimb împărțirea moșiilor o țărănie puternică? Ne-a creat reforma agrară o clasă de mici cultivatori care să fie deopotrivă buni gospodari, buni contribuabili și, la nevoie, viguroși ostași?

Răspundem hotărît: nu; și ajunge o privire sumară asupra datelor oficiale spre a ne convinge de această tristă realitate. În adevăr, s-au înscris la împroprietărire – dăm peste tot numai cifre rotunde – un milion 360 mii capi de familie. Din aceștia au putut fi împroprietăriți, de fapt, abia 600 mii: aproape jumătate din cei înscriși au rămas fără pămînt. De pe acum se întrevede că situația creată de reforma agrară nu e de loc trandafirie. Clasa marilor proprietari a fost distrusă, dar din cenușile acesteia nu a răsă-

rit o țărâtime prosperă. Această situație însă devine încă mai sumbră dacă cercetăm și felul cum au fost împroprietăriți acei fericiți pentru care s-a găsit pământ. În aceeași privință, Basarabia prezintă starea cea mai mulțumitoare. Aici au fost împroprietăriți toți cei înscriși, 357 mii capi de familie, cu un milion ha. Fiecare cap de familie a primit deci cam trei ha, ceea ce poate fi îndestulător pentru o mică gospodărie țărănească. Dar în Ardeal, din 489 mii capi de familie înscriși, s-au împroprietărit numai 310 mii, cu 450 mii ha. Aceasta revine la vreun ha și jumătate de cap de familie, ceea ce e departe de a ajunge pentru o gospodărie rurală de la noi. Cât privește Bucovina, împroprietărirea în acest ținut e de-a dreptul derizorie: din 78 mii capi de familie înscriși, au fost împroprietăriți 71 mii cu 42 mii ha! Situația nu e cu mult mai fericită nici în vechiul Regat; aici, din vreun milion înscriși, s-a împărțit pământ abia la 630 mii, anume un milion ha, adică ceva peste un ha și jumătate de cap de familie. Au rămas deci neîmproprietăriți 420 mii capi de familie, fără ca cei împroprietăriți să fi primit pământ după nevoile gospodăriei lor.

Aceasta este situația creată clasei rurale astăzi, în prima generație a reformei agrare. Ce va fi peste două sau trei generații, când parcelele actuale se vor pulveriza mereu prin moștenire? Se vede bine că ne așteaptă vremuri grele, dacă politica de stat nu va găsi mijlocul de a le opri să vină.

Aici, o clipă de popas.

Știm că sînt doctrinari ce nu se sperie de proletarizarea rurală, ci dimpotrivă, o doresc – o doresc? Mai mult încă: fac totul ca să devină fapt. Așa se lămurește și legea liberei circulații a bunurilor rurale, prin care actualul ministru-țăran și-a ridicat în fața vremurilor cel mai strălucit monument al inconștienței sale. Nu e locul aici de a intra în această discuție, pe care, de altfel, cititorul o poate găsi în lucrări speciale. Ne mărginim a constata doar atât: e mai bine ca o țară să nu aibă doctrinari deloc și să fie condusă numai de oameni cu bun-simț, decât să intre pe mîna unor doctrinari neisprăviți, care din cîteva cărțuții nedigerate cred că dețin taina neajunsurilor sociale. E tocmai cazul doctrinarilor de care vorbim. După cîteva broșuri socialiste, din care n-au prins nici rolul istoric al proletariatului agricol, ei împing țărâtimea română la proletarizare, în credința senină că prin aceasta vor moderniza agricultura noastră! În ajunul anului 1907, țărâtimea română era aproape în întregime proletarizată; aceasta însă nu ne-a dus la cultura agrară modernă, ne-a dus la altceva.

Dar să revenim.

Proletarizarea în sine nu se poate opri, căci, de la intrarea în noul regim cu proprietatea individuală de pământ, apariția țăranilor proletari este neînlăturată. Și apoi, ea este necesară, căci fără brațe libere nu se poate naște industria la orașe.

Ceea ce poate face însă politica de stat e să oprească proletarizarea *generală*, dîndu-i un caracter parțial. În acest fel, proletarizarea nu mai e un factor de agitație și de dezordine, o primejdie pentru viața de stat, ci un auxiliar necesar pentru dezvoltarea exploatării industriale.

Prin ce măsuri s-ar putea ajunge la această țărnamurire a proleterizării? Spre a ne dumiri în această privință, să facem următoarea socoteală simplă. S-au expropriat șase milioane ha de pământ. Din acesta, scăzând pășunile, pădurile etc., rămân trei milioane șase sute mii ha pământ arabil. Să ne închipuim că reforma agrară ar fi împărțit acest pământ într-un milion de loturi, de câte trei ha și jumătate, pe care le-ar fi declarat indivizibile, statornicind totodată și normele de transmisivitate. S-ar fi venit apoi cu o lege auxiliară, care ar fi declarat indivizibile și celelalte pământuri țărănești, pînă la o anumită limită. În acest chip s-ar fi creat baza economică a vreo două milioane de gospodării țărănești care ar fi rămas indivizibile și invariabile în orice generație, neatins de vîntul proleterizării. Aceste gospodării ar fi alcătuit la țară un nucleu de ordine și progres, cel mai sigur reazem al politicii de stat. Căci o știm din mărturiile bolșevicilor ruși: nu există mai hotărîți dușmani ai ideilor extremiste ca țărani înstăriți. Ei se împotrivesc planurilor de răsturnare a ordinii stabilite cu orice sacrificiu. De aceea, revoluționarii ruși și-au căutat mereu sprijinul în proletarii de la orașe și în țărani săraci de la sate – în acei țărani pe care ni-i va hărăzi și nouă, în cohorte compacte, libera circulație a bunurilor rurale.

Nu s-a luat această măsură, dar nu e încă prea tîrziu spre a se face. A încercat P. Carp, la 1879, asemenea reformă. Dar proiectul său a dat greș și nu e de mirare. Căci în acel timp își trăia în Europa ultimele zile liberalismul clasic, după care se călăuzeau și oamenii noștri de stat. Acesta însă se opunea la o intervenire a forței de stat în viața economică.

Dar acum, cîrîngul vremurilor s-a schimbat cu totul. Azi puterea de stat intervine peste tot spre a organiza și coordona producția. Mai ales la noi, statul care a împărțit țărănilor pământ este totodată în dreptul său de a impune acel mod de stăpînire intereselor societății.

Eroarea reacționarilor

Ce se face însă cu prisosul populației care prin asemenea măsuri este exclus de la stăpînirea pămîntului? El se concentrează la orașe, unde alimentează dezvoltarea industriei. De altfel, aceasta e dezvoltarea firească în orice stat care trece din vechiul în noul regim: populația rurală proleterizată începe așa-zisul „exod” spre orașe, unde găsește de muncă în fabrici. Țărani fără pământ se prefac în proletariat industrial.

Astfel, dezvoltarea industriei naționale trebuie sprijinită *cu orice sacrificiu*, oricît ar fi nevoie să se forțeze protecționismul acesta în însuși interesul dezvoltării normale a țărănimii. Căci industria are menirea de a absorbi balastul de populație rurală neîntrebuințată, dînd în acest mod celor rămași la vetrele lor puțința unui trai omenesc. Cu alte cuvinte, producția industrială este marele regulator al mișcării populației; ea menține echilibrul normal al claselor, înlăturînd ceea ce totdeauna a fost un fenomen de dezordine și dezagregare socială: gloatele de oameni flămînzi și neocupați. De aceea, dezvoltarea industriei naționale este cerută imperios de nevoile superioare ale ordinii de stat.

Aceasta e tocmai ceea ce au pierdut din vedere toți reacționarii noștri, de la junimiști și poporanști, pînă la țărăniștii de azi. Ei au corectat și criticat numai funcția economică a industriei noastre și aici aveau toată dreptatea. Căci în ipoteza că am renunța la o industrie proprie și ne-am aproviziona de la cea străină, mult mai înaintată ca a noastră, este drept că am avea fabricate mai ieftine și mai bune. Aceasta în timpul de față, căci în viitor, cînd se va perfecționa și la noi producția industrială, sperăm că va fi altfel.

Dar orice ne-ar aduce viitorul, un lucru e neîndoielnic: industria națională nu are numai o funcție economică, ci și una socială. Mai mult încă: funcția socială a industriei este mai însemnată pentru ordinea internă decît cea economică. Căci să facem ipoteza că am nesocoti dezvoltarea producției industriale și am încerca să realizăm ceea ce este idealul reacționarilor noștri: democrația rurală. Ce s-ar face atunci cu prisosul de populație rurală, tot mai mare în fiecare generație? Vom hrăni aceste gloate de oameni ce ar vrea să muncească și nu au unde din mila statului, ca în vechea Romă? Sau vom continua fericita politică inaugurată de actuala eră democratică: aceea a exportului de brațe? În acest din urmă caz, ar fi locul să facem următoarea deosebire între „oligarhia“ burgheză capitalistă și democrația țărănească: oligarhia intensifică producția și exportă marfă, democrația, în lipsă de producție, exportă... brațe.

S-a zis că bogăția reală a unei țări stă în mulțimea brațelor ei. Tocmai această bogăție o aruncă azi democrații noștri străinilor, o „soluție“ ce va rămîne în istoria noastră politică cel mai usturător sarcasm pentru democrația română.

În realitate, nimic nu dovedește mai mult ca acest ciudat export incapacitatea reacționarilor noștri de a înțelege ceva din rostul vremurilor, de a merge în pasul lor. Împotriva politicii reacționare, faptele își poartă totdeauna osînda lor concretă și această osîndă este neputința de a produce, cu urmările ei fatale: prisos de brațe, șomaj, lipsă de trafic, impozite deficitare etc.

Dar aceasta nu poate surprinde. Căci o politică agrară de clasă, așa cum pionierii de azi ai democrației rurale și-au propus limpede și fățiș să facă este un nonsens. Clasele sociale nu sînt insule izolate de restul societății, așa ca politica să poată îngriji de una cu excluderea celorlalte; ele sînt legate într-o conlucrare organică. De aceea s-a văzut că o politică agrară bazată pe justa înțelegere a raporturilor, sociale duce de-a dreptul la nevoia de a stimula dezvoltarea industriei, deci de a ocroti burghezia orășenească, ceea ce înseamnă că politica agrară trebuie să se facă în cadrul intereselor generale ale țării. Tocmai prin aceasta se deosebește partidul poporului, el însuși de origine și caracter agrar, de partidele agrare de clasă. Horizontul politic al acestora din urmă se oprește la pătura rurală, al celui dintîi se lărgeste și cuprinde întreaga societate, în care țărănimea intră ca simplă celulă dintr-un tot.

Să adăugăm că măsurile de stabilitate a clasei rurale propuse aici au un caracter de tranziție, de altfel ca și actuala perioadă istorică, ea însăși de tranziție și prefacere. În adevăr, dezvoltarea industrială are tendința de a atrage și absorbi la orașe întreg prisosul populației rurale. Cînd industria atinge acest stadiu, clasa țărănească rămîne stabilă: ea nu mai crește, pe alocuri chiar scade. Căci țărănii săraci părăsesc satele, căutînd la oraș o muncă mai bine plătită și o viață mai atrăgătoare.

Cînd industria noastră națională va ajunge la rîndul ei această treaptă de dezvoltare, politica de stabilitate a păturii rurale nu va mai avea sens. Ea va putea să dispară, ca orice măsură care și-a îndeplinit rolul.

II. Urmările economice ale reformei agrare

Entuziasmul prilejuit de era reformelor a dispărut și, odată cu el, și optimismul ce stăpînea spiritele pe atunci. Astăzi, după un deceniu de la parcelarea pămîntului, nu ne mai putem da îndărăt în fața realității: reforma agrară a scăzut productivitatea solului nostru.

Nu e locul de a relua aici discuțiile vechi cu privire la superioritatea micii sau marii culturi agricole. Asemenea discuții, la noi, nu au sens. Căci ele pleacă de la ipoteza că micul și marele cultivator sînt spirite deopotrivă de luminate, așa că rodnicia lor atîrnă numai de posibilitățile deschise de întinderea pămîntului cultivat. Dar această ipoteză e departe de a corespunde condițiilor noastre. Țăranul român de azi e deopotrivă lipsit de minte luminată ca și de spirit comercial. El muncește numai pentru el însuși și ai săi, restul societății nu intră în orizontul său. De aceea, agricultura noastră, de cînd soarta ei a fost pusă exclusiv în mîinile țărănimii, a pierdut valoarea ei comercială dinainte de război. Totuși, ne trebuie un prisos – și un prisos însemnat – de produse agricole, spre a putea răspunde obligațiilor noastre externe. Căci la industria națională nu ne putem gîndi încă: în privința exportului, ea rămîne o speranță de viitor. În momentul de față, ca și în trecut, toată greutatea plăților externe cade pe ceea ce ne dă pămîntul.

Se știe că înainte de război două articole cîntăreau hotărîtor în balanța plăților noastre: grîul și petrolul. Ambele au pierdut azi rolul lor comercial de altădată. Petrolul, în starea de azi a tehnicii războiului, are mai mult o valoare militară decît comercială. Căci el e forța motrice întrebuițată de mașinile de război: fără petrol, acestea rămîn fier mort. De aceea, acest prețios dar al solului nostru trebuie cruțat în interesul apărării naționale. E tocmai ceea ce nu luase în seamă un inginer distins, dl. M. Manoilescu, cîțiva ani în urmă, cînd schițase un întreg plan de refacere economică a României prin exploatarea intensivă a petrolului. De altfel, una din considerațiile care făcea pe autor să propună o exploatare energetică a petrolului era și aceea că industria chimică ar putea izbuti să fabrice petrol sintetic, așa cum fabrică, de la război încoace, salpetru sintetic. Și atunci, petrolul român ar rămîne ascuns în sînul pămîntului, fără valoare, cum a rămas azi salpetrul din Chile. Nu știm ce surprize ne rezervă industria chimică. Ceea ce știm e că apărarea noastră națională nu poate fi bazată pe eventualități, ci numai pe realități. Și realitatea, în momentul de față, este aceasta: de posesia petrolului atîrnă acum soarta războiului. De aceea, exploatarea petrolului nu poate și nu trebuie să treacă marginile impuse de interesele apărării naționale.

Rămîne numai grîul. În această privință, limba pe care ne-o vorbesc cifrele exportului în vechea și în noua Românie este peste măsură de tragică. Iat-o:

Exportul grâului

Anul	Tone	Anul	Tone
1912	1 371 639	1922	25 186
1913	1 151 559	1923	27 845
...	...	1924	122 415
...	...	1925	5 238
1919	10	1926	267 745
1920	238	1927	209 244
1921	73 276	1928	27 922

Așadar, exportul grâului în România nouă, chiar în anul 1926, când el atinge cea mai înaltă cifră de după război, este totuși departe de a se ridica cel puțin la un sfert din exportul României mici!

Desigur că una din pricini stă și în faptul că populația provinciilor alipite se hrănește de preferință cu grâu, ridicând astfel consumul intern peste mijlocia obișnuită înainte de război. Dar cauza hotărâtoare a acestei catastrofale scăderi este alta: țărănul parcelar cultivă grâu puțin, sau chiar deloc. Căci el se îngrijește numai de nevoile proprii, acelea ale comerțului, cu atât mai mult ale comerțului exterior, ies cu totul în afară de sfera preocupărilor sale.

Aceasta este situația.

Deși sîntem încă o țară agrară, totuși solul nostru nu mai e în măsură să ne dea prisosul cerut de nevoile externe. Este drept, pe viitor situația va pierde mult din actualul ei caracter alarmant. Căci avem tot dreptul să sperăm că politica de energică stimulare a industriei naționale își va da în curînd roadele. Ea ne va da puțința de a satisface nevoile interne prin mijloacele proprii, ducînd astfel la o relativă ușurare a obligațiilor noastre față de străinătate. Dar aceasta este o chestiune de viitor – de un viitor pe care sîntem îndreptății să nu-l credem tocmai îndepărtat. Nouă însă ne trebuie o soluție spre a ieși din impasul prezent; aceasta ne face să ne gîndim, în primul loc și în mod firesc, tot la cultura grâului, de vreme ce sîntem siliți să renunțăm la ideea unei exploatari intensive a petrolului. Cu atât mai mult, cu cît cultura grâului rămîne o problemă vitală chiar și în acest fericit viitor, cînd industria națională va izbuti să ne emancipeze de nevoia fabricatelor străine.

Mijloace de îndreptare

Soluția unei probleme politice este indicată de însăși dezvoltarea de fapt a societății. Cînd atare problemă pare insolubilă, e semn că cei ce caută dezlegarea plutesc în afară de sfera faptelor și de spiritul vremii.

Tot astfel este azi cu problema grâului și în general cu întreaga problemă a agriculturii noastre.

Trebuie să punem în dreptul său legitim, de organizator și educator al producției, așa cum reclamă imperios momentul de față. Acesta e mijlocul de a sili pe micul nostru cultivator în minile căruiua reforma agrară a pus oarta economiei naționale să iasă din inerția sa nativă. De fapt, a da dovadă de fobie de stat astăzi, în plină eră de evoluție istorică sub tutela statului, aceasta înseamnă renunțarea principială la orice politică a producției. E ceea ce face, sub ochii noștri, guvernarea actuală.

Cultura grîului trebuie declarată de interes colectiv și făcută obligatorie. Legea respectivă va avea să statornicească în ce proporții și după ce norme. Se înțelege că o dată cu aceasta va trebui să se acorde micilor cultivatori și înlesnirile de credit necesare unei culturi raționale. Altfel, prevederile legale rămîn ne hirtie.

Ar fi fost o măsură cu adînci și fericite urmări, dacă aceste obligații s-ar fi impus țărănimii o dată cu reforma agrară. Atunci ar fi fost și țăranul nostru în stare să priceapă marele adevăr că pămîntul e patrimoniul social care i se oferă numai în schimbul unei obligații precise față de societate: aceea de a-l cultiva spre beneficiul colectiv. Așa cum s-a făcut, s-a putut înrădăcina în mintea țăranului ideea funestă că el a venit pe lume cu dreptul înnăscut la pămînt și dacă acest drept nu i se satisface pe deplin e numai în urma unui abuz al oamenilor politici. Demagogia a venit apoi să facă tot ce i-a stat în putință spre a încredința pe țăran de adevărul ideii sale.

Azi nu ne mai putem face iluzii: măsurile de mai sus vor ridica penibile greutăți pe care nu le va putea învinge decît un guvern deplin stăpîn pe sine, ce nu trăiește cu obsesia permanentă a popularității. Căci nu ne e îngăduit să dăm îndărăt: e pentru noi o chestiune de a fi sau a nu fi, ce nu privește numai criza actuală, că însăși educația păturii rurale spre muncă metodică, în spiritul solidarității sociale.

*
* * *

Să lărgim acum orizontul: să trecem de la cultura grîului la cultura pămîntului, în general. Și aici se impun măsuri de îndreptare: trebuie să facem toate sforțările ca să îndrumăm țărănimea spre o agricultură rațională industrială.

Este drept, în starea de azi, cu o proprietate rurală pulverizată și cu țărănimea lipsită de educația necesară, a ne gîndi la industrializarea agriculturii pare a însemna cam același lucru ca și a sta în fața enigmei sfinxului. Și totuși, actuala cultură extensivă, de secătuire, nu mai poate dura multă vreme. Știm că s-a găsit și aici formula magică, una din acele formule cu care noi, românii, să înălțurăm toate greutățile – pe hirtie. Aceasta e „cooperarea agricolă“. Și pentru ca soluția să capete mai multă putere de convingere, se aduce în sprijin și o pildă concretă: se arată minunile săvîrșite în Danemarca de tovărășiile țărănești. Chiar și în recenta literatură economică-beletristică cu care ministrul de azi al agriculturii, în lipsă de soluții practice, caută să realizeze fericirea satelor, pilda de rigoare a Danemarcei nu lipsește. Din nenorocire, cooperarea este un produs tîrziu al capitalismului: ea apare numai atunci cînd producția capitalistă a făcut în rîndul muncitorimii o educație seculară spre o muncă comună și spirit de solidaritate. La noi însă țăranul abia a ieșit din regimul iobăgiei. El nu este deprins să lucreze în același

ritm și în același spirit cu alții, nici nu are deplina conștiință a libertății și independenței – scurt: e lipsit de calitățile esențiale care plămădesc și cimentează cooperația.

Firește, ar fi de dorit ca capitalul să sară de-a dreptul la vârsta maturității, trecind peste perioada acră și spinoasă a uceniciei. Dar nu se poate și tot astfel nu e cu puțință ca țărâniea română să treacă de-a dreptul la cooperație, înainte ca producția capitalistă să fi născut în ea acele însușiri din care se zămislESC întreprinderile solidare și libere.

Și acum mult citata pildă a Danemarcei. Nimic nu e mai dezasperant decât ignoranța cu care se întrebuițează la noi pildele din viața străină. Să se știe deci că Danemarca are îndărătul ei o dezvoltare burgheză de veacuri: comerțul acestei regiuni poate fi urmărit pînă în epoca romană. Au fost timpuri cînd corăbiile daneze cutreierau apele lumii, mijlocind schimbul între popoare. S-a întîmplat însă ca această țară să aibă aceeași soartă care a lovit și alte țări nordice vecine cu Anglia: flota ei a fost sfărîmată de englezi pe pragul veacului al XIX-lea. Și atunci danezii au fost siliți să se consacre agriculturii, unde au adus tot sprjinul de muncă metodică, rațională, solidară a unei bătrîne burghezii, săvîrșind la țară minunile pe care le admirăm noi azi. Cum am putea deci să comparăm țărâniea română, mai ieri iobagă, cu țărâniea daneză? Cei ce vor să stimuleze cooperația română prin exemplul danez seamănă călugărilor medievali care puneau la cale cruciade de copii. Și cooperația e tot o specie de cruciadă de copii: scoateți din cuprinsul ei băncile populare – care sînt și trebuie să rămînă întreprinderi capitaliste – și ea echivalează cu nimic. Azi, cooperația este la noi o instituție birocratică, de existența căreia nu sînt străine interesele politice. Nu-i vom sta împotriva, dar nici nu-i vom pune în seamă vreo misiune istorică, pe care nu poate să o îndeplinească. Noi avem nevoie de realizări pragmatice, nu de soluții verbale.

Să ne îndreptăm deci privirile în altă parte, spre a descoperi calea industrializării agriculturii noastre.

Leagănul adevărat al exploatării agricole industriale a fost, în dezvoltarea istorică, marea proprietate. Dar de la reforma agrară, nouă ne e închisă și această cale. E drept, limitele maxime ale stăpînirii de pămînt trebuie desființate. Ele nu au sens într-o politică de stabilitate a clasei rurale. Și apoi, spiritele întreprinzătoare trebuie să aibă și la țară perspective infinite: aceasta e condiția neapărată a capitalismului. Energiile neînfrînte nu trebuie să se lovească cu fruntea de pragul de sus al celor o sută de ha, statornicite prin lege: e nefiresc. Aceasta însă ne va da cel mult exploatări industriale sporadice, nu însă o clasă socială de mari cultivatori. Istoria ne arată că pretutindeni – la Roma, în Europa medievală, la noi în veacurile XVII-XVIII – nașterea clasei sociale a marilor proprietari se datorește unor vremuri tulburi și amestecului politicii. Asemenea vremuri, la noi – cel puțin în viitorul apropiat – nu se mai pot întoarce.

Așadar, ambele căi pe care s-a născut exploatarea rațională industrială a pămîntului în alte țări, marea proprietate și cooperația agricolă, în țara noastră sînt închise. Noi am desființat marea proprietate înainte de a se zămisli baza tovărășiilor agricole.

Ce rămîne deci de făcut: vom sta cu brațele cruciș în fața enigmei sfinxului, privind cu resemnare stoică cum țărânul zgirie pămîntul după obiceiurile sale tradiționale?

Într-adevăr, altă ieșire nu ar fi, dacă ne-am osindi singuri să căutăm soluțiile problemelor românești în viața străinilor și în cărți străine. Dar să deschidem cartea propriilor noastre fapte și să încercăm a citi în ele. Se știe că și capitalul bancar sâtesc – băncile populare, botezate azi cooperative – s-a născut spontan în condițiile noastre proprii abia după nașterea sa a intervenit politica de stat, spre a-i stimula dezvoltarea. Se poate să găsim, tot în condițiile noastre concrete, și începuturi de întreprindere capitalistă agricolă, pe care le putem stimula și dezvolta sub forma unei întregi categorii sociale rurale, așa cum au ajuns azi băncile populare.

E drept că starea de stat a clasei noastre rurale prezintă un teren vitreg, nepilduit de vitreg, pentru dezvoltarea producției industriale. Dar capitalismul are o miraculoasă putere de adaptare: el dezvoltă forme speciale pentru orice condiții noi.

Să ne amintim ce s-a întâmplat în Apus de la finele evului mediu pînă la închiderea veacului al XVIII-lea. Capitalismul industrial nu se putea înfiripa la oraș cînd calea îi era închisă de regimul breslelor; nici la țară nu putea să se dezvolte producția de fabrică, fiindcă viața țărănească diseminată nu e prielnică strîngerii la un loc de mase muncitoare. Atunci s-a ivit o clasă de antreprenori ambulanzii, care cutreierau din casă în casă, la orașe și – mai ales – la sate, dînd locuitorilor materie primă spre prelucrare industrială. E sistemul așa-zisei industrii la domiciliu, care în Apus are cîteva veacuri de viață și înfățișează forma de adaptare a capitalismului industrial la condițiile de atunci.

O formă de adaptare a capitalismului industrial se află în proces de naștere și în satele noastre. Într-adevăr, ce sînt țărani care cumpără batoze, tractoare, spre a lucra cu ele la consătenii lor, decît antreprenori – firește în germene – de producție agricolă industrială. Sînt în unele sate țărani care nu se deosebesc de alții decît prin energie și inițiativă: ei își cumpără o mașină de treierat, pe care o pun la îndemîna celorlalți sau un tractor care ară la săteni, în schimbul unei plăți. Asemenea fenomene, în sistemul marii proprietăți, ar fi cu neputință: ele reprezintă forma spontană de adaptare a capitalului la pulverizarea actuală a pămîntului nostru.

Să intervină aici politica de stat, cum a făcut-o la băncile populare, spre a dezvolta acest germen capitalist sub forma unei întregi clase de antreprenori rurali. Măsura e cu atît mai indicată, cu cît corespunde și altor nevoi de viitor ale agriculturii noastre. Într-adevăr, dacă nu sîntem cu totul uitați de pronia cerească, trebuie să ducem și noi munca cîmpului cel puțin la acel grad de desăvîrșire pe care-l avea în Orientul antic, cu vreo mie de ani înainte de era creștină: trebuie să ne emancipăm de capriciile atmosferice prin lucrări de irigație. Dar un sistem de asemenea lucrări, cu țărănimea de azi și proprietatea parcelară, s-ar reduce la irosirea unui enorm capital. Asemenea lucrări n-ar putea duce la rezultatele așteptate, decît tot prin intervenția antreprenorilor capitaliști.

Omul politic trebuie să aibă o calitate esențială: aceea de a privi realitatea în față și a primi soluțiile indicate de fapte. Noi nu intrăm azi nici în era cooperatistă, nici socialistă: noi ne îndrumăm cu pinze pline spre era capitalistă. De aceea, orice soluție, dacă vrea să fie în spiritul vremii, deci să devină eficace, trebuie să se bazeze pe stimularea spiritului și inițiativei capitaliste, la orașe ca și la sate. Încercările de a „ocoli capitalismul“ și a păși peste calvarul „exploatării“ s-au dovedit visuri utopice. Nu trebuie să

pierdem din vedere rolul educativ al acestui calvar pentru realizarea visurilor cooperatiștilor noștri de azi.

Încheieri

Soluțiile problemelor momentului nostru istoric nu sînt de natură a atrage favoarea populară. Aceasta reiese îndeajuns din cele arătate mai sus. Dar nu sîntem de vină noi, cei care facem parte din generațiile perioadei de tranziție, căci soarta ne silește să rezolvăm cu mijloacele votului obșteșc probleme care, în evoluția lentă a altor state, s-au rezolvat cu altfel de mijloace.

La actuala stare de înapoiere a țărănimii noastre, față de care orice măsură poate fi exploatată în scopuri electorale, problemele de tranziție devin insolubile și țara alunecă pe un povrniș fatal. Oamenii conștienți trebuie să-și dea seama că se impune o nouă formulare a votului universal, care să corespundă nevoilor perioadei actuale, o formulare ce va emancipa guvernele noastre de obsesia popularității, dîndu-le puțința să lucreze din conștiința datoriei față de țară, nu din conștiința obligațiilor mărunte față de mulțimea electorală, care nu știe încă ce se poate și ce trebuie să ceară. Atunci politica de stat va putea îngriji de interesele permanente ale țărănimii în cadrul intereselor permanente ale statului.

Am spus și repetăm: trebuie să ne orientăm în spiritul vremii. Trăim azi într-o eră de fetișism a statului, spre deosebire de nihilismul de stat prin care se caracterizează perioada anterioară, a liberalismului clasic. În acest nou spirit trebuie să ne îndrumăm și noi: să redăm autorității de stat vigoarea și tot prestigiul de care are nevoie spre rezolvarea grelelor probleme ale statului.

Din fericire, constituția noastră este zămislită în acest nou spirit al tutelei de stat: autorii ei au avut și aici, ca întotdeauna în cursul vremurilor, justa intuiție a realității. Trebuie să mergem mai departe în același spirit: să plămădim din el întreaga operă legislativă a timpului de față. Mai tîrziu, într-o viitoare eră de echilibru, puterea de stat va putea să se retragă în umbră, ca orice tutore care și-a terminat în chip fericit misiunea.

CUPRINS

<i>Cuvînt la retipărire</i>	5
<i>Notă asupra ediției</i>	7
<i>Cronologie</i>	10
Cuvînt înainte.....	19
PARTEA I	
Originea și formarea burgheziei române.....	23
Dezvoltarea capitalului național.....	40
Romantismul german și cultura critică română.....	55
Agonia tradiționalismului rural în cultura română.....	73
PARTEA II	
Neoliberalismul.....	83
Renașterea națională și oamenii ei reprezentativi.....	101
„Pseudoburghezie“.....	108
Finanță și antisemitism.....	117
Plutocrația.....	124
„Acumularea primitivă“ în România.....	135
Forță și Constituție.....	142
Politica muncii.....	150
Naționalismul.....	160
Naționalizarea orașelor.....	168
Naționalizarea școlii.....	183
PARTEA III	
Cooperare română?.....	195
Socialism reacționar și socialism revoluționar.....	207
Adaos: Un cuvînt de lămurire.....	219
Anexă:	
Partidul Poporului.....	225